

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No _M 951 Bh 46A

Name of Book

अभिनव चीन

Name of Author

भुस्कर

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_192006

UNIVERSAL
LIBRARY

O. T. BROTHERS,
COM. AGTS BK BINDERS
KACHIGUDA
HYDERABAD DR.

‘अभिनव चीन,’

लेखक—विनायक महादेव भुस्कुटे

(आवृत्ति पहिली)

१९४८]

[कि. ४ रुपये

लेखक व प्रकाशक
वि. म. भुस्कुटे
भुस्कुटे प्रकाशन २५०/२ सदाशिव, पुणे २

(सर्व हक्क प्रकाशकाचे स्वाधीन)

Checked 1969

मुद्रक
श्री. र. राजगुरु,
राजगुरु प्रेस, ४०५ नारायण, पुणे २

अनुक्रमणिका

ऐतिहासिक परिचय १-१५

विषयप्रवेश, प्राचीन सस्कृत, मॅन्च्यू राजवटी, चीनी शेतकरी, स्वभाव-विशेष.

पाश्चात्यांचें आक्रमण १६-२५

पोर्तुगीज, स्पॅनिश, डच, ब्रिटिश, मॅन्च्यू बादशाहाचें घातकी धोरण, अफूची जकात चोरी, अफूकरता पहिलें युद्ध, ब्रिटिशार्शी तह, ब्रिटिशांची सैतानागिरी, अफूकरता आणखी दोन युद्धे.

दोन बंडे २५-२९

चीनी जनतेत असतोष, ताइपिडचें बंड, बॉक्सराचें बंड.

क्रांति ३०-४७

औद्योगीकरणास सुरवात, क्रांतीचीं गुतमडळें, डॉ. सन्वत्सेन्, यू आन शी काई, सोव्हिएट रशियार्शी दोस्ती, चीनी कामगार, ऐक्याचा प्रयत्न, कम्युनिस्ट पक्षाची स्थापना, सोव्हिएट लष्करी तज्ञ.

कुओमिन्ताड ४७-६०

पुनर्घटना, तीन तत्त्वे, कुओमिन्ताडचा जाहीरनामा, सयुक्त कामगार सघ, कुओमिन्ताडमधील उजवा गट, साम्राज्यवाद्याचें कारस्थान, कुओमिन्ताडमधील डावा गट, किसान कामगार सघटना, डाव्या उजव्याचा सामना.

यादवीची सुरवात ६०-८३

कम्युनिस्टाचा पुढाकार, चिआड काथी शेकचा अल्पपरिचय, शाघायचा सार्वत्रिक सप, शाघायची कत्तल, शाघायमधील दुसरा उठाव, चिआड काथी शेकचें धोरण, ढोंगी जाहीरनामा, शाघायमधील दुसरी कत्तल.

कॅन्टन कम्यून ८४-९४

कामगार सघावर दडपशाही, कम्युनिस्टाचा पहिला उठाव, कॅन्टन कम्यूनचा कार्यक्रम, कॅन्टन कम्यूनचा नाश, शेतकऱ्यावर वाढता जुद्धम, कम्युनिस्टाचें नवीन धोरण.

माउ च तुंड ९५-११०

प्राथमिक शिक्षण, लष्करात प्रवेश, राजकीय चळवळीत प्रवेश, कम्युनिस्ट पार्टीचा सभासद, अखिल चीनी किसान सघ, कुओमिन्ताडविरुद्ध बडाचा उठाव, चीनमधील पहिलें सोव्हिएट, लाल फौजेची उभारणी, लाल फौजेतील शिस्त, गनीमी डाव पेंच, जनतेची फौज.

कम्यूनिस्टांवरील मोहिमा. १११-१२६

पहिली मोहीम, दुसरी मोहीम. तिसरी मोहीम, जपानी स्वारी, राष्ट्रीय सरकारचें दुटपी घोरण, जपानविरोधी अघाडी, सोव्हिएट चीनची पहिली कॉंग्रेस, मूलभूत हक्क, जपानी आक्रमणाबाबतचें घोरण, जपानशीं सगनमन, चौथी मोहीम, पाचवी मोहीम.

पळेदार दौड १२७-१४५

अपूर्व योजना, दौड सुरु झाली, पहिल्या नऊ लढाया, लाल फौजेंत नवी भरती, कोंबडीच्या पिलाचें रक्त, तादू नदीवरील दिव्य, लाल दौड वाल्याची धावती कीर्ति, पूर्ण योजनाच कायम, पळेदार दौडीचें रहस्य.

जपानविरोधी अघाडी. १४६-१५३

कम्यूनिस्टाचे एकजुटीचे घोरण, मॅडम सन्वत्सेनचें जाहीर पत्रक, विद्यार्थ्यांची चळवळ, जपानविरोधी प्रचार, जर्मन-जपान करार, राष्ट्रोद्धार संघाचा पुरस्कार, लढयाचो सूत्रें कोणाच्या हातीं ?

चिआड कायी शेकची अटक व सुटका- १५४-१६७

चिआडचे वेत, चिआडकडे शिष्ट मडळ, आठ मागण्या, कम्यूनिस्टाची ध्वनिघटा, चिआडची मुलाखत, जनतेचा निकाल, चिआडचें हंगामी सर्व संग्राहक घोरण.

जपानविरोधी युद्ध १६८-१८०

जपानविरोधी सयुक्त अघाडी. जपानवरील पहिला विजय, जपानचे आक्रमण, हॅकोचा पाडाव, दहा रणक्षेत्रे, कम्यूनिस्टांचा कोंडमारा, सोव्हिएट यूनियनची मदत, महत्वाची मुलाखत,

अंतर्गत सुधारणा १८१-१९१

औद्योगीकरणाचा प्रयत्न, चीनी औद्योगिक सद्दकारी सस्था, नवजीवन आदोलन, चीनी महिलाची कामगिरी.

आज काय चाललें आहे ? १९२-१९८

मॅडम सन्वत्सेनचे जाहीर विनतिपत्र, दोन्ही पक्षाच्या वादातील मर्म, आजची हुकूमशाही राज्य घटना, अभिनव लोकशाहीचें समिश्र सरकार. इतिहासक्रमाला धरून असलेला लढा.

प्रस्तावना

अभिनव चीनचा जनक डॉ. सन्यत्सेन याचे चरित्र हें माझे पुस्तक दीड वर्षांपूर्वी प्रकाशित झालें. त्या वेळीं स्वाभाविकच 'अभिनव चीन' हें पुस्तक लिहावें, असा संकल्प मी केला. संकल्पाप्रमाणें पुस्तक लिहून तर झालें पण आजकालच्या सर्व प्रकारच्या महागाईच्या काळात पुस्तकाच्या प्रकाशनाचें काम किती तरी मद्दिने मागे पडले. पण शेवटीं स्वतःच ते प्रकाशित करण्याचे मी ठरविलें व त्याप्रमाणें थोड्याच दिवसात ते महाराष्ट्रीय वाचकाना सादर करता आले, याबद्दल मला आनंद होत आहे.

अभिनव चीनच्या इतिहासाला डॉ. सन्यत्सेनच्या लोकशाही क्रांतीनंतरच वास्तविक सुरुवात होते. पण या इतिहासाची भूमिका लक्षात घेण्याकरता जुन्या चीनचा, चीनवरील परक्या व पाश्चात्य आक्रमणाचा व अभिनव चीनच्या निर्मितीला प्रत्यक्ष कारणीभूत झालेल्या चीनी लोकशाही क्रांतीचा इतिहास मी थोडक्यात दिला आहे. आशियातील इतर देशांप्रमाणें चीन देश पाश्चात्यांच्या संपूर्ण आहारी जावयाचा व परतच व्हावयाचा पण ही गुलामगिरीची आपत्ति त्यांच्यावर का कोसळली नाही व परकीय पाश्चात्य राष्ट्रांच्या परस्परस्पर्धेचा फायदा चीनला कसा मिळाला, याची कल्पना वरील इतिहासावरून घेण्यासारखी आहे. १९११ सालीं डॉ. सन्यत्सेननें चीनमध्ये लोकशाही क्रांति घडवून आणली. राष्ट्रीयत्व, लोकशाही व लोकोपजीवन या तीन तत्वावर ही क्रांति स्थिर राखून तिचे कार्य पूर्ण करण्याचा कार्यक्रमही त्याने आखून दिला. डॉ. सन्यत्सेनला आपल्या हयातीत हे कार्य पूर्ण करता आलें नाहीं. १९२५ नंतर म्हणजे त्याच्या मृत्यूनंतर थोड्याच वर्षांत चीनमधील यादवी युद्धाला जी सुरुवात झाली तें युद्ध अद्यापही मिटलेलें नाहीं. या दीर्घकालीन यादवीचा इतिहास म्हणजेच मुख्यतः अभिनव चीनचा इतिहास होय. "युद्धस्य कथारम्य" ही म्हण रूढ झाली त्यावेळीं युद्धाचें स्वरूप निराळें होते. कुरुक्षेत्राच्या पलीकडच्या रानात शेतकऱ्यांचीं आउतें बिनबोभाट चालत असत. युद्धाची प्रत्यक्ष काल-मर्यादाही अगदीं अल्प होती. पण अलीकडच्या युद्धकथा रम्य राहिलेल्या नाहींत आणि चीनमधील दोन दोन पिढ्या चाललेल्या आपसातील युद्धाच्या

कथा तर मुळींच रम्य नाहींत. तथापि चीनमध्ये अपरिहार्यपणे सुरू झालेल्या या युद्धात एकजूटीकरता प्रयत्न करणाऱ्या व युद्ध टाळू पाहणाऱ्या पक्षाला आपल्या ध्येयसिद्धीकरता किती पराकोटीचा स्वार्थत्याग करावा लागला, किती अपरिमित प्राणहानी सोसावी लागली, किती असह्य सकटाना तोंड द्यावे लागले व जगाने आश्चर्याने थक्क व्हावे अशी पराक्रमार्ची कृत्येही त्याने कशी केली, हा इतिहास अगदी रम्य नसला तरी अतःकरणाच्या वृत्ति उंचवळून सोडणारा, उद्धोषक व मार्गदर्शक आहे. या इतिहासातील पळेदार दौड व चिआड काथी शेकची अटक व सुटका वगैरे प्रकरणे एडगर स्नोच्या “Red Star over China” या पुस्तकाच्या आधारेनेच मुख्यतः लिहिलेली आहेत. एडगर स्नोने इंग्रजी वाचकाकरता हे सत्यप्रकाशनाचे घाडसाचे काम हालअपेष्टाची पर्वा न करता केले. महाराष्ट्रीय वाचकानाही या सत्यकथेची ओळख व्हावी म्हणून ही प्रकरणे मी थोडीशी विस्तृतपणे दिली आहेत. याशिवाय या पुस्तकाकरता ज्या ग्रथाचा मी आधार घेतला त्याची यादी शेवटी दिली असून त्या सर्व ग्रथकाराचा मी अर्थात् आभारी आहे.

चीन आपल्या शेजारचे राष्ट्र आहे. अत्यंत उच्च सस्कृतीचे राष्ट्र म्हणून प्राचीनकालीही त्याची प्रसिद्धी होती. अर्वाचीन काली एका निराळ्या दृष्टीने का होईना चीनने आपला हा पुढारीपणा कायम ठेवला आहे, ही गोष्ट अभिनव चीनच्या निर्मितीकरता त्या राष्ट्रात घडत असलेल्या इतिहासावरून दिसून येण्यासारखी आहे. शेजाऱ्याकडे पाहिले म्हणजे त्याच्याबरोबर स्वतःची तुलना करण्याची बुद्धि सहजच होते. पण हे काम वाचकावरच सोपविणे चांगले.

माझ्या कुवतीप्रमाणे या विषयावर जेवढी पुस्तके व सामुग्री मला जमावता आली व पुणे नगर वाचन मंदिर, भारत सेवक समाजाचे ग्रंथसंग्रहालय व केसरी मराठा ग्रंथसंग्रह या सस्थातून मला जी पुस्तके वाचावयास मिळाली त्यांच्या आधारेने हे पुस्तक मी लिहिले आहे. या मदतीबद्दल वरील सस्थाचा विशेषतः केसरी मराठा ग्रंथ संग्रहाच्या चालकाचा मी अर्थात् आभारी आहे.

२५०/२ सदाशिव पुणे न. २
२८।७।१९४८

}

वि. म. भुस्कुटे

अभिनव चीन

ऐतिहासिक परिचय

विषय प्रवेश—डॉ. सन्धत्सेनने १९११ साली चीनमध्ये क्रांति घडवून आणली. परकीय मॅन्चू घराण्याची चीनवरील सत्ता नष्ट करणे व चीन सर्वतोपरी स्वतंत्र करणे हा या क्रांतीच्या मुळार्शा एक मुख्य हेतू होता पण त्याबरोबरच चीनमध्ये पूर्ण लोकशाही प्रस्थापित करणे आणि चिनी जनतेच्या जीवनातही क्रांति घडवून आणणे, हे हेतूही या क्रांतीच्या मागे होते. १९११ साली क्रांतीचा शेवटचा उठाव यशस्वी झाला. यानंतर १४ वर्षांनी, १९२५ मध्ये, डॉ. सन्धत्सेन निघन पावला. क्रांतीनतः मिळालेल्या चौदा वर्षांच्या कालात राष्ट्रीयत्व, लोकशाही व लोकोपजीवन या तीन लोकतत्वांपैकी संपूर्ण राष्ट्रस्वातंत्र्य व लोकशाही या पहिल्या दोन तत्वांची अमलबजावणीदेखील त्याला संपूर्णपणे करता आली नाही. मॅन्चू घराण्याच्या सत्तेचा संपूर्ण नाश त्याने आपल्या कारकीर्दीत केला होता. त्यानंतर ठिकठिकाणी निर्माण झालेल्या सुभेदारशाह्यांचेही निर्मूलन करण्याचे प्रयत्न त्याने केले होते आणि हे सर्व करित असताना क्रमाक्रमाने चीनमध्ये लोकशाही कशी प्रस्थापित करावी व जनतेचे जीवन सुखी करण्याच्या दृष्टीने या लोकशाहीन सामाजिक, आर्थिक व शैक्षणिक योजना कशा अंमलात आणाव्या याचा स्पष्ट कार्यक्रम डॉ. सन्धत्सेनने आखून ठेवला होता. विशेष महत्त्वाची गोष्ट ही की, डॉ. सन्धत्सेनचा हा कार्यक्रम

त्याच्या पुढच्या अनुयायांनी पूर्णपणे मग्न्य केला व तो अमलात आणण्याचा कसोशीने प्रयत्नही केला. डॉ. सन्यत्सेनच्या मरणापूर्वी चार वर्षे, १९२१ साली, चीनमध्ये प्रस्थापित झालेल्या चिनी कम्युनिस्ट पक्षाने तर डॉ. सन्यत्सेनच्या तीन लोकतत्वाना वेदवाक्याप्रमाणे मानले, या तीन लोकतत्वातील रहस्य समजून घेतले व ते शब्दशः अमलात आणले. डॉ. सन्यत्सेनच्या अनुयायांच्या एकनिष्ठेमुळेच अभिनव चीन निर्माण झाला. डॉ. सन्यत्सेनला अभिनव चीनचा जनक असे संबोधण्यात येते ते याच अर्थाने होय.

अभिनव चीनची निर्मिती कोणत्या तत्वःवर झाली पाहिजे हे डॉ. सन्यत्सेनने आपल्या मृत्युपत्रात* स्पष्टपणे दाखवून दिले होते.

* डॉ. सन्यत्सेनचे मृत्युपत्र—राष्ट्रीय क्रांतीच्या कार्याला गेली चाळीस वर्षे मी स्वतःला वाहून घेतले. जगातील राष्ट्रांमध्ये चीनला स्वातंत्र्याचा व समानतेचा दर्जा प्राप्त करून द्यावा, असा त्यांत हेतु होता. चाळीस वर्षांच्या अनुभवाने मला ही गोष्ट पटवून दिली आहे की, हे ध्येय साध्य करावयाचे असल्यास जनतेला जागे केले पाहिजे आणि जे लोक आम्हाला बरोबरीच्या नात्याने वागवितात त्या सर्व लोकांनी चालविलेल्या सामान्य लढ्यात आम्ही त्यांच्याबरोबर सामील झाले पाहिजे.

क्रांति अद्याप सपलेली नाही. आमच्या पक्षाच्या पहिल्या राष्ट्रीय संमेलनांमि प्रसिद्ध केलेला ' जाहीरनामा ' आणि ' तीन लोकतत्वे ' व ' राष्ट्रीय पुनर्रचनेच्या योजना ' या माझ्या लेखातून ग्रथित केलेल्या नियमांच्या व तत्वांच्या अनुरोधाने आमच्या सर्व दोस्तानी कार्य करावे आणि ते पार पाडण्याकरता सर्व प्रकारचे प्रयत्न करून झटत राहावे. मुख्यतः चिनी लोकांचे राष्ट्रीय समेलन भरवावे व असमानतेचे तह रद्द करण्यात यावे, असे मी अलीकडे जाहीर रीतीने प्रतिपादन केले आहे, त्याची अमलबजावणी शक्य तितक्या लवकर करण्यात यावी.

ही माझी अखेरची इच्छा, मृत्युपत्र आहे.

मार्च ११, १९२५.

“ सन बीन ”

त्याचप्रमाणे या तत्वाची अमलबजावणी करण्याच्या कामांत मनापासून मदत करणारा सोव्हिएट रशियासारखा एक अत्यंत प्रामाणिक व जगातील शेतकरी कामकरी जनतेचा कनवाळू सखाही चीनी क्रांतिकारकांना त्याने मिळवून दिला होता. १९१७ च्या रशियन क्रांतीनंतर लेनिनशी पत्रव्यवहार करून सोव्हिएट रशियाशी आपले स्नेहाचे सबंध त्याने दृढतर केले होते. मरणाच्या दाराशी असताना त्याने सोव्हिएट युनियनच्या मध्यवर्ती कमिटीला पत्र पाठवून क्रांतिकारक चीनला त्याच्या पदरात टाकले व स्टॅलिननेही डॉ. सन्यन्सेनची ही मदतीची हाक ऐकून, ती पूर्ण करण्याचे आश्वासन दिले

सो. यू. च्या मध्यवर्ती कमिटीला पाठविलेले पत्र

“जिच्यापुढे मनुष्याचे काही चालत नाही अशा एका व्वाधीने मी ग्रस्त होऊन येथे पडून आहे, पण माझे मन तुमच्याकडे वेधले आहे. माझ्या पक्षाच्या व माझ्या देशाच्या भवितव्याच्या कल्पनेने तें प्राप्तले आहे.

“स्वतंत्र लोकराज्याच्या संघाच्या प्रमुख स्थानी तुम्ही आहा. हा संघ म्हणजे अमर लेनिनने जगातील दलित राष्ट्रांना उपयोगी पडावा म्हणून ठेवून दिलेला वारसा आहे. गुलामी, युद्धे व अन्याय हाच जिचा पाया आहे त्या आंतरराष्ट्रीय राजवटीपासून साम्राज्यशाहीला बळी पडलेल्या लोकाना या वारसाच्या साहाय्याने अपरिहार्यपणे मुक्त होता येईल.

“माझ्यामार्गे मी एक पक्ष ठेवून जात आहे. हा पक्ष मला नेहमीच वाटणाऱ्या आशेनुसार चीन व इतर पिळल्या गेलेल्या राष्ट्रांना साम्राज्यशाहीच्या जोखडापासून कायमचे मुक्त करून त्यांना स्वातंत्र्य मिळवून देण्याच्या कामी तुमच्याशी सबद्ध राहील. भवितव्यतेच्या इच्छेमुळे माझे कार्य मला अपुरे सोडावे लागत आहे व पक्षाच्या शिकवणुकीशी व तत्वाशी निष्ठावत राहणाऱ्या खऱ्या अनुयायांच्या हाती तें मला सोंपवावे लागत आहे.

“म्हणून साम्राज्यवाद्यांनी अर्धवसाहतीच्या निकृष्ट दर्जाला पोचविलेला चीन स्वतंत्र होईपर्यंत क्रांतिकारक राष्ट्रीय चळवळीचे कार्य पुढे चालू ठेवण्याची जबाबदारी मी कुओमिन्ताडवर सोंपवीत आहे.

“ हा उद्देश लक्षात ठेवूनच माझ्या पक्षाने तुमच्याशी नेहमीचे संबध ठेवावे, अशा सूचना मी त्याला दिल्या आहेत माझ्या देशाला तुम्ही आतापर्यंत दिलेला पाठिंबा असाच पुढे चालू ठेवावा, असा पक्का विश्वास मला वाटत आहे.

“ तुमचा निरोप घेताना प्रिय दोस्तानों अशी आशा मी व्यक्त करतो की, सोव्हिएट रशिया (यू. एस्. एस्. आर्) प्रबल व स्वतंत्र चीनचा दोस्त व सखा बनेल व दलित राष्ट्रांच्या स्वातंत्र्याच्या प्रच्छेद लढ्यात विजय संपादन करीपर्यंत खाद्यास खादा लावून ही दोन्ही दोस्त राष्ट्रे झगडत राहतील, असा दिवस लवकरच उगवेल.”

डॉ. सन्यत्सेनच्या मरणानंतर त्याच्या अनुयायात मतभेद निर्माण झाले. डॉ. सन्यत्सेनने स्थापलेल्या कुओमिन्ताङ पक्षाने आपल्या हातातील सत्ता कायम राखण्याकरिता ‘ राष्ट्रीयत्व, लोकशाही व लोकोपजीवन ’ या तीन लोकात्मत्वाची कसोशीने व ततोतत अमलबजावणी करू पाहणाऱ्या कम्युनिस्ट पक्षाला नामशेष करण्याचा प्रयत्न केला तरी चिनी राष्ट्रीयत्वाला व स्वातंत्र्याला धक्का न लागेल अशी खबरदारी दोन्ही पक्षांनी घेतली. आपल्यातील यादवीला राष्ट्राची हानी होईल असे अनिष्ट स्वरूप प्राप्त होऊ दिले नाही. जपानने चीनवर आक्रमण केल्यानंतर दोन्ही पक्षांनी एकजुटीची आघाडी निर्माण केली व जपानच्या आक्रमणाला आळा घातला आणि सर्वात महत्त्वाची गोष्ट ही की, जपानसारख्या बलाढ्य व सर्व अर्वाचीन युद्धसाधनांनी युक्त असलेल्या राष्ट्राशी लढत असताच अभिनव चीनची निर्मिती केली. आपसातील रक्तपाताचे लढे, एकजुटीची आघाडी, जपानी आक्रमणाचा जोराचा प्रतिकार व अभिनव चीनची निर्मिती या परम्पर विरुद्ध घटना डॉ. सन्यत्सेनच्या मरणानंतरही १९४५ पर्यंत म्हणजे जपानचा पूर्ण पराभव होईपर्यंत एकसमभावच्छेद करून चालू होत्या. अभिनव चीनच्या निर्मितीचा इतिहास या दृष्टीनेच अत्यंत मनोरंजक, बोधप्रद व मार्गदर्शक झाला आहे.

प्राचीन संस्कृति—पण या इतिहासाची स्पष्ट कल्पना घेण्यास ज्या पुरातन चीनच्या पायावर अभिनव चीनची निर्मिती करण्यात आली त्याची

सर्वांगीण माहिती असणें जरूरीचें आहे. अभिनव चीनच्या निर्मितीपूर्वी दोनशें वर्षे म्हणजे अठराव्या शतकात चीन मुख्यतः शेतकऱ्यांचा व जमीनदारांचा देश होता. देशात उत्पन्न होणाऱ्या मालाची देवघेव करणारा व्यापारी वर्ग, लहान लहान धंदे करणारे कारागीर यांचे गट देशात निर्माण झाले होते. जमिनीशी निगडित असलेली भूदासपद्धति नष्ट झाली होती. जमीनीबरोबरच विकला जाणारा गुलामांचा वर्ग नामशेष झाला होता. ख्रिस्त-शकापूर्वीच्या तिसऱ्या शतकात चीनमध्ये जें बादशाही घराणें प्रस्थापित झाले त्या घराण्याच्या राजवटीतच शेतकऱ्यांच्या या गुलामी पद्धतीचा नाथनाट झाला होता. या कालानंतर चीनवर सत्ता गाजविलेल्या अनेक बादशाही घराण्यांनी पुरातन कालची निखळ सरजाम शाहीपद्धति नामशेष करण्याचा जोराचा प्रयत्न केला. ख्रिस्तपूर्व २००० वर्षांपासून इ. स. २५० वर्षांपर्यंतच्या या कालात चीनवर पाच बादशाही घराण्यांनी सत्ता गाजविली व त्यानंतरच्या अठराव्या शतकापर्यंतच्या कालात अकरा बादशाही घराण्यांनी एकामागून एक चीनची राज्यसत्ता काबीज केली. प्रत्येक व दशाही घराण्यातील पहिले एक दोन बादशाहा कर्तबगार निघावे, मोडकळीस आलेल्या राज्यकारभाराची त्यांनी सुव्यवस्था लावावी व त्यांच्या वशातल्या पुढल्या चैनी व विलासी बादशाहांनी आपले कर्तव्य विसरून जाऊन देशाच्या राज्यकारभारात गोंधळ व अव्यवस्था माजवावी, पुन्हा एकाद्या दुसऱ्याच घराण्यातील कर्तववान् पुरुषानें पुढें थेऊन सत्ता काबीज करावी व राज्यकारभाराला सुव्यवस्थित स्वरूप द्यावें, असा इतिहासक्रमाला अनुसरून असलेला प्रकार चीनमध्ये अठराव्या शतकापर्यंत चालू होता. प्रत्येक सत्तापालट झाल्यानंतर आलेला बादशाहा चीनच्या एकीकरणाचा प्रयत्न करीत असे. मध्यवर्ती सत्ता दुर्बल झाल्याबरोबर प्राताप्रातावर नेमलेले सुभेदार स्वतंत्र होत व आपला सवता सुभा स्थापून मध्यवर्ती सत्तेला धाव्यावर बसवीत, पण नवा आलेला बादशाहा असल्या सुभेदाराचें वर्चस्व प्रथम नष्ट करून टाकीत असे व सर्व देशाच्या राज्यकारभारात एकसूत्रीपणा निर्माण करीत असे. राजघराण्यातील लोकाना किंवा सरदाराना बाक्षिसादाखल मुदूख तोडून द्यावा व संस्थाने निर्माण करावी, या हीन सरजामशाहीपद्धतीला चिनी बादशाहांनी कधीही

उत्तेजन दिलें नाहीं. चिनी बादशाही कारभारातील हा विशेष होता. बादशाहानीं मोठमोठे सरजामदार व सस्थानिक निर्माण करावे, वा सस्थानिकानीं पुन्हा लहान सस्थानिक, इनामदार, बतनदार निर्माण करावे व या सर्वांनी मिळून शेतकरी समाजाची मन मानेल तशी पिळणूक करावी, वा प्रथेला चिनी बादशाहाच्या वरील एकसूत्री कारभाराच्या धोरणामुळे मुळीच वाव मिळाला नाहीं. बादशाहाने ठरविलेला जमीनीवरील कर देऊन चिनी शेतकरी मोकळा होई व पंच निवडून आपापल्या गावाचा कारभार स्वतंत्रपणे चालवी. बादशाहातर्फे नेमलेले ठिकाणचे अधिकारी—मदारिन्—कर वसूल करताना शेतकऱ्याचा छळ करीत व सरकारने त्याच्याकरिता नेमून दिलेल्या कराच्या वाट्याचे प्रमाण स्वतःच ठरवीत. त्यावेळी मात्र ते या अधिकाऱ्याविरुद्ध बड करून उठत असत. ‘ राजा कालस्थ कारणम् ’ या सिद्धांताला चीनमधील एकतंत्री राज्यकारभार अर्थातच अपवाद नव्हता “ लोकाना भरपूर कपडा मिळत नाहीं, ते थंडीने कुडकुडत राहतात. अन्न न मिळाल्यामुळे त्यांची उपासमार होते, असे असेल तर तो आपला दोष आहे. ’ असे मानणारे थोर बादशाहा चीनमध्येही होऊन गेले.

“ न किलानुययुस्तस्य राजानो रक्षितु र्थशः ।

व्यावृत्ता यत्परस्वेभ्यः श्रुतौ तस्करता स्थिता ”

“ प्रजेचें रक्षण करण्याच्या बाबतीत इतर राजे त्यांच्याहत्की कीर्ति मिळवू शकले नाहींत कारण त्यांच्या कारकीर्दीत परधनापहरणापासून चौथे निवृत्त होऊन त्याचें अस्तित्व केवळ कानानी ऐकण्यापुरतें नाममात्रच राहिलें होतें. ”

असें कालिदासानें दिलीप राजाच्या राजवटीचें वर्णन केलें आहे. चीनमध्येहि असे अनेक उदारधी थोर मनाचे, प्रजेला पुत्रवत् मानणारे, तिच्या सर्व सुखसोर्षाकडे लक्ष देणारे बादशाहा होऊन गेले. पण अशी परपरा नेहमीच चालू राहत नाहीं, हाच तर एकतंत्री राजसत्तापद्धतीतील मोठा दोष असतो. चिनी संस्कृति अत्यंत प्राचीन व उच्च दर्जाची आहे. चीनमध्ये जे जे थोर बादशाहा होऊन गेले त्यांनीं चिनी कलेला, वाङ्मयाला उत्तेजन दिलें. मध्ययुगीन कालात चिनी शिल्पकला अत्यंत उच्च दर्जा

पोंचली होती. स्थापत्य कलेच्या दृष्टीने ईजिप्तमधील पिरामिड्सना मागे टाकील असा प्रचंड तट ग्री हड ती बादशाहानें बांधला. पंधराशे मैल लांबीचा व ५० फूट रुंदीचा असा हा तट आहे. १५ ते ३० फुटापर्यंत या तटाची उंची आहे. २०० थारडांच्या अतरावर ४० फूट उंचीचे बुरुज या तटावर बांधण्यात आले आहेत. या प्रचंड तटाच्या आत ठिकठिकाणी लष्करी छावण्याची व्यवस्था करण्यात आली आहे. ओघाओघानें या ठिकाणीं ईही सागणें उचित आहे कीं, ज्या बादशाहानें चीनभोंवतीं असा प्रचंड तट बांधून परकीय आक्रमणापासून चीनच्या संरक्षणाची तजवीज केली त्यानेंच चीनच्या प्रगतीला पदोपदी अडथळा करणारा जुन्या विचारसरणीचा तट फोडून काढण्याकरता ज्योतिष, वनस्पतिशास्त्र, वैद्यक व कृषिशास्त्र यावरील ग्रंथ बाजूला काढून बाकी सर्व जुन्या ग्रंथाची होळी करून टाकली. जुन्या व भूत कालाचें वैभव गात राहून नव्या प्रगतिकारक विचाराचा जनमनात प्रवेशच होऊ द्यावयाचा नाहीं, असा विचारसरणीच्या पुरातन रूढिप्रिय शास्त्री मडळीविरुद्ध आज्ञापत्रें काढून त्याचे वादविवाद व चर्चा बंद केल्या. प्रगतीला अडथळा करणाऱ्या जुन्याचा नायनाट करण्याच्या चिनी स्वभावा-मुळें प्राचीनकाळींही चीनची प्रगति हाऊ शकली. आजच्या अभिनव-चीनमध्येसुद्धा प्रगतीकडे चिनी समाजाचें झपाट्यानें पुढे पाऊल पडत आहे, त्याच्या मुळाशीं हा हानिकारक जुन्याचा तिटकारा करणारा चिनीस्वभावच कारणीभूत झालेला आहे. मुद्रणकलेचा शोध चीननें सर्व जगात प्रथम लावला. विद्येला समाजाच्या एका विशिष्ट धर्माची गुलाम न बनवता समाजातील सर्व थरातील लोकाना ती हस्तगत करण्याची सुलभता प्राप्त करून दिल्यामुळे शास्त्रीय संशोधनाला चीनमध्ये चांगलाच अवकाश मिळाला. गणित, ज्योतिष, वैद्यक वगैरे शास्त्रात चीननें अनेक शोध लावले. पाहिलें होकायंत्र चीननें बनविलें. कागद तयार करण्याची कला चीननें शोधून काढली. रेशीम ही काय चीज आहे, हें चीननें जगाला प्रथम दाखवून दिलें. मातीचीं कौशल्ययुक्त व सुंदर भांडीं बनवून चीननें सर्व जगाचें लक्ष आपल्याकडे वेधलें.

मॅन्च्यू राजवटी— पण चीनच्या प्रगतीला उत्तेजन देणांरी स्वदेशी

राजपरंपरा मात्र नष्ट झाली, विशेषतः सतराव्या शतकाच्या मध्यापासून चीन-वर प्रस्थापित झालेल्या परक्या मॅन्च्यू घराण्याच्या राजवटीत चीन क्षपाट्यानें सर्व जगाच्या मागे पडत चालला. मॅन्च्यू घराण्याचे बादशहा परकीय असल्यामुळे चीनबद्दल त्यांना सहाजिकच आपलेपणा वाटत नव्हता. चीन-वर आपली सत्ता कायम कशी राहिल, एवढ्याच गोष्टीचा विचार ते करित होते. अठराव्या शतकात युरोपियन राष्ट्रांनी चीनवर आक्रमण करण्यास सुरुवात केली. परकीय मॅन्च्यू बादशहाची सत्ता चीनवर प्रस्थापित होण्यापूर्वी काही युरोपियन व्यापारी त्या वेळच्या बादशहाच्या दरबारी गेले. त्यावेळीं “चीन स्वयंपूर्ण आहे. दुसऱ्या रानटी राष्ट्रांतील लोकांनी तयार केलेल्या वस्तूची चीनला गरज नाही.” अशी सडेतोड उत्तरे या व्यापाऱ्यांना चिनी बादशहाकडून मिळत होती. गोऱ्या लोकाबद्दल चिनी समाजाला कधीच आदर वाटला नाही. या रानटी राक्षस लोकाशी सवध ठेवता कामाचा नाही, अशीच चिनी जनतेची सामान्य समजूत होती. पण मॅन्च्यू बादशहानीं गोऱ्या लोकांच्या चीनवरील आक्रमणाकडे लक्ष दिलें नाहीं. त्यांना चीनमध्यें मन-मोकळेपणानें वावरू दिलें. गोऱ्या व्यापाऱ्यांनीं या सवलतीचा फायदा घेतलाच पण त्यापेक्षाही गोऱ्या मिशनऱ्यांनीं आपल्या स्वभावाप्रमाणें याचा विशेष फायदा घेतला व चीनच्या कानाकोपऱ्यात प्रवेश केला. याचा अणखी एक परिणाम असा झाला कीं, मॅन्च्यू बादशहाबद्दल चिनी लोकाना अगोदरच वाटणाऱ्या द्वेषात अधिकच भर पडली. या बादशहानीं आपल्या वर्चस्वाचें चिन्ह म्हणून पुरुषाना आपल्या पाठीवर वेण्याचे शेषटे सोडण्यास भाग पाडले होते. पाठीवर शेषटे सोडण्याचा हा जुलूम पुढें पुढें इतका जाचक झाला कीं, ज्यांच्या पाठीवर शेषटा नाहीं तो इसम राजद्रोही व राजा-विरुद्ध कट करणारा, असें समजून त्याला शिक्षा देण्यात वेळ लागल्या. परदेशात गेलेल्या व्यापाऱ्यांना, विद्वान लोकांना व विद्यार्थ्यांना पुन्हा स्वदेशात यावयाचे असल्यामुळे आपल्या केसाची जोपासना टेवावी लागे पण त्याच-बरोबर पाठीवर रुळणाऱ्या या गुलामगिरीच्या चिन्हामुळे परदेशात होणाऱ्या मानहानीलाही त्यांना तोंड द्यावे लागे.

मॅन्च्यू बादशहाच्या कारकीर्दीत चीनला सर्वतोपरी उतरती कळा

लागली. चीनचा उद्योगधंदा व व्यापार परकीयांच्या हातात जाऊं लागला. गोऱ्या राष्ट्रानीं चीनमधील रेल्वेवर आपलें वर्चस्व प्रस्थापित केलें आणि परकीय गोऱ्या राष्ट्रांच्या आहारीं पडून त्याचे गुलाम होण्याचा प्रसंग प्राप्त झाला.

चीनमधील उद्योगधंदे अद्याप वाढलेले नव्हते त्यामुळें क्रांतिप्रवण असा कामगार वर्गही चीनमध्ये निर्माण झाला नव्हता. पण चीनचे क्रांतिकार्ये यामुळें अडून राहिलें नाहीं. क्रांतीला परिपक्व अशी परिस्थिति चीनमध्ये निर्माण झाली होती. तेव्हा देशात जी काय सामुग्री असेल तिला संघटित स्वरूप देऊन क्रांति घडवून आणण्याच्या प्रयत्नाना चिनी क्रांतिकारक पुढाऱ्यानीं हात धातला व देशातील बहुसंख्य शेतकरी जनता ध्येयाची स्पष्ट कल्पना व योग्य नेतृत्व मिळाल्यावर क्रांति घडविते, हें चीननें जगाच्या निदर्शनास आणून दिले. ज्या शेतकरी जनतेने डॉ. सन्यत्सेनसारख्या पुढाऱ्यांच्या नेतृत्वाखालीं चीनमध्ये क्रांति घडवून आणली, ती टिकविली व जपानसारख्या बलाढ्य राष्ट्रांशी झुजून आपल्या प्रगतीचा मोकळा करून घेतला त्या जनतेची यावेळची परिस्थिति कशी होती व एकंदर चिनी समाजाची रचनाही कशी होती, ते आता आपण पाहूं.

चिनी शेतकरी— चीन हा शेतकऱ्यांचा देश होता त्याचप्रमाणें तो जमीनदारांचाही देश होता. ज्या शेतकऱ्यांना स्वतःच्या मालकीच्या जमीनी होत्या ते शेतकरी आपल्या कुटुंबाच्या उत्पन्नात भर टाकण्याकरता दुसऱ्यांच्या मालकीच्या जमीनी खडानें करीत. सावकारीमुळें किंवा इतर काहीं कारणामुळें जे लोक जमिनीवर ताबा मिळवित त्यांना जमिनीच्या पूर्ण कबजाचा हक्क कर्षींच प्राप्त होत नसे. जमिनीवर मेहनत मशागत करणारा व जमीन कसणारा शेतकरी हाच जमिनीचा खरा धनी समजण्यात येई. जमिनीत उत्पन्न झालेल्या मालापैकी काहीं हिस्सा खड म्हणून घेण्यापुरताच त्याचा जमिनीवरील मालकीचा हक्क मान्य करण्यात येत असे. बाप मरण पावल्यावर त्याच्या मुलात जमिनीची वाटणी होई. कुटुंबातील प्रमुख म्हणून वडिल मुलाला थोडा जास्त भाग मिळत असे. या पद्धतीचा व्हावयाचा तोच परिणाम झाला. जसजशी

लोकसंख्या वाढत चालली तसतसे जमिनीचे अधिकाधिक लहान तुकडे होत गेले आणि हे एकाच माणसाच्या मालकीचे लहान लहान तुकडे इतस्ततः बसरलेले असल्यामुळे जमिनीच्या उत्पन्नावर कुटुंबाचा उदरनिर्वाह होणे मुश्किलीचे होऊ लागले.

चीनच्या उत्तर भागात ज्वारी, गहू, बाजरी पिकते. याडत्सी नदीच्या खोऱ्यातून व दक्षिणेंतील भागात तांदूळ हे मुख्य पीक आहे. जमीनीच्या मालकाला द्यावयाचा खंड चिनी शेतकरी धान्याच्या रूपातच देतो. उत्तर भागात लोकराची पैदास मोठ्या प्रमाणात होते. याडत्सी खोऱ्यात व दक्षिणेंत रेशमाचे व कापसाचे उत्पन्न मोठ्या प्रमाणावर होते. जमीनीच्या लहान लहान तुकड्यावर केलेली शेती केव्हाही फायदेशीर होत नाही. पुरेसे बी मिळत नाही. शेतीची कामे करणाऱ्या जनावराची कमतरता पडते. औते मिळत नाहीत आणि त्यातल्या त्यात दुष्काळ पडला की, शेतकऱ्याचे हाल कुत्राही खाईनासा होतो. अशा परिस्थितीत चिनी शेतकऱ्याला साहजिकच सावकाराचे घर पहावे लागत होतें. काढलेले कर्ज तो कधीही फेडू शकत नव्हता, अर्थात् सावकार शेतकऱ्याच्या जमिनी विकत घेत होता व शेतकऱ्याला सावकाराचे कूळ बनावे लागत होतें. चिनी शेतकऱ्याचे हाल एवढ्यावरच भिडत नव्हते. जमिनीच्या मालकाना धान्याच्या रूपाने नो खंड देत होता. कुटुंबाच्या खर्चाकरता फारच थोडे धान्य त्याच्याजवळ शिल्लक रहात असे. पोटाखेरीज इतर खर्च भागविण्याकरता बापैकीच काही धान्य तो विकावथास काढी त्यावेळी सावकार व शहरातले व्यापारी यांचे संगनमत असल्यामुळे हे लोक सागतील त्या भावाने ते त्याला विकावे लागत होते.

स्वभाव विशेष— आंग्पली इस्टेट जमिनीच्या रूपात वाढवावयाची पैसेवाल्या लोकाची सामान्य प्रवृत्ति चीनमध्येही रूढ होती. पैसे जमिनीत गुंतविणे व तसेच इमारतीसारख्या स्थावर मिळकतीत ते गुंतविणे सुरक्षितपणाचे असते या समजुतीने सरकारी अधिकारी व व्यापारी जमिनी खरेदी करण्याच्या मागे होते. लढाईतून परत आलेल्या सैनिकानाही नवीन कालव्याखालच्या जमिनी बंधिस देण्यात येत असत, यामुळे शाततेच्या काळात जमीनदारीची सारखी वाढ होत असे. याच्या भरतीला देवळाच्या

व्यवस्थेकरता जमिनी तोडून दिल्या जात. जमीन कसणारा तिचा मालक खरा पण तात्विकदृष्ट्या सर्व जमीन बादशहाच्या मालकीची अशीच समजुत चीनमध्ये रूढ होती. मॅन्च्यू बादशहानी चीनवर कबजा केल्यानंतर आपापल्या सरदाराना त्यांनी काही ठिकाणी जमिनी दिल्या. अशा रीतीने नाना प्रकारे जमीनदारी वाढत गेली तरी युरोपातील व हिंदुस्थानच्या बहार, बंगाल, आंध्र प्रांतातील जमीनदारांच्या मानाने चीनमधील जमीनदार वर्गाच्या इस्टेटी फार छोट्या होत्या. या इस्टेटी जशाच्या तशा कायम राखण्याचा कायदा नव्हता. शेतकऱ्यांचे मिरासदारीचे हक्क कायम स्वरूपाचे असल्यामुळे त्यांच्या मरणानंतर त्यांच्या मुलामध्ये जमिनीच्या वाटपचा होत व जमिनीचे लहान लहान तुकडे होण्याचे चालूच राही. चीनमधल्या जमिनी स्वाभाविकच सुपीक आहेत. भाताची पिके वर्षातून दोनदा व काही काही भागातून तीनदा काढण्यात येतात यामुळे कुळाकडून किती खड व्यावा, किती प्रमाणात त्याची पिळणूक करावी, या बाबतीत काही निर्बंध नसल्यामुळे जमीनदारांच्या इस्टेटी लहान असल्या तरी त्यांच्या व त्यांच्या कुटुंबाच्या चैनी चालविण्याकरता त्या पुरेशा असत. सावकार, जमीनदार, सरकार व सारा वसूल करणारे सरकारी अधिकारी यांच्याकडून रोगारी पिळणूक असह्य झाली म्हणजेच शेतकरी ठिकठिकाणी बडाचा उठाव करीत, सावकाराचे कर्जरोखे जाळून टाकीत, जमीनदारांच्या वाड्यांना आगी लावीत, त्यांच्या घरांचीही दत्तरे भस्मसात् करीत. याप्रमाणे आपल्यावरील ओझें शेतकरी काही काळ झुगारून देत असले तरी पुन्हा सावकारी, जमीनदारी व सरकारी जुलूम ही परंपरा चालूच राही. चीनमध्ये अत्यंत प्राचीन कालापासून प्रचलित असलेल्या कन्फ्यूशिसासच्या नीतिधर्मात हिंसेला मुळीच प्राधान्य देण्यात आलेले नाही. इ. स. च्या आरंभीच्या कालापासून चीनमध्ये बुद्धधर्माचा प्रसार झाला, क्षत्रियाला ब्रम्हत्वाच्या खालोखाल हिंदुस्थानात श्रेष्ठ दर्जा देण्यात आलेला आहे तर चीनमध्ये लढाईच्या पेशा करणे हीन दर्जाचे समजले जात असे. पण हा सर्व नीतिधर्म व धार्मिक समजुती शेतकऱ्यांच्या बडखोर वृत्तीच्या आड कधीही आल्या नाहीत. आपल्यावर होणारा जुलूम मर्बादेच्याबाहेर गेला, तो असह्य

झाला की, तो चवताळून जात असे, सघटित होत असे व प्रतिपक्षार्थी दोन हात करून त्याला नामोहरम करून टाकण्याचा प्रयत्न करीत असे.

चीनचा उत्तर भाग सोडला तर मध्य व दक्षिण भागातील शेती मुख्यतः कालव्याच्या पाण्यावर अवलंबून आहे. पीतनद व बाङ्त्सी (महानद) हे दोन प्रचंड नद या भागातून वाहतात. चीनचे प्राणभूत असे हे नद आहेत. चीनच्या इतर भागातील लोकसंख्येपेक्षा या दोन नदानीं व्यापलेल्या प्रदेशातील लोकसंख्या कितीतरी पटीने जास्त आहे. खरा चीन या दोन नदानीं समाळला आहे. चिनी स्वभाव व संस्कृति या दोन नदांच्या भोंवतीं घुटमळत असलेली आदळून येते. चीनचे जीवन या दोन नदानीं वैभवशाली व सुखमय केले आहे. दरसाल दोन वेळा या दोन नदाना महापूर येतात. या महापुराबरोबर बहुमोल व वनस्पतींना पोषक अशा खतानीं युक्त असलेल्या मलाचम मातीचे थर वाहून येतात व सर्व जमीन झांकून टाकतात. असल्या अमोल खतानीं युक्त असलेली काळी माई चीनला भरपूर अन्न देते. चिनी शेतकरी या माईची अग झाडून सेवा करतो व दोन दोन, तीन तीन पिके काढून आपल्या कुटुंबाला पोसतो व जगालाही पोसतो. ज्या जमीनीत जेमतेम एकच पीक व ते कसे तरी येते त्या ठिकाणाचा शेतकरी स्वाभाविकच आळशी बनतो. जेम तेम कसेतरी एक पीक काढावे, त्यातील बराचसा भाग सावकारानीं व सरकारने लुटून न्यावा, अशा परिस्थितीत शेतकऱ्यांच्या आंगचा कामाचा उत्साह कमी व्हावा, हे साहाजिक असते. ज्या जमीनीवर राबावे तिच्यासंबंधाने आपलेपणाची भावना नाही, बरे जी मेहनत मशागत करावी तिचेही चीज नाही. त्या श्रमाचे फल दुसरेच कोणी लुटून नेतात अशा परिस्थितीत शेतकरी मरगळून जातो व आळशी बनतो यात काहीच आश्चर्य नाही आणि अशा रीतीने मरगळून गेलेला शेतकरी आपल्याला लुटणाऱ्या, आपल्या श्रमाचे अपहरण करणाऱ्या आपल्या वर्गाशत्रूविरुद्ध हत्यार उचलण्यासही असमर्थ बनतो. शत्रुस्थानी असलेल्या वर्गाबरोबर दोन हात करावयाचे तर काही तरी रग शिल्लक असावी लागते. शंभर टक्के दारिद्र्यामुळे, निरुत्साहामुळे व असंघटितपणामुळे ही रगच जेथे नाहीशी झालेली असते तेथील शेतकरी आपल्या शत्रूविरुद्ध बंड करून कसा उठणार ?

असला शेतकरी केव्हा केव्हा अगदी असह्य झाले म्हणजे बंडाचा उठाव करतो पण तो फारच काचित्. पण चिनी शेतकऱ्यांची स्थिती तशी नाही.

याड्ट्सी (महानद) च्या काही भागात दहा वर्षे पुरेले इतका तादूल व गहु एका वर्षात पिकतो यामुळे या भागातील लोकसख्याही अचानात वाढलेली आहे. या भागात कापूसही मोठ्या प्रमाणावर पिकतो. या भागातील व यापेक्षा इतर थोडे कमी पीक येत असलेल्या भागातील शेतकरी जास्त सुखावलेला आहे. त्याचप्रमाणे तो धाडसी, सकटाना न जुमानणारा चिकाटीचा व सोशिक बनलेला आहे. चीनच्या मध्य व दक्षिण भाग व्यापलेल्या पीतनद व महानद या दोन्ही नदांचा लहरी स्वभाव चिनी शेतकऱ्यांचा वरील प्रकारचा स्वभाव बनविण्यास कारणीभूत झाला आहे. हे दोन्ही नद आपल्या पुराबरोबर खतार्नी भरलेला वस्त्रगाळ चिखल पात्रा-भोवतालच्या जमीनीवर हंथरतात व शेते सुपीक करतात त्याचप्रमाणे हे नद आपल्या महापुराने सर्व देश कधी कधी उध्वस्तही करून सोडतात. दरसाल कोठे नाही कोठे तरी हे नद आपले पात्र सोडून दुसरीकडे धावतात व नवीन पात्रे निर्माण करतात. दहा वर्षे अशी जात नाहीत की, या नदांनी आपल्या प्रचंड पाण्याच्या लोंढ्यांनी गावेची गावे वाहून नेली नाहीत. अशा प्रसंगी चिनी शेतकऱ्यांचे भयंकर नुकसान होते, त्याचे संसार धुळीस मिळतात. झाडे छुडपे काढून बाध घालून तयार केलेल्या जमीनी उध्वस्त होतात आणि या नदांचा सताप ओसरल्यावर पुन्हा नवी विटी, नवे राज्य चिनी शेतकऱ्यांला निर्माण करावे लागते. असल्या भौतिक आपत्ति आल्या म्हणजे त्या तो धैर्याने सहन करतोच पण त्याच वेळी सघटितपणे या नैसर्गिक संकटाना तो धाडसाने तोडेही देतो. वेळोवेळी येणारी नैसर्गिक संकटे चिनी शेतकरी जितक्या सोशिकपणाने सहन करतो तितक्याच चिकाटीने, धैर्याने व सघटितपणे त्याचे निवारण करण्याच्या कार्मीही तो शटतो. याप्रमाणे निसर्गनिर्मित सकटाना तोंड देण्यास तयार असलेली चिनी शेतकऱ्यांची वृत्ति मनुष्यनिर्मित सकटानाही तोंड देण्यास मागे पुढे पहात नाही.

अठराव्या शतकात जमीनीवर कोणत्याही प्रकारचा मालकी नसणारा पण शेतावर राबणारा कामगार वर्गही चीनमध्ये निर्माण झाला होता. विशेषतः

बा कामगार वर्गाची वाढ होण्यास जमीनदार वर्ग कारणीभूत झाला होता. जे जमीनदार वर्ग शेती करित ते रोजंदारीवर शेतीचीं कामे करण्यास माणसें ठेवीत व त्यांना हवे तसे राबवून पिके काढून घेत. बाप्रमाणे खेड्यापाड्यातून शेतमजुराचा वर्ग निर्माण झाला होता. त्याचप्रमाणे शहरातून व्यापाऱ्यानी व कामगारानी चालविलेल्या छोट्या कारखान्यातून उमेदवार म्हणून कामे करणारा वर्गही निर्माण झाला होता. शहरामधून भिकार वाढले होते व समाजातील हलकीं कामे करणारा बहिष्कृत कामगार वर्गही अस्तित्वात आला होता. सुखवस्तु व श्रीमंत लोकांच्या घरोघरी कामे करणारे लोक जवळ जवळ गुलामच होते. जमीनदारांच्या घरी वशंपरपरा गुलाम म्हणून रावणारा वर्गही नामशेष झालेला नव्हता. पितृशासित कुटुंबपद्धति हा चिनी समाज रचनेतील एक विशेष आहे. मुले कितीही मोठी, शाहणी व करती सवरती झाली तरी बापाची आज्ञा उल्लंघन करणे हा मोठा गुन्हा समजला जातो. माणूस जितका म्हातारा होत जाईल तितका तो अधिक आदरणीय समजण्यात येतो. तीस वर्षांच्या चिनी माणसाला कोणी चाळीस वर्षांचा म्हटले तर त्याला भूषण वाटते. आपल्यासबंधाने असे उद्गार काढणाऱ्या माणसाचे तो आभार मानतो. बहुपत्नीकत्वाला चिनी समाजाचा विरोध नाही. चिनी श्रीमंत माणसें एकापेक्षा जास्त लग्ने करतातच पण चिनी शेतकरीही शेतात आपल्याबरोबर रावण्याकरता आणखी एक जास्त माणूस मिळेल वा उद्देशाने अनेक लग्ने करित. लग्ने ठरविण्याचे काम वडिल माणसें करित. भावी वर-वधूंना वा बाबतीत काहींच मत नसे. शहरातल्या काही उच्च जाती खेरीज करून सर्व सामान्य चिनी शेतकरी समाजात बालविवाह रूढ होता. सुशिक्षित, अशिक्षित, कारागीर, शेतकरी, मजूर, जमीनदार, सावकार, सरकारी अधिकारी असे अनेक लहान मोठे वर्ग चिनी समाजात अस्तित्वात असले तरी जाति संस्थेने त्यात कधी प्रवेश केला नाही. गुणाला प्राधान्य मिळत असे, जन्माला नाही. धर्माच्या बाबतीतही चिनी समाज सहिष्णु वृत्तीचा आहे. निरनिराळ्या धर्मसमजूतीची मंडळी एकाच कुटुंबात राहू शकतात. रोटीबेटी व्यवहाराच्या बाबतीत धर्म किंवा जात आड येऊ शकत नाही. कल्पयुगसचा नीतिधर्म, भूताखेताची पूजा करण्यास सागणारा मंत्र तंत्राचा ताऊ धर्म, बुद्ध

घर्म, इस्लामी घर्म व ख्रिस्तीघर्म हे सर्व लहान मोठ्या प्रमाणात प्रचलित झाले होते तरी चीनमध्ये घर्मयुद्धे कधी घडून आली नाहीत. ख्रिस्ती मिशनर्यावर चिनी शेतकऱ्यांनी बऱ्याच वेळा हल्ले केले पण त्यात घर्मभावेनेपेक्षा परकीयांचा आपल्या देशात प्रवेश होऊं द्यावयाचा नाही व त्यांचा कारवायाना आपल्या देशात थारा द्यावयाचा नाही, हीच भावना प्रामुख्याने होती. अठराव्या शतकात चिनी समाजाची रचना वरील प्रकारची होती. सरजामशाहीच्या राजवटीला साजणारी अशीच ती होती. गेल्या दोन हजार वर्षांत समाजाच्या या रचनेत व मनस्थितीत मुळांचि फरक पडलेला नव्हता. या एवढ्या मोठ्या कालखंडात चिनी समाजाच्या मनोरचनेत जो काही थोडासा फरक घडून आला होता तो विशेष महत्त्वाचा नव्हता. निरनिराळ्या बादशाही घराण्यांच्या निरनिराळ्या घोरणामुळे हा फरक घडून येत होता पण तो फारच मद स्वरूपाचा होता. चीनवर राज्य करणाऱ्या या घराण्यांनी वेळोवेळी केलेल्या सुधारणांनी चिनी समाजाच्या आर्थिक परिस्थितीत फरक घडवून आणलेला होता. पण याचवेळी औद्योगिक क्रांतीनंतरच्या जगाच्या इतर भागात ज्या प्रचंड घडामोडी होत होत्या त्याची दखल या बादशाहानी न घेतल्यामुळे एके वेळी सर्व जगाच्या पुढे असलेला चीन मार्गे पडू लागला होता.

पाश्चात्यांचें आक्रमण

अठराव्या शतकापूर्वीच साम्राज्यवादींच्या लोभानें पाश्चात्य राष्ट्रांनीं चीनवर आक्रमण करण्यास सुरवात केली. या आक्रमणामुळें चीनवर अनेक सकंटे आलीं, चीन राष्ट्रदुभंग होण्याचा प्रसंग आला, त्याचें स्वातंत्र्य नष्ट होण्याची भीति उत्पन्न झाली तथापि चीनचे डोळे उघडण्यासहि शेवटीं हें आक्रमणच कारणीभूत झालें. या आक्रमणामुळें चीनची दृष्टि विशाल झाली. आपल्या समाजात आमूलाग्र क्रांति घडवून आल्याशिवाय जिवत व स्वतंत्र राष्ट्र या नात्यानें जगाच्या स्पर्धेत आपण टिकून राहूं शकणार नाहीं, असें या परकीय अक्रमणानें चिनी जनमनाला वाटावयास लावलें.

पोर्तुगीज — युरोपियन राष्ट्रांपैकी पोर्तुगालनें चीनवर पहिला मोर्चा चढविला. सोळाव्या शतकाच्या आरंभी इ. स. १५११ मध्यें मलमागानें पोर्तुगीज लोक चिनी किनाऱ्यावर उतरले. व्यापार करण्याच्या निमित्ताने आलेल्या या लोकाना मुळींच प्रतिबध झाला नाहीं. चीनसारख्या प्रचंड राष्ट्राच्या किनाऱ्यावरील एका कोपऱ्यात उतरलेल्या या लोकाकडे कोणी लक्षही दिलें नाहीं. या दुर्लक्षाचा फायदा पोर्तुगीजांनीं सहाजिक घेतला व किनाऱ्यावरील एका भागात त्यांच्याबरोबर आलेल्या कॅप्टननें एक लहानशी स्वतंत्र वसाहतही स्थापली.

स्पॅनिश—यानंतर जवळ जवळ शंभर वर्षांनीं (१६०३) स्पॅनिश लोक चीनच्या किनाऱ्यावर उतरले. या लोकांनीं चीनच्या किनाऱ्यावर पाऊल ठेवल्याबरोबर चढाईचें धोरण स्वीकारलें. फिलिपाईन बेटात जाऊन राहिलेल्या चिनी लोकांनीं स्पॅनिश वसाहतवाल्याचा धुव्या उडविला होता. त्याचा सूड उगवण्याकरताच जणूं काय स्पॅनिश लोकांनीं खुद्द चीनवरच आक्रमण करण्याचें ठरविलें, पण किनाऱ्यावरील चिनी रहिवाश्यांनीं त्यांना जोराचा प्रतिकार केला. दोन्ही पक्षात बऱ्याच चकामकी उडाल्या. सुधारलेल्या

युद्धसामुग्रीमुळे चिनी लोकाना स्पॅनिश लोकापुढें हार खावी लागली. या चकमर्कातून २०,००० चिनी लोकांची कत्तल उडविली गेली. आश्चर्य हें कीं, मॅन्च्यू बादशाहानीं या बाबतींत काहींच दखल घेतली नाही. स्पॅनिश लोकांचा मुख्य व्यापाराचा जिनस तबाखू होता. आपल्या अमेरिकन वसाहतींतून त्यांनीं हा माल आणला होता. चिनी लोकाना अफू ओढण्याची सवय लागण्यापूर्वीं स्पॅनिशांनीं त्यांना प्रथम तबाखू ओढण्याचें व्यवसन लावून दिले.

डच—याच्यामागून डच व्यापारी चीनमध्ये शिरले. याच्यापार्शीं तबाखू नव्हती. हिंदुस्थानात उत्तम होणारी अफू या लोकांनीं आपल्याबरोबर आणली होती. अफू कशी ओढावयाची याचीं युक्ति त्यांनींच शोधून काढली व चिनी लोकाना तिचे धडे दिले. पौरात्य देशातील काहीं भागातून अफू ओढली जात होती पण चिनी लोकाना अफू ही काय चीज आहे, हेंसुद्धा माहीत नव्हते. डच लोकांनीं प्रथम हें व्यवसन चीनमध्ये घुसविलें आणि ब्रिटिशांनीं तर आपल्या साम्राज्यतृष्णेच्या शमनार्थ चीनमधील या व्यवसनाला उत्तेजन देऊन त्याचा सर्व देशभर फैलाव केला.

• **ब्रिटिश**—डच लोकानंतर ब्रिटिश लोक चीनच्या किनाऱ्यावर आले. ब्रिटिश लोक चीनमध्ये गर्जेतच आले. चीनच्या किनाऱ्यावर उतरण्याबद्दलचा परवाना मिळण्यास उशीर झाला, ही गोष्ट त्यांना सहन झाली नाही. त्यांनीं कॅन्टनच्या तटबंदीवर व किल्ल्यावर तोफांचा भडिमार केला व आपला पाश्चात्य आसुरीपंणा चीनच्या नजरेस आणून दिला.

पोर्तुगीज, स्पॅनिश, डच, इंग्लिश या सर्व चीनमध्ये आलेल्या परकीय व्यापाऱ्यांना चीनचे रेशीम, चहा व कापूस पाहिजे होता. आपल्या मालाच्या मोबदला युरोपियन व्यापाऱ्यांनीं आणलेला माल घेण्यास चिनी व्यापारी मुळींच तयार नव्हते. मोबदल्यात चादी, सोनें मिळत असेल तर चिनी रेशीम, चहा, कापूस वगैरे जिनसा मिळतील एरवीं मिळणार नाहीत, असा चिनी व्यापाऱ्यांचा आग्रह होता. हा आपला आग्रह त्यांनीं थापुढें बरींच वर्षे चालविला होता. अफू ओढण्याचें व्यवसन लागत चाललेल्या चीनमध्ये अफू घुसडविण्याच्या युरोपियन व्यापाऱ्यांच्या प्रयत्नालाही फारसें यश आलें नाही. चीनमध्ये शिरलेल्या या व्यवसनाचा जेव्हा बराच बोभाट झाला व

त्याचा सर्वत्र निषेध होऊ लागला त्यावेळीं चिनी सरकारला या वावर्तीत लक्ष घालावें लागले व १७२९ मध्ये अफूच्या आयातलाच बंदी करण्यात आली. यामुळे मोबदल्याचा जिन्नस म्हणून गोऱ्या व्यापाऱ्यांना अफूचाही उपयोग होईनासा झाला.

मॅन्च्यू बादशहांचें घातकी धोरण—याप्रमाणे चीनशी व्यापार सुरू करण्याच्या वावर्तीत बरेच अडथळे आले तरी युरोपियन व्यापारी त्यामुळे मुळींच डगमगले नाहींत. त्यांनीं आपला इतर व्यापार तसाच चालू ठेवला. त्यावेळीं अस्तित्वात असलेल्या चीनवरील परकीय राजसत्तेचाही युरोपियन व्यापाऱ्यांनीं उपयोग करून घेतला. परकीयांचे आक्रमण चीनवर होऊ यावयाचें नाहीं—मग हे आक्रमण कोणत्याही प्रकारचे असो—अशी योग्य ती खबरदारी पूर्वींचे स्वकीय बादशहा घेत होते. पण परकीय असलेल्या मॅन्च्यू बादशहाना या गोष्टीचें काहींच सोय सूतक नव्हते. चीनवरील आपली सत्ता कायम कशी राहिल व आपल्या तुटपुज्या खजीन्यात अधिकाधिक भर कशी पडेल, इकडेच त्याचें लक्ष होतें. मूळ दृष्टिकोणातच फरक असलेल्या मॅन्च्यू बादशहानीं या परक्या युरोपियन व्यापाऱ्यांना सवलती देण्यास सुरुवात केली व कॅन्टनजवळ त्यांना आपली व्यापारी टाणी बसविण्यास परवानगी दिली यात काहींच आश्चर्य नाहीं. युरोपियन व्यापाऱ्यांच्या मार्गे त्यांच्या देशातील राजसत्तेचें पाठबळ होतेच. चीनमध्ये व्यापार करूं पाहणाऱ्या व्यापारी कपऱ्यांना त्या देशात व्यापार करण्याची मक्तेदारी त्या त्या ठिकाणच्या सरकारानीं या कपऱ्याकडून वाटेल तसा पैसा उफळून विकली होती. इतकेच नव्हे तर या कपऱ्यांना जो नफा होईल त्यान आपला हिस्साहि कायम ठेवला होता. त्यावेळच्या (१७०२) चीनच्या बादशहानें या पद्धतीचे बरोबर अनुकरण केले. नफ्यातील भरपूर हिस्सा देण्याच्या अटीवर युरोपियनांशी व्यापार करण्याची संपूर्ण मक्तेदारी त्यांनं एका चिनी व्यापाऱ्याला देऊन टाकली. इतर चिनी व्यापाऱ्यांनीं सरकारच्या या कृत्याचा निषेध करून जोराचा विरोध केला त्यावेळीं एका व्यापाऱ्याच्या ऐवजीं निरनिराळ्या व्यापारी गटाना वरील अटीवरच मक्तेदाऱ्या देण्यात आल्या. या पद्धतीमुळे चीनमधील व्यापारी वर्ग झपाट्यानें श्रीमंत वनू

लागला. कॅन्टनमधील एक व्यापारी २,३०,००,००० डॉलराचा धनी बनला. एवढ्या एका उदाहरणावरूनच चिनी व्यापारी वर्गाच्या वाढत्या दौलतीची कल्पना घेण्यासारखी आहे. चीनमधील व्यापारीवर्ग याप्रमाणे गबर झाला तरी चिनी व्यापार्यांवर युरोपियन कपण्या आक्रमण करित होत्याच, हे लक्षात ठेवले पाहिजे. चीनचा व्यापार त्याच्या हातात मरामर चालला होता. आपापल्या देशाच्या राजाकडून अनेक सवलती मिळवून ते आपला माल चीनमध्ये स्वस्त दरात आयात करित होते व चिनी माल हवा तसा पाडून मागून भरमसाट नफा मिळवीत होते, पण मॅन्च्यू बादशहाचे तिकडे लक्ष नव्हते. या परक्या बादशहाने चीनच्या हितसंबंधाची काय म्हणून फिकीर करावी? चीनवरील आपली सत्ता टिकवून धरण्याकरता व आपल्या सरदाराच्या चाडाळ चैनी चालविण्याकरता त्याला भरपूर पैसा पाहिजे होता व ता मिळविण्याकरता देशातील व्यापारी गटाना हव्या त्या दराने व्यापाराच्या मक्तेदान्या तो विकत होता. आपल्या खजिन्याची भर करण्याकरिता जकातीच्या भावात त्याने वाढ केली व महसूल वसूल करण्यास सोपे जावे म्हणून कॅन्टन बदरातूनच सर्व युरोपियन व्यापार चालला पाहिजे, असे निर्बंध घातले. या निर्बंधामुळे युरोपियन व्यापाराला मुळीच धक्का बसला नाही. शेकडा ५००, ६०० टक्के नफा हे व्यापारी मिळवू लागले होते.

अफूची जकात-चोरी— पण ब्रिटिश व्यापारी एवढ्यावरही संतुष्ट नव्हते. चीनच्या किनाऱ्यावर लहान मोठ्या वसाहती करून चीनशी व्यापार करणारे इतर युरोपियन प्रतिस्पर्धी ब्रिटिश व्यापार्यांच्या डोळ्यात सलत होते. तेव्हा कॅन्टन बदरापेक्षा चीनमध्ये आपला माल घुसविण्यास इतर सोयीच्या मार्गांच्या तपासास ते लागले. तिबेटकडून खुष्कीच्या मार्गाने चीनमध्ये शिरण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला. त्यात त्यांना यश आले नाही. अफू ओढण्याच्या व्यसनाला चिनी सरकारने कायद्याने बंदी केली होती. १७२९ सालीच अफूच्या आयातीलाही बंदी करण्यात आली होती. पण हे निर्बंध फार दिवस टिकून राहिले नाहीत. पैशाच्या लोभाने या मालाच्या आयातीकडे दुर्लक्ष होऊ लागले. अफूचे व्यसन चीनमध्ये जोराने फैलावत चालले. कॅन्टन बदरातून आपल्याला हवा तितका माल चीनच्या अतःप्रदेशात नेता वेत नाही व तिबेट

कडून चीनमध्ये शिरण्यास चिनी सरकारची परवानगी मिळत नाही, असे पाहिल्यावर चीनमध्ये जकात चुकवून चोरून माल नेण्याच्या नीच प्रयत्नाला ब्रिटिश व्यापाऱ्यांनी हात घातला व जकात-चोरीच्या दृष्टीने सोयीस्कर असलेली अफू चीनमध्ये मोठ्या प्रमाणावर चोरून नेऊन तिचा व्यापार करण्यास त्यांनी सुरुवात केली. बगालमध्ये हवी तेवढी अफूची पैदास करण्याची मत्केदारी ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीने ज्याप्रमाणे आपल्या सरकार-कडून मिळविली होती त्याचप्रमाणे चीनमध्येही अफू नेऊन विकण्याची मत्केदारी तिने मिळविली होती. १९ व्या शतकाच्या आरम्भी अफूच्या जकात-चोरीचा हा मामला इतक्या मोठ्या प्रमाणात वाढला की, १८०८ मध्ये १५,००,००० डॉलर किंमतीची अफू जकात चोरीने-चीनमध्ये घुसविण्यात आली. १८३२ साली ब्रि. पार्लमेंटमध्ये रिफॉर्म बिल मजूर झाले व ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीची चीनशी व्यापार करण्याची एकमेव मत्केदारी रद्द करण्यात आली पण त्याचा परिणाम असा झाला की, ब्रिटिश व्यापारी चीनशी व्यापार करण्यास मोकळे झाले. कॅन्टन बंदरातील ब्रिटिश जहाजाची सख्या भराभर वाढली. अफूचा जकातचोरीचा मामला कळसास पोचला व १८१६-१७ साली तर ९,९०,०००,००० टन अफू चीनमध्ये जकात-चोरी करून घुसविण्यात आली. यावेळी चिनी सरकार इतके दुबळे झाले होते की, ब्रिटिश व्यापाऱ्यांच्या या कारवाया त्याला बंद पाडता आल्या नाहीत.

ब्रिटिशांनी १८१६ साली नेपाळवर स्वारी केली व त्याठिकाणी आपले रेडिसेन्सीचे ठाणे स्थापले. चीनचा नेपाळशी असलेला सवध तोडून टाकला. १८२४ मध्ये ब्रम्हदेशात कटकट उत्पन्न करून चिनी किनाऱ्यावरील दोन प्रदेश ब्रिटिशांनी आपल्या ताब्यात घेतले. १८१९ मध्ये सिंगापूर ब्रिटिशांच्या ताब्यात आलेच होते. चीनवर जलमार्गाने हल्ला करण्यास सोयीस्कर, असे हे आरमारी ठाणे होते. आधुनिक तोफानी व युद्धसामुग्रीने सज्ज असलेली ब्रिटिश आरमारी जहाजे जुन्हा चिनी आरमारी होडक्यांचा केव्हाच धुव्वा उडवून देतील, अशी स्थिती निर्माण झाली होती. ब्रिटिशांची ही सर्व तयारी पाहून चिनी सरकारला त्यांच्या हेतूबद्दल साहजिकच सशय वाटू लागला व तो लवकरच खरा ठरला. चीनवर हल्ला करण्याची सर्व प्रकारची तयारी

ब्रिटिशानीं करून ठेवली होती, फक्त काहीं तरी निमित्त ते पाहात होते व तें त्यांना लवकरच मिळालें.

अफूकरतां पहिलें युद्ध—कॅन्टन बंदरात अफूच्या जकातचोरींचा हा मामला घडायच्यानें चालू होता. त्याप्रमाणें बदरावर देखरेख ठेवणारे चिनी अधिकारी ही चोरी पकडण्याची सधी पाहात होते. या चोरीच्या व्यवहाराकडे दुर्लक्ष करणारेही काहीं अधिकारी होते. ही चोरी पकडून ब्रिटिश व्यापाऱ्यांशीं कटकट उत्पन्न करण्यास ते धजत नव्हते. पण एका खमक्या अधिकाऱ्यानें या कटकटीची व तिच्यामुळे होणाऱ्या परिणामाची पर्वा केली नाही. जकात चुकवून अफूच्या पेट्या घेऊन जा रें एक जहाज या अधिकाऱ्यानें पकडले इतकेंच नाही तर त्याने या जहाजातील सर्व पेट्यान्म समुद्राचा तळ दाखविला. चिनी अधिकाऱ्याचें हें कृत्य रास्त होतें. कोट्यवधी टन अफू समुद्रात बुडविली असती तरी त्यांत काहींच गैर नव्हतें; पण बळी तो कान पिळी हाच न्याय जेथें रूढ आहे तेथें या चिनी अधिकाऱ्याच्या रास्त कृत्याचा कोण विचार करणार ? तोफानीं सुसज्ज असलेल्या जहाजाचा ज्यांना पाठिंबा आहे त्या ब्रिटिशाना एवढें निमित्त बस्स झालें. चिनी अधिकाऱ्याच्या या कृत्याच्या बदला घेण्याकरिता ब्रिटिश व्यापाऱ्यांनीं बेशरमपणानें कॅन्टन बदरावर तोफाचा भेडिमार केला व तें आपल्या कबजांत घेतलें. ब्रिटिश लढाऊ जहाजांच्या तोफांच्या माऱ्यापुढें बदराच्या रक्षणार्थ ठेवलेल्या चिनी लष्कराचें काहीं चाललें नाही व पुढें लवकरच ब्रिटिशानीं शाघाय बदरावरही कबजा केला. चीनवर चोरून मारून व पुढें उघड उघड, जवरीनें चिनी जनतेवर अफूचें व्वसन लादणाऱ्या ब्रिटिशांच्या या धोरणास चिनी सरकारने वेळोवेळीं तोड दिलें. या बाबतीत दोन्ही पक्षांत तीन वेळा युद्धप्रसंग झाले त्यापैकी हा पहिला युद्धप्रसंग होता.

ब्रिटिशांशीं तह—कॅन्टनवर तोफाचा मारा करण्यात आला. शाघाय काबीज करण्यात आलें. चिनी सरकार घाबरून गेलें व ब्रिटिशांशीं तह करण्यास तयार झालें. १८४२ सालीं नाड्किङ् येथें दोन्ही पक्षांत तह झाला, परकीय राष्ट्रांशीं चीनचे सबंध कशाप्रकारचे असावे याची भूमिकाच

जणू काय वा तहानें ठरविण्यात आली. शाषाय धरून आणखी पाच बंदरे ब्रिटिश व्यापाऱ्यांना मोकळीं करण्यात आलीं. आयात व निर्यात मालावरील जकात पाच टक्क्यानें कमी करण्यात आलीं. ब्रि. नागरिकांनीं काहीं गुन्हा केल्यास त्यांची चौकशी ब्रिटिश वकिलातीमार्फत व ब्रि. कायद्याच्या आधारेच झाली पाहिजे, असें ठरविण्यात आलें. चिनी व्यापारी गटाना ब्रिटिशांशी व्यापार करण्याची दिलेली मत्केदारी रद्द करण्यात आली. निरनिराळ्या शहराकडून घेण्यात यावयाची खडणी जमेश धरून शिवाय चिनी सरकारवर नुकसानभरपाईदाखल आणखी जबरदस्त खडणी लादण्यात आली. एक वर्षांनीं १८४३ मध्ये ब्रिटिश व्यापारी तह म्हणून आणखी एक तहनामा करण्यात आला. मऊ सापडलें, लागले कोपराने खणायला ! या तहाने ब्रिटिशांचा वसाहत करण्याच्या हक्क मान्य करण्यात आला व त्यांना राहण्याकरता बदरावर त्यांची मालकीची जागा तोडून देण्यात आली.

ब्रिटिशांशी अशा प्रकारचा तह झाल्याबरोबर अमेरिकेच्या पोटात दुखू लागले. ब्रिटिशापेक्षा अमेरिका अधिक सामर्थ्यसंपन्न. ब्रिटिशांप्रमाणे आपल्यालाही व्यापार व इतर बाबतींत हक्काच्या सवलती मिळाल्या पाहिजेत अशी तिनें मागणी केली. अमेरिकन सरकारने इतर व्यापारी सवलतीबरोबर अमेरिकन गुन्हेगाराची चौकशी अमेरिकन कायद्याप्रमाणें अमेरिकन वकिलामार्फत झाली पाहिजे, ही सवलत प्रथम मान्य करून घेतली या दोन्ही तहनाम्यात अफूच्या व्यापाराला कायदेशीर मान्यता देण्यात आली नाहीं. तथापि वरील गुन्हेगार चौकशीच्या जादा हक्कांनीं जकातचोरांच्या चौकशीच्या बाबतींत चिनी अधिकाऱ्यांना ढवळाढवळ करण्यास प्रतिबंध झाला. जकात-चोरी करणारे ब्रिटिश व्यापारी व त्यांची चौकशी करणारे त्यांचेच माईबंद. गुन्हेगार-चौकशीच्या जादा हक्काची सवलत या परकीय राष्ट्रांनीं याच कामाकरता मागून घेतली होती. यामुळें अफूच्या व्यापाराला कायदेशीर मान्यता देण्यात आली नाहीं तरी अफू वगैरेच्या जकात चोरीला जणू काय मुभाच देण्यात आली.

वरील तहानीं ब्रिटिशांनीं व अमेरिकनांनीं आपल्याला ह्वा त्या

सवलती मिळविल्या. ब्रिटिशांनीं तर चीनवर जबरदस्त खंडणी लादली. आणि अफूच्या जकात-चोरीलाही एका नाहीं दुसऱ्या मार्गानें मुभा मिळविली. चीनच्या संरक्षक तटबंदीला चागलेंच भगदाड पाडलें. पण या आसूरी वृत्तीच्या साम्राज्यवाद्यांचे एवढ्यानें समाधान झालें नाहीं.

ब्रिटिशांची सैतानगिरी—ज्या चिनी जनतेला तबाखूदेखील माहीत नव्हती ती तबाखू ओढण्याची चटक स्पॅनिश व्यापाऱ्यांनीं तिला लावली. त्यानंतर ब्रि. व्यापाऱ्यांनीं हें विषतुल्य व्यसन चिनी जनतेला लावलें. तबाखू तर काहींच नाहीं पण दारूपेक्षाही अफू ओढण्याचें व्यसन अधिक भयकर. अफूबाज शरीरानें दिवसेदिवस खंगत जातो, मेंदूवर हें व्यसन अत्यंत अनिष्ट परिणाम घडवून आणते. विचारशक्ति नष्ट करते, मनाला व बुद्धीला मारून टाकते. मनुष्याला लोळा गोळा बनवितें. पशूच्या अवस्थेला तें त्याला पोचवितें. असलें भयकर व्यसन एकाद्या राष्ट्राला लावून देणें यापेक्षा अधिक दुष्ट सैतानगिरी दुसरी कोणती असणार ? हें सर्व कशासाठी ? चीनची सर्वतोपरी पिळणूक करण्यासाठी. चीनवर राज्य करीत असलेल्या परक्या सरकारच्या दुबळेपणाचा फायदा घेऊन अफूनें झिंगवून सोडलेल्या चीनला गिळकृत करण्याकरता व त्याला गुलाम बनविण्याकरता ब्रिटिश साम्राज्यवाद्यांनीं हा राक्षसी उद्योग चालविला होता. पण चीनला प्राप्त पाहणाऱ्या युरोपियन राष्ट्रांच्या आपसातील चुरशीमुळें, हेव्यादाव्यामुळें व खुद्द चिनी जनतें निर्माण झालेल्या क्रांतिकारक जागृतीमुळें युरोपियन राष्ट्रांच्या या साम्राज्यवादी धोरणाला यश आले नाहीं. एकाद्या साबरांच्या मागे अनेक शिकारी लागावे. त्याचें लुसलुशित मास आपल्याला एकट्यालाच खावयास मिळावें म्हणून या शिकान्यात स्पर्धा लागावी व परस्परांचे डाव हाणून पाडण्याच्या नादात साबरानें झुकाडी देऊन पोबारा करावा. चीनच्या बाबतीत युरोपियन राष्ट्रांना हाच अनुभव आला.

अफूकरतां आणखी दोन युद्धे—अफूच्या जकात चोरीचा व्यापार चालूच होता. बगाल व माळवा प्रांतात अफू पिकविण्याचा मक्ताच ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीनें घेतला होता. हिंदुस्थानात पिकविलेली अफू चीनमध्ये नेऊन विकण्याचा ब्रिटिश व्यापाऱ्यांचा हा धंदा होता. हिंदुस्थानातील हा

अफूचा व्यापार इतक्या मोठ्या प्रमाणावर चालू होता की, हिंदुस्थानच्या महसुलाचे दहाव्या हिस्साइतके उत्पन्न या व्यापारावर अवलंबून होते. १८५७ मध्ये अफूचा जकात—चोरीच्या बाबतीत पुन्हा कटकट सुरु झाली व चिनी सरकार व युरोपियन राष्ट्रे यांच्यात दोन युद्धप्रसंग घडून आले. चिनी अधिकाऱ्यांनी जकात चुकवून देशात अफू नेणारे एक जहाज पकडले. ब्रिटिशांचे निशाण होते तेव्हा गुन्हा—चौकशीच्या जादा हक्काच्या सदरात हा गुन्हा घेतो असा ब्रिटिश अधिकाऱ्यांनी बहाणा केला व चिनी कोर्टात या प्रकरणाची चौकशी करू देण्याचे नाकारले. अफूच्या दुसऱ्या युद्ध-प्रसंगाला एवढे निमित्त बसत झाले. या युद्धाची कटकट मिटती न मिटती तोंच पुन्हा एक तिसरी मोठी लढत या बाबतीत झाली. या तिसऱ्या युद्धात फ्रेंचांनी ब्रिटिशाना साथ दिली व ब्रिटिश व फ्रेंच लष्करांनी खुद्द राजधानीवरच हल्ला करून ती ताब्यात घेतली. राजधानीचे शहर पेकिंग् ब्रिटिश लष्कराने लुटून फस्त केले. बादशहाच्या वसत राजमहालात शिरून तेथले बहूमुल्य जडजवाहीर-ही लुटून नेले. बादशहा पेकिंग सोडून पळून गेला. अर्थात् यानंतर दोन्ही पक्षात जो तह झाला त्याने चीनच्या अपमानात आणखी भर टाकली. आणखी नवीन बंदरे युरोपियन व्यापाऱ्यांना मोकळी करून देण्यात आली. नुकसानभरपाईदाखल जबरदस्त खंडणीचे ओशे चीनवरलादण्यात आले. ही खंडणी वसूल करण्याचा एक भाग म्हणून चीनच्या सर्व किनाऱ्यावरील जकात खाते ब्रिटिश अधिकाऱ्यांच्या ताब्यात देण्यात आले. “आठवड्यात रोजच्या रोज चिनी व्यापाऱ्यांना लुबाडीत राहा.” चीनचे कस्टम खात्यावर दुसऱ्या खेपेस आलेला रॉबर्ट हार्ट याचे हे सूचक उद्गार होते. वरील तहाने परदेशीयांचा चीनमध्ये कोठेही प्रवास करण्याचा हक्क मान्य करण्यात आला. ख्रिस्ती धर्मप्रचाराला मजुरी देण्यात आली. कॅथॉलिक पंथाच्या चर्चला जमीन विकत घेण्याचा हक्क देण्यात आला. परदेशातून मुदतबंद चिनी मजूर पाठविण्याच्या पद्धतीला कायदेशीर मान्यता देण्यात आली. परकीयावर कोणी हात टाकला व त्याच्या बाबतीत कोणी अत्याचार केला तर त्याला गुन्हेगार ठरवून शिक्षा किंवा दंड करण्यात येईल, असे ठरविण्यात आले. युरोपियन राष्ट्रांच्या वकिलाती पेकिंगमध्ये स्थापण्यात

आल्या व स्वतंत्र परराष्ट्रीय खाते उघडण्याची पेकिङ् सरकारवर सक्ति करण्यात आली. रशिया, अमेरिका व जर्मनी या राष्ट्रांनाही वरील हक्क देण्यात आले. १८६१ मध्ये चीनमध्ये परकीय स्वतंत्र वसाहत स्थापण्यात आली. चिनी सरकारची या वसाहतीवर कोणतीही सत्ता ठेवण्यात आली नाही व चिनी कायद्यांनाही या वसाहतीची सबंध ठेवण्यात आला नाही चीनमध्येच पण चिनी सरकारपासून सर्वथैव स्वतंत्र अशी पहिली वसाहत निङ्पो येथे स्थापन झाली व ज्या राष्ट्रांना चीनशी व्यापार करण्याचा हक्क प्राप्त झाला होता त्या सर्वांनी आपल्याला सोयीस्कर अशा ठिकाणी वसाहति प्रस्थापित केल्या, यामुळे युरोपियन राष्ट्रांनी चीनमध्ये चचूपवेश केली व आपली सत्ता चीनमध्ये वाढविण्याची सधी ते पाहू लागले.

दोन बंडे

चिनी जनतेत असंतोष-अफूच्या बाबतीत झालेली दोन युद्धे, त्यात झालेला पराभव, यानंतर झालेल्या तहातून युरोपियन राष्ट्रांना द्याव्या लागलेल्या सवलती, त्यांच्यावर लादण्यात आलेल्या खंडणीचे प्रचंड ओझे यामुळे मॅन्च्यू सरकारचे कबरडेंच मोडले. किनाऱ्यावरील जकातखाते परकीयांच्या हातात गेल्यामुळे महसुलाचे उत्पन्न मोठ्या प्रमाणात घटले. आपली खंडणी वसूल करण्याकरता म्हणून हे खाते ब्रिटिशांनी आपल्या ताब्यात घेतले होते, पण खंडणीची सर्व भरपाई या उत्पन्नातून करता घेत नव्हती. शिवाय इतर राष्ट्रांना द्याव्याची नुकसानभरपाईची खंडणी कोटून आणावयाची ? खजिन्यात पैसा नाही, परकीयांचा तर तगादा लागलेला, अशा परिस्थितीत सरकारी नोकरीच्या जागा लिलावात काढण्यात आल्या. जो कोणी ज्या नोकरीकरिता अधिका अधिकात पैसा देईल त्याला त्या त्या जागा बहाल करण्यात येऊ लागल्या. दात कोरून थोडेच पोट भरते. पैसा उभारण्याची

आणखी एक युक्ति मॅन्च्यू सरकारने काढली. देशात अंतर्गत चाळ असलेल्या मालाच्या वाहतुकीवर भरमसाट कर लादण्यात आले. शेतकऱ्यावरील सारा वाढविण्यात आला व परकीयांची भर करण्याकरता प्रजेच्या पिळगुकीचे अनेक प्रकार अमलात आणले. सरकारी नोकऱ्याच्या लिलावामुळे तर शेतकऱ्याच्या गांजणुकीला पारावार राहिला नाही. सरकारला जास्तीत जास्त पैसे मरून नोकऱ्या मिळविल्यामुळे हे पैसे मरून काढण्याकरता सरकारी अधिकारी—मदारीन्—जमिनीवरील पट्टीशिवाय दुसरे मनाला वाटतील ते कर शेतकऱ्यावर बसवून त्याच्याकडून पैसे उकळू लागले. पैसे घेऊन अधिकाराच्या जागा खरेदी केल्यामुळे ठिकठिकाणचे हे मदारीन् आपापल्या भागात सर्वाधिकारी बनले होते. पगाराशिवाय सरकारी कराच्या वसुलीपैकी दहावा हिस्सा बक्षिषी म्हणून घेण्याचा मदारिनाचा हक्क होता. यामुळे सरकारी पट्टी जमिनीत पीक होवो न होवो शेतकऱ्याकडून निर्दयपणाने ते वसूल करीत. याशिवाय अनिश्चित अधिकार हाती असल्यामुळे शेतकऱ्यांनी पिकविलेल्या प्रत्येक जिनसावर ते आपला स्वतःचा हिस्सा म्हणून आणखीही कर वसूल करीत. यामुळे मदारिनाचा हा जाच शेतकऱ्यांना असह्य झाला होता. देशातील अंतर्गत मालाच्या वाहतुकीवर भरमसाट जकाती लादल्यामुळे व्यापारी वर्ग गाजून गेला होता. विशेषतः थोड्याथोडक्या भाडवलावर घंदा करणारे छोटे व्यापारी तर या सरकारी जुलूमाला कटाळून गेले होते. सरकारी नोकऱ्या पैसेवाल्यानाच मिळू लागल्यामुळे मध्यम वर्गात बेकारी वाढून तो असंतुष्ट झाला होता. अशा परिस्थितीत चीनमध्ये सर्वत्र शेतकऱ्यांची लहानमोठी बंडे झाली. यापैकी एका बंडाचा पुढारी हड सु चु आन् नावाचा गरीब, साधा गिकलेला माणूस होता. ईश्वरी आदेशाप्रमाणे पृथ्वीवर ताबपिड तिन्कू (स्वर्गीय शातिमय राज्य) चीनमध्ये प्रस्थापित करण्याकरता सर्वांनी आपल्याला येऊन मिळावे, असे तो चीनी जनतेला सागत होता.

ताइपिङ्गचे बंड—ताइपिङ्ग चळवळ हा या बंडापैकीच एक भाग होता. या चळवळीत गरीब शेतकरी व शेतमजूर मोठ्या संख्येने सामील झाले होते. ही चळवळ चीनच्या दक्षिण भागात सुरू झाली व तिला लवकरच बंडाचे स्वरूप

प्रात झालें. मॅन्च्यू सरकार उलथून पाडण्याच्या उद्देशानें चीनमध्ये अनेक गुप्त मडळें निर्माण झालीं होती व त्यांनीं त्रिआद नावाचा आपला सघ निर्माण कला हाता. हा सघ सघ ताइपिंड चळवळीला बेऊन मिळाला. १८५२ मध्ये ताइपिंड बंडवाल्यांनीं स्वतःचें लष्कर उभारलें. काडसीहून् उत्तरेकडे त्यांनीं आपला मोर्चा वळविला व लवकरच याडत्सी दरीच्या प्रदेशांत त्यांनीं प्रवेश केला. १८५३ मध्ये या बंडवाल्यांनीं नाडकिंडवर हल्ला करून तें आपल्या कवज त घेतलें व त्याला आपल्या नव्या लोकराज्याची राजधानी बनविलें. मॅन्च्यू सरकार यावेळीं इतकें दुबळे बनलें होतें कीं, चीनच्या अठरा प्रातापैकीं एकाही प्रातावर त्याचा पूर्ण ताबा नव्हता. प्रातावरचे सुभेदार त्या ठिकाणचे राजे होऊन बसले होते. ताइपिंड बंडवाल्यांनीं या परिस्थितीचा चागलाच फायदा घेतला. नाडकिंडच्या भागात त्यांनीं स्वतंत्र राज्य प्रस्थापित केलें व बहुतेक सर्व दक्षिण चीन ताइपिंड बंडवाल्यांच्या ताब्यात गेला. ताइपिंड बंडवाल्यांनीं आपल्या ताब्यातल्या मुलखांत बऱ्याच सामाजिक सुधारणा घडवून आणल्या. मुर्लीचे पाय बाधण्याची रूढी त्यांनीं कायद्यानें बंद केली. लहान मुलावर व स्त्रीवर्गावर लादलेली गुलामगिरी नष्ट केली. वेद्याव्यवसाय व दुष्काळाचा जाच कमी करण्याकरिता त्यांनीं खेड्यापाड्यातून सार्वजनिक धान्याचीं कोठारें उघडलीं. सरकारी कारभाराला आळा घातला. ताइपिंड राजवटींतल जमिनीच्या कायद्यात पुढील नमुनेदार कलम होतें. “ शेतीचीं कामे करावयाचीं तीं सर्वांनीं मिळून करावी. जो तादूळ पिकेल तो सर्वांनीं मिळून खावा. यामुळें प्रत्येकाला त्याचा त्याचा वाटा मिळेल. प्रत्येक कुटुबानें तुतीचीं झाडें लावलींच पाहिजेत. पाच कोंबड्या व दोन डुकरें ठेवलीं पाहिजेत आणि त्याची वाढ होत आहे कीं नाहीं, हें पाहिलें पाहिजे. मळणीचे दिवस सुरू झाले कीं, ताइपिंडच्या तालुक्याच्या अधिकाऱ्यानें आपल्या भागातील लोकाना पुरेसें अन्न आहे कीं नाहीं, हें पाहिलें पाहिजे. जास्त असलेलें धान्य सार्वजनिक कोठारात ठेवलें पाहिजे. म्हणजे सरकारला किती धान्य आहे, हें समजून येईल व प्रत्येकाला भरपूर अन्न व भरपूर वस्त्र मिळतें का नाहीं, हें पाहता येईल.”

परकीय लोकांशीं ताइपिंड बंडवाले जरी मित्रत्वानें वागत होते

तरी अफूच्या व्यापाराला त्यांनी आळा घातला व तो अजीबात बंद करण्याचा घाट घातला, हे पाहून युरोपियन वसाहतवाल्यांच्या डोळ्यात ताडपिंड बडवाले सळू लागले. हे लोक चिनी जनतेत जागृति उत्पन्न करतील व तिला स्वत्वाची जाणीव करून देतील तर चीनमध्ये आपले काही चालाबाचें नाही, अशीही भीतिही त्यांना वाटू लागली. त्रिआदच्या गुप्त सघानें शाबाय येथें बंडाचा उठाव केला. चीनमध्ये आपले हातपाय पसरण्याकरता ब्रिटिशाना काही तरी निमित्त पाहिजे होतें. त्यांनी ताबडतोब तेथील चिनी सरकारचें जकात खातें आपल्या कबजात घेतलें. शाबाय बंदर बंडवाल्यांच्या हातीं जाऊं नये म्हणून फ्रेंचांनी मॅन्चू सरकारच्या अधिकाऱ्यांना मदत केली. १८६२ सालीं मॅन्चू सरकारने चीनच्या किनाऱ्यावरील सर्वच जकात खातीं ब्रिटिशांच्या स्वाधीन केलीं त्यावेळीं ताडपिंड बंडाचा बीमोड करण्यातच आपले हित आहे, असें ठरवून ब्रिटिशांनी जनरल गॉर्डनच्या हाताखाली मोठे सैन्य दिलें व त्याला मॅन्चू सरकारच्या मदतीकरता पाठविले व ताडपिंड बंडवाल्यांचा धुव्वा उडविला. १८६४, मध्ये नाड्डीकडचा पाडाव करण्यांत आला. बडवाल्या पुढाऱ्यांना पकडून त्यांना फाशी देण्यात आले. ताडपिंड बंडाचा धुमाकूळ चिनमध्ये १२ वर्षे चालला होता. या बंडात मॅन्चू सरकारची आहुती पडणार असाही प्रसंग प्राप्त झाला होता. पण परकीयांच्या मदतीने या बंडाचा नायनाट करण्यात आला. मॅन्चू सरकार आपल्या परकीय धार्जिण्या धोरणामुळें टिकून राहिलें. पण तें सर्वस्वी परावलंबी बनलें. खुद्द सरकारच आपल्या हातीं आल्यावर पाश्चात्य व्यापाऱ्यांनी चीनमध्ये चीनचा सर्व बाजार आपल्या मालांनीं भरून टाकला. देशातील लहान मोठे धंदे नष्ट झाले. खेड्यापाड्यातील सूत कातणारे व कोष्टी भिकेला लागले. ब्रिटिश व अमेरिकन भाडवलवाल्यांनी कापडाच्या गिरण्या ठिकठिकाणीं काढल्या व रेलवेच्या रस्त्यांचीही वाढ केली. देशाचा सर्व व्यापार पाश्चात्यांच्या हातीं गेला. देशातील सर्व उद्योग धंदेही पाश्चात्यांच्या हातीं गेले. जनतेची परिस्थिति अधिकच निकृष्ट झाली व चीनमधील असंतोष कळसाला पोचला.

बाक्सरांचें बंड—मॅन्चू सरकार परकीय होतें व चीनमध्ये अप्रिय

झालेच होतें, पण त्यांच्या मदतीला पाश्चात्य राष्ट्रे आलेली पाहून त्यांच्या-बद्दल पूर्वी अस्तित्वात असलेल्या द्वेषात अधिकच भर पडली. आपल्या दैन्याला व दारिद्र्याला मॅन्च्यू राजवटीपेक्षा पाश्चात्य गोऱ्या आसुरी लोकांचा लोभच अधिक कारणीभूत असून या लोकांचें वाढतें वर्चस्व नष्ट झाल्या-शिवाय आपल्याला सुख लागवयाचें नाहीं, अशी चिनी जनतेची पक्की समजूत झाली आणि या भावनेतूनच ताइपिङ् बंडाच्या नाशानंतर थोड्याच वर्षांत १९०१ च्या सुमागस बॉक्सर बंडाचा उदय झाला. बॉक्सर लोकांचें हें बंड शेतकऱ्यांचें बंड होतें. या बंडवाल्यांनी देशात सर्वत्र पसरलेल्या ख्रिस्ती मिशनऱ्यांच्या व व्यापारी एजटांच्या सरसद्दा कत्तली केल्या. परकीया-बद्दल वाटणाऱ्या सतापांच्या आवेशात गोऱ्या लोकांच्या बायकामुलाचाही सहार करण्यास कमी केले नाहीं. युरोपियन लोकांविरुद्ध झालेल्या या जन-तेच्या उठावाचा फायदा घेण्याचे मॅन्च्यू सरकारनें ठरविलें व या बंड-वाल्यांना पाठिंबाही दिला. पण आयत्या वेळीं स्वीकारलेल्या या पगडी-फिरवू घोरणाचा काहीं उपभोग झाला नाहीं. युरोपियन राष्ट्रांनी आपल्या-विरुद्ध उठलेल्या या वादळाचा एकजुटीनें प्रतिकार केला. बॉक्सर बंडाचा त्यांनीं नायनाट केलाच पण त्यावरोबर मॅन्च्यू सरकारलाही त्यांनीं दे माघ धरणी ठाय, करून सोडले आणि यानंतर झालेल्या तहात चीनवर नुकसान-भरपाईंदाखल आणखी जबरदस्त खडणी लादली. ६७,५००,००० पौंड इतक्या अवाढव्य, आजवर इतिहासात नमूद न झालेल्या रकमेची ही खडणी होती. या खडणीखेरीज ती 'तीन स्तीन-पेकिङ, रेलवेच्या संरक्षणाकरता आपलें लष्कर ठेवण्याचा हक्क त्यांनीं संपादन केला. त्याचप्रमाणें खुद्द पेकिङ-मध्येही आपली एक लष्करी पलटण ब्रिटिशानीं ठेवून दिली बॉक्सर बंड याप्रमाणें मोडण्यात आलें तरी चीनमध्ये परकीयांविरुद्ध उत्पन्न झालेल्या बंडखोर वृत्तीचा बीमोड मॅन्च्यू सरकार व त्यांच्या मदतीस धावून आलेलीं परकीय साम्राज्यवादी राष्ट्रे करू शकलीं नाहींत. या बंडखोरवृत्तीनें देशभर क्रांतीचें व्यापक स्वरूप धारण केलें. तिने मॅन्च्यू सरकारचा प्रथम ग्रास घेतला व नंतर सर्व क्रांतिकारक पक्षांनीं एकजुटीची आघाडी निर्माण करून चीनचा ग्रास करू पाहणाऱ्या साम्राज्यवादी राष्ट्रांना व जपानलाही चिका-टीनें व बशस्वी रीतीनें तोंड दिलें.

क्रांति

औद्योगीकरणाला सुरवात—एकोणिसाव्या शतकाच्या मध्यापासून चिनी जनतेतील गुलामी व सोशिक वृत्ति नष्ट होऊन वडाची प्रवृत्ति वाढीस लागली व चिनी मनोवृत्तीत क्रांतीचा प्रादुर्भाव होत चालला. त्याच प्रमाणे भौतिक दृष्ट्याही याच कालात चीनच्या परिस्थितीत हळू हळू बदल होत चालला होता. चीनमध्ये १८६० त अर्वाचीन घद्याला प्रथम सुरवात झाली. मॅन्चू सरकारच्या आश्रयाखाली काही ठिकाणी लोकरांच्या कापडाच्या गिरण्या निघाल्या व एक अर्वाचीन शस्त्रास्त्रे व दारूगोळा तयार करण्याचाही कारखाना काढण्यात आला, पुढल्या १०।१५ वर्षात चिनी मालकीचे बाष्पनौका बाधण्याचे कारखाने निघाले, या कामाकरता चिनी भाडवलदार एकत्र होऊन त्यांनी आपल्या स्वतंत्र कंपनी स्थापन केल्या. काथॉलिक बंधुं १८७८मध्ये कोळशाच्या खाणी खोदण्याचे काम सुरू झाले. या खाणी चिनी मालकीच्या होत्या तरी त्यात ब्रिटिश व्यापाऱ्यांनी बरेचसे भाडवल गुतीवले होते. चिनी मालकीची पहिली सूत कातण्याची गिरणी १८९० मध्ये निघाली. याच सुमारास झालेल्या चिनी-जपानी युद्धानंतर परकीय राष्ट्रांनी मॅन्चू सरकारकडून चीनमध्ये कारखाने काढण्याचा परवाना मिळविला. त्यानरोबर जपानी व ब्रिटिश भाडवलदारांनी चीनमध्ये कापडाच्या गिरण्या उभ्या केल्या. अर्वाचीन यंत्रसामुग्रीने युक्त असलेले कारखाने काढण्याच्या व त्यांच्या जोडीला बँका स्थापन करण्याच्या चिनी भाडवलवाल्यांच्या प्रयत्नाला यामुळे चागलाच अडथळा उत्पन्न झाला. मॅन्चू सरकारच्या दुबळेपणामुळे व स्वार्थी वृत्तीमुळे परकीयांचे चागलेच नावले. देशात ठिकठिकाणी त्यांनी आपल्या कंपनी काढल्या व बँकाही स्थापित केल्या. चिनी उद्योगधंदेवाल्यांना कर्ज मिळनासे झाले. देशातील माल-वहातुकीवर परकीय व्यापाऱ्यांना सोयीस्कर असेच जकातीचे दर तहाने रूढ झाल्यामुळे चिनी मालकीच्या उद्योगधंद्यांना व

व्यापाराला मोठाच धक्का बसला. पण या सर्व प्रतिकूल परिस्थितीमुळे चिनी भाडवलदार नामोहरम झाले नाहीत. आपले उद्योगधंदे उभारण्याचे प्रयत्न त्यांनी तसेच जोराने चालू ठेवले. देशातल्या सरकारच्या मदतीने परकी-यांनी चालविलेल्या प्रचंड आक्रमणाला विरोध करित असतानाच चिनी भाडवलवाल्यांनी व व्यापाऱ्यांनी आज अस्तित्वात असलेली प्रख्यात चिनी बँक (Bank of China) प्रस्थापित केली व चीनच्या औद्योगीकरणाच्या प्रयत्नाला खळ पडू दिला नाही. परक्या मॅन्चू सरकारच्या एकतंत्री राजवटीने लादलेल्या गुलामगिरीतून चीनची मुक्तता करावयाची असेल, मॅन्चू सरकारच्या मदतीने पाश्चात्य साम्राज्यवादी राष्ट्रांनी चालविलेल्या सर्व प्रकारच्या आक्रमणापासून चीनला वाचवावयाचे असेल, जगातील स्वतंत्र राष्ट्रांच्या पक्तीला चीनला बसवावयाचे असेल, चीनला पूर्वीचे वैभव प्राप्त करून घ्यावयाचे असेल तर प्रथम मॅन्चू राजवटीचा निःपात केला पाहिजे, पाश्चात्य साम्राज्यवाद्यांच्या पकडीतून चीनला सोडविले पाहिजे, पाश्चात्य धर्तीवर चीनचे औद्योगीकरण झाले पाहिजे, पाश्चात्य शास्त्रीय ज्ञानाचा चीनमध्ये प्रसार झाला पाहिजे, जुन्याची आवड व इष्ट मार्ग सारून नव्या प्रगतिकारक समाज सुधारणांचा स्वीकार केला पाहिजे व सर्वात महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे एकतंत्री राज्यसत्तात्मक पद्धति नष्ट करून त्या ठिकाणी जनतेने निर्माण केलेली, जनतेने चालविलेली व जनतेच्या हिताकरता अस्तित्वात असलेली शुद्ध, निर्दोष, लोकशाही चीनमध्ये प्रस्थापित झाली पाहिजे, याची जाणीव चीनमधील मध्यम वर्गीला क्षपाट्याने होत चालली होती व हे लोकशाहीचे लोण क्रातिकारक पुढाऱ्यांनी जनतेपर्यंत पोचविले होते. परकीय मॅन्चू सरकार पाश्चात्य राष्ट्रांच्या मदतीने चीनवरील आपली सत्ता टिकवू पाहात होते तर चिनी मध्यम वर्गीतील क्रातिकारक पुढारी व विद्यार्थी गुप्त रीतीने या दोन्ही परकीय सत्ता उलथून पाडण्याकरिता जनतेची संघटना करित होते.

क्रांतीचीं गुप्त मंडळे — या चळवळीच्या दिवसातच हजारो चिनी विद्यार्थी चीनमधून जपान व अमेरिका येथील शिक्षणसंस्थातून पाश्चात्य शास्त्रीय ज्ञानाचा अभ्यास करण्याकरिता दरसाल जात होते व परत स्वदेशात येताना पाश्चात्य लोकशाहीचे तत्त्वज्ञानही बरोबर आणीत होते. या विद्या-

ध्यांनीं त्या त्या देशातून चिनी क्रातिकारक गुप्तमडळे स्थापलीं होतीं. आणि गंमंतीची गोष्ट ही कीं, मॅन्च्यू सरकारच्या शिष्यवृत्त्या घेऊन परदेशात गेलेले विद्यार्थी त्या सरकारविरुद्ध रचलेल्या गुप्त कटात सामील होत होते. चीन-मधून परदेशात व्यापाराकरिता जाऊन राहिलेले चिनी व्यापारी देशातील क्रातिकारकाना सढळ हातानें मदत करू लागले होते. परदेशातून शिक्षण घेऊन परत आलेले विद्यार्थी देशातल्या कारखान्यात नोकऱ्या मिळवीत, सरकारी नोकऱ्या तर त्याला मिळतच असत पण हे विद्यार्थी कोठेंही असले तरी क्रातीची सघटना करण्याचें आपले कार्य चालू ठेवीत होते. शेकडो तरुण विद्यार्थी व विद्यार्थिनी शिक्षण प्रसाराच्या निमित्तानें खेड्यापाड्यातून शिरून शेतकऱ्यांना क्रातीचे धडे देत होते. १९ व्या शतकाच्या अखेरचीं २० वर्षे व विसाव्या शतकाच्या आरंभीचीं दहा वर्षे हा काल चीनमधील क्रातीच्या तयारीचा काल होता. डॉ. सन्यत्सेन याच्या नेतृत्वाखालीच चीन-मध्ये ही क्रातीची चळवळ चालू होती. डॉ. सन्यत्सेननें केवळ लोकशाही-करताच चीनमध्ये क्राति घडवून आणली नाही तर ही लोकशाही जनतेची पिळणूक नार्हाशी करून तिचें जीवन सुखी करणारी अशी व्हावी अशा समाजवादी उच्च ध्येयानें प्रेरित होऊन त्यानें या क्रातीच्या चळवळीला हात घातला होता.

डॉ. सन्यत्सेन—या क्रातिकारक थोर पुरुषाचा जन्म दक्षिण चीन-मधील एका खेड्यातील गरीब शेतकरी कुटुंबात झाला. परकीय सत्तेविरुद्ध व परकीय आक्रमणाविरुद्ध देशात सर्वत्र चळवळी चालू असताना व दहा वर्षे चालू असलेल्या ताइपिङ् बंडाचे पडसाद देशातील खेड्यापाड्यातून घुमत असताना डॉ. सन्यत्सेन लहानाचा मोठा झाला. सरकारी अधिकाऱ्यांनीं शेतकऱ्यांवर चालविलेला जुलूम, त्यामुळें होणारी शेतकऱ्यांची उपासमार व त्याची अन्नान्नदशा बालपर्णी आपल्या डोळ्यांनीं त्यानें पाहिली होती. सरकारी जुलुमामुळें प्रत्यक्ष तो राहत असलेल्या खेड्यांवर व त्याच्या कुटुंबावर आलेल्या आपत्ति त्यानें अनुभवल्या होत्या. ख्रिस्ती मिशनऱ्यांच्या शाळातून व कॉलेजांतून त्याचें शिक्षण झालें. हे मिशनरी उदारमतवादी होते. हिंदु-स्थानातील मिशनऱ्यांप्रमाणें ते ब्रिटिश साम्राजवाद्यांचे हस्तक नव्हते.

हायस्कूलचें शिक्षण चालू असतानाच तो ख्रिश्चन झाला. चिनी समाजाची सनातनी वृत्ति, जुनें राखून ठेवण्याचा त्याचा हट्ट, त्याची अंधश्रद्धा व मूर्तिपूजेवरील विश्वास, या सर्व गोष्टी चीनच्या प्रगतीला अडथळा करीत आहेत, असें पाहून त्यानें या गोष्टीवरच प्रथम हल्ला केला व आपल्या एका तरुण ख्रिश्चन मित्रासह आपल्या जन्मभूमीभोंवतालच्या खेड्यापाड्यातून त्यानें चिनी समाजाच्या पुरातनी वृत्तीविरुद्ध व अंधश्रद्धेविरुद्ध प्रचार केला. डॉ. सन्वत्सेननें हायस्कूलचें व कॉलेजचे उच्च शिक्षण पुरें केलें. चिकाटीनें अभ्यास करून तो एक चांगला डॉक्टरही झाला. पण त्याच्या ठिकाणच्या स्वाभाविक क्रातिप्रवण वृत्तीमुळे इतर उपजीविकेच्या ध्यात न पडता क्रातिसघटनेच्या कार्यालाच त्यानें वाहून घेतले. चिनी वैभवेच्छु संघ, कुत्तप्रतिज्ञमातृ संघ वगैरे अनेक राजकीय गुप्त संघ त्यानें प्रस्थापित केले. कॅन्टनसारख्या एकाद्या शहरावर हल्ला करून त्यावर ताबा मिळवायचा व त्याच्या जोरावर देशात सर्वत्र पसरलेल्या वरील गुप्त संघांच्या शाखातर्फे देशात सर्वत्र बडाचे उठाव करावयाचे, हा त्याचा क्रातीचा कार्यक्रम होता. डॉ. सन्वत्सेननें अशा प्रकारचा पहिला क्रातीचा प्रयत्न १८९८ मध्ये कॅन्टन येथे केला. पण तो यशस्वी झाला नाही. यानंतर मध्यंतरी चार वर्षे गेल्यानंतर त्यानें आणखी आठ क्रातीचे प्रयत्न केले. पण तेही अयशस्वी ठरले. पण यामुळे तो मुळींच नामोहरम झाला नाही. क्रातीच्या या प्रत्येक अयशस्वी प्रयत्नानंतर डॉ. सन्वत्सेनचें बळ वाढतच चाललें. त्याच्यावरील चिनी जनतेचा व मध्यम वर्गाचा विश्वास कमी न होता अधिकच वाढला. या क्राति-सघटनेच्या कालात डॉ. सन्वत्सेननें युरोपात व अमेरिकेंत तीन सफरी केल्या. या प्रत्येक सफरीत त्यानें क्रातीकरता लागणारा पैसा त्या त्या प्रदेशातल्या चिनी व्यापाऱ्याकडून व श्रीमंत चिनी नागरिकाकडून मिळविला. परदेशातले चिनी व्यापारी व श्रीमंत चिनी नागरिक डॉ. सन्वत्सेनला सढळ हातानें मदत करीत होते इतकेंच नाही तर या देशातून राहिलेले चिनी कामगारही आपली लहान मोठी मिळकत त्याच्या स्थापनी करीत होते. परदेशातील या सफरीत एकदा तो लंडनला असतां तेथील चिनी वकिलातीनें सन्वत्सेनला गफलतीनें पळवून नेऊन

आपल्या वकिलातीच्या इमारतीत कैदेत ठेवले. पण मॅन्च्यु सरकारविरुद्ध असलेल्या बंडखोराला फासावर चढविण्याचा सरकारचा प्रयत्न सफल झाला नाही. डॉ. सन्यत्सेनच्या इंग्लंडमधील मित्रांनी मोठ्या शिताफीने त्यांची सुटका करून घेतली. मॅन्च्यु सरकारच्या या प्रयत्नामुळे डॉ. सन्यत्सेनची कीर्ती व सामर्थ्य अधिकच वाढले. सन्यत्सेनच्या हालचाली व त्याने चालविलेले क्रातिसघटनेचे काम मॅन्च्यु सरकारला इतके असह्य झाले की, त्याने सन्यत्सेनला पकडून देणारास ७००० पौंडाचे बक्षिस जाहीर केले. हे बक्षिस शिरावर असतानाही सन्यत्सेन परदेशात व स्वदेशातही अनेक वेष व अनेक नावे धारण करून फिरत होता व एक समयावच्छेदेकरून सर्वत्र क्रातीचे उठाव करण्याची तयारी त्याने चालविली होती. सन्यत्सेन व त्याचे साथीदार आपापसांचे गुप्तपणे क्रातीची तयारी करीत होते तर त्याबरोबरच देशातील सनदर्शक चळवळीही जोराने चालू होती. १९०५ साली अमेरिकन मालावरील बहिष्काराची चळवळ सर्व देशभर इतक्या मोठ्या प्रमाणावर पसरली की, १९०८ साली अमेरिकेने चिनी जनतेचा आपल्यावरील रोष कमी व्हावा म्हणून बॉक्सर बंडानंतर चीनवर लादलेल्या नुकसानभरपाईच्या आपल्या वाटणीच्या रकमेपैकी निम्मी रकम चीनला माफ केली. जपानी मालावरील बहिष्काराची चळवळ तर देशात चालूच होती. परदेशातून आलेल्या चिनी विद्यार्थ्यांनी व विद्यार्थिनींनी या चळवळीत भाग घेतला होता. मॅन्च्यु-सरकारची परकीयघाजिणी वृत्ति उघडकीस आणणे, या सरकारच्या अधिकाऱ्यांनी शेतकऱ्यांवर चालविलेल्या अनन्वित जुलुमाचा निषेध करणे वरील गोष्टीकरता सर्वत्र शहराशहरातून सभा भरविणे, निषेधप्रदर्शक भिरवणुका काढणे, धगैरे चळवळीही देशातील तरुण वर्गाने जोमाने चालविल्या होत्या आणि त्यामुळे अर्थात्च क्रातीच्या गुप्त सघटनेला मदत होत होती. देशात चालू असलेल्या या गुप्त व उघड चळवळीमुळे मॅन्च्यु-सरकार घाबरून गेली व त्याने राज्यकारभारात काही सुधारणा करण्याचे जाहीर केले. चीनमधील क्रातिकारकांना राज्यकारभारातील सुधारणा नको होत्या. परकीय मॅन्च्यु सरकारचे समूळ उच्चाटण करणारी क्राति त्यांना करावयाची होती. परकीय पाश्चात्य राष्ट्रांचे चीनवर चालू असलेले आक्रमण

नष्ट करून चीनमधून त्यांना हाकून लावण्याइतकी प्रबल सत्ता त्यांना संपादन करावयाची होती. देशात सुरू झालेली क्रांतीची चळवळ मध्यंतरी धास घेण्यास तयार नव्हती. मॅन्च्यू दरबारचे मनही इतके नाजूक व दुर्बल झाले होते की, त्याने सुचविलेल्या राजकीय सुधारणासुद्धा अखेर क्रांतीलाच कारणीभूत होत असतील, असे त्याला वाटले व या सुधारणा दसरांतच पडून राहिल्या, इतकेच नव्हे तर या सुधारणा सुचविणाऱ्या सुधारणावादी पुढाऱ्यांना पकडून मॅन्च्यू दरबारने त्यांना फासावर लटकावले. क्रांतीला ही परिस्थिति अनुकूल अशीच होती व तिचा फायदा घेऊन १९०५ ते १९०९ पर्यंत एका मागून एक क्रांतीचे उठाव झाले या ना त्या कारणाने हे उठाव अथशस्वी ठरले तरी १९११ सालच्या क्रांतीच्या उठावाने सर्व दक्षिण चीन व्यापून टाकला. हॅकौ, कॅटन, शाघाच, नान्किङ वगैरे शहरें एकामागून एक क्रांतिकारकांच्या ताब्यात गेली व चीनमधील बहुतेक प्रांतातील क्रांतिकारक गुप्तमंडळानीं पूर्वयोजनेप्रमाणें उठाव करून मॅन्च्यूसरकारच्या सुभेदाराना हाकून लावले व सर्व प्रदेश आपल्या कबजात आणला. डॉ. सन्यत्सेन या वेळीं अमेरिकेंत होता. क्रांतीनंतर निर्माण झालेल्या चिनी लोकसत्ताक सरकारने डॉ. सन्यत्सेनला क्रांतीची ही बातमी कळवून त्याच्या इच्छाचें चिनी लोकसत्ताक राज्याचें अध्यक्षपद स्वीकारण्याकरता स्वदेशी येण्याबद्दल निमंत्रण पाठविले. डॉ. सन्यत्सेन या निमंत्रणामुळे ताबडतोब चीनला परत आला नाही. तो इंग्लंडला गेला. चीनमध्ये झालेल्या क्रांतीला टिकवून धरण्याकरता एक महत्वाचें काम त्याला त्या ठिकाणी करावयाचें होतें.

चीनमध्ये क्रांति झाली. मॅन्च्यू बादशहाला राज्यत्याग करण्याचा प्रसंग आला. चीनवर कबजा करू पाहणाऱ्या परकीय साम्राज्यवाद्यांना ही गोष्ट सहन होणे कसे शक्य होते ? विशेषतः ब्रिटिश साम्राज्यवाद्यांना तर ही उलथापालथ सुळीच आवडली नाही. पैशाची जरूर ती मदत मिळाल्यास आपले लष्करी सामर्थ्य सावरून धरता येईल व क्रांतिकारकांचा काटा काढता येईल, असे मॅन्च्यू सरकारला व त्याच्या साथीदाराना अद्यापि वाटत होतें. याकरता ब्रिटिश भाडवळदाराकडून जरूर ते पैसे मिळविण्याच्या

उद्योगाला तें लागले होतें. अमेरिकेंत असताना डॉ. सन्यत्सेनला या कार-
वाईचा सुगावा लागला व तो चीनमधील क्रातीची बातमी कळताच या
कारस्थानाचा बंदोबस्त करण्याकरता प्रथम इंग्लंडकडे धावून गेला आणि
लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्टी ही की, सन्यत्सेनला या कामी पूर्ण यश आलें.
पाश्चात्य राष्ट्रांच्या संयुक्त राष्ट्र बँकेने* मॅन्च्युसरकारला कर्ज देण्याचें नाकारलें.
चीनमध्ये क्राति होऊन मॅन्च्यु सरकारचीच उचलवागडी होण्याची वेळ
आली होती अशा वेळीं त्याला कर्ज कोण देणार ?

यूआन शी काई—इंग्लंडमधील ही कामगिरी बजावून सन्यत्सेन
चीनला परत आला व लोकशाहीचें अध्यक्षपद त्यानें स्वीकारले. चीनमधील
क्राति स्थिर होण्यास उत्तर व दक्षिण चीनचें ऐक्य साधणे व क्रातीविरोधी
सुभेदाराचें सामर्थ्य पूर्णपणें नष्ट करणे जरूर होतें. याकरता पेकिङ् सरकार-
चा मुख्य सेनापति यूआन शी कायी याचीच मदत घेण्याचें त्यानें ठर
विलें. लोकशाहीची शिस्त आपण पाळू, क्रातीशीं आपण बेइमान होणार
नाहीं, असें यूआन शी कायीनें आश्वासन दिल्यामुळें सन्यत्सेननें अध्यक्षपदाचा
राजीनामा दिला व आपल्या साथीदारांच्या समतीनें यूआन शी कायीला
अध्यक्षपद देण्यात आलें.

अखेर यूआन शी कायी आपल्या स्वभावावर गेला. मॅन्च्यु घराण्याची
सत्ता नेस्तनाबूद झाली होती. तेव्हा त्याठिकाणीं आपल्या घराण्याची सत्ता
सर्व चीनवर प्रस्थापित करण्याची महत्वाकाक्षा त्याच्या मनात उत्पन्न झाली.
आश्चर्य हें की, ब्रिटिशानीं या कामीं यूआन शी कायीला मदत करण्याचें
ठरविलें. संयुक्त राष्ट्र बँकेच्या सभासदापैकीं अमेरिका विरुद्ध असताही ब्रिटि-
शानीं २५०,००,००० पौंडाचें कर्ज यूआन शी कायीला दिलें.

यूआन शी कायी सन्यत्सेनच्या कुओमिन्ताङ् पक्षापासून फुटून निघाला व
स्वतःचेंघराणें चीनवर सत्ताधिष्ठित करण्याच्या आकांक्षेला बळी पडला या गोष्टी-

* चीनला कर्ज देण्याच्या बाबतींत इंग्लंड, फ्रान्स, रशिया, अमेरिका
बगैरे राष्ट्रांनीं एक संयुक्त बँक स्थापली होती. आपसातलिं स्वपंचेचा हा परिणाम
होता.

चा फायदा घेण्याचें जपाननें ठरविले. यूआनला आपल्या हातातील बाहुले बनविण्याची योग्य वेळ आहे, हें जाणून जपानने पहिलें महायुद्ध ऐन रंगात असताना आपल्या एकवीस मागण्या यूआन शी काथीकडे पाठविल्या. वर सांगितल्याप्रमाणें राजकीय व आर्थिक दृष्ट्या चीनला जपानच्या अंकित बनविणाऱ्या अशाच या मागण्या होत्या. शान्तुड्मन्चे जर्मनीला जे हक्क मन्च्यू सरकारने बहाल केले होते ते आपल्याला मिळावे, दक्षिण मॅन्च्यूरिया आपल्या नियंत्रणाखाली घ्यावा, तेथल्या जमीनी खंडानें देण्याचा आपला हक्क मान्य करण्यात यावा अतर मागोलियात घुसण्याची मोकळीक द्यावी, फूकीन प्रांतातील राजकारभारात खास हक्क देण्यात यावे, चीनमधील लोखंड व पोलादाच्या कारखान्यावर आपलें नियंत्रण असावें, तसेंच वूहान्मधील कारखानेहि आपल्या ताब्यात द्यावे, चिनी सरकारने नेमलेल्या सर्व परकीय सल्लागारावर आपलें नियंत्रण असावें, या सल्लागारांच्या हालचाली आपल्या देखरेखीखाली चालाव्या, अशीही मागणी जपाननें केली होती. पण अमेरिकेच्या दडपणामुळे जपानचें या बाबतीत काहीच चाललें नाहीं. पण ही मागणी खेरीज करून यूआन शी काथीनें जपानच्या इतर सर्व मागण्या कबूल केल्या.

मन्च्यू सरकारनें चीनवरील आपली सत्ता कायम राखण्याकरता परकीय आक्रमणाखाली आपली मान वाकविली त्याप्रमाणें यूआन शी काथीनें आपल्या घराण्याची सत्ता चीनवर प्रस्थापित करण्याच्या आकाक्षेनें चीनला परकीयाना विकून टाकण्याचाच जणू घाट घातलेला पाहून चीनमध्ये यूआन शी काथीच्या राजवटीविरुद्ध सर्वत्र उठाव झाले. खुद्द पेकिंगच्या राजवाड्यावरच हजारो विद्यार्थी व विद्यार्थीनींनी मोर्चा नेला. विद्यार्थ्यांच्या या जमावावर सरकारी पोलिसांनी बंदुकांच्या फेरी झाडल्या व शेंकडो विद्यार्थ्यांचे मुडदे पाडले व सर्वत्र अशीच दडपशाही करून चीनमध्ये उठलेली ही दुसऱ्या क्रांतीची वावटळ शमविण्याचा युआननें प्रयत्न केला. या प्रयत्नात त्याला यश आलें नाहीं. युआनचे साथीदारच त्याच्याविरुद्ध उठले. सरकारी लष्करातील पुष्कळ अधिकारी क्रांतिकारकाना जाऊन मिळाले. या सर्व परिस्थितीमुळे तो घाबरून गेला व याच धक्यानें जणू काय १९१६

साली युआन शी काथीचा अत झाला. यूआनच्या मरणाने चीनमध्ये स्थापन झालेल्या लोकशाहीवरील गडातर टळले. लोकशाहीच्या घटनेनुसार उपाध्यक्ष ली यास अध्यक्षपद देण्यात आले, सन्यत्सेन व त्याचे साथीदार पुन्हा राष्ट्रचर्चेच्या कार्यास लागले. दक्षिण चीनमध्ये क्रातिकारकाचा जितका जम बसला होता तितका उत्तर चीनमध्ये अथात्त्व नव्हता. एक दोन वर्षांत जपानचा जिण्या व यूआनच्या हाताखाली काम केलेल्या सुभेदारानी आपला गट तयार करून पुन्हा उचल खाली. दुष्ट यूआनने परकीयांच्या पैशांच्या बळावर उभारलेल्या भाडोत्री लष्कराचा त्यांनी उपयोग करून घेतला, उत्तर चीनमध्ये गोंधळ उडवून खुद्द पेकिङवरही हल्ला चढविला. अध्यक्ष ली व पार्लमेटचे सभासद आपली धडगत नाही असे पाहून कॅन्टनला पळून आले. डॉ. सन्यत्सेनने दक्षिण व उत्तर चीन यांचा साधा साधण्याकरता म्हणून यूआन शी काथी यांचे साहाय्य घेण्याचा प्रयत्न केला होता. पण त्याचा असा परिणाम झाला. हे राष्ट्रिय साध्य तर झालेच नाही उलट आणखी घोंटाळा उत्पन्न होऊन जपानला या प्रदेशात हस्तक्षेप करण्यास संधी मिळाली. कुओमिन्ताडने पुन्हा आपल्या ताकदीची जमवाजमव करून डॉ. सन्यत्सेनला चिनी लोकशाहीचा कायमचा अध्यक्ष निवडले. उत्तरेकडील पेकिङ सरकार सुभेदाराच्या हाती गेले होते आणि दक्षिणेकडील नान्किङ सरकारची सत्ताही त्यांच्या भोंवतालच्या काङतुङ प्रांतावरही पुरेशी नव्हती. नान्किङ सरकारला आपले स्वतंत्र खडे लष्कर उभे करण्याचीही ताकद नव्हती. अशा विकट परिस्थितीतही संघटित व जागृत जनतेच्या विश्वासावर त्याने आपला लोकशाहीचा कारभार चालविला होता.

सोव्हिएट रशियाशी दांस्ती—योगायोग असा की, याच सुमारास जगाच्या बाजारात चिनी लोकशाहीचे वजन वाढविणारी एक घटना घडून आली. रशियाच्या झार सरकारने विषमतेच्या पायावर चीनशी केलेले सर्व तह नाशबित केले असल्याचे रशियाच्या सोव्हिएट सरकारने जाहीर केले. हे तह रद्द करण्याच्या वाटाघाटी १९१७ च्या डिसेंबरात सुरू झाल्या होत्या. पण चीनचे रशियाशी अशा रीतीने मैत्रीचे संबध जुळत जाणे, परकीय साम्राज्यवादी राष्ट्रांना इष्ट वाटले नाही. आशिबातील चीन-

सारखें मोठें राष्ट्र सोव्हिएट सरकारच्या तत्रानें वागू लागलें तर जगातील साम्राज्यावादावर एक मोठीच आपत्ति कोसळणार, हें लक्षात घेऊन या मैत्रीच्या सबधात विघ्न उपस्थित करण्याचें त्यांनीं ठरविलें व १९१८ च्या मार्चमध्ये जपाननें व दोस्त राष्ट्रांनीं पेकिङ्ग सरकारला मास्कोहून आपला वकील परत बोलविण्यास व सोव्हिएट सरकारशीं संबध तोडण्यास भाग पाडलें. हीं साम्राज्यवादी राष्ट्रे एवढयावरच थाबलीं नाहींत तर बॉक्सर खडणीपैकीं झार सरकारचा भाग सोव्हिएट सरकारशीं फुटून वागणाऱ्या श्वेत रशियाला देण्यात यावा, अशीही सक्ती पेकिङ्ग सरकारवर केली. पण नान्किङ्ग सरकारनें व सोव्हिएट सरकारनें जपान वगैरे साम्राज्यवादी राष्ट्रांच्या विघ्नसतोषी धोरणाला भीक घातली नाहीं. सोव्हिएट सरकारनें नान्किङ्गच्या चिनी लोकशाही सरकारलाच मान्यता दिली, वाटाघाटी तशाच चालू ठेवल्या व चीनशीं झालेल्या विषमतामूलक तहाच्या बाबतीत आपला निर्णय जाहीर केला. या निर्णयातील पदिलें कलम पुढीलप्रमाणे होतें. “रशियन सोशालिस्ट फेडरेटेड सोव्हिएट रिपब्लिक सरकार असें जाहीर करते कीं, पूर्वीच्या रशियाच्या सरकारनें चीनशीं जें तह केले ते सर्व रद्द करण्यात येत आहेत. चीनचा जो मुख्य खालसा करण्यात आला तो परत देण्यात येत आहे. चीनमध्ये ज्या सवलति पूर्वीच्या रशियाच्या सरकारनें मिळविल्या त्याचा विनामोबदला कायमचा त्याग करण्यात येत आहे. झार सरकारनें किंवा रशियातील भाडवलवाल्यांनीं चीनपासून जें जें जबरदस्तीनें हवकावलें तें सर्व परत देण्यात येत आहे. सोव्हिएट सरकारनें केलेला हा निर्णय प्रत्यक्ष अमलात येण्यास यापुढें एक दोन वर्षे लागलीं. बॉक्सर खडणीचा रशियाचा हिस्सा चीनमधील शिक्षण प्रसाराकरता देण्यात आला. झार सरकारनें आपल्या ताब्यात घेतलेल्या चायनीज ईस्टर्न रेल्वेचा कारभार सोव्हिएट सरकार व चीनचें लोकशाही सरकार या दोघांनीं मिळून संगनमतानें करावा, असे ठरविण्यात आलें.

चिनी कामगार—सोव्हिएट सरकारनें जाहीर केलेल्या या निर्णयाची बातमी दडपून टाकण्याचा प्रयत्न जपाननें व दोस्त राष्ट्रांनीं केला पण ती थोडीच छपून राहते. ही बातमी सर्वत्र पसरल्याबरोबर चिनी लोकशाहीचा दर्जा

वाढला व तिला युरोपमध्ये एक चागला दोस्तही मिळाला. व्हर्सायच्या तहाच्या वेळी पेकिङ्—नान्किङ या सरकारतर्फे पाठविलेल्या प्रतिनिधींनी शान्तुङ् जपानला देण्याच्या बाबतीत आपली समति दिली नाही. पण पेकिङ् दरबारी असलेल्या जपानधार्जिण्या प्रधानाना ही गोष्ट आवडली नाही. जपानला शान्तुङ् देण्यात यावे, असे या प्रधानाचें मत होतें ही गोष्ट ज्यावेळी बाहेर आली त्यावेळी चीनमध्ये सर्वत्र या प्रधानाचा निषेध करण्यात आला. पेकिङ्मधील शिक्षणसंस्थातून शिकत असलेल्या पधरा हजार विद्यार्थ्यांनी सरकारी ऑफिसावर हल्ले चढविले व या जपानधार्जिण्या प्रधानाना कामावरून काढून टाकण्याची मागणी केली.

चीनमध्ये यावेळी दक्षिणेत एक व उत्तरेत एक अशी दोन सरकारे नादत होती. उत्तर व दक्षिण चीन याचा साधा जमवून राष्ट्रैक्य साधण्याचा सन्यत्सेनचा प्रयत्न यशस्वी झालेला नव्हता तरी चीनमध्ये सर्वत्र राष्ट्रीय चळवळीला ऊत आलेला होता. आपण एका राष्ट्राचे सतान आहो, आपल्या राष्ट्राला जगामध्ये मानाचें स्थान मिळालें पाहिजे, या भावना चिनी तरुण मनातून उचबळत होत्या आणि महत्त्वाची गोष्ट ही की, या राष्ट्रीय चळवळीत विद्यार्थ्यांप्रमाणें चीनमधील कामगारवर्गही सामील झाला होता. चीनचें औद्योगीकरण अद्याप व्हावें तसें झालेलें नव्हतें. तथापि पाश्चात्य भाडवलदारानीं ठिकांठिकाणीं जे स्वतंत्र कारखाने काढले होते व काहीं ठिकाणीं परकीय व स्वकीय भाडवलवाल्यांनीं संगनमतानें जे कारखाने उघडले होते त्यातील कामगार वर्ग देशाच्या राजकारणाकडे झपाट्याने ओढला जात होता.

चीनमधील पहिली ट्रेड युनियन हॉडकॉड् येथे १९१५ मध्ये स्थापन झाली. चीनमध्ये नव्याने पुढें येणाऱ्या कामगार वर्गाची ही पहिलीच सस्था होती. विशेष हें की, त्याच सालच्या जून महिन्यात जपानी मालावरील बहिष्काराची चळवळ शिगेला पोचली त्यावेळीं या चळवळीत चिनी विद्यार्थ्यांबरोबर कामगार वर्गही सामील झाला होता. हॉडकॉडमध्ये एक हजार विद्यार्थ्यांना या चळवळीत सामील झाल्याबद्दल अटक करण्यात आली त्यावेळीं चिनी विद्यार्थ्यांनीं त्याच्या जागा भरून काढल्या या गोष्टीचा

कामगारांच्या मनावर विलक्षण परिणाम झाला. जपानी मालावर सार्वत्रिक बहिष्कार पुकारण्यात आला आणि या बहिष्काराची वावटळ सर्व देशभर हा हा म्हणता पसरली. शाघाव येथील जपानी व इतर परदेशीबाब्या गिरण्यातील कामगारानी सप केला. यानंतर पेकिङ व सिङतौ येथील जपानी गिरण्यातील कामगारही सपावर गेले. देशात सर्वत्र सुरू झालेल्या या सपाचा इतका परिणाम झाला की, पेकिङ दरबाराच्या तीन जपानधार्जिण्या प्रधानमन्त्र आपल्या जागाचे राजीनामे देणे भाग पडले व व्हर्साथला गेलेल्या चिनी प्रतिनिधांचे हात बळकट झाले. हा बहिष्कार इतका जबर होता की, व्हर्साथच्या तहातील कलमाचा पुन्हा विचार करण्याची तयारी खुद्द जपानी सरकारने दाखविली. शान्तुडच्या बाबतीतील निर्णय रद्दचकारण्यात आला पाहिजे, यात कोणत्याही प्रकारची तडजोड नको, या निश्चयापासून चिनी जनता मागे ढळली नाही.

चीनमध्ये उद्योगधंदे वाढत चालले त्याबरोबर कामगार वर्गही अस्तित्वात आला. १९१६ अखेर कारखान्यात काम करणाऱ्या कामगारांची संख्या दहा लाख होती. १९२२ मध्ये ती दुप्पट झाली. युरोपातील पश्चिम अ.घ डीवर या ना त्या निमित्ताने दोन लाख चिनी कामगार गेले होते. त्या ठिकाणी असताना ते थोडेसे लिहायला व वाचायला शिकले. महत्वाची गोष्ट ही की, या ठिकाणी युरोपियन कामगाराशी त्याचा संबध आला. युरोपियन कामगाराची राहणी किती उच्च दर्जाची असते हे त्यांनी पाहिले. आपली राहणी सुधारून घेण्याकरता युरोपियन कामगारानी कसे लढे केले हेही त्यांना त्या ठिकाणी ऐकावयास मिळाले. परत स्वदेशात येताना कामगार लढ्याच्या नव्या कल्पनाही ते आपल्याबरोबर घेऊन आले. युरोपियन राष्ट्रें युद्धात गुंतली असताना आपले राष्ट्र स्वतंत्र करण्याच्या कल्पनाही त्यांच्या मनात आल्या. परत येताना जपानी बंदरावर उतरण्याचे त्यांनी नाकारले. १९१९ च्या मेमध्ये चीनमध्ये सर्वत्र सपाचे वारे सुरू झाले त्यावेळी युद्धाच्या आघाडीवर परत आलेल्या या कामगाराना 'तुफानी कामगार' असे संबोधले जात होते. वर्गजागृत झालेल्या या हजारो कामगारानी सर्व घद्यातील कामगाराची संघटना करण्याची महत्वाची कामगिरी केली. कामगाराचा

लढा केवळ आर्थिक लढा नसून तो राजकीय लढा आहे, ही महत्वाची शिकवण या तरुण कामगारानीं आपल्या भाईंना दिली.

पण चीनमधील कामगार चळवळीला राजकीय सपापासूनच सुरुवात झाली व ती बापुढे सारखी वाढत गेली. १९१९ च्या अखेरीस कॅन्टनमध्ये वीसापेक्षा जास्त व शाषायमध्ये पन्नासावर कामगार सघ स्थापन झाले होते. संघातील सभासदाची संख्या थोडी होती तरी कामगार वर्गाचे पुढारीपण चालविण्यास ती पुरेशी होती. १९२० साली चीनमध्ये पहिला मे दिन साजरा करण्यात आला. १९२१ त शाषाय मध्यवर्ती कामगार सघ संघटित करण्यात आला. १९२२ मध्ये हॉङ्कॉङ येथील नाविक कामगारानीं संप केला व तो बशस्वी रीतीने लढविला. हॉङ्कॉङमधील सर्वच कामगारानीं सहानुभूतीचा सार्वत्रिक संप करून नाविक कामगारांच्या मागण्यांना पाठिंबा दिला. याच वर्षी कॅन्टन येथे चिनी राष्ट्रीय कामगार परिषद झाली. कामगारात वाढत चाललेली ही जागृति भाडवलवाल्यांना अर्थात्च सहन झाली नाही. सरकारच्या मदतीने कामगारांची संघटना मोडून टाकण्याचाही त्यांनी प्रयत्न केला, याच सुमारास रेल्वेवरील कामगारानीं सार्वत्रिक संप पुकारला. कामगारांच्या जमावावर बंदुकांच्या फेरी झाडण्यात आल्या. संप बशस्वी झाला नाही तरी कामगारातील असतोष मात्र वाढीला लागला व या दडपशाहीने कामगाराना अधिकच संघटित केले.

वॉशिंग्टन परिषद—व्हर्साय तहाबाबत उत्पन्न झालेली भानगड अद्याप मिटलेली नव्हती. चीन व सैबेरियामध्ये हात पाय पसरण्याची जपानची महत्वाकांक्षा अनावर होत चालली होती. जपानच्या या आक्रमणाने अमेरिकेचे चित्तस्वास्थ्य बिघडवून टाकले होते. इंग्लंड व जपान यांच्यात वाढत चाललेले सहकार्यही अमेरिकेला असह्य होत चालले होते. तेव्हा जपानच्या आक्रमणाला आळा घालण्याकरता व इंग्लंड-जपानच्या सहकार्यात विघ्न उत्पन्न करण्याकरता अमेरिकेने व्हर्सायच्या तहाला मजुरी देण्याचे नाकारले व १९२१ मध्ये वॉशिंग्टन येथे परिषद बोलावली. जपानी मालावरील बहिष्काराची चळवळ चीनमध्ये याचवेळी जोरात चालू होती. सैबेरिया इस्तगत करण्याकरिता जपानने पाठविलेले

सैन्याचे सारखे पराभव होते. जपानने व श्वेत रशियनानी * बाह्य मंगोलियात स्थापन केलेली पुतळी सरकारे उलथून टाकण्यात आली होती. अशा परिस्थितीत अमेरिकेनेही व्हर्सायतहावर सही करण्याचे नाकारले हे पाहून जपानी सरकार नरम आले. त्याने आपला पवित्रा बदलला व शान्तुङ्, उत्तर मॅन्चूरिया व सैबेरिया या प्रांतातून आपली सैन्ये परत बोलावली. अँग्लो-जपानी दोस्तीचाही अंत झाला. वॉशिंग्टन परिषदेत ५ : ५ : ३ या प्रमाणात अमेरिका, इंग्लंड व जपान यांची आरमारी दले ठेवण्यात यावी, असे ठरले. चीनचे सार्वभौमत्व, त्याचे स्वातंत्र्य, त्याचे प्रादेशिक अखंडत्व व त्याची राज्यकारभारविषयक नेकी याना मान्यता द्यावी, चीनमधील सरकारला स्थैर्य प्राप्त होईल, आपला कारभार चोख व परिणामकारक रीतीने त्याला करता येईल, अशी संधी देण्यात यावी, या कामात कोणाकडूनही मुळीच अडथळ होता कामा नये, अशी खबरदारी घ्यावी. चीनमधील सर्व प्रांतातून सर्व राष्ट्रांना व्यापार करण्याची व उद्योग धंदे उभारण्याची सारखी संधी देण्यात यावी व या तत्त्वाची अमलबजावणी करण्याच्या हेतूने आपले वजन खर्ची घालावे. खास हक्क मिळविण्याची खटपट एकादे राष्ट्र करील तर त्याला प्रतिबंध करावा, ही गोष्टही या नव राष्ट्र करारात मान्य करण्यात आली तरी पूर्वीचे विषमता-मूलक तह, खडप्या, जकात व मीठ यांच्यावरील नियंत्रणे अद्याप कायमच होती. दक्षिण मॅन्चूरियात जपानने जे नवे खास हक्क संपादन केले होते त्याचा उपभोग घेण्यास त्याला मोकळीक ठेवण्यात आली, चीनला शान्तुङ् परत दिल्याबद्दलचा मोबदला म्हणून १४०,००,००० सोन्याचे घेऊन चीनने जपायला द्यावयाचे होते ते निराळेच. वॉशिंग्टन परिषद झाली, नवराष्ट्र करार झाला. पण चीनला थापासून व्हावा तसा फायदा झाला नाही. जो

* मंगोलियन क्रांतिकारक पक्षाच्या नेतृत्वाखाली बाह्य मंगोलियातील जनतेने लोकसत्ताक स्वराज्य १९२४ मध्ये प्रस्थापित केले. सोव्हिएट युनिव्हानच्या लगत असलेले रशियातील हे लोकसत्ताक राष्ट्र प्रगतिपथावर झपाट्याने पावले टाकीत आहे. या राष्ट्राने १९३६ मध्ये सोव्हिएट युनिव्हनबरोबर परस्पर संरक्षक तहही केला आहे.

काय फायदा झाला तो एवढाच की, चीनचा नैतिक दर्जा वाढला व चिनी जनतेचा आत्मविश्वासही वाढला.

पेक्याचा प्रयत्न—उत्तर चीनमधील सुभेदाराचे प्रस्थ मोडून उत्तर व दक्षिण यांचे एकीकरण करण्यास ही परिस्थिति अनुकूल आहे, असे पाहून कुओमिन्ताङ् पक्षाने डॉ. सन्यत्सेनच्या नेतृत्वाखाली उत्तरेवर मोहीम करण्याची तयारी केली. नार्किङ् सरकारने या मोहिमेकरता नव्या लष्कराची उभारणी केली. हे भाडोत्री लष्कर अखेर भाडोत्रीच ठरले. चीनच्या एकीकरणाच्या मार्गे असलेली राष्ट्रीय भावना त्याच्यात काढून असणार ? मॅन्च्यू सरकारच्या भाडोत्री लष्कराचीच ही एक आवृत्ति होती. या लष्कराचे अधिकारीही कमी दर्जाचे होते. ऐनवेळी यातले काही अधिकारी शत्रुपक्षाला जाऊन मिळाले. यामुळे डॉ. सन्यत्सेनच्या चीनच्या एकीकरणाच्या प्रयत्नाला अपयश आले. शत्रुपक्षाला जाऊन मिळालेल्या विश्वासघातकी अधिकाऱ्यांपैकी एकाने खुद्द कॅन्टनवरच हल्ला चढविला. सन्यत्सेनच्या निवासस्थानावर कबजा करून त्याला त्याने आग लावून दिली. सन्यत्सेन मोठ्या शिताफीने वाचला. त्याला परदेश पहावा लागला. कुओमिन्ताङ्-पक्षाने पुन्हा दुसऱ्या वर्षी सैन्याची जमवाजमव करून कॅन्टन ताब्यात घेतले. या सैन्याचे नेतृत्व चिआङ् काथी शेकने स्वीकारले होते. उत्तर चीनवरील मोहीम यशस्वी झाली नाही, चीनचे एकीकरण साधले नाही तर उलट लोकसत्ताक राज्यावरच गंडातर आले. पण या सकटातून ते सही-सलामत बाहेर पडले. डॉ. सन्यत्सेन परदेशातून परत आला. पुन्हा स्थिर-स्थावर करण्यात आले. आणि महत्त्वाची गोष्ट ही की, चीनच्या राष्ट्रीय आंदोलनाला व त्याच्या पुनरुज्जीवनाला या सकटामुळे एक मोठी कला-टणीच मिळाली.

कम्यूनिस्ट पक्षाची स्थापना—चीनच्या या वेळच्या इतिहासातील आणखी एक महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे १९२१ साली चीनमध्ये कम्यूनिस्ट पक्षाची प्रस्थापना झाली. चीनमधील या नव्या पक्षाने शहरातील कामगार संघटित केले होते व त्यांना वर्गजागृतही केले होते. या पक्षातील सभासदांची संख्या आरम्भी अर्थातच अल्प होती पण हे सर्व सभासद अत्यंत

उत्साही व चिकाटीचे होते. किसान सघटनेच्या कामालाही या पक्षांने सुरुवात केली होती. कामगार सघटनेपेक्षा किसान सघटनेचे काम अधिक अवघड. किसानांच्या परिस्थितीशी या पक्षातील लोक पहिल्यादा एकरूप होऊ शकले नाहीत त्यामुळे किसान सघटनेच्या कामात काही दोषही उत्पन्न झाले, पण या कामाचा जसजसा अनुभव भेत चालला तसतसे हे दोष लोपत चालले. चीनचे औद्योगीकरण अद्यापि व्हावे तसे झाले नव्हते. कामगार वर्ग नुकताच कोठे निर्माण होऊं पहात होता. चीनमधील प्रचंड बहुजनसमाज शेतकऱ्यांचाच होता. चीनमध्ये लोकशाही क्रांति झाली खरी, पण ही क्रांति स्थिर करण्याकरता राष्ट्राचे योजनाबद्ध पुनरुज्जीवन घडवून आणण्याकरता व परकीय आक्रमणाला प्रतिकार करण्याचे सामर्थ्य राष्ट्रात निर्माण करण्याकरता वर्गजागृतीच्या तत्वावर चिनी जनतेची संघटना करणे जरूरीचे होते. चीनमधील कम्युनिस्ट पक्ष हे काम करित होता. कम्युनिस्टाचा कार्यक्रम नेहमीच जनताभिमुख व आकर्षक असतो यामुळे चीनमधील कम्युनिस्ट पक्षात देशातील मध्यमवर्गाचे तरुण विद्यार्थी व विद्यार्थिनी या पक्षात सामील होऊ लागल्या होत्या.

सोव्हिएट लष्करी तज्ज्ञ—उत्तरेकडील मोहिमेत चिनी क्रांतिकारकाना हार खावी लागली व १९२४ साली समाजवादाकडे झुकणाऱ्या चिनी लोकसत्तावाद्यांना दबकावणी दाखविण्याकरताच जणू काय ब्रिटिश, फ्रेंच अमेरिकन, जपानी, पोर्तुगीज, इटालियन वगैरे साम्राज्यवादी राष्ट्रांनी कॅन्टनच्या बंदरात लढाऊ जहाजे नागरून आपल्या प्रचंड सामर्थ्याचे निदर्शन केले. १९१७ च्या रशियन क्रांतीनंतर सोव्हिएट यूनियनचा निःपात करण्याकरता साम्राज्यवादी राष्ट्रांनी जग जंग पळाडले पण रशियन क्रांतिकारकांनी साम्राज्यवाद्यांच्या या प्रयत्नाला दाद दिली नाही. याप्रमाणे सोव्हिएट यूनियनच्या जनतेच्या सामर्थ्यापुढे साम्राज्यवाद्यांना हार खावी लागली, हे उदाहरण चिनी क्रांतिकारकांच्या डोळ्यापुढे अगदी ताजे होते यामुळे साम्राज्यवाद्यांच्या या दबकावणीच्या निदर्शनामुळे नामोहरम न होता कुओमिन्ताङ पक्षांने अगदी नवीन धर्तीवर जनतेची प्रतिकारक्षम संघटना करण्याचे व जनतेचे लष्कर उभारण्याचे ठरविले. अर्वाचीन युद्धसामुग्रीने युक्त व अर्वाचीन युद्ध-

पद्धतीला अनुसरून चिनी लष्कर उभारावयाचें असल्यास परकीय युद्धशास्त्र-विशारदाची मदत व सल्ला घेणें जरूरीचें आहे, ही गोष्ट कुओमिन्ताइच्या पुढाऱ्यांच्या लक्षात आली होती. डॉ. सन्यत्सेनने १९२३ साली आपला मित्र मॉरिस कोहन यास कानडा व अमेरिका या देशांतून लष्करी तज्ज्ञ आणण्याकरता पाठविले होते. कोहनच्या प्रयत्नाला यश आलें होतें व या देशातील बरेच अर्वाचीन युद्धशास्त्र-विशारद चिनी सरकारच्या लष्करात काम करण्यासही तयार झाले होते. पण लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही की, कानडा व अमेरिकन सरकारानी म्हणजे ब्रिटिश व अमेरिकन साम्राज्यवादी सरकारानी या लष्करी तज्ज्ञाना चीनमध्ये जाण्यास मनाई केली. ही मनाई झाली नसती तर चीनच्या लष्करी इतिहासाला निराळेच वळण लागलें असतें. कोणी सांगावें, लोकशाहीच्या बुरखाखाली साम्राज्यवादाच्या व लष्करी बाण्याच्या तत्वावर चिनी लष्कराचीही उभारणी झाली असती. पण तसें व्हावयाचें नव्हतें. ब्रिटिश व अमेरिकन साम्राज्यवादी सरकारानी चीनमध्ये आपल्या लष्करी तज्ज्ञाना थेऊ दिलें नाहीं, हे एका दृष्टीने बरेच झाले. कानडा व अमेरिका या बाबतीत आपल्याला मदत करावयाला व सल्ला द्यावयाला तयार नाहींत, असें पाहताच चिनी क्रातिकारकाची दृष्टि साहजिकच सोव्हिएट यूनियनकडे वळली. १९१७ पासून अगदीं सुसंगतपणें चीनच्या लोकसत्ताक क्रातीवद्दल सो. युनियनने सहानुभूति व्यक्त केली होती. यामुळे डॉ. सन्यत्सेन व त्याचे साथीदार याना त्याच्या-वद्दल आदर वाढू लागला होता. लष्कर उभारण्याच्या बाबतीत लोकसत्ताक चीनला मदत करण्याचे व त्याला योग्य तो सल्ला देण्याचें सोव्हिएट यूनियनने ताबडतोब कबूल केलें. बरेच सोव्हिएट लष्करी तज्ञ अधिकारी चीनला जावयास तयार झाले व खासगी व्यक्ति या नात्यानें ते कॅन्टनला येऊन दाखल झाले. बीमार जर्मनींतून देखील काहीं वैमानिक तज्ञ व शिक्षक चीनला आले. कुओमिन्ताइ पक्षाच्या कार्यक्रमाच्या बाबतीत सल्ला मसलत देण्याकरता डॉ. सन्यत्सेनने बोरोदिनला सोव्हिएट यूनियनमधून बोलावून घेतलें. सन्यत्सेन एवढे करूनच थांबला नाहीं. त्यानें आपला विश्वासू साथीदार चिआड काथी शेक यास सोव्हिएट यूनियनमध्ये लष्करी शिक्षण

घेण्बास पाठविलें. चिआड काबी शेक सोव्हिष्ट यूनिबनमध्ये चार महिने होता. लष्करी वृत्तीच्या चिआडनें तेथील पद्धतीनुसार लष्करी शिक्षण सपादन केलें.

कुओमिन्ताड

पुनर्घटना—राष्ट्रीयत्व, लोकशाही व लोकोप जीवन या तीन तत्वावर डॉ. सन्यत्सेननें क्रातीचा कार्यक्रम आखलेला होता. या तीन तत्वांपैकी राष्ट्रीयत्वाला पोषक असें राष्ट्रिय अद्याप चीनमध्ये साध्य झालेलें नव्हतें. तेव्हा क्रातीचा हा कार्यक्रम पार पाडण्याकरता कुओमिन्ताडची पुनर्घटना करण्याचें सन्यत्सेननें ठराविलें व १९२४ मध्ये या पक्षाची पुनर्घटना परिषद भरविली. परिस्थिति दिवसेंदिवस अधिकाधिक हलाखीची होत चालली आहे. लहान लहान व्यापाऱ्यांना दिवाळी काढण्याचा प्रसंग प्राप्त झाला आहे. लहान प्रमाणावर चाललेले हात घडे बुडाले असून या घद्यातील कामगार बेकार व उडणाटपू बनले आहेत. करवादीला व महागाईला कंटाळून शेतकरी आपल्या जमीनी करण्यास असमर्थ झाला असून वाटेल त्या हलक्या किंमतीला तो त्या विकून टाकीत आहे. ही परिस्थिति नाहींशी करून राष्ट्रीय क्रांति यशस्वी करावयाची असेल तर शेतकऱ्यांनी व कामगारांनी कुओमिन्ताड पक्षात सामील झाले पाहिजे. शेतकरी-कामकरी राष्ट्रीय पक्षात सामील होतील तर चीनच्या राष्ट्रीय पुनर्घटनेचें कार्य पार पडणें शक्य आहे, असे परिषदेच्या जाहीर निमंत्रण पत्रकात नमूद करण्यात आलें होतें. परिषदेच्या पुनर्घटनेचा विचार करण्यात आला आणि तिचें सभासदत्व सर्वसामान्य जनतेला मोकळे ठेवण्यात

ऑल. कुओमिन्ताङ्क पक्षाची घटनां ठरविण्यात आली. पक्षाच्या वेळो-वेळीं भरण्याच्या काँग्रेसचे प्रतिनिधी सभासदांनी निवडावे, या प्रतिनिधींनी मध्यवर्ती कार्यकारी मंडळाचे सभासद निवडावे व या कार्यकारी मंडळानें पक्षाचें कार्य सतत चालू ठेवावे, असें ठरविण्यात आलें. पक्षाचें दैनंदिन काम करण्याकरता मध्यवर्ती कार्यकारी मंडळानें नऊ सभासदाचें आणखी एक छोटें मंडळ निवडावे, या मंडळानें राष्ट्रीय सरकारच्या कार्यकारी मंडळाची निवड करावी, हें सरकारी कार्यकारी मंडळ केवळ एकाच पक्षाचें होऊं नये म्हणून पक्षाबाहेरचे लोकही या मंडळात निवडण्याची मोकळीक ठेवण्यात यावी, भाडोत्री लष्कर उभारण्याची पद्धति नाशाबित करण्यात यावी. राष्ट्रीयत्व, लोकशाही व लोकोपजीवन या तीन तत्त्वानुसार राजकीय शिक्षण घेतलेल्या स्वयंसेवकाचें राष्ट्रीय लष्कर उभारण्यात यावें व त्याकरता व्हापोआ लष्करी कॉलेज प्रस्थापित करण्यात यावें. चीनच्या इतिहासात ही गोष्ट अपूर्व होती. चीनच्या इतिहासातच काय सोव्हिएट युनियनखेरीज जगा-तील इतर राष्ट्रांच्या इतिहासातही अशा प्रकारची गोष्ट अपूर्व होती. कुओ-मिन्ताङ्कने लष्कर उभारण्याचें वरील उदात्त धोरण स्वीकारलें खरें पण तें त्याला फार दिवस टिकवून धरता आलें नाहीं. सन्वत्सेनच्या तीन तत्त्व-पैकी लोकोपजीवनाच्या समाजवादी तत्त्वाची जाणीव झालेले सैनिक भाडवल-दारी वृत्तीच्या चिआङ्क काथी शेकला जाचक होऊ लागले व राष्ट्रीय स्वयं-सैनिकाची पद्धति हळू हळू बदलून वरिष्ठ अधिकाऱ्यांच्या हुकुमाना शिस्तीच्या नावाखालीं अंधळेपणानें मानणारें भाडोत्री लष्कर त्यानें उभे केलें. कम्युनिस्ट पक्षानें आत्मरक्षणाकरता स्वतःच्या लष्कराची उभारणी करण्यात सुरुवात केली त्यावेळीं कुओमिन्ताङ्का या बाबतीतला निर्णय मात्र तंतोतंत पाळला म्हणूनच जपानसारख्या बलाढ्य राष्ट्रांच्या चढाईला तोंड देण्यास तो समर्थ झाला.

तीन तरबे— (सन मीन चू आय) १९२४ च्या कुओमिन्ताङ्क पक्षाच्या कार्यक्रमात ज्या तीन तत्त्वांचा थोडक्यात उल्लेख करण्यात आला त्याचें स्वरूप पुढील प्रमाणें होतें — (१) लोकवशाचें किंवा राष्ट्रीयत्वाचें तत्व —:निसर्ग शक्तीच्या द्वारा वंशाचा विकास झालेला आहे निसर्ग शक्ती

ही एक राजरीत - (वाङ्मत्-Royal way) आहे. या राजरीतीने घडाविलेले गट म्हणजे वश, राष्ट्र होय. वशाची व राष्ट्राची घडण करणाऱ्या निसर्ग शक्ति म्हणजे सामान्य रक्त, उपजीविका, भाषा, धर्म, चाली रीती, सर्वई या होत. राष्ट्रीयत्व ही अशी एक बहुमूल्य दौलत आहे की, जी शासनसस्थेच्या मनात प्रगतीची उभेद उत्पन्न करते आणि आपलें अस्तित्व शाश्वत राखण्याच्या कार्या समर्थ करते.

(२) लोकांचें सार्वभौमत्व अथवा लोकशाही:—कोणत्याही एकीकृत व सघटित मनुष्याच्या मेळाव्याला “ लोक ” असे म्हणतात. सार्वभौमत्व म्हणजे काय ? राज्याच्या क्षेत्रावर असलेली सत्ता व ताकद म्हणजेच सार्वभौमत्व. जेव्हा “ लोक ” व “ सार्वभौमत्व ” याचा साधा एकत्र जुळविला जातो तेव्हाच लोकांची राजकीय सत्ता निर्माण होते. हे सरकार म्हणजे लोकांनी निर्माण केलेली संस्था आहे. लोकांच्या नियंत्रणाखाली ती असते व लोकांकडून त्याचा कारभार चालविला जातो. सर्व लोकांच्या हिताकरता त्याच्या कारभारावर नियंत्रण ठेवलेलें असतें आणि ज्या ठिकाणी लोकांच्या नियंत्रणाखाली सरकार असतें त्या नियंत्रणाला “ लोकांचें सार्वभौमत्व ” असे म्हणतात.

(३) लोकांची उपजीविका अथवा समाजवाद:—लोकांची उपजीविका समाजाचें कल्याण आणि जनतेचे जीवन हे तत्व सूचित करते. उपजीविकेच्या तत्वाच्या अमलबजावणीने अखिल जनतेच्या उदरपोषणाचा प्रश्न सोडविला जातो. उपजीविका चालवण्याकरता केलेला प्रयत्न सामाजिक प्रगतीच्या नियमांशी सुसंगत आहे. इतिहासातील ती मध्यवर्ती शक्ति आहे. उदरपोषणाचा सवाल, लोकांच्या उपजीविकेचा सवाल आहे. लोकोपजीवनात सुधारणा करण्याकरता पुढील दोन तत्वाची अमलबजावणी करवयास पाहिजे (अ) जर्मनीच्या मालकी हक्कात समानता व (ब) भाडवलाचें नियमन.

कुओमिन्ताडचा जाहीरनामा—वरील तीन तत्वानुसार १९२४ च्या कुओमिन्ताडच्या कार्यक्रमात पुढील बाबींचा समावेश करण्यात आला होता. जमिनीची समान वाटणी, मोठ्या व लोकोपयोगी उद्योगधंद्याचें

राष्ट्रीयकरण, सरकारी मालकीच्या भाडवलाला उत्तेजन, विषमतामूलक तह रद्द करणे, भाषणस्वातंत्र्य, सभास्वातंत्र्य, किसान सभांची व कामगार सभांची सघटना, चीनमधील सर्व राष्ट्रांना स्वयनिर्णयाचा हक्क. चीनमध्ये अनेक प्रकारचे लोक आहेत. मंगोल, तिबेटियन, तुर्कमुसलमान असे राष्ट्रगट आहेत. मंगोलिया व तिबेट हे अगदी स्वतंत्र राष्ट्रगट आहेत. सिन्किआड मध्ये दोन तृतीयांश लोक चीनेतर आहेत. कान्सू व शान्सी प्राता व होयान लोकांचा मोठा राष्ट्रगट आहे. नैऋत्य भागात ताई, मिथाव, लोळो, माऊ असेही लहान लहान गट आहेत. चीनमधील राष्ट्रगट विचारात घेऊनच राष्ट्रीय स्वयनिर्णयाच्या हक्काचा समावेश पक्षाच्या कार्यक्रमात करण्यात आला होता. याशिवाय सार्वत्रिक मतदानाचा हक्क, सर्व बाबतींत स्त्रीपुरुषांचे समान हक्क आणि सार्वत्रिक शिक्षण प्रसाराचा जोराचा प्रयत्न वगैरे वाढीची या कार्यक्रमात घालण्यात आल्या होत्या. कुओमिन्ताड् आता व्यापारी, कारखानदार व बुद्धिजीवी यांचा ढिला गट राहिलेला नव्हता. राष्ट्रीय क्रांतिकारक चळवळीचे मार्गदर्शन करणारा असा तो एक जनतेचा पक्ष बनला होता. लष्करी सत्तेच्या पुरस्कर्त्यांना थारा न देणे, खड कमी करणे, जनतेला लोकशाहीचे विस्तृत हक्क देणे व लोकशाही तत्वावर जनतेची सघटना करणे, या ताबडतोबीच्या कार्यक्रमाचा समावेश २३ जानेवारी १९२४ च्या पक्षाच्या जाहीरनाम्यात करण्यात आला होता. आम जनतेच्या प्रगमनशील सघटनेवरच वरील कार्यक्रमाची अमलबजावणी होणे शक्य होते. चिनी कम्युनिस्ट पक्षाने या बाबतीत कुओमिन्ताड् पक्षाला पूर्ण पाठिंबा देण्याचे जाहीर केले होते. १९२४ च्या ऑगस्टमधील परिषदेत कम्युनिस्टाना व्यक्ति या नात्याने कुओमिन्ताड्चे सभासद होण्याची व निवडणुकीच्या वेळी पक्षाच्या सर्व जागाकरिता उभे-वार म्हणून उभे राहण्याची परवानगी देण्यात आली. कम्युनिस्ट पक्षाचे योग्य धोरण व वाढते वजन लक्षात घेऊनच डॉ. सन्यत्सेनने कम्युनिस्टाना कुओमिन्ताड्चे सभासद होण्याची मोकळीक दिली होती कम्युनिस्ट पक्षाच्या स्वतंत्र अस्तित्वाला या परवानगीमुळे मुळीच धक्का बसला नाही. 'वेगवेगळ्या मार्गाने पण एकजुट होऊन प्रहार करा' ही कम्युनिस्टांची

घोषणा होती. राष्ट्रीय चळवळीतील कार्यकर्त्यांचे अलग अलग हितसंबंध लक्षात घेता अशा प्रकारच्या स्वतंत्र सघटनेची जरूरी होती. त्याचप्रमाणे क्रांतीच्या काळांत चिनी भाडवलवाल्यानीं जी नडजोडीची वृत्ति स्वीकारली, १९२१ च्या क्रांतीच्या वेळीं जो अनुभव आला व इतर देशातही अशा वेळीं जो अनुभव येतो तो लक्षात घेऊनच कम्युनिस्टानीं आपली स्वतंत्र सघटना निर्माण केली होती.

संयुक्त कामगार संघ—कम्युनिस्ट पक्षाची सघटना तिच्या स्थापनेपासून वाढत्या प्रमाणावर चालू होती. कुओमिन्ताड पक्षानें दिलेल्या सवलतीमुळे व देशाच्या राजकारणात काश्देशीर स्थान प्राप्त झाल्यामुळे कम्युनिस्टानीं चालविलेल्या कामगार व किसान सघटनेच्या कामाला चांगलेंच उत्तेजन मिळाले. १९२५च्या आरर्भी कम्युनिस्ट पार्टीचे सभासद ८०० होते. पण त्याच वर्षाच्या अखेरीला सभासदांची संख्या ३५०० वर गेली. १९२४ च्या मेमध्ये चीनमधील कामगार सघाच्या सभासदांची संख्या २,७०,००० होती. पण दुसऱ्या वर्षाच्या (१९२५) मध्ये ती ५,४०,००० हजारावर गेली. यावेळीं झालेल्या शहरातल्या वाढत्या महागाईमुळे कामगार चळवळीला नवीन जोम प्राप्त झाला. १९२५ मेमध्ये शाघाय येथे झालेल्या सपाच्या वेळीं एक जपानी फोरमनानें एका चिनी कामगाराला ठार केलें. या कृत्याच्या निषेधार्थ कामगारानीं प्रचंड निदर्शनें केलीं, या निदर्शनात शाघाय येथील विद्यार्थीही सामील झाले. या मिरवणुकीवर तेथील परदेशी वसाहतीतील पोलिसानीं बंदुकीच्या फेरीवर फेरी झाडून शेकडों कामगारांचे व विद्यार्थ्यांचें मुडदे पाडले. कामगार मुळींच डगमगले नाहींत त्यांनी सार्वत्रिक संप पुकारला व आपल्या राष्ट्रीय, राजकीय व आर्थिक मागण्या सरकारपुढे व कारखानदारपुढें मांडल्या. हँकौ व कॅन्टनमधील कामगारही संपावर गेले. कॅन्टनमधील अँग्लो फ्रेंच वसाहतीच्या लष्करी पोलिसानीं सपवाल्याच्या मिरवणुकीवर गोळ्यांचा वर्षाव केला. वरील ठिकाणच्या सपवाल्यांना सहानुभूति दाखविण्याकरिता हॉडकॉडमधील कामगार सार्वत्रिक संपावर गेले. हॉडकॉड येथील हा संप १९२८ आक्टोबरपर्यंत चालला होता. सर्व जगांतिल अत्यंत दीर्घ कालचा संप म्हणून या सपाची प्रसिद्धी आहे. संपाच्या कालात

कॅन्टनमध्ये सरक्षक लष्करही उभारण्यात आले होते. या सर्व सपातील अनुभव जमेस घेऊन कामगार वर्गाच्या हितसंबंधाचे रक्षण करण्याकरता १९२५-मध्ये भरलेल्या दुसऱ्या राष्ट्रीय कामगार परिषदेत आखिल चीनी सयुक्त कामगार संघाची स्थापना करण्यात आली.

कुओमिन्ताङ्मधील उजवा गट—कुओमिन्ताङ् पक्षाची पुनर्घटना करण्यात आली त्यावेळीच कम्युनिस्टानाही त्याचे सभासद होण्याची मोकळीक देण्यात आली होती. डॉ. सन्थत्सेनच्या तीन लोकतत्वानुसार यापुढे पक्षाचा कार्यक्रमही आखण्यात आला. यामुळे तर कुओमिन्ताङ् मधील उजव्या गटाच्या पोटात चागलीच खळबळ सुरू झाली. सन्थत्सेनची जहाल मते या गटातील लोकाना अर्थात् आवडत नव्हती. १९२५ मध्ये सधी मिळताच या पक्षाच्या लोकानी कुओमिन्ताङ् सरकारविरुद्ध बडाचे निशाण उभारले. कॅन्टनमधील व्यापारी गटाच्या सशस्त्र सरक्षक सैन्याने शहरात खळबळ उडवून दिली व कुओमिन्ताङ्च्या एका सेनापतीचा खून केला. पण हे बडबड शस्वी झाले नाही. डॉ. सन्थत्सेन यावेळी पेकिङमध्ये होता व त्याच ठिकाणी तो मरण पावला. उजव्या गटाला उग्रपणे वावरण्यास मोकळीक मिळाली पण डाव्यागटाच्या मताधिक्यामुळे त्याचे काही चालले नाही. कॅन्टनमधील आपले ठाणे या गटाने हलविले. 'पश्चिम पहाडी गट'चा नवीन नावाखाली आपल्या पक्षाची पुनर्घटना केली व शाघाय येथे आपले मुख्य ठाणे प्रस्थापित केले. कुओमिन्ताङ्मध्ये थानतर मतभेद झाले व डाव्या व उजव्या गटात तांत्रिकलहला सुरुवात झाली त्याचे बीज याचवेळी पेरले गेले. कुओमिन्ताङ्च्या उजव्या गटात बरेच व्यापारी, पेढीवाले, परदेशी वसाहतीत राहणारे दौलतमद होते. या लोकांचा देशातील बऱ्या जमीनदारांशी निकटचा संबंध होता. जमीनदार तर किसान संघटनेच्याविरुद्ध होतेच. कुओमिन्ताङ्च्या लष्करी खर्चाचा बराच भाग या गटातील लोकानी उचलला होता. १९२६ मध्ये चिआङ् काथी शेकला राष्ट्रीय लष्कराचा सेनापति बनविण्यात आले त्यावेळी उत्तरेकडील मोहीम चालू ठेवण्याकरता कॅन्टनमधील व्यापाऱ्यांकडून त्याने ५००,००० डॉलर जमविले होते व कॅन्टनमध्ये असताना कामगार संघाच्या व कम्युनिस्ट पक्षाच्या काही पुढाऱ्यांना अटक करून

उजव्या गटाकडे आपला कल असल्याचे चिआइ काथी शेकने दिद्दर्शित केलें होतें.

साम्राज्यवाद्यांचें कारस्थान—डॉ. सन्धत्सेनसारखा सर्वांना आद-
रणीय व वजनदार पुढारी नाहींसा झाल्यावर साहजिकच कुओमिन्ताङमधील
मतभेदाना तीव्र स्वरूप घेऊं लागलें. कुओमिन्ताङमध्ये फूट पाडण्याची ही
उत्कृष्ट सधी आहे, हें लक्षात घेऊन त्या दृष्टीनें परकीय साम्राज्यवाद्यांनीं
आपल्या हालचाली सुरू केल्या. राष्ट्रीय आंदोलनात भाग घेणाऱ्या लोकांच्या
मनात दहशत उत्पन्न करण्याकरता परकी लष्करी तुकड्या शाषायमध्ये घुस-
विल्या व कदाहती थाटात शहरांच्या सर्व भागातून त्या मिरवीत नेल्या. परकीय
वसाहतींचें रक्षण करण्याकरता हें लष्कर आणण्यात आलें आहे, असें केवळ
ढोंग करण्यात आलें होतें. कॅन्टन बदराच्या धक्यावगील कामगारांनीं
थावेळीं संप केला होता, पण तेथील ब्रिटिश अधिकाऱ्यांनीं आपल्या लष्कराच्या
जोरावर निर्देयपणे सपवाल्याना भरडून काढले. शाषाय व कॅन्टन शहरा-
पुरतेंच नाहीं तर उत्तर व दक्षिण चीनमधील मोठ्या शहरातून युद्धसामुग्रीसह
कवाईती फौजेच्या परेडी मिरवून परकीय साम्राज्यवाद्यांनीं आपल्या लष्करी
सामर्थ्यांचें प्रदर्शन केलें. कुओमिन्ताङमधील उजव्या गटाशीं ब्रिटिश
सरकार तडजोडीनें वागण्यास तयार आहे, असें सूचित करण्यात आलें.
जपान तर या तडजोडीला तयारच होतें. आपल्या हितसवधाचें रक्षण कराव
याचें असेल तर कुओमिन्ताङमध्ये फूट पाडलीच पाहिजे, या विचारानें
उजव्या गटातील पुढाऱ्यांबरोबर स्नेहाचे सबध वाढविण्याच्या कारस्थानाला
जपाननें हात घातला होता. १९२६ फेब्रुवारीमध्ये ब्रिटिशांनीं चीनी लोक-
शाही सरकारशीं तडजोडीच्या वाटाघाटी सुरू केल्या व त्यात झालेल्या
निर्णयाप्रमाणें हॅन्कौ, किउकिथाङ येथील वसाहती त्यांनीं चीनला परत
दिल्या. पण त्याचवेळीं या वसाहतींच्या जागेंत आपल्याकरता खास व्यवस्था
राखण्याची सवलत मागून घेतली. एका हातानें देऊन दुसऱ्या हातानें परत-
घेण्याचाच हा प्रकार असला तरी कुओमिन्ताङमधील उजव्या गटाच्या
पुढाऱ्यांनीं वरील सूचना मान्य केली. यावरून कुओमिन्ताङमध्ये फूट पाडण्याचें
कारस्थानच या वाटाघाटीमागें होतें, हें लक्षात ठेवण्यासारखें आहे.

इकडे चीनी सरकारच्या राष्ट्रीय लष्कराची तर भरामर वाढ होत होती. कॅन्टनहून १९२६ जुलैमध्ये उत्तरेच्या मोहिमेवर लष्कर निघाले त्यावेळी त्याची सख्या ६०,००० होती. पण १९२७ च्या आरम्भी या सैन्याची संख्या जवळ जवळ २००,००० पर्यंत भरली. ही सख्या इतकी वाढली कशी ? राष्ट्रीय लष्कर उत्तरेच्या स्वारीवर असताना सुभेदाराचे जुने सेनापती आपल्या लष्करासह या सैन्याला जाऊन मिळाले. उगवत्या सूर्याची पूजा करणारे काही असतातच. प्रातिक सुभेदाराची सत्ता थापुढे टिकून राहत नाही. वाढत्या राष्ट्रीय सरकारच्या सत्तेपुढे सुभेदाराना खाली मान वाकवावीच लागेल, असे पाहून हे जुने सेनापति राष्ट्रीय सरकारला येऊन मिळाले होते. हे सर्व लोक उघडच अत्यंत प्रतिगामी वृत्तीचे होते. पण काही असले तरी या वाढत्या लष्करातल्या शिपायाना पगार देणे तर जरूरच होते. हा पैसा कोठून आणायचा ? उजव्या गटातील श्रीमान् लोकाशिवाय दुसरे कोण हा पैसा देणार ? राजकीय दृष्ट्या अशिक्षित असलेल्या या अधिकाऱ्यांना असे वाटणे साहजिक होते. पैशाच्या अभावामुळे राष्ट्रीय लष्करातील आघाडीवरच्या व राजकीय दृष्ट्या जागृत असलेल्या पथकाना व त्यांच्यावरील अधिकाऱ्यांना फारच हाल सोसावे लागत होते, हेही तितकेच खरे होते. पण अशा परिस्थितीतही तत्वभ्रष्ट होऊन पैशाकरता उजव्या गटातील श्रीमताची लाचारी कुओमिन्ताडने पतकारावी, ही गोष्ट सन्वत्सेनच्या घोरणानुसार वागणाऱ्या लोकांना कधीच मान्य होण्याजोगी नव्हती.

अशा रीतीने कुओमिन्ताडमधील मतभेद आधिकाधिक स्पष्ट होत चालले. याच सुमारास (२१ फेब्रुवारी १९२७) कुओमिन्ताडच्या एका खासगी सभेत चिआड काथी शेकचे भाषण झाले. ९ मार्च रोजी ते छापून प्रसिद्धही झाले. या भाषणात त्याने कम्युनिस्टावर टीकेची झोड उठविली होती. या भाषणानंतर मध्यवर्ती कार्यकारी कमिटीची सभा लगेच १० मार्च रोजी वूहान येथे घेण्यात आली. उजव्या गटाचे सभासद या सभेला हजर नव्हते. चिआडही उपस्थित नव्हता. मार्चअखेर नान्किङवर राष्ट्रीय लष्कराने कबजा केलेला पाहून परकीय राष्ट्रांनी चढाईचे घोरण स्वीकारण्याचे ठरविले व नान्किङवर तोफाचा भडिमार केला. शाघाय येथील कामगारानी

याच वेळीं उठाव केला व शाघाव शहराचा चीनी भाग आपल्या कबजात घेतला. राष्ट्रीय लष्कराच्या ताब्यात तो द्यावयाचा याच उद्देशाने शाघावच्या कामगारानीं हे कृत्य केले होते. पण १ एप्रिलमध्ये चिआडचे लष्कर शाघावमध्ये दाखल झाले, त्यावेळीं त्यानें कामगारावरच इला चढवून रक्ताचे पाट वाढविले. कॅन्टनमध्येही उजव्या गटाच्या लष्कराने कामगाराच्या बाबतीत असेच दडपशाहीचे वर्तन केले. कामगाराच्या चळवळी दडपून टाकण्याचे धोरण चिआडने स्वीकारले याचे कारण उघड होते. उजव्या गटातील श्रमिंत जमीनदाराना व भाडवलवाल्यांना निर्धास्त बनविण्याकरताच त्यानें हे कृत्य केले होते. केवळ उजव्या गटालाच नव्हे तर परकीय साम्राज्यवादी राष्ट्रांनाही सतुष्ट राखण्याच्या हेतूनें चिआडनें कामगारवर्गावर हत्यार उपसले होते. राष्ट्रीय फौजेत असा एक गट आहे की, जो कामगाराना व शेतकऱ्यांना जागच्या जागी दडपून ठेवतो, त्यांना डोकें वर काढू देत नाही, हे पाहून शाघाव येथील सावकाराना फार बरे वाटले. त्याचप्रमाणे आपल्या व्यापाराला धक्का बसेल इतक्या थराला येईपर्यंत परकीयांशी झालेल्या तहाच्या अमलबजावणीबाबत तो आग्रह धरीत नाही, हे पाहून तर या गटावर तें फारच खूष झाले आणि चिआडच्या फौजेकरता लागेल तें कर्ज ते देऊ लागले. याप्रमाणे फौजेच्या खर्चाची व्यवस्था लागल्यावर कुओमिन्ताडमधील उजव्या गटाने आपल्याशी सहमत असलेल्या लोकांचे संमेलन भरविले व नान्किङ सरकारच्या अधिकाऱ्यांच्या नेमणूका केल्या.

कुओमिन्ताडमधील डावा गट—इन्कौ, वूचाड व हानयाड हीं शहरे राष्ट्रीय फौजेच्या ताब्यात होती. यागत्सी दरीच्या मध्यावर असलेल्या या तीनही शहरांचा एक सघ बनवून त्याला वूहान हे नाव देण्यात आले होते. राष्ट्रीय फौजेच्या ताब्यात नान्किङ पूर्णपणे आले नव्हते त्या मुळे वूहानचे सरकार स्थापन फेंड यू शिआडच्या नेतृत्वाखाली मुख्यतः डाव्या गटाचे लोकच या सरकारचा कारभार पाहात होते. पण आता सर्वच परिस्थिति बदलली. कुओमिन्ताडमधील उजव्या गटाने वूहान सरकारला हातचे सोडले देशातल्या जमीनदारानीं व भाडवलवाल्यांनीं ही सघी साधून उजव्या गटाच्या

हातून शेतकरी-कामकरी जनतेच्या चळवळी दडपून टाकण्याचा प्रयत्न चालविला. फूट पाटण्याची ही सधी परकीय साम्राज्यवादी राष्ट्रे कशी गमावणार ? देशातील पुरोगामी पक्षाला विरोध करावयाचा हें तर त्याचे ब्रीदच होतें. चीनमधील क्रातिकारकाविरुद्ध मॅन्च्यू सरकारला त्यांनी मदत केली. क्रातीनंतर थूआन शी काथीसारख्या रानदाडग्या सुभेदाराला मदत करून क्राति हाणून पाडण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला. पण तोही फसल्यावर आता क्रातिकारकांच्या कुओमिन्ताडमध्ये फूट पाडण्याकरता त्यांनी उजव्या गटातील जमीनदाराना व भाडवलवाल्यांना आपल्या पकडीत ठेवण्याच्या कारवाया सुरू पेल्या. चिआइ काथी शैकच्या प्रतिगामी धोरणामुळे आपली पोळी पिकणार, असे त्यांना वाटू लागलें. कुओमिन्ताडच्या डाव्या गटाविरुद्ध याप्रमाणे एक मजबूत फळी उभी राहिल्याबरोबर डाव्या गटातील प्रतिगामी लोकांचीही मने डळमळू लागली. जमीनदार व भाडवलवाले यांची मदत नसेल तर लष्करी खर्च भागविणार कसा ? डाव्या गटातील प्रतिगामी लोकहि याच तक्रारी करू लागले होते. तत्वहानी पत्करून भाडवलदार वर्गाकडून पैसे घेणे नामुष्कीचे आहे. भाडवलवाल्याकडून पैसे घेऊन त्यांना सतुष्ट ठेवण्याकरता जनतेच्या सघटना मोडून काढणें म्हणजे राष्ट्राचा विश्वासघात करण्यासारखेच आहे, असे प्रतिपादन करणाऱ्या कुओमिन्ताडमधील लोकांची सख्या आता घटत चालली होती. विशेष हे की, डाव्या गटाचा पुरस्कार करणारा फेडू यू शिआइही उजव्या गटाचा वाढता जोर पाहून त्याच्यात जाऊन मिळाला.

राष्ट्रीयत्व, लोकशाही, लोकोपजीवन अथवा समाजवाद या आपल्या तीन लोकतत्वाची अमल बजावणी करण्याकरता डॉ. सन्यस्तेनेनं कुओमिन्ताडची प्रस्थापना केली, पण त्याच्या मरणानंतर दीड दोन वर्षातच कुओमिन्ताडमध्ये उघड उघड दोन गट निर्माण झाले. या गटापैकी उजव्या गटाला पहिलें तत्व पूर्णपणें मान्य होतें. दुसरें लोकशाहीचें तत्व त्याला अर्धवट मान्य होतें. अर्धवट म्हणण्याचें कारण असे की, (१) लोकशाही सरकार लोकानी निर्माण करावे, (२) त्याचे नियंत्रण व कारभार लोकानी करावा व (३) हें नियंत्रण किंवा कारभार सर्व लोकांच्या हिताकरतां

असावा थापैकी, पहिल्या दोन गोष्टी त्याला मान्य होत्या, पण लोकशाहीचें निश्चयण किंवा कारभार सर्व लोकांच्या हिताच्या व हक्काच्या दृष्टीने करावा ही तिसरी गोष्ट उजव्या गटाला तितकीशी मान्य नव्हती. सन्यत्सेनच्या तीन लोकतत्त्वापैकी लोकोपजीवन किंवा समाजवाद—जमीनीच्या मालकी हक्कात समानता व भाडवलाचे नियमन हे तिसरे तत्व उजव्या गटाला मुळीच मान्य नव्हतें. जमीनीच्या मालकी हक्कात समानता अमलात आणली की, जमीनदार वर्गाचा निकाल लागतो आणि भाडवलाचें नियमन करावयाचें म्हटलें की, भाडवलदार वर्ग नष्ट होण्याच्या पथाला लागतो व त्या ठिकाणी कामगार सत्ता निर्माण होते. राष्ट्रीयत्व राखावयाचे व लोकशाही प्रस्थापित करावयाची व ती टिकवायची तर जमीनदाराना व भाडवलवालांना दुखवून चालायचे नाही, त्याची मदत या कार्मी घेतलीच पाहिजे, असे उजव्या गटाचे मत होतें.

तर उलट “तीन लोकतत्त्वे” हा डॉ. सन्यत्सेनने आपल्याकडे दिलेला ठेवा आहे. या तत्त्वाची पूर्णपणे अमलबजावणी करावयाची तर लोकशाहीचा कारभार सर्व लोकांच्या हिताकरताच चालला पाहिजे. जमीनीच्या मालकी हक्कात समानता व भाडवलाचे नियमन केल्यानंच हे लोकहित पूर्णपणे साधेल. थाकरता सन्यत्सेनच्या तिसऱ्या लोकतत्त्वानुसार समाजवादाचीच कास धरली पाहिजे असे डाव्या गटाचें मत होतें. हे ध्येय साध्य करताना कोणाचें मन किती दुखावेल, याची पर्वा करता कामा नये. शेतकऱ्यांची व कामकऱ्यांची शक्ति कमी करण्यात येईल या आशेने किंवा या अटीवर, कोणताही वर्ग लोकशाही सरकारास पैशाची मदत करण्यास पुढें येईल तर त्या पैशाचा स्वीकार करून त्याचे मिथे किंवा हस्तक बनू नये. लोकशाही सरकारला किंवा त्याच्या लष्कराकरता लागणारा पैसा कसाही उत्पन्न करता येईल, जनतेच्या सामर्थ्यावर आपला विश्वास अडला पाहिजे, असे डाव्या गटाचें मत होतें.

उजव्या गटाचा जनतेच्या सामर्थ्यावर अर्थात्च विश्वास नव्हता. जनतेची सघटना वाढावी अशी या गटाची इच्छाही नव्हती. बडे बडे जमीनदार, व्यापारी, भाडवलवाले व त्याचे पुरस्कर्ते या गटात असल्यामुळे

जनतेचें सामर्थ्य वाढावें व तिची संघटना बळकट व्हावी, असें त्यांना कसें वाटणार ? डॉ. सन्वत्सेनचा उजवा हात असलेला चिआड काथी शेक या उजव्या गटाला मिळाला. कामगारांची संघटना मोडण्याकरता आपल्या हाताखाली असलेल्या लष्कराचा तो उपबोग करूं लागला, हें पाहून उजव्या गटातील जमीनदार व श्रीमानवर्ग सडळ हातानें मदत करण्यास पुढें सरसावला यात काहींच नवल नव्हतें. आणि आता तर वूहान सरकारच्या डाव्या गटापैकीं बरेसचे प्रतिगामी वृत्तीचे लोक उजव्या गटाला येऊन मिळाले व या सरकारच्या लष्कराचा सेनापति फेऊ यू सिआडही उजव्या गटाला येऊन मिळाल्यामुळे त्याचे हात अधिकच बळकट झाले.

कुओमिन्ताडच्या डाव्या गटात साहजिकच किसान संघाचे व कामगार संघाचे पुरस्कर्ते व त्यांच्या जोडीला कुओमिन्ताडचे सभासद असलेले कम्युनिस्ट पक्षाचे लोक होते, हें सागावयास नकोच. कुओमिन्ताडच्या प्रस्थापनेनंतरच्या कालात किसान व कामगार संघाचे सामर्थ्य वाढले होतें. १९२१ सालीं चीनमध्ये कम्युनिस्ट पक्षाची प्रस्थापना झाली. त्यानंतरच्या या सहा वर्षांत त्याचेही सामर्थ्य वाढीला लागलें होते. पण कुओमिन्ताडमधील उजव्या गटातील लोक बाहेर पडले. या गटातील बरेचसे सेनानायक आपल्या लष्करासह त्यांना येऊन मिळाले आणि आता तर वूहान सरकारमधील पुढाऱ्यांनी व त्या सरकारच्या लष्कराच्या नेत्यांनीही त्याच मार्गाचा अवलंब केला, अशा परिस्थितीत कुओमिन्ताडला तिच्या मूळ पदावर कायम ठेवणें डाव्या गटाला जवळ जवळ अशक्यच झालें. तथापि यापुढें उजव्या गटाशीं दोस्ती ठेवून भागणार नाहीं, सन्वत्सेननें घडवून आणलेली क्रांति टिकवून धरण्याचा किंवा त्याच्या तीन लोक तत्वांच्या अमलबजावणीचा हा मार्ग नव्हे, ही गोष्ट कुओमिन्ताडमधील डाव्या गटाने व कम्युनिस्ट पक्षानें पूर्णपणें ओळखली होती.

किसान कामगार संघटना— कुओमिन्ताडमधील उजव्या व डाव्या गटांच्या बलाबलाची चढाओढ सुरू झाली त्यावेळीं किसान कामगारांच्या संघटनेच्या कामालाही चांगलाच जोर चढला. जमीनदार व भाडवलदार वर्गाचा स्यूथीदार चिआड यानें कॅन्टन व शांघाय येथील

सपवाल्यावर हल्ले केले व त्याच्या कत्तली उडविल्या खऱ्या, पण या दडप-
गाहीमुळें किसान कामगार वर्ग मुळींच नामोहरम झाला नाहीं. उलट दुप्पट
जोरानें ते संघटित होऊ लागले. १९२७ च्या मेमध्ये संघटित कामगाराची
संख्या तीस लाखावर गेली. १९२७ च्या जानेवारींत संघटित किसान वीस
लाख होते पण त्यानंतर थोड्याच महिन्यांनी त्याची संख्या पाचपट वाढली.
कम्यूनिसट पक्षाचे १९२७ च्या मे महिन्यात ३०,००० सभासद होते पण
या पुढच्या अवघ्या दोन महिन्यात या पक्षाचे ६०,००० सभासद झाले.
चीनमधील चाळीस कोटी लोक संख्येच्या मानानें संघटित किसान काम
माराचें व कम्यूनिसट पक्षाच्या सभासदाचें हें सामर्थ्य काहींच नव्हे, हें खरें
असलें तरी चीनमधील सामान्य जनतेंत राजकीय जागृति कशी झपाट्यानें
होऊं लागली होती त्याचेंच हे शेतक होते, यात शका नाहीं. कम्यूनिसट
पक्षाचें बल झपाट्यानें वाढत-होतें पण त्यातही मतभेदानें आपलें डोक वर
काढले होतें. कुओमिन्ताडमधील डाव्या गटानें कसत्याही अटी घातल्या
तरी त्याच्याशी सहकार्य करावें, असे म्हणणारा एक गट या पक्षात पुढें
आला तर डाव्या गटाशी काहींही संघ न ठेवता कम्यूनिसटानीं चीनमध्ये
स्वतंत्र सोव्हिएटें स्थापन करावीं, असे म्हणणारा ट्रॉट्स्की पथही पुढे आला
होता. यामुळे हीं दोन्हीं सकटें टाळून आपल्या पक्षाचा कार्यक्रम योग्य
दिशेने पार पाडण्याचें काम करणें कम्यूनिसटाना बरेंच मुष्किलीचें झालें
होतें.

डाव्याउजव्यांचा सामना—वूचाड, हँकौ व हानबाड हा याग-
त्सीच्या मध्यदर्रांतला वूहान प्रदेश कुओमिन्ताडच्या डाव्या गटानें व्याप-
लेला होता. या प्रदेशातील वाढत्या किसान चळवळीला आळा घालण्याकरता
उजव्या गटाच्या सेनानायकांनी भयकर दडपशाही केली. त्यातल्या त्यात
थोडीशी समाधानाची गोष्ट म्हणजे त्या गटाला जाऊन मिळालेल्या फेड् यू
शिआङ्गनें या किसान कामगाराच्या कत्तलींत भाग घेतला नाहीं. १९२५ च्या
मेमध्ये उजव्या गटाच्या पुढाऱ्यांनी नानकिङ्ग येथें आपलें सरकार स्थापन
केलें होतें. याच सरकारला आगस्ट महिन्यात कुओमिन्ताडचे अधिकृत सरकार
बनविण्यात आलें. या सरकारचा जम बसविण्याकरता पुरोगामी गटाच्या

सर्व चळवळी हाणून पाडण्याचा उजव्या गटाने चंग बाधला. १९१२ मध्ये यूआन शी कार्याने कुओमिन्ताङ्चा निकाल लावण्याकरता जर्सी अनन्वित दडपशाही केली तशाच प्रकारची दडपशाही आता कुओमिन्ताङ्ने डाव्या गटाच्या व कम्युनिस्टांच्या संघटना मोडून टाकण्याकरता चालू ठेविली. उजव्या गटाचे नेतृत्व अर्थात् चिआङ् काथी शेककडे होतें. यूआन् शी काथीप्रमाणें चीनचा बादशहा बनण्याची व आपल्या घराण्याची सत्ता चीनवर प्रस्थापण्याची राक्षसी आकांक्षा चिआङ् काथी शेकने मनात बाळगली नाही. चीनचें राजकारण आता इतकें पुढें गेलें होतें की, चिआङ् काथी शेकच्या मनातसुद्धा असें विचार येणें शक्य राहिलें नव्हतें. नान्किङ् सरकारचें नावापुरतें का हांईना लोकशाही स्वरूप कायम ठेवणें चिआङ् काथी शेकला व त्याच्या उजव्या गटाच्या साथीदाराना भागच होते.

यादवीची सुरुवात

कम्युनिस्टांचा पुढाकार—क्रांतीचें तारू सन्धत्सेनच्या तीन लोकतत्वाच्या दिशने हाकावयाचें असेल व जनतेचें संपूर्ण हित साधावयाचें असेल तर उजव्या गटाच्या या एकजूटीच्या कणखर हल्ल्याचा प्रतिकार केल्बाशिवाय गत्यतर नाही, हें लक्षात घेऊन डाव्या गटानेंही जोरानें या प्रतिकाराची तयारी केली. याप्रमाणें अभिनव चीनच्या इतिहासातील दशवार्षिक शोकपर्वाला सुरुवात झाली. चीनमधील हे दोन्ही पक्ष मध्यतरी काहीं वर्षे जपानच्या आक्रमणाला थोपविण्याकरता एकजूट झाले तरी अद्याप त्यांच्यातील ही यादवी संपलेली नाही. या यादवीचें स्वरूपच असें आहे की, त्या ठिकाणीं तडजोडीला जागा नाही. भाडवलशाहीप्रधान राष्ट्र-

कुओमिन्ताङ पक्षाचे नेते

जनरल चिआङ कायी शेक

वाद व लोकशाहीप्रधान समाजवाद हीं दोन्ही एके ठिकाणीं कधींच नादावयाचीं नाहींत. देशातील जमीनदार-भाडवलदार व त्यांची साय करणारे चिआड काथी शेक व फेड यू सिआड यांच्यासारखे सेनानायक व भाडवलदारांच्या पैशांच्या जोरावर त्यांनीं उभारलेले प्रचंड लष्कर एका बाजूला तर किसान-कामगार सघटना, कुओमिन्ताडच्या डाव्या गटातील तत्वनिष्ठ पुढारी आणि कम्युनिस्ट पक्ष दुसऱ्या बाजूला असा हा सामना होता. थोडक्यात सागावयाचें म्हणजे एका बाजूला चिआड काथी शेक व कुओमिन्ताड आणि दुसऱ्या बाजूला कम्युनिस्ट असेच स्वरूप या सामन्याला प्राप्त झालें. परकीय साम्राज्यवाद्यांपासून चीनचे रक्षण करण्याकरता व चीनची क्रांति चिरस्थायी करण्याकरता चीनमधील राष्ट्रीय पक्षाशीं तडजोडीनें व एकोप्याच्या भावनेनें वागणे जरूरीचें आहे, अशा स्पष्ट सूचना स्टॅलिन व कोमिन्टर्न—कम्युनिस्ट इंटर नॅशनल-यांच्याकडून वारवार मिळत होत्या. पण चीनमधील राष्ट्रीय पक्ष सर्वस्वी चिआडच्या हातीं गेला व राष्ट्रीय पक्षाचें वर्गीय स्वरूप जसजसें उघडकीस आलें तसतसा या पक्षापासून अलग होण्याचा प्रसंग चिनी कम्युनिस्टावर आला. प्रथमतः चिआडच्या कॅन्टन सरकारशीं व नंतर डाव्या गटाच्या वूहान सरकारशीही कम्युनिस्टाना संबंध तोडावा लागला. राष्ट्रीय पक्षाशीं तडजोडीनें व एकोप्यानें राहण्याचा कम्युनिस्टानीं अत्यंत कसोशीनें प्रयत्न केला. त्यात त्यांना यश आलें नाहीं. येन केन प्रकारेण कम्युनिस्टाना हाणून पाडा, हेंच धोरण चिआड काथी शेकप्रभृति कुओमिन्ताड पक्षीय पुढाऱ्यांनीं स्वीकारलें. अशारीतीनें राष्ट्रीयपक्षाचे कामगार-किसानविरोधी स्वरूप उघडकीस आल्यावरच ज्या काहीं किसान-कामगार सघटना कम्युनिस्टांच्या हातीं राहिल्या त्यांच्या जोरावरच कुओमिन्ताडपासून अलग होऊन चिआड काथी शेकशीं दोन हात करण्याचें त्यांनीं ठरविलें.

चिआडचा अल्प परिचय—चिआड काथी शेक श्रीमंत व्यापाऱ्याचा मुलगा होता. घरच्या गरीबीमुळे सन्यत्सेनला वयाच्या सोळाव्या वर्षापर्यंत पावात चपला घालण्यास मिळाल्या नव्हत्या पण चिआडच्या घराची स्थिती चागली होती. सुखवस्तु घराण्यात त्याचा जन्म झाला व त्यातच तो लहानाचा मोठा

झाला. त्याचा बाप त्याच्या वयाच्या नवव्या वर्षी वारला. त्याच्या आईच्या देखरेखी खाली त्याचे शिक्षण झाले. त्याचे आईबाप बुद्ध धर्मीय होते व बुद्ध धर्माचे शिक्षण त्याच्या आईने त्याला दिले होते. सुग माडलिंगशी लम झाल्यावर तो श्विश्चन झाला. त्याची विचारसरणी सरजामदारी थाटाची होती. कन्फ्यूशिसच्या नीति धर्माच्या तत्वाचाही त्याच्या मनावर पगडा बसला होता.

लष्करी शिक्षणाची आवड त्याला लहानपणापासून होती. वयाच्या विसाव्या वर्षी पाउलिड लष्करी विद्यालयात तो दाखल झाला. काही थोडे महिनेच या ठिकाणी तो शिकला. जपानमधील शिबू गोकियो लष्करी शाळेत त्याने यापुढचे शिक्षण घेतले व १९०९ साली तो ग्रॅज्युएट झाला. नंतर जपानमधील तेराव्या तोफखान्याच्या लष्करी तुकडीत तो नोकर राहिला. जपानमध्ये असताना त्याची व सन्यत्सेनची भेट झाली. सन्यत्सेनबरोबर तो चीनमध्ये आला व त्याने प्रस्थापित केलेल्या कुओमिन्ताड पक्षात सामील झाला. १९११ च्या क्रांतीनर उत्तर व दक्षिण चीनमधील सुभेदारांचे वर्चस्व कमी करण्याच्या बाबतीत यावे तसे यश आले नाही. क्रांतीनंतरच्या राष्ट्रीय सरकारविरुद्ध या सुभेदारांनी कारस्थाने चालविली, या गोष्टींचा त्याला तिटकारा आला. म्हणून त्याने राजकारणातून अग काढून घेतले. तो शाघाव येथे व्यापारात शिरला. पण कुओमिन्ताड पक्षाची संघटना बळकट होत चालली व त्याला सोव्हिएट युनियनसारखा साथीदार मिळाला, हे पाहून तो पुन्हा राजकारणात शिरला. सन्यत्सेनने त्याला रशियात लष्करी शिक्षण घेण्याकरता पाठविले. या ठिकाणी त्याने स्टॅलिनची भेट घेतली नाही तर ट्रॉट्स्कीला तो भेटला. सोव्हिएट सहाय्यागार म्हणून चीनमध्ये यापुढे आलेल्या जनरल ब्लूचरबरोबरही त्याने आपली छाप बसविली व आपल्या सबधाने त्याचे अनुकूल मत बनवून घेतले. तो कॅन्टनमध्ये आला. लाल फौज प्रत्यक्ष पाहिलेला व त्याच्या शिस्तीसंबंधाची सर्व माहिती असलेला हा एकटाच कुओमिन्ताशाह सभासद होता. व्हापोआ येथे लष्करी विद्यालय काढण्यात आले त्यावेळी बोरोदिनने त्याला साहजिकच या विद्यालयाचे मुख्यध्यापक नेमले. लाल लष्करी

विद्यालयाच्या धर्तीवरच हे विद्यालय काढण्यात आले होते. चिआडूचें वजन थापुढे वाढत चालले. पस्तिसाव्या वर्षी तो चिनी राष्ट्रीय फौजेचा सेनापति झाला. सन्यत्सेन ह्यात असेपर्यंत कुओमिन्ताड पक्षात दुफळी होण्याचा प्रसंग आला नाही. देशातील सर्व प्रक्षाना सारखाच वाव देऊन त्यानें पक्षाचे ऐक्य कायम राखले होते. मार्क्सवादाशी सन्यत्सेन एकरूप झालेला नव्हता तरीसुद्धा आपली तीन लोकतत्त्वे कम्युनिझमला धरून आहेत, त्याची पूर्ण अमलबजावणी करणे म्हणजे कम्युनिझमचाच प्रस्थापना करणे होय, असे सन्यत्सेनने पुनः पुन्हा आग्रहानें प्रतिपादन केले होते. चिआडने ही आपला या बाबतीतला मतभेद कधींच प्रकट केलेला नव्हता.

चीनी राष्ट्रीय फौजेतील बहुतेक अधिकारी व्हापोआ लष्करी विद्यापीठाचे ग्रॅज्युएट झालेले होते. जमीनदार वर्गाचे थ मध्यम वर्गाचे ते तरुण होते. या विद्यापीठात शेतकरी व कामकरी वर्गांच्या तरुणाना प्रवेश मिळणे शक्यच नव्हते. क्रांतीनंतर राष्ट्रीय फौजेचे महत्व ज्याप्रमाणे वाढत होते त्याचप्रमाणे देशातील किसान-कामगार सघटनाचे सामर्थ्य वाढोस लागले होते. कामगार वर्ग आपल्या हक्काकरता मालक वर्गाशी झगडू लागला होता. शेतकरी वर्गही आपल्या सघटनेच्या सामर्थ्यावर जमीनदारांचे जमीनीवरील हक्क रद्द करण्यात आले पाहिजेत, असें आव्हानपूर्वक सांगू लागला होता व त्याची अमलबजावणीही करू पहात होता. राष्ट्रीय फौजेतील तरुण जमीनदारीवृत्तीच्या लष्करी अधिकाऱ्यांना ही बाहेरची चळवळ अर्थात्च पसत नव्हती. या मतभेदाचे पडसाद अर्थात् राष्ट्रीय फौजेतही उठत होते. सन्यत्सेनच्या तीन लोकतत्वाची अमलबजावणी करावयाची असेल तर बाहेर चालू असलेल्या किसान कामगारांच्या चळवळीला आपला पाठिंबा असला पाहिजे, असें प्रतिपादणारा एक जहाल पक्ष राष्ट्रीय फौजेच्या अधिकारी वर्गातही निर्माण झाला होता, कम्युनिझमने राष्ट्रीय फौजेतही प्रवेश केला होता. १९२५ मध्ये उत्तरेकडील झालेल्या मोहिमातून या दोन्ही गटातून मतभेदाच्या ठिणग्या उडू लागल्या. चिआडू या दोन्ही पक्षाशी समतोल बुद्धीने वागत होता. पूर्व नदीवरील मोहीम संपवून कॅन्टनला राष्ट्रीय फौजा परत आल्या त्यावेळी त्याने फौजेतील

सर्व तरुण अधिकाऱ्यांना एकत्र मेजवानीकरता बोलावले व टेवलावर आपली मूठ आपटून फौजेतील दोन्ही पक्षांनी एकजुटीने वागले पाहिजे, असे बजावून सांगितले. फौजेवरील अधिकाऱ्यातच अशी बेदिली उतरून होईल तर लष्करातील शिस्तीवरही त्याचा परिणाम होईल हे तो जाणून होता. अधिकाऱ्यातील मतभेद तळारशी उतरले तर सैनिकातही उजवे डावे गट निर्माण होतील. सामान्य सैनिक साहजिकच डाव्या गटात जाऊन मिळण्याचा संभव असल्यामुळे सैन्यात वादत चाललेल्या डाव्या विचारसरणीला आळा घालणे कठिण होईल, हेही त्याला पक्के कळून चुकले होते.

शिवाय चिआङ्ग या ऐक्याची आवश्यकता आणखी कशाकरिता भासत होती ? चिआङ्ग श्रीमतीकडे झुकणाऱ्या मध्यम वर्गात जन्मला होता. ऐन तारुण्याच्या भरात सन्वत्सेनने त्याला हाताशी धरला व राष्ट्रीयसरकारतर्फे त्याला लष्करी शिक्षण घेण्याकरता मास्कोला पाठविण्यात आले. चीनमध्ये निघालेल्या लष्करी विद्यापीठाचा तो मुख्याधिकारी बनला व सन्वत्सेनच्या निघनानंतर वयाच्या ३५ व्या वर्षी तो चीनी राष्ट्रीय सैन्याचा सेनापतीही झाला. याप्रमाणे झपाट्याने अधिकाधिक महत्वाचे अधिकार मिळत गेल्यामुळे चिआङ्गला आपले हे स्थान टिकविण्याची लालसा उत्पन्न व्हावी, हे साहजिक होते व ती पूर्ण करण्याकरता राष्ट्रीय लष्करात त्याला ऐक्य पाहिजे होते. केवळ राष्ट्रीय लष्करातच नव्हे तर सन्वत्सेनने प्रस्थापित केलेल्या कुओमिन्ताङ्गमध्ये सर्व पक्षांनी एकोण्याने राहणे आवश्यक आहे असे तो प्रतिपादू लागला होता. आपले स्थान स्थिर करण्यासाठी त्याला कम्युनिस्टांची गरज होती. किसान-कामगारांच्या सघटनेची जरूर होती. सोव्हिएट सल्लागाराची व सोव्हिएटकडून मिळणाऱ्या नैतिक व भौतिक पाठिंब्याची आवश्यकता त्याला भासत होती. सार्वजनिक रीतीने आपले मत जाहीर करण्याचा प्रसंग आला की, “ जागतिक क्रांतीचा विजय असो. ” या घोषणेने तो आपले भाषण संपवीत होता. त्याच्या या धोरणामुळे सोव्हिएट युनिव्हनमार्फत चीनला आलेला बरोरोदिनही चिआङ्गवर भाळून गेला होता. बरोरोदिनचा सल्ला घेणे म्हणजे सन्वत्सेनचाच सल्ला घेण्यासारखे आहे, असे तो बोलून दाखवीत होता. “ सोव्हिएट युनिव्हनशी

आमची दोस्ती म्हणजे जागतिक साम्राज्यवादाविरुद्ध लढणाऱ्या सर्व क्रातिकारक पक्षाशी दोस्ती होय.” असे कुओमिन्ताड कॉंग्रेसमध्ये त्याने जाहीर रीतीने सांगितले होते आणि कुओमिन्ताडमध्ये कधीही फूट पडता कामा नये, चीनची क्राति स्थिर करणारा तो एकच पक्ष आहे, असे सांगून कुओमिन्ताडशी आपण एकनिष्ठ राहणार असल्याचेही त्याने दाखवून दिले होते, अशा परिस्थितीत चिआडच्या विरुद्ध टीका करणे म्हणजे कुओमिन्ताडविरुद्ध टीका करण्यासारखे आहे, असे वातावरण त्याने निर्माण करून ठेवले होते.

“ राष्ट्रीय क्राति, तीन लोकतत्वे व कम्युनिझम या ध्येयाकरिता जे बळी पडले त्या वीराबरोबर कबरस्थानात मीही निजण्यास तयार आहे. डॉ. सन्यत्सेनच्या तीन लोकतत्वाशिवाय क्राति होणेच शक्य नाही. त्याच प्रमाणे अतरराष्ट्रीय क्रातीला कम्युनिझमकडे काना डोळा करूनही चालणार नाही. चीनी क्राति जागतिक क्रातीचाच एक भाग आहे, ही गोष्ट आपण नाकारू शकत नाही. तीन लोकतत्वाना अमलात आणणे म्हणजेच कम्युनिझम अमलात आणण्यासारखे आहे. चीनी क्राति जागतिक क्रातीपासून वेगळी होऊ शकत नाही, याची जाणीव असल्यावर तीन लोकतत्वे व कम्युनिझम यांच्या बाबतीत आपण आपसात काय म्हणून झगडत राहवें ?” असे जाहीर उद्गार चिआडने काढल्यावर कम्युनिझमविरुद्ध चिआड काथी शेक कधी काळी हत्यार उपशील, असे कोणाला वाटले असेल ?

पण चिआडने डॉ. सन्यत्सेनच्या शिष्यत्वाचा व कम्युनिझमच्या पुरस्काराचा घेतलेला बुरखा प्रसंग येताच उघड उघड फाडून टाकला व उजव्या गटातील भांडवलदार जमीनदारांशी सगनमत करून कम्युनिस्टांचा नायनाट करण्याचा चंग बाधला. चिनी राष्ट्रीय क्राति बशस्वी व्हावयाची असेल तर कुओमिन्ताडमध्ये फूट पडता कामा नये व चिआड शेकसारख्या कुओमिन्ताडच्या पुढाऱ्यावर टीका करता कामा नये, असे धोरण कम्युनिस्टांनी ठेवले होते. सोव्हिएट युनियनच्या कम्युनिस्ट पार्टीनेही कुओमिन्ताडच्या दुसऱ्या कॉंग्रेसला पुढील तार पाठविली होती. “ जगातील पहिल्या विजयी कामगार क्रातीला मार्गदर्शन करण्याचे ऐतिहासिक व अभिमानाचे

काम आमच्या पक्षाकडे सोंपविण्यात आले आहे. आमची खात्री झाली आहे की, कुओमिन्ताङ पूर्वेकडील देशातील हे काम यशस्वीरीतीने पार पाडील व आशियातील साम्राज्यशाहीचा नायनाट करील. कुओमिन्ताङ आपले हे कर्तव्य बजावण्याकरता कामगारांशी व शेतकऱ्यांशी दोस्ती करील व त्यांच्या हितसंबंधांच्या रक्षणाकरता जागरूक राईल. ”

पण कुओमिन्ताङमध्ये उजवे व डावे गट पडले. आजवर आपल्या वेळोवेळींच्या जाहीर निवेदनांनी जनतेचा विश्वास संपादन केलेल्या कुओमिन्ताङच्या एकमेव पुढाऱ्याने आपली पगडी फिरविली. १९२५ च्या मार्च व एप्रिलमध्ये कॅन्टन व शाघाय येथे कम्युनिस्टांचे कामगारावरील वजन कमी करण्याकरता अनेक कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांना पकडण्यात आले. कित्येकाना फासावर लटकवण्यात आले. त्यांच्या ताब्यातल्या कामगारांच्या युनियनच्याही कचेऱ्याची मोडतोड करून चिआङ काथी शेकच्या लष्कराने त्या आपल्या ताब्यात घेतल्या. जुलै महिन्याच्या अखेरीस चिआङने कॅन्टनमध्ये लष्करी कायदा पुकारला. सर्व सार्वजनिक सस्था, सभा, वर्तमान पत्रे, कामगार-शेतकऱ्यांची स्वयंसेवक दले व सप ही सर्व लष्करी कायद्याच्या नियंत्रणाखाली आली. यानंतर तीन दिवसांनी उत्तरेकडील मोहीम चाळू असेपर्यंत कामगारांनी संप किंवा इतर चळवळी करता कामा नयेत, असा हुकुम काढण्यात आला. आगष्ट ९ रोजी सरकारच्या विद्यमाने नेमण्यात आलेल्या लवाद कोर्टांपुढे कामगारांनी आपल्या तक्रारी व मागण्या मांडाव्या, असा हुकुम काढून सक्तीचा लवाद कामगारावर लादण्यात आला. कामगारांनी कोणत्याही आकाराचे शस्त्र वापरता कामा नये, एकत्र जमून सभा घेता कामा नये किंवा मिरवणूकही काढता कामा नये असे हुकुम काढण्यात आले. कॅन्टन, हॉङ्काँङ व शाघायमधील कामगारांचे सप दडपून टाकण्याकरता चिआङने लष्कराचाही उपयोग केला व सपवाल्यावर निर्दयपणाचे हले चढविले.

शाघायचा सार्वत्रिक संप—शाघाय तर सपाचे आगर बनले होते. १९२६ साली शाघायमध्ये १६५ कारखान्यातून व कपण्यातून १६९ संप झाले व त्यापैकी शे. ५३ वर सप यशस्वी झाले या यशाकरता संप-

बाल्याना फारच किंमत द्यावी लागली. शाघाय जनरल लेबर यूनियन ही सध्या बेकायदा ठरविण्यात आली होती तरी अतस्थरीतीने तिने आपले काम चालू ठेवले होते. कामगाराची एकजूट मोडण्याकरता सपवाल्या पुढाऱ्याना अटक करणे व दडपशाही करून संप निकालात काढणे, हा सरकारचा नेहमीचाच तरीका असतो आणि सरकारच्या या धोरणामुळे सपाना राजकीय स्वरूप प्राप्त होते. शाघायचे सपवाले त्याच्याही पुढे गेले व त्यांनी शाघाय व त्याच्या आसपासचा मुद्दूस आपल्या कबजात घेण्याचा विचार चालविला. सपवाल्याच्या या बेताला किआडमधील एका लष्करी तुकडीने साथ दिली व बडाचे निशाण उभारले. पण या तुकडीवरील सेनापति सन चुआड फेड त्याने ते ताबडतोब मोडून काढले. बडाच्या परामर्शाची वातमी शाघायला पोंचण्यापूर्वी रात्रीच पूर्ण योजनेप्रमाणे सपवाल्यातील कम्युनिस्ट कामगारांनी पोलिस चौक्यावर हल्ले चढविले. पोलिसांच्या सख्याबलापुढे त्यांचे काही चालले नाही. पोलिसांच्या दडपशाहीच्या निषेधार्थ कामगारांनी जनरल लेबर यूनियन व कम्युनिस्ट यांच्या नेतृत्वाखाली (२८ नोव्हेंबर १९२७) पासून डिसेंबर १२ पर्यंत प्रचंड सभा घेतल्या व निदर्शने केली. कामगारांच्या या आकास्मिक उठावामुळे ब्रिटिश व अमेरिकन वसाहतीतील लोक घाबरून गेले. त्यांनी आपल्या वसाहतीच्या संरक्षणाकरता काटेरी ताराची कुपणे घातली व तटबंदी उभी केली. शाघायमधील पोलिस कामगारांच्या या उठावाला थोपवू शकले नाहीत. ही संधी साधून जनरल लेबर यूनियनने सार्वत्रिक सपाची घोषणा केली. एकाद्या यत्राप्रमाणे काटेकोरपणे कामगारांनी या घोषणेची अमंलबजावणी केली. अठ्ठेचाळीस तासात ३५०,००० कामगार आपल्या कारखान्यातून बाहेर पडले. ट्रेमगाड्या बंद पडल्या, जहाजे किनाऱ्यावर जागच्या जागी थोपून राहिली. पोस्टाच्या कचेऱ्याना कुलपे लागली. कारखान्यातील एंजिनानी शिटावर शिटा फुकल्या पण एकही कामगार कामावर गेला नाही. “ नागरिकांचे प्रतिनिधी मडळ ” ही सपवाल्याची घोषणा होती.

शाघायची कत्तल—शहरातील पोलिसांच्या मदतीला अतरराष्ट्रीय व फ्रेंच वसाहतीतील पोलिस धेऊन मिळाले. कारखानदार व कम्युनिस्ट

पुढारी याच्यात तडजोडीच्या वाटाघाटी सुरू झाल्या होत्या. पण तिन्ही ठिकाणच्या एकत्र मिळालेल्या पोलिसांनी निर्णयाची वाट पाहिली नाही. संपाची पत्रके वाटणाऱ्या कामगाराना व विद्यार्थ्यांना त्यांनी अटक केली व रस्त्यावर जागच्या जागी त्यांच्यावर गोळ्या झाडून त्यांना ठार केले. गाथायथे पोलिस ली पाव चाड्च्या हुकूमतीखाली होते. लीने नग्या तरवारी घेतलेल्या पोलिसांच्या तुकड्या शहरातल्या रस्त्यारस्त्यावर पाठविल्या. वाटेंत भेटतील त्याची कत्तल करीत हे सरकारी मारेकरी रस्त्यातून फिरत होते. रस्त्यावरील दुकानावर या पोलिसांनी हल्ले चढविले. हातगाड्यावर माल ठेवून फिरणारे फेरीवालेही या पोलिस मारेकऱ्यांच्या तडाक्यातून सुटले नाहीत. शहरातील पूतुङ् नावाच्या एका भागात एक फेरीवाला “ माय ता पिङ् ” (मी मोठे पाव विकतो) असे ओरडत चालला होता. पण पोलिसांनी हा फेरीवाला “ता पाय पिङ्” (माघार घ्या, माघार घ्या.) असे ओरडत ओढे, असे ठरवून त्याला गोळी घालून ठार केले. एक ट्राम कडकटर व दोन वातू कारखान्यातील मजूर ईडबिले वाटीत होते त्यांना जागच्या जागी ठार करण्यात आले. पश्चिम दरवाजावर भिंतीवर चिकटविलेले रगीत बॅलपोस्टर बाचीत उभे असलेल्या लोकाना पकडून फासावर लटकण्यात आले. वसाहतीबाहेरील शहराच्या भागात लोकांच्या गर्दीत बोलत उभे असलेल्या तीन विद्यार्थ्यांना निर्दयपणे ठार मारण्यात आले. याप्रमाणे दोनशेवर लोकाना कठसनान घालण्यात आले. पोलिस अधिकाऱ्यांचे एवढ्याने समाधान झाले नाही. दहशत बसविण्याकरता उच्च काठ्यावर ठार मारलेल्या कामगाराची शिरे बाधून रस्त्यारस्त्यातून ती मिरविण्यात आली. या अत्याचारांमुळे कामगार अधिकच चवताळले. रस्तोरस्ती कामगार व लष्करी शिपायी यांच्यात जोराच्या चकमकी झाल्या. कामगारानी हा लढा सुरू होण्यापूर्वीच आत्मसंरक्षणासाठी हत्यारे जमविली होती. कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांनीही फेब्रुवारी २२ रोजी सध्याकाळी सहा वाजता कामगारानी एकजुटीने पोलिसावर हल्ला करावा, असे ठरविले. ही चकमक फारच जोराची झाली व त्यात पोलिसाना हार खावी लागली. सार्वत्रिक सपाचा हा तिसरा होता. कामगारानी पोलिसाशी दोन हात करण्यात यश मिळविले होते. तरी या चकमकीत कामगाराचीच विशेष

प्राणहानी झाली व सर्व रस्ते कामगारांच्या रक्तानी व मस्तकानी भरून गेले. पण या पुढल्या दोन दिवसात कामगारांचा हा आवेश टिकला नाही. इकडे कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांबरोबर कारखानदारांचे प्रतिनिधी वाटाघाटी करीत होते. पण पोलिसांच्या अत्याचारापुढे कामगार तग धरू शकले नाहीत यामुळे कामगारानी केलेला उठाव विरघळला व त्यांबरोबरच साहजिकच वाटाघाटीही विरघळल्या.

शांघायमधील दुसरा उठाव—उत्तरेकडून रिकाम्या झालेल्या राष्ट्रीय सैन्याच्या तीन तुकड्या शांघायच्या रेलखाने चालून येत होत्या. “शांघायवर हल्ला चढवू नका. तेथील साम्राज्यवाद्यांबरोबर कटकट उत्पन्न करू नका, थावा” अशा तारा चिआङ् कायी शकेकडून या पलटणीच्या अधिकाऱ्याकडे गेल्या. पण शहरातील कामगाराना थावून राहण्याचे काहीच कारण नव्हते. राष्ट्रीय लष्कर शांघायला इतक्यात येत नाही, असे पाहून जनरल लेबर युनियनने सार्वत्रिक सपाची पुन्हा घोषणा केली. एका महिन्यापूर्वी झालेल्या उठवाच्या आठवणी अजून बुजल्या नव्हत्या. पोलिसानी केलेल्या अत्याचाराचा राग कामगारांच्या मनात डाचत होता. २१ मार्च (१९२७) रोजी दोन प्रहरी या सपाला सुरुवात झाली. शांघायमधील चिनी व्यापाऱ्यानी व कारखानदारांनी उतरेकडील लष्कराचा अधिकारी लि पायी चुड सी याला तारा केल्या पण चिआङ्च्या हुकुमाप्रमाणे त्याने शांघायला येण्याचे नाकारले.

पण शांघायमधील पोलिस लष्कराकरता मुळीच अडून राहिले नाहीत. शिरस्त्याप्रमाणे गिरण्याच्या दुपारच्या शिटा एकामागून वाजू लागल्या. व ठिकठिकाणी जमाव करून राहिलेल्या सपावाल्यांवर गोळ्यांचे वर्षाव सुरू झाले. एक महिन्यापूर्वीच्या सपापेक्षाही या सपाचे स्वरूप अधिक व्यापक होते. शांघायमधील प्रत्येक कामगार रस्त्यावर जमलेल्या सपावाल्यांना घेऊन मिळाला होता. दुकानांतील नोकर व भिकाऱ्यांच्या टोळ्याही या गर्दीत सामील झाल्या होत्या. ५००,००० ते ८००,००० कामगार या संपात सामील झाले होते. सपावाल्यानी या खेपेला प्रतिकाराची तयारी चगल्याप्रकारे केली होती. कवाईत व बंदूक वापरण्यास शिकलेल्या ५००० निवडक कामगाराची

तुकडी पोलिसाचा प्रतिकार करण्यास सिद्ध ठेवण्यात आली होती. वीसाच्या व तीसाच्या हत्यारबंद कामगारांच्या तुकड्या करून मान्याच्या जागी त्यांना ठेवण्यात आले होते. क्वाइती कामगारापार्शी भरपूर हत्यारे होती त्यांच्या जवळच्या हत्यारात मॉसर पिस्तुलेंच जास्त होती. शहरातील सात भागात एकाच वेळी लढ्याला सुरुवात झाली. कामगारांचा भरवस्तीचा भाग चापेईखेरीज करून बाकी सर्व भागातील पोलिस चौक्या संपावाल्हानीं रात्र पडायच्या आतच आपल्या कब्रजात घेतल्या. पुष्कळ सोल्जरानीं व पोलिसानीं आपले यूनिफार्म फाडून टाकलें व आपल्या जवळचा दारुगोळा संपवाल्हान्या स्वाधीन केला. इतर भागातील पोलिसाकडूनही कामगारानीं हत्यारे मिळविलीं होती यामुळे संपवाल्हान्या क्वाइती तुकड्यापार्शी आता हत्याराचा चागला पुरवठा झाला होता. पोलिस चौक्यांच्याभोवतीं मेढेकोट (बॅरीकेड) उभे करण्याकरता घरातील लाकडी सामान, बाके, पेट्या, रस्त्यावर रचण्यात आल्या. दरवाजाच्या विजागण्या मोडून टाकून त्याचाही हे मेढेकोट उभारण्यात उपयोग करण्यात आला. संपवाल्हान्या कामगाराना अन्नाचा पुरवठा करण्याकरता या भागातील छोट्या व धुरकटलेल्या हॉटेलातून जणू काय चढाओढ चालली. स्त्रिया ऊन ऊन भाताच्या थाळ्या पोलिसाबरोबर लढत असलेल्या कामगाराना पोचवीत होत्या. स्त्री व पुरुष कामगारानीं उजव्या हाताच्या रट्ट्यावर तांबड्या रुद फिती बाधल्या होत्या. नवीन कामगार सैनिकाची ही निशाणीच होती. जवळ जवळ ५०,००० कामगार चापेईवर चालून गेले. याडत्सी पू नावाचा शहराचा एक भाग त्यांनीं आपल्या कब्रजात घेतला व तेथून तीनतुडान नावाचें दुसरें एक ठाणे गाठले. पश्चिम शाघायमध्येही हाच प्रकार घडून आला. तेथील पोलीस चौक्या व त्यातील हत्यारें ताब्यात घेतल्यावर पुतू रोडवरील कामगारांच्या पहारेकरी तुकड्यांना ते जाऊन मिळाले. चापेईच्या मध्यावर असलेल्या नॉर्थ स्टेशनवर भयंकर जोराची लढत झाली. रात्र पडल्यानंतर चापेईमधील रस्त्यारस्त्यावर सफेत रशियनांच्या भाडोत्री लष्कराबरोबर कामगारांच्या चकमकी झाल्या. या लष्करानें चिलखती गाड्यातून कामगारावर गोळ्यांचा वर्षाव केला पण कामगारानीं या हल्ल्यांनाही दाद दिली नाहीं. शाघायमधील

सर्व भाग कामगारानीं आपल्या ताब्यात घेतला तरी कमर्शियल प्रेसचा भाग अद्याप त्यांच्या ताब्यात आलेला नव्हता. या ठिकाणच्या संरक्षक तुकड्यातील लष्करी शिपायांनी कामगारावर मशिनगनचा मारा केला. लष्करी शिपायांच्या या क्रूरपणामुळे त्या भागातील नागरिक जनताही सतापून गेली. कामगारांच्या रक्षणाकरता त्यांनी आपली घरे मोकळी करून दिली. घराचा आश्रय करून लष्करी शिपायावर कामगारानीं प्रतिहत्ता चढविला. नागरिकांच्या घरादारावर तोफांचा मारा करण्यास लष्करी शिपाई घजले नाहींत. २२ मार्च रोजी सकाळीं कामगारानीं कमर्शियल प्रेसवर चढाई केली व दोन प्रहरी त्यांच्यावर आपला कवजा बसविला. कमर्शियल प्रेस कामगारांच्या ताब्यात गेल्यावर त्यांच्या संरक्षणास असलेल्या सफेत राशियनांच्या तुकड्या वसाहतीच्या भागात पळून गेल्या. याप्रमाणे शाघायचे सर्व भाग एकामागून एक कामगारांच्या कवजात गेले.

चिआड् काथी शेक उत्तरेच्या मोहिमेतून परत आला व नान्किड-कडे न जाता तो शाघायलाच उतरला. सर्व शाघाय कामगारांच्या कवजात असलेले त्याने पाहिले. आपल्या स्वतःच्या सामर्थ्यावर जिकलेल्या शाघायचे संरक्षण करण्यास पांच लाखावर कामगार तयार होते. पोलिसच्या ऐवजी कामगारांचे २,७०० स्वयंसेवक शहराचा बंदोबस्त करित होते. १,७०० रायफली व काही मशीनगन्स या स्वयंसेवकापार्शी होत्या. उत्तरेकडील लष्करापासून काबीज केलेला बराच दारूगोळाही या स्वयंसेवकापार्शी होता. याप्रमाणे आपल्याला वाटेला तेव्हा वाटेला तेवढे लष्कर उभारण्याची त्यांनी तयारी ठेवली होती. यूनियनचा हुकूम मानण्यास शहरातील प्रत्येक कामगार स्त्री-पुरुष एका पायावर तयार होती. जनरल लेबर यूनियननें या सर्व परिस्थितीचा फायदा घेऊन हगामी सरकार स्थापन केले. यूनियनमध्ये कम्युनिस्टांचे वर्चस्व असल्यामुळे हे सरकार त्यांच्याच नियंत्रणाखाली होते. शाघायमधील कामगारांच्या जोरावर शाघायच्या आजूबाजूच्या प्रदेशावर ताबा बसविण्याची तयारी कम्युनिस्टानीं केली होती.

चिआड् काथी शेक शाघायमध्ये दाखल झाला त्यावेळीं त्यांच्या जवळ फक्त ३००० शिपायांची लष्करी ५कडी होती आणि हे शिपायी

देखील कामगाराना केव्हा जाऊन मिळतील याचा नेम नव्हता. पाच तासांच्या अंतरावर हॅड चौ येथे हो यिड् चिन याच्या हाताखाली १०,००० चें लष्कर होतें. कम्युनिस्टांच्या प्रचारामुळें हे लष्करही आपल्या कितपत उपयोगी पडेल, याचीही चिआडला शका वाटत होती. अशा परिस्थितीत कामगाराविरुद्ध प्रतिहस्ता चढवून कम्युनिस्टांचा काटा काढण्याचा आपला बेत सिद्धीस जाणार नाही, ही गोष्ट चिआडला पूर्णपणें समजली होती. कामगारांचा वाढता जोर पाहून परकीयांचे धात्रे दणाणून गेले होते. कामगारांच्याविरुद्ध आपण काहीं हालचाल केली तर आपल्या हाताखालचे नोकरच आपला फडशा उडवतील, अशी भीति त्यांना वाटत होती.

चिआड कायी शेकचें धोरण—“ चिआड कायी शेक यावेळी आपलें वजन कोणत्या पारड्यात टाकतो हे पाहिले पाहिजे. तो यावेळी स्वस्थ बसेल तर त्याचा पक्ष आपल्या सर्व सेनापतींसह कम्युनिस्ट पक्षात विलीन होण्याचा प्रसंग प्राप्त झाला आहे. लाल बावटेवाल्यांपासून आपल्या देशबाधवाचें रक्षण करावयाचे असल तर चिआडनें यावेळी निर्दयपणें तडकाफडकीचा उपाय बोजला पाहिजे. स्वदेशाचा रक्षणकर्ता या नात्याने डॉ. सन्धतेनच्या सत्यतत्वाचा पुरस्कार चिआड करतो की लाल बावटेवाल्यांच्या चीनमध्ये उसळलेल्या महापुरात वाहून जातो ? चिआड कायी शेक यावेळी कोणतें धोरण स्वीकारतो ? ” असे सडेतोड सवाल कुओमिन्ताडमधील उजव्या गटातर्फे व परकीय वसाहतवाल्यातर्फे केले जात होते.

शाखाच्या दक्षिण भागात चिआड आपलें लष्करी ठाणे देऊन बसला होता. वरील प्रश्नांनें त्याच्याही डोक्यात खळबळ उडवून दिली होती परकीय पत्रकारांच्या बातमीदारांभरोबर झालेल्या मुलाखतीत या प्रश्नावर प्रकाश पडेल असे विचार तो प्रकट करू लागला होता नान्किङमध्ये झालेल्या घटनासंबंधाने त्यानें या बातमीदारांपाशीं दिलगिरी प्रदर्शित केली व या बाबतीत जबाबदार असलेल्या लोकाना शिक्षा केल्या जातील असें त्याने आश्वासन दिले. “ चीनमधील राष्ट्रीयपक्षाचे लोक परकीय राष्ट्रांचे खेडी आहेत. सक्तीनें किंवा सामुदायिक अत्याचार करून परकीय वसाहतवाल्यांच्या बाबतीत कसलाही बदल घडवून आणण्याची त्यांची

इच्छा नाही. ” असे आपलें मत त्याने या बातमीदारापाशीं प्रदर्शित केले. चिआड काथी शेक आपलें हें घोरण अमलात आणील, अशी आशा ‘ नॉर्थ-चायना डेली न्यूज ’ सारख्या परकोथ वर्तमान पत्रातून प्रकट करण्यात येऊं लागली. चिनी बँकवाल्याना व कारखानदाराना चिआड काथी शेक आपलाच माणूस आहे, असे वाटत होते. १९ मार्च (१९२७) रोजीं शाघाब-मधील पन्नास बँकवाल्यानी व कारखानदारानीं आपला सघ स्थापन केला व त्याच्यातर्फे एक शिष्टमंडळ चिआडकडे पाठविण्यात आलें. चिआडनें या शिष्टमंडळाचे मनापासून स्वागत केले. शाघाबमध्ये ज्ञानता व व्यवस्था ताबडतोब प्रस्थापित करण्याची क्तिती आवश्यकता आहे, याचे महत्त्व या शिष्टमंडळानें चिआडला पटवून दिलें. या बाबतीत व्यापाऱ्यांचाही चिआडला पूर्ण पाठिंबा आहे, असेही त्यानें आश्वासन दिलें. केवळ शाब्दिक पाठिंब्यात अर्थ नाही, प्रत्यक्ष पैसे मोजले पाहिजेत ही गोष्ट चीनमधील पैसेवाले पूर्णपणे जाणून होते. आपला पाठिंबा प्रत्यक्ष रोख पैसे मोजूनच सिद्ध केला पाहिजे, हें लक्षात घेऊन ४ एप्रिल रोजीं चिआडला पहिला हप्ता म्हणून ३०,००,००० डॉलर कर्ज देण्यात आले. पुढें थोड्या दिवसात आणखी ७०,००,००० डॉलराचा दुसरा हप्ता देण्यात आला. याप्रमाणें एकूण १५०,००,००० डॉलराचें कर्ज चिनी बँकवाल्यानीं व कारखानदारानीं चिआडला दिले. कॅम्ब्रिजनिस्टाना चिरडून टाकण्याकरता व कामगारांच्या चळवळी हाणून पाडण्याकरता चिआडूवर याप्रमाणे पैशाचा पाऊस पाडण्यात आला होता. याशिवाय दोन आठवड्यांनंतर नान्किङ येथें राष्ट्रीय सरकारची प्रस्थापना करण्याकरता ३००,००,००० डॉलराचे आणखी कर्ज त्याला मिळालें तें निराळेच.

शाघाबवर आपला ताबा आहे, हें दाखविण्याकरता चिआडनें आपल्या लष्करी स्टॅम्पफैर्की एका इसमाची पोलिस कमिशनरच्या जागी नेमणूक केली. आपल्या एका पित्त्याला त्यानें शाघाब भागाचा मॅजिस्ट्रेट नेमले. यानंतर ताबडतोब मार्शल लॉ पुकारण्यात आला. परवाना नसलेल्या कोणत्याही इसमानें आपल्याजवळ हत्यार ठेवता कामा नये, असें जाहीर करण्यात आलें. इतके सगळें केलें तरी कामगारावर प्रत्यक्ष हल्ला चढवून

आपल्या मनातील कम्युनिस्ट द्वेष प्रकट करण्याची त्याची छाति नव्हती. कम्युनिस्टांचे जनरल लेबर यूनियनमधील वजन कमी करण्याकरता त्याने भाडवलवाल्याची नेहमीचीच फूट पाडण्याची युक्ति योजिली. तू युह चेंन नावाच्या आपल्या हस्तकाकरवी त्याने “ कामगार संयुक्त सघ ” नावाची एक नवीन कामगार संघटना निर्माण केली. चिआङ्च्या या हस्तकाने या सघाची मदत घेऊन जनरल लेबर यूनियन मोडून काढण्याचा विडाच उचलला होता. शाघायमधले व शाघाय शहराबाहेरचे मवाली त्याने या सघात सामील करून घेतले होते. पूर्वेकडे सकेतानुसार या नव्या संयुक्त कामगार संघातील शेकडो मवाल्यांनी जनरल लेबर यूनियनच्या मुख्य ठाण्यावर ३० मार्च रोजी जोराचा हल्ला चढविला. या हल्ल्यात ज. ले. यू. चे बरेच कामगार कामास आले व अनेकाना जखमा झाल्या. भाडवलवाल्यांनी उभारलेल्या या संयुक्त कामगार यूनियनच्या हल्ल्याचा प्रतिकार करण्याकरता दुसरे दिवशी ज. ले. यू. ने सार्वत्रिक सपाची घोषणा केली. शहरात ठिकठिकाणी सपवाल्या कामगारांच्या प्रचंड सभा भरविण्यात आल्या व नंतर कामगारांची प्रचंड मिरवणूकही निघाली. शहरातील एका चौकात तयार ठेवलेल्या एका लष्करी तुकडीने कामगारावर गोळीबार केला. गोळीबारात सहा कामगार ठार झाले व शहरावर कामगाराना अटक करण्यात आली. विजयी राष्ट्रीय सेनेच्या हालचालींना अडथळा आणण्याकरता ज. ले. यू. चे कामगार प्रयत्न करित आहेत, अशी या लष्करी तुकडीतील सैनिकांची समजूत करून देण्यात आली होती. या सैनिकांनी यूनियनच्या शहरामधील सर्व कचेऱ्या उध्वस्त करून टाकल्या. यूनियनतर्फे शहरात ठेवलेले स्वयंसेवक पकडण्यात येऊन त्याचे युनिफॉर्म फाडण्यात आले व त्यांना निःशस्त्र करण्यात आले. या गडबडीत किती कामगार ठार झाले, याचा पत्ताही लागला नाही.

चिआङ् कायी शेकने नेमलेल्या अधिकाऱ्यांनी त्याच्या अनुमती-शिवायच कामगारावर हा अत्याचार चालविला आहे, अशा समजुतीने ज. ले. यू. ने या अधिकाऱ्यांना योग्य त्या शिक्षा देऊन ताळ्यावर आणण्याबद्दल तारेने विनंति केली, पण चिआङ्ने तिकडे लक्ष दिले नाही. शाघायमधील जनतेची चळवळ कोणत्या थरावर पोचली होती याची पूर्ण कल्पना

चिआड्ला होती. वूहान सरकारच्या कुओमिन्ताडच्या डाव्या गटाशी किंवा कम्युनिस्टाशी कोणत्याही प्रकारची तडजोड करण्याची त्याची इच्छा नव्हती. शाषायमधील कामगारांचे वर्चस्व नष्ट करण्याकरता लागणारे जरूर ते सामर्थ्य संपादन करण्याकरता त्याला वेळ पाहिजे होता. शाषायच्या कामगाराबद्दल व कम्युनिस्टाबद्दल सहानुभूति वाटणाऱ्या आपल्या लष्करातील सैनिकाना काढून टाकून त्याच्या जागी आपले हुकूम मानणारे सैनिक त्याला नेमावयाचे होते. कामगार चळवळीची व राजकीय चळवळीची जाणीव नसलेले लष्कर त्याला उभारावयाचे होते. कम्युनिस्टविरोधी आघाडी निर्माण करण्याकरता बेकार मवाल्याची लष्करात भरती करण्याचे काम त्याने जारीने सुरू केले होते. ही सर्व तयारी चालू असताना कुओमिन्ताडमध्ये कोणत्याही प्रकारची फूट पडलेली नाही, असे तो दाखवित होता. “ कुओमिन्ताडमध्ये सुळीच फूट पडलेली नाही. सर्व सभासद एकजूट आहेत व त्यांच्यात फूट पडण्याचाही संभव नाही. ” असे पत्रकारांच्या बातमीदाराजवळ त्याने बोलून दाखविले होते. वूहान मध्यवर्ती कार्यकारी कमिटीचा अधिकार आपण पूर्णपणे मानण्यास तयार आहो, असे जपानी तोजो एजन्सीच्या प्रतिनिधीजवळ जाहीर रीतीने त्याने बोलून दाखविले होते.

कुओमिन्ताड पक्षातील एक जबाबदार पुढारी वॅड चिहू वी याच सुमारास युरोपहून चीनमध्ये परत आला. त्याच्या आगमनाचा फायदा घेऊन ३ एप्रिल रोजी चिआडने पुढील मजकुराच्या तारा सर्व देशात पाठविल्या. “ वॅड परत आल्यामुळे कुओमिन्ताडचे बळ आता वाढीस लागेल. देशहिताच्या सर्व बाबी आता त्याच्या मार्गदर्शित्वाखाली अमलात येतील. कुओमिन्ताडच्या मध्यवर्ती कार्यकारी कमिटीचे नेतृत्व व तिच्या आज्ञा आम्हाला मान्य कराव्या लागतील. ”

चिआडचे हे कृत्य वॅडला पसंत पडले नाही. कुओमिन्ताडमधील कम्युनिस्टाचे वजन नाहीसे झाले पाहिजे या गोष्टीस वॅडची मान्यता होती. कम्युनिस्ट पक्षापासून अलग होण्याची आवश्यकता त्याच्या मनालाही पटली होती पण याकरता चिआडने ज्या तडकाफडकीचा अवलंब करण्याचे

योजलें होतें तो मार्ग त्याला पसंत नव्हता. सर्व काहीं तडजोडींचे व शाततेचे उपाय योजून पाहण्यात यावे, असें त्याचें मत होतें. याच्या उलट तडजोड नव्हे तर मशीनगन्सचाच या कार्मी उपयोग करण्याचें चिआङ्ने व त्याच्या साथीदारानीं ठरविलें होतें आणि लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही की, याच-वेळीं चिआङ् काथी शेक शाघायच्या कामगाराची लवकरच कत्तल करणार आहे, अशा बातम्या देशात सर्वत्र पसरल्या होत्या. एकीकडे चिआङ् काथी शेक कुओमिन्ताडमधील एकीचे गोडवे गात होता व दुसरीकडे वरील बातम्या उठत होत्या. जनरल लेबर यूनियनच्या कामगाराचाही या बातम्या-वर विश्वास बसेना. वॅडच्या आगमनानंतर चिआङ्ने जाहीर रीतीनें कुओ-मिन्ताडमधील एकीसंबंधाचें आपले धोरण जाहीर केलेंच होतें आणि वरील बातम्यामुळें जनतेचीं मनं चलबिचल होऊ नयेत म्हणून वॅड चिड वी व कुओमिन्ताडमधील दुसरा एक पुढारी चेन तू सू यानीं आपल्या दोघाच्या सहीने एक जाहीरनामा प्रसिद्ध केला. शाघायच्या कत्तलीच्या अगर्दी आदल्या दिवसापर्यंत आपल्या धोरणासंबंधाने शाघायच्या जनतेला व काम-गाराना भ्रमात ठेवण्याच्या कटात वॅड व चेनही सामील होते असें जरी म्हणता येत नसले तरी या जाहीरनाम्याचा परिणाम जनतेला शेवदपर्यंत भ्रमात ठेवण्यांत झाला हें मात्र खरें. हा जाहीरनामा पुढील प्रमाणें होता:-

ढोंगा जाहीरनामा—“क्रातीच्या सामान्य भूमिकेवर आपण नेटाने उभे राहिलें पाहिजे. परस्पराविषयींच्या शकाना आपल्या मनात वाव देता कामा नये. खोल्या बातम्या उठविण्याच्या प्रकाराचा धिक्कार केला पाहिजे व परस्परासंब-धानें आदर बाळगला पाहिजे. प्रत्येक गोष्ट मोकळेपणाने व उघड उघड चर्चा करून करण्यात आली पाहिजे. आपले राजकीय विचार भिन्न असतील पण तत्वाच्या बाबतींत आपण सर्वांनीं सहमत असलें पाहिजे. भावाभावात जसें प्रेम असतें त्याप्रमाणें दोन्ही पक्षांनीं कळकळीच्या सहकार्यानें एकमेकाशीं वागलें पाहिजे. दोन्ही पक्षांनीं याचा विचार करावा व क्रातीचे भिन्न निराश होतील व आमच्या शत्रूना आनंद होईल, असें कोणतेंही कृत्य आपल्या हातून होऊं देऊ नये. दोन्ही पक्षांचें यात कल्बाण आहे.” अशा अशवाचा हा जाहीर नामा होता.

चिआड्काथी शेकच्या विश्वासातील हस्तक व कुओमिन्ताड्मधील जबाबदार पुढारी अशा प्रकारचे जाहीरने मे ३ एप्रिल रोजी प्रसिद्ध करित असताना १२ एप्रिल रोजी शाघायमधील कामगारांवर जोराचा हल्ला चढविण्यात येणार आहे व त्याची कत्तल करण्यात येणार आहे, अशी शका कोणाच्या मनात कशी येईल ? शाघायमधील कामगारांचा तर या पुढाऱ्यांच्या शब्दांवर चागलाच विश्वास होता. चिआड्च्या समतीने त्यांच्या एका हस्तकाने सयुक्त कामगार सघ स्थापून त्यातील मवाल्यांच्या सहाय्याने जनरल लेबर युनियनला मोडून काढण्याचा प्रयत्न केला व युनियनच्या स्वयंसेवकाना निःशस्त्र करण्यात आले तरी शाघायचे कामगार मुळीच नामोहरम झाले नव्हते. कम्युनिस्टांच्या नेतृत्वाखाली आपल्या विसकटलेल्या सघटनेची त्यांनी पुन्हा जमवाजमव केली. यामुळे २१ मार्च ते १२ एप्रिलपर्यंतच्या तीन आठवड्यात शाघाय जनरल लेबर युनियनच्या सभासदाची संख्या ३५०,००० वरून ८५०,००० पर्यंत झपाट्याने वाढली. कामगारांचे हे वाढते सामर्थ्य पाहून शाघायमधील भाडवलवाल्यांच्या अतःकरणात भयाचे कापरे भरले पण चिआड्काथी शोक या परिस्थितीतही निर्धास्त होता. कुओमिन्ताड्मधील एकीसबधाने वारवार जाहीर घोषणा करून आपल्या कारस्थानाचा सुगावा त्याने कोणालाही लागू दिला नव्हता. १२ एप्रिलच्या कत्तलीच्या आदल्या दिवसापर्यंत कामगारांना त्याने एकीच्या भ्रमातच ठेवले होते. हगामी सरकारच्या जागी चिआड्ने नेमलेल्या हगामी कमिटीच्या राजकीय खात्यातर्फे पत्रके प्रसिद्ध करण्यात येत होती त्यात ७ एप्रिलपासून ११ एप्रिलपर्यंत “ राष्ट्रीय क्रांतीला मोडू पाडणाऱ्या प्रतिगाभ्याना हाणून पाडा. ” “ तीन लोकतत्वाना जो कोणी विरोध करील तो क्रांतीचाही शत्रू आहे, असे समजा. ” “ पिछाडीच्या फूटपाड्यांना हाणून पाडा. ” “ शाघायच्या नव्या हगामी कमिटीला पाठिंबा. ” “ आम्ही लष्करी शिपायी आघाडीवर लढत आहो. पिछाडीवर असलेले कामगार कोणत्याही निमित्ताने अव्यवस्था निर्माण करणार नाहीत. ” अशा घोषणा प्रसिद्ध करण्यात येत होत्या.

याप्रमाणे आपण योजलेल्या हल्ल्याला अनुकूल अशी भ्रमाची भूमिका

चिआङ्गने अगदी बेमालूमपणे तयार ठेवून योग्य सधीची तो वाट पाहात राहिला होता.

शांघायमधील दुसरी कत्तल—१२ एप्रिल रोजी पहाटे चार वाजता चिआङ्ग काथी शेकच्या मुख्य ठाण्यातला त्रिगूल वाजला आणि शांघायबदरात नागर टाकून थाबून राहिलेल्या गनबोटीने शहरातील कामगार भागाच्या रोखाने तोफाचा मारा सुरू केला. शहरातील चापेई, नान्ताव व पुतुङ्ग वगैरे सात भागावर ठिकठिकाणी मान्याच्या जागावर रोखून ठेवलेल्या मशीन गन्समधून गोळ्याचा वर्षाव सुरू झाला. या एकाएकी सुरू झालेल्या हल्ल्याबद्दल कामगारवर्गाखेरीज दुसऱ्या कोणालाच आश्चर्य वाटलं नाही. कारण सर्व चिनी परदेशी अधिकाऱ्यांना मध्यरात्रीच गुप्तपणे या हल्ल्यासंबंधाची माहिती देण्यात आली होती. परकीय वसाहतींमधून सयुक्त कामगार संघाचे शेकडो मवाली निळे यूनिफॉर्म घालून या हल्ल्याकरता तयार ठेवण्यात आले होते. या मवाल्यांनी आपल्या उजव्या रट्ट्यावर 'कामगार' या अक्षराची सफेत लेबलं शिवून घेतलीं होती. हे सर्व मवाली ठरलेल्या वेळी वसाहतींतून बाहेर पडले व पाई चुड सी च्या लष्करी तुकडीत जाऊन मिळाले व त्यांनी सर्वांनी मिळून शहरात सर्वत्र पसरलेल्या कामगारांच्या मुख्य ठाण्यावर व त्यांच्या वस्तीवर हल्ले चढविले. या ठिकाणचे सर्व स्वयसेवक पकडण्यात आले. त्यांच्या हातातील केवळ शस्त्रेच नव्हे तर त्यांच्या अगावरील कपडेही काढून घेण्यात आले. या ठिकाणी ज्या कामगारांनी प्रतिकार केला त्यांना गोळी घालून तेथल्या तेथे ठार करण्यात आले, बाकीच्यांना घराबाहेर काढून रस्त्यावर आणण्यात आले व तेथे त्यांची कत्तल करण्यात आली.

ज्या ठिकाणी कामगाराची ताकद जास्त व त्याचा प्रतिकार जोराचा दिसून आला त्याठिकाणी लष्करी अधिकाऱ्यांनी निराळेच डावपेंच लढविले. चापेईमधील जनरल लेबर यूनियनच्या मुख्य ठाण्यावर सकाळी त्यांनी हल्ला चढविला. जनरल लेबर यूनियनची काही ठाणी सयुक्त कामगारसंघाच्या मवाल्यांनी हस्तगत केली. तरी यूनियनच्या व कभ्यूनिस्टांच्या शहरभर पसरलेल्या संघटना चिआङ्गला नष्ट करता आल्या नाहीत.

चिआड्नें एकाएकी स्वीकारलेल्या या धोरणामुळे कामगारांचे डोळे उघडले होते तथापि वरील सर्व अत्याचार नवीन स्थापन झालेल्या संयुक्त कामगार संघाच्या मवाल्यांनी केलेले असल्यामुळे या बाबतीत चिआड्ल, जबाबदार धरता यावयाचें नाहीं असा तटस्थपणाचा बाह्य देखावा त्यांच्या साथीदारांनी कायम ठेवला होता. त्यामुळे शास्त्राच्या चापेई भागात रात्री झालेल्या कामगारांच्या प्रचंड समेत स्वयसैनिकांची हत्यारें परत देण्यात यावी अशी चिआड्ल्या ह्गामी समितीच्या अधिकाऱ्याकडे पुन्हा विनती करण्याचा ठराव करण्यात आला. “ कामगारांनी वर्षानुवर्षे सुसगतपणानें आतापर्यंत राष्ट्रीय सरकाराला मदत केली असून या सरकाराकरताच शांतीचा यत्न तांबा घेतला आहे. त्यांनी नेहमीच शिस्तीचे पालन केलें आहे. राष्ट्रीय सरकारच्या कायद्याप्रमाणे ते आतापर्यंत वागले आहेत इतकेंच नव्हे तर या कायद्याना पाठिंबाहि दिला आहे. ” असे या समेत कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांनी प्रतिपादन केलें.

याच भागात १३ एप्रिल रोजी दोन प्रहरी कामगारांची आणखी एक प्रचंड सभा भरविण्यात आली. “ स्वयसैनिकांची हत्यारें परत करण्यात यावी, संयुक्त कामगार संघाच्या कामगाराना शिक्षा करण्यात याव्या आणि जनरल लेबर यूनियनचे रक्षण करण्यात यावें, अशा आशयाचे ठराव या समेत करण्यात आले. या ठरावाना अनुसरून एक अर्ज तयार करण्यात आला व जनरल चाउ फेन्शी यांच्याकडे तो सादर करण्याकरता दुसऱ्या डिव्हिजनच्या मुख्य ठाण्याकडे समेंतील कामगार मिरवणुकीने निघाले. या मिरवणुकीत बायकामुलेंही सामील झाली होती. कोणत्याही कामगाराच्या हातात कसल्याही प्रकारचे हत्यार नव्हतें. पाऊस पडत होता. मिरवणूक शांतपणे चालली होती. लष्करी ठाणे फार दूर राहिलें नव्हते. इतक्यात या रस्त्यावर सज्ज ठेवलेल्या मशीनगन्समधून मिरवणुकीवर गोळ्यांचा वर्षाव करण्यात आला. मिरवणुकीत जमलेल्या लोकांची पळापळ सुरू झाली. मिरवणूक मोडली तथापि गोळ्यांच्या फेरी एकामागून एक झडतच होत्या. रस्त्यावरून पावसाच्या पाण्यात कामगारांचें रक्त मिसळून त्यांचे पाट रस्त्याच्या दोन्ही बाजूला वाहूं लागले. दुसऱ्या डिव्हिजन.

मधील शिपायानीं गळोगळीं शिरलेल्या कामगाराचा पाठलाग केला. घरातून शिरलेल्या कामगार स्त्रियांनासुद्धा बाहेर ओढून त्यांना शिपायानीं कापून काढले. रस्त्यातून मरून पडलेल्या कामगार स्त्री-पुरुषांना व त्यांच्या-बरोबर जखमी होऊन पडलेल्या लोकानाही लष्करी लॉन्चातून भरण्यात आले. मेलेल्या व जीवत असलेल्या सर्वांनाच शहराबाहेर नेऊन पुरून टाकण्यात आले. तीनशे कामगार मरण पावले व त्यापेक्षाही जास्त कामगार जखमी झाले, असा अंदाज प्रसिद्ध झाला पण या हत्याकांडात बळी पडलेल्या कामगाराची खरी गणति लागली नाही.

शाघाय येथील कामगारांच्या या कत्तलीबद्दल चिआड काथी शेकने दिलागिरी प्रदर्शित केली का ? तसें करण्याचे कारण काय ? उलट शाघायचे कामगार प्रतिगामी आहेत, क्रातिकारक लष्कराच्या पिछाडीला ते अव्यवस्था माजवीत आहेत म्हणून त्यांच्यावर गोळीबार करण्यात आला, असा जाहीर नामा चिआडनें प्रसिद्ध केला व क्रातीच्या कार्याचा नाश करण्याकरता उत्तरेकडील सुभेदाराबरोबर कम्युनिस्ट कट करीत आहेत, असा आरोपही चिआडनें आपल्या या जाहीनाम्यात केला. अरेरावीची व दडपशाही करण्याची चव एकाद्या लष्करी माणसाला लागली की, ती अमुक एक मर्यादे-पर्यंतच थाबते असें नाही. शाघायमधील कामगाराची व कम्युनिस्टांची चिआडनें अमानुषपणे कत्तल उडविली व त्यानंतर ज्या बऱ्या व्यापाऱ्यानीं व कारखानदारांनीं त्याला कर्ज देण्याचे कबूल केले होते त्यांच्यामागे तो लागला. कम्युनिस्टविरोधी मोहीम येथवरच थाबेल असें लोकाना वाटले होते पण तसें झाले नाही. कम्युनिस्टांची शिकार करण्याच्या निमित्ताने चागल्या गबर माणसाना पळवून दडवून ठेवण्यात येऊ लागले व मिलिटरी फडाला भरपूर रक्कम दिल्यावरच त्याची सुटका होऊ लागली. चौकशी नाही, न्याय नाही, लाखोपति लोकावरदेखील ते कम्युनिस्ट आहेत असा आरोप ठेवून पैसा उकळण्यात येऊ लागला. या तडाक्यात कोणाचेही जीवित सुरक्षित नव्हते. कोणावर केव्हा काय प्रसंग येईल याचा नियम नाही अशी परिस्थिति चिआडनें शाघायमध्ये निर्माण केली होती. चीनमधील प्रसिद्ध कारखानदार युङ्ग चिङ्गनें कर्जाचे पैसे देण्याच्या बाबतीत थोडीशी काक्

केल्याबरोबर त्याला अटक करण्यात आली. ५,००,००० डॉलर चिआड त्याच्यापाशी तबडतोब मागत होता पण युडने २५०,००० डॉलरवर ही कटकट कशी तरी मिटवून घेतली. युडची ही दशा पाहून इतर व्यापाऱ्यांनी भराभर आपल्या वाटणीचे पैसे देण्यास सुरुवात केली. चिआडने आपल्या वर्गावर असा जुलूम केला तरी कम्युनिस्टाना व त्यांचे अनुयायाना निर्दयपणाने तो चिरडून टाकीत आहे, हे पाहून त्याच्या मनाचे समाधानच झाले होते.

शाघावमधील कामगारांच्या कत्तलीचा प्रकार शाघाव पुरताच थाबला नाही. निडपो, फूचाऊ, अमॅथ, स्वाटो आणि कॅन्टन या शहरातील चिआडच्या हाताखालील लष्करी साथीदारांनी त्या त्या ठिकाणी कामगारांच्या युनिअन मोडून टाकण्याकरता तसल्याच रानटी दडपशाही उपायांचा अवलंब केला “ युओमिन्ताडमधील मतभेद मिटत चालले आहेत व दोन्ही पक्ष एकजूट होत आहेत.” “चिआडने कामगारांचा विश्वासघात केला. तो देशद्रोही बनला.” अशा दोन्ही प्रकारच्या बातम्या परदेशातील वर्तमानपत्रातून प्रसिद्ध झाल्या. या घोटाळ्याचे मुख्य कारण असे की, शाघावच्या कत्तलीच्या बातम्या बाहेर परदेशात कोणाला कळू नयेत, अशा प्रकारची खबरदारी चिआडने घेतली होती

शाघावमधील कामगारांच्या कत्तलीच्या बातम्या ऐकून युरोपीय साम्राज्यवाद्यांची मने मात्र दर्षभरित झाली. चिआड काथी शेकने कामगारांच्या व कम्युनिस्टांच्या बाबतीत स्वीकारलेले धोरण त्यांना अर्थात्च पसत पडले. चीनी राजकारणाचा काटा आला भाडवलशाहीकडे झुकलेला पाहून त्यांना बरे वाटले. चीनमध्ये चालू असलेली कामगारांची चळवळ हाणून पाडण्याची ताकद त्यांच्यात नव्हती, कामगारांच्या चढाईपुढे त्यांना सारखी हार खावी लागत होती. नान्किङवरील तोफांच्या मारामुळे त्यांना चचू-प्रवेश करावयास अवकाश मिळाला व चीनी भाडवलशाहीशी वाटाघाट करण्यास त्यांना सुरुवात केली. एप्रिल १२ च्या शाघावच्या कत्तलीमुळे या वाटाघाटी फलद्रूप होण्याच्या मार्गाला लागल्या. कोणत्याही राष्ट्राचे सामर्थ्य त्यांच्या मार्गे असलेल्या लोकशक्तात साठविलेले असते. चिआड काथी शेक

पार्शी केवढेंही लष्कर असलें तरी कोणतेही राष्ट्रीय सरकार केवळ लष्कराच्या बळावरच चालू शकत नाही. चिनी राष्ट्रीय सरकार तर अद्याप बाल्यावस्थेतच होतें तेव्हा या सरकारात फूट पडलेली पाहून चिनी भाडवलवाल्याशीं आता ते अधिक तोऱ्याने वागू लागले. चिनी किनाऱ्यावरील मान्याच्या जागीं अमलेल्या बदरातील परकीय लष्करात जोराची भरति करण्यात आली. परकीय सैनिकांच्या टोळक्यानीं हीं बदरें भरून गेलीं. आपल्या आरमारी सामर्थ्याचें प्रदर्शन करण्याकरता ब्रिटिशांनीं 'व्हिन्डिकिटव्ह' नावाचे ९७५० टनाचें क्रस्तर २१ एप्रिल रोजीं चीनी समुद्रात आणून उभे केले. हेंकौ बदरात ओळीनें अगोदरच दीड मैलपर्यंत उभ्या असलेल्या पस्तीस युद्धजहाजांच्या ओळीत हें क्रस्तरही नागरून उभे करण्यात आले. ब्रिटन, जपान, अमेरिका, फ्रान्स, इटली वगैरे राष्ट्रांच्या आरमारातील आणखी काहीं जहाजें शाघायहून आलीं व या सगळ्या जहाजाची संख्या ४२ पर्यंत गेली. चीनमध्ये घडून येणाऱ्या हालचालींवर अवलंबून राहण्याचा किंवा या हालचालीमुळे आपल्या घोरणाला कितपत पाठिंब्या मिळतो, हें पहात बसण्याचे कारण आता राहिलेलें नाही, असें बॅरन तानाकाने—जपानच्या नवीन पतप्रधानाने—टोकियो येथे जाहीर रीतीने बोलून दाखविले. चिआइ काथी शेकनें लालबावटेवाल्यांना जो बसस्वी तडाखा मारला आहे त्यामुळे चीनच्या राजकीय परिस्थितीत त्रशा प्रकारचा बदल घडून यावा, अशी आशा जपानी मुत्सद्दी करून राहिले होते ती त्याची आशा आता पूर्ण झाली आहे, अशा टोकियोतील परकीय राष्ट्रांतील पत्रकारांच्या प्रतिनिधींनीं आपापल्या पत्राकडे बातम्या पाठविल्या. वूहान सरकारचें वर्चस्व आता कमी झाले आहे व लवकरच ते कायमचे नष्ट झाल्याशिवाय राहत नाही. चीनच्या राजकारणात आता पूर्ण बदल घडून आला आहे, अशा आनदाच्या बातम्या लंडनमध्ये प्रसिद्ध करण्यात आल्या. अमेरिकेच्या राजधानीच्या शहरातील वर्तमान पत्रातून मोठमोठे मथळे देऊन चीनकडील बातम्या प्रसिद्ध होत पण १२ एप्रिलनंतर या बातम्या पत्राच्या मुखपृष्ठावर न येता आतल्या पानातून कोठें तरी छापण्यात येऊ लागल्या.

ब्रिटिशाना वाटलेला आनंद तर ९ मे रोजीं हाऊस ऑफ कॉमन्सच्या

सभेत परराष्ट्रखात्याचे सेक्रेटरी सर आस्टीन चेबरलेन यांच्या मुखानें प्रकट झाला. “ दक्षिणेकडील पक्ष व राष्ट्रीय लष्कर दोघे मिळून दक्षिणोत्तर सर्व चीन पादाक्रांत करतील, असे वाटलें होते पण नाकिन्ड्ने (अर्थात् चिआङ् काथीशेकने) या विजयी मोहिमेला आळा घातला आहे. चिनी राष्ट्रीयानीं आपण होऊनच कम्यूनिस्टाना चागली शिक्षा दिली आहे. इतकी परिणामकारक व निर्दयपणाची शिक्षा कोणतेंही परराष्ट्र देऊ शकलें नसतें. शाघाय, कॅन्टन व इतर शहरातील जहाल संघटना मोडून काढण्यात आल्या असून त्यातून कामें करणाऱ्या पुढाऱ्यांना फाशी देण्यात आलें आहे. ईकौमधील राष्ट्रीय सरकारचे वरचष्म्याचे धोरण हाणून पाडण्यात आलें असून तें केवळ नावापुरतेंच सरकार राहिले आहे.” शाघायमधील कामगारांच्या चळवळीला ताबडतोब तोंड द्यावे व आपल्या लष्कराच्या जोरावर त्यांना चागली दहशत बसवावी, अशी तेथील ब्रिटिशांची इच्छा होती. चेबरलेनने या बाबतीतील आपली भूमिका स्पष्ट केली व आपला मुखत्यार म्हणून चिआङ् काथी शेकला वावरून देण्यात ब्रिटिश साम्राज्यवाद्यांचें समाधान होईल, असेंही त्यानें सांगितलें. यानंतर लवकरच ईकौ येथील आपला ब्रिटिश प्रतिनिधी परत बोलावून वूहान सरकारशी असलेला राजकीय सबंध ब्रिटिश मुत्सद्दयानीं तोडून टाकला.

कॅन्टन् कम्प्यून

कामगार सघांवर दडपशाही—चिआड काथी शेकमें १२ एप्रिल १९२७ रोजी शाघाय थेथे कामगाराची कत्तल केली व तेथील कामगार सघटनेचा धुव्वा उडविला. त्यावेळीं दक्षिणेतील सुभेदार ली चि सन् याच्या ताब्यात काड्टुड् प्रात होता. राष्ट्रीय सरकारचे ठाणें नान्किडहून हँकौला गेलें व चिआड काथी शेकच्या सेनापतित्वाखालीं चिनी फौजा उत्तरेकडील म्मेहिमेवर निघाल्या त्यावेळींच ली चि सन्ने काड्टुड्वर आपला कवजा पूर्णपणें जमविला होता. ली चि सन् लष्करी अरेराव होता आपल्या हातात आलेली एका सबंध प्रातावरील सत्ता तो गमावण्यास तयार नव्हता. काड्टुड्वर आपल्या सत्तेची जमवाजमव होताच त्याने साहजिकच त्या भागातील कामगार सघटनावर हत्यार उचललें व त्याचा सप करण्याचा इकक काढून घेऊन सक्तीची लवादपद्धति त्याच्यावर लादली. १२ एप्रिलच्या शाघाय कत्तलीच्या बातम्या कार्नी पडताच त्याच्या हातात कोलित मिळाल्यासारखेच झाले. १५ एप्रिल रोजी चिआडप्रमाणे आपल्या प्रातातील कम्प्युनिस्टाचेंही समूळ उन्नाटण करण्याचें त्यानें ठरविलें. कायदेशीर असलेल्या सर्व कामगार सघटनावर छापे घालण्यात आले व त्या बंद करण्यात आल्या. दोन हजारवर कामगाराना अटक करण्यात आली. यापैकी शंभर स्त्री—पुरुष कामगार ठार करण्यात आले. त्यापैकी बहुतेक सगळे कम्प्युनिस्ट होते. आदल्या वर्षाच्या आक्टोबरमध्ये झालेल्या कॅन्टन हॉडकॉड्मधील सपवाल्या स्वयं सैनिकांचीं पथकें संप मोडून गेला तरी अद्याप अस्तित्वात होती. हीं पथकें ली चि सन्च्या डोळ्यात खुपत होती. जेराच्या चकमकी झडल्यानंतरच या स्वयंसैनिकाना निःशस्त्र करता आले. कम्प्युनिस्टाच्या नेतृत्वाला मान देणाऱ्या दोन हजार रेल्वे कामगाराना कामावरून काढून टाकण्यात आले आणि प्रतिगामी लोकांच्या ताब्यात असलेल्या मेवयानिक यूनियनमधील कामगाराना त्याच्या जागीं घेण्यात आलें. ली चि सन्ने चिआड्चें आणखी एका बाबतीत अगदीं बरोबर अनुकरण केलें. कामगार सघटनेचा देखावा

करून शेतकरी—कामगार—लष्करी सैनिक यांची पंचराज्ये स्थापन करण्याकरता सार्वत्रिक बंडात त्यांचे रूपांतर करण्यात यावे. ” कम्युनिस्ट पार्टी-जवळचे या वेळचे मनुष्यबल व द्रव्यबल अर्थात्च कमी होते. पार्टीने उभागलेल्या लष्करी पलटणांत काही नॉन्कमिशनड ऑफिसर व व्हापोआ लष्करीतील काही सैनिक होते. यापैकी २०० लोक कम्युनिस्टपक्षाचे सभासद होते. कामगारांच्या लाल पथकातील काही सैनिक सशस्त्र होते व इतर कामगारांनाही मिळविता आली तितकी शस्त्रे देऊन सशस्त्र करण्यात आले होते या बंडात सामील झालेल्या एकूण सैनिकाची संख्या साडे चार हजार होती याच्या उलट कॅन्टनमधील सरकारी सुसज्ज सैनिकाची संख्या ७००० वर होती यापैकी १००० पोलिस व मेकॅनिकल युनियनमधील १००० भाडोत्री मजाली कामगार होते प्रत्यक्ष लढाईला सुद्धात झाल्यावर सरकारी पक्षाचा हजे तितके सैन्य मदतीला मिळण्याचा संभव होता तर कामगारांच्या पक्षाला असे भरवशालायक सैन्य नव्हते. काडूतुडू प्रांतात सर्वत्र पसरलेले शेतकरी संघ स्वयस्फूर्तीने आयत्यावेळी उठाव करतील, असा बडवाच्यांना विश्वास वाटत होता.

कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांनी केलेल्या अदाजाप्रमाणे कॅन्टनपासून ४० मैलावर ली चि मन् व चॅंग फा कुई या दोन्ही सुभेदारामधील यादवीला नोव्हेंबरच्या तिसऱ्या आठवड्यात सुरवात झाली. २६ नोव्हेंबर रोजी कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांनी आपसात साधकबाधक विचार करून १३ डिसेंबर रोजी बंडाचा उठाव करण्याचे निश्चित केले.

कॅन्टन कम्यूनचा कार्यक्रम—पण हा सगळा वेत आयत्या वेळी बदलावा लागला. मध्यंतरी चॅंग चिड वी गाघाथला गेला असता त्याला या बंडाच्या तयारीचा सुगावा लागला. त्याने ताबडतोब चॅंग फाला तारेने ही वार्ता कळविली. चॅंगनेही तारेने आपल्या एडीक्यापला आपल्या आघाडी वरील तुकडीसह परत बोलावले व कॅन्टनला दाखल होण्याबद्दल कळविले. बंडाची इतकी तयारी झाली होती की, शत्रूपक्षाला आपले वेत कळले म्हणून आयत्या वेळी मागे घेणे शक्यच नव्हते. उठावाची पहिली ठरविलेली तारीख दोन दिवस अलीकडे ओढण्यात आली. तरी १० डिसेंबर

(१९२७) रोजी मध्यरात्रीपासून दोन्ही पक्षातील चक्रमर्कीना सुरुवात झाली. वित्युत्वेगाने कामगार लष्करी तुकड्यांनी शत्रूपक्षाच्या सेन्यावर एकामागून एक सारखे हल्ले चढविले व ते यशस्वीही ठरले. शत्रुपक्षातील सैनिकाना पाडाव करण्यात आले. त्यांच्याकडून घेतलेल्या रायफलस कामगार सैनिकाना वाटण्यात आल्या. शहराच्या मध्यभागात कामगारसैनिकांनी एकजुटीने पोलिसांच्या तुकड्यावर जोराचे हल्ले चढविले. केवळ पोलिसांचीं ठाणींच कामगार सैनिकांनी आपल्या ताब्यात घेतली असे नाही तर याच भागात असलेल्या सरकारी लष्करी ठाण्यावरही आपला कवत्रा जमविला. चॅड फा कुईचे मुख्य ठाणे व लीची सन्चा बांबलेला राजवाडा कामगार लष्कराच्या हाती लागला नाही. या दोन्ही इमारतींकडून मशीनगन्सच्या फेरीवर फेरी सुटण होत्या. ११ डिसेंबर रोजी पहाटे बहुतेक सर्व शहर कामगार सैनिकांच्या ताब्यात आले व सकाळी सहा वाजता “ कामगार-शेतकरी-सैनिक सोव्हिएट ” कॅन्टनमधील मुख्य पोलिस ठाण्याच्या ऑफिसमध्ये स्थापन करण्यात आले व कॅन्टनचा कारभार या पंचसरकारने आपल्या हाती घेतला. या पंचामध्ये तीनही वर्गांचे मिळून पंचरा सभासद निवडण्यात आले होते. या नवीन पंचसरकारने ताबडतोब राजकीय कैद्यांना बंधमुक्त केले व एक हजारवर मुक्त झालेले हे कैदी कामगार लष्करात सामील झाले. शत्रुपक्षाकडून मिळविलेली शस्त्रे या कैद्यांमध्ये वाटण्यात आली. शहरात एकीकडून तोफा-प्रदुकांचे आवाज धुमत होते तर दुसऱ्या बाजूला सोव्हिएट सरभारतर्फे आज्ञापत्रावर आज्ञापत्रे निघत होती. “ बड्या भाडवलवाल्यांच्या मालमत्ता, बँका व पेढ्या जप्त करण्यात याव्या. श्रीमतांचे वाडे सरकारने ताब्यात घेऊन त्यातून कामगारांच्या राहण्याची व्यवस्था करण्यात यावी. गदाणाचा व्यवहार करणाऱ्या सावकारांच्या पेढ्या ताब्यात घेऊन गदाणाचा सर्व माल त्या त्या मालकांच्या स्वाधीन करण्यात यावा ” या कॅन्टन कम्प्यूनने कामगारांकरताही पुढील कार्यक्रम निश्चित केला होता. आठ तासांचा दिवस, पगार वाढ, बेकाराना कामगारांच्या मजूरी इतका भत्ता, सर्व मोठ्या धंद्यांचे राष्ट्रीयकरण, चीनी कामगारांची राष्ट्रीय संघटना या नात्याने ऑल चायन! ट्रेड यूनियन फेडरेशनला मान्यता.

कामगारवर्गाला सशस्त्र करण्यात यावे, सर्व राजकीय कैद्यांना मुक्त करण्यात यावे, भाषण, मुद्रण व आचार स्वातंत्र्य व त्याचप्रमाणे कामगार सघ स्थापण्याचा व सप करण्याचा कामगाराचा हक्क मान्य करण्यात यावा इ. ”

कॅन्टन कम्यूनचा नाश—आपला स्वतंत्र कार्यक्रम जाहीर करून कॅन्टन कम्यून शहरावरील आपली सत्ता दृढमूल करू पाहत होते तर कामगाराचा हा उठाव हाणून पाडण्याकरता कॅन्टनवर चारी दिशाकडून राष्ट्रीय सैन्ये मजल दर मजल करीत घावून येत होती. चोहोकडून चालून आलेल्या या सैन्याचे सख्याबल ४५,००० होते. एवढ्या प्रचंड सैन्यापुढे कॅन्टन कम्यून कसे काय टिकाव धरणार ? पण कम्युनचे रेडगार्ड मुळीच डगमगले नाहीत. नदी किनाऱ्यावर वाळूची पोती रचून या रेडगार्डांनी तटबंदी तयार केली व तिच्या आधाराने शत्रुसैन्याशी ते लढत राहिले. नदीपलीकडील लष्करी पलटणीतून त्यांच्यावर गोळीबार चालू झाला. गनबोटीमधून त्यांच्यावर तोफाचा मारा करण्यात आला. भेकनिकल युनिथनमधील एक हजार सशस्त्र मवाल्यांनी त्यांच्या पिछाडीवर हल्ला चढावला. रेडगार्ड व त्यांचे इतर साथीदार भिळून या तटबंदीमागून लढत राहिलेले एकदर कामगार सैनिक फार फार तर तीन साडे तीन हजारपर्यंत होते. याचकमकीला १२ डिसेंबर रोजी सध्याकाळी तोंड लागले पण या थोड्याशा बहादूर लोकांनी दुसरे दिवशी सकाळी १० वाजेपर्यंत आपल्या जागा न सोडता लढत चालू ठेवली. शेवटी शत्रूसैन्याने अगदी लगट केली त्यावेळी त्यांनी या तटबंदीचा त्याग करून माघार घेतली. ही माघार घेतानाही रस्तोरस्ती ते शत्रूसैन्याशी लढत राहिले व त्यांचे कडे फोडून निसटून गेले. दोनप्रहरी शहरातील मध्यमार्गी असलेल्या सरकारी कचेऱ्याजवळ उरल्या सवरल्या कम्यूनच्या सैनिकांनी चोहोकडून त्यांच्यावर घावून आलेल्या सरकारी सैनिकांशी दोनतासपर्यंत लढत दिली. जवळचा दारू गोळा सपला व त्यापैकी अखेरचा सैनिक धारातीर्थी पडला तेव्हाच हे युद्ध थांबले. शहरातील कामगार वस्तीवरही व्हाम्पोआलष्करातील सैनिकांनी हल्ला चढाविला. कामगारांनी मोठ्या शौर्याने या कवाडती सैन्याला तोंड देऊन पाच वेळा मागे हटावयास लावले. १०, २०, ३०, ४० कामगारांचे गट करून या सशस्त्र सैनिकांवरोबर ते लढत राहिले.

पण ही लढत फार वेळ टिकली नाही. घोडदळी लष्कराने या गटावर निर्दय-पणाचे हल्ले करून त्यांना जमिनीवर लोळाविले व त्यांच्या प्रेतावरून आपले घोडे चालविले. हा लढा चालू असता शहरात ठिकठिकाणी राष्ट्रीय सैनिकांनी व मेकॅनिकल युनिशनच्या मवाली सैनिकांनी आगी लावल्या. कम्प्यूनचा नाश करण्याच्या कार्मी चीनी, ब्रिटिश व जपानी गनबोटींनी सहकार्य केले. या गनबोटींतून झालेल्या तोफांच्या मान्याने शहरच्या मध्यभागातील मोठ-मोठ्या इमारतींना आगी लागल्या व सेंट्रल बँकेच्या इमारतीचाही काही भाग जळाला. या परिस्थितीचा फायदा शहरातील गुन्हेगार वृत्तीच्या लोकांनी घेतला. त्यांनी ठिकठिकाणी मनसोक्त लूटालूट केली. याप्रमाणे ११ ते १३ डिसेंबर-पर्यंत तीन दिवस कॅन्टन शहरभर सर्वत्र दगोवोपे, लुटालूट, जाळपोळ व प्रत्यक्ष युद्धाच्या चकमकी चालू होत्या. कामगारांच्या रेडगार्डांचा प्रतिकार दाणून पाडल्यानंतर हे इत्याकाड सपावबास पाहिजे होतें पण तसे झाले नाही. विजयाने मदोन्मत्त झालेल्या राष्ट्रीय सैन्यातील रानदाडग्या शिपायांनी शहरात गल्लोगल्ली घरातून शिरून शोकडो तरुण स्त्रियांवर अत्याचार केले व नंतर त्यांना रस्त्यावर ओढून आणून त्यांना गोळ्या घालून ठार केले. केस बॉब केलेले असले की, ते जहालपणाचें लक्षण आहे, असे समजून त्या स्त्रियांना मुद्दाम पकडण्यात आले व हाल हाल करून त्यांना ठार करण्यात आले. कम्प्युनिस्ट स्त्रियांच्या अगावर रॉकेल ओतून त्यांना जिवतपर्णी जाळण्यात आले. “कॅन्टनला या तीन दिवसात नरकपुरीचें स्वरूप प्राप्त झाले होते. रस्त्यातून, गल्ल्यातून, जिकडे पाहावे तिकडे स्त्रीपुरुषांची प्रेते पडलीं होती. या दिवसात खरोखरीच रस्त्यातून रक्ताचे पाट बाहिले. दगडा, विटा, बाबूचे भाले सर्व रस्ताभर पसरून पडलीं होती. रस्त्यावर पडलेलीं प्रेते मोटार लांब्यातून लाकडाप्रमाणें रचून शहराबाहेरच्या भैदानाकडे दफन करण्याकरता नेण्यात येत होती.” अशी या प्रसंगाची हृदयद्रावक कहाणी पेकिङ्च्या ‘शुतिनपाव’ पत्राच्या बातमीदाराने प्रसिद्ध केली. क्रांतिकारक कमिटीचा मुख्याधिकारी चॅड् ताइ ली व पाच रशियन या कत्तलीत कामास आले व बाकीचे काहीं पुढारी शत्रूची फळी फोडून निघून गेले व न्यूमान वगैरे काहीं पुढारी लढाई सपल्यावर

शहरात झालेल्या दगलीच्या वेळी सधी मिळताच निसटून गेले. याप्रमाणे कॅन्टनमध्ये आदल्या दिवशी प्रस्थापित झालेले कम्यून दुसऱ्या दिवशी खलास झाले व १३ डिसेंबर रोजी कम्यूनच्या पोलिस कार्टरमवील मुख्य ठाण्यावरील लाल बावटा खाली ओढण्यात आला.

शाषायच्या कत्तलीपेक्षा कॅन्टन कम्यूनचा नाश करण्याकरता चिआङ् काथी शेकच्या साथीदारानी कॅन्टनमध्ये केलेली कामगाराची कत्तल व शहरातील नागरिकावर केलेले अत्याचार अधिक भयंकर स्वरूपाचे होते. शाषायमधील कामगारानी केवळ सार्वत्रिक सपाचा पुकारा केला व सर्व शहर ताब्यात घेण्याचा प्रयत्न केला पण कम्यूनिस्टांच्या नेतृत्वाखाली कॅन्टनमधील कामगारानी यापुढे जाऊन कॅन्टनमध्ये कामगार-शेतकरी-सैनिकाचे स्वतंत्र सोव्हिएट प्रस्थापित केले, ही गोष्ट भाडविलशाहीशी व परकीय साम्राज्यवाद्याशी सगनमत करू पाहणाऱ्या चिआङ्ला व त्याच्या साथीदाराना कशी सहन होणार ? त्यानी आपले होंते नव्हते तेवढे बळ खर्ची घालून या कम्यूनचा धुव्वा उडविला.

एकाद्या चढाईच्या चळवळीत अपयश आले म्हणजे त्याचा दोष कोणाकडे, यासंबंधाने स्वाभाविकच चर्चा सुरू होतात. तेव्हा अशा प्रकारच्या चर्चा होऊन परस्परावर दोषारोप लादण्यात येऊ नयेत, आपसात बेदिली वाढू नये. म्हणून चिनी कम्यूनिस्ट पोलिटिकल ब्युरोने ३ जानेवारी १९२८ रोजी या सबंधात एक ठराव करून आपले मत पुढीलप्रमाणे जाहीर केले:—

“ फक्त म्हाड सधीसाधूच तेवढे असल्या उठावाला अकालिक धाडसी कर्म किंवा लष्करी शिपायानी केलेला कट म्हणू शकतात. कम्यूनिस्ट पक्षाच्या कॅन्टन शाखेत व सेंट्रल कमिटीच्या सभामदत असल्या सधीसाधू-वादाला अवकाश मिळालेला नाही. डिसेंबर च्या दुसऱ्या आठवड्यात कॅन्टनमध्ये झालेला उठाव वर्गकलहाच्या विकासाचा व भौतिक परिस्थिति जुळून आल्यामुळे उत्पन्न झालेल्या प्रसंगाचा अपरिहार्य परिणाम होता. प्रत्यक्ष क्रांतिकारक सत्ता प्रस्थापित करण्यासाठी उठाव करण्याशिवाय कॅन्टनमधील कामगार वर्गाला गत्यंतरच नव्हते. ”

“ कॅन्टनचे बड हे घाडसी कर्म नसून सोव्हिएट सत्ता सघटित करण्याकरता कामगार वर्गानें घेतलेला तो शूर प्रयत्न होता. या बाबतीत काहीं चुका झालेल्या असल्या तरी चिनी कामगाराचें अत्यंत शौर्यशाली कृत्व म्हणून त्याची गणना केली पाहिजे. ” असा अभिप्राय या प्रसंगानंतर एक मदिन्थानें भरलेल्या कम्प्यूनिस्ट इटर नॅशनलच्या कार्यकारी मंडळाच्या सभेंत व्यक्त करण्यात आला.

शेतकऱ्यांवर वाढता जुलूम—१९२७ मध्ये झालेल्या या दडप-शाहीमुळे चीनमधील कामगार—शेतकरी चळवळीला मोठा धक्का बसला. किसान—कामगारांच्या सर्व सघटना मोडून टाकण्यात आल्या. जमीनींचे खड व कर भरमसाट वाढविण्यात आले. सुभेदारांच्या अरेरावीला पारावार राहिला नाहीं आणि या मनुष्यकृत सकटाच्या भरतीत दैवी आपत्तींचीही भर पडली. महापूर, दुष्काळ व उपासमारथानीं सर्व देशभर कहर करून सोडला १९२८ सालच्या दुष्काळात ६००,००,००० लोक उपासमारीला बळी पडले. यापैकी खेडयापाड्यातील शेतकरीच बहुसंख्य होते, हें सागावयास नको. १९३१ च्या महापुराने २५०,००,००० लोकांच्या उपजीविकेच्या साधनाचा नाश केला. जमीनींचे मालक असलेल्या शेतकऱ्याला सरकारी कर वगैरे भाग्यून जेमतेम कसे तरी वर्षभर जगता येईल, इतकीच धान्यसामुग्री त्याच्या-जवळ राहू लागली. खडाने जमीन करणाऱ्याचे वार्षिक उत्पन्न ५०।६० रुपयांवर येऊन पोचलें. त्यांच्यावरील सावकारी कर्जाचा बोजा वाढत चालला. या दिवसात जमीनदारीची साहाजिकच वाढ झाली. सावकारांनी व व्यापाऱ्यांनी आपला पैसा उद्योगधंद्यात न गुंतवता जमीनींत तो गुंतविला व शेतकऱ्यांकडून खडाच्या रूपानें उत्पन्नाचा तीन चतुर्थांश भाग ते बळकावू लागले. चीनमधील विशेषतः दक्षीण चीनमधील निम्यांवर शेतकरी गुलामगिरीच्या अवस्थेला पोचला. उपासमारीचे कष्ट सहन करीत जमीनदारांच्या व सावकारांच्या चैनी चालवाव्या, एवढेच त्याचें काम राहिलें.

कामगारांची दैन—१९२८ नंतरच्या या दोन तीन वर्षांच्या कालात कामगारांची स्थितीहि निकृष्टावस्थेला पोचली. शाघाव व कॅन्टन येथील अमानुष दड पशाहीमुळें कामगारसघटना मोडून गेल्या ही सधीं साधून कार-

स्नानदारानीं मजुरांच्या पगारात काटाकाटी करावला सुरवात केली. १९२८ सालीं मजुरांच्या महिन्याचें उत्पन्नाचे प्रमाण निम्ब्याने कमी होऊन ते द. म. १६ शिल्लिगावर (अदमासे १२ रु.) थेऊन पोचलें. कामगारांच्या कुटुंबातील बहुतेक सर्व माणसे कारखान्यात कामे करतात. एका कुटुंबात सरासरी पुरुष, स्त्रिया, मुले मिळून पाच माणसें कामावर जातात, असे गृहीत धरलें तरी त्या सर्वांचें एकूण द. म. मजुरांचें उत्पन्न ३८ शि. (सरासरी २२ रु. ४ आणे) पडू लागले. चिनी कामगारांची ही सर्वात जास्त मिळकत होती. कामगाराकडून किती तास सारखें काम करून घ्यावें याचेही या दिवसात प्रमाण राहिले नाहीं. १२, १४ काहीं कारखान्यात १८, २२ व काहींतून ३६ तासपर्यंत, मध्यें फक्त खाण्यापुरतीच सवड देऊन मजुराकडून काम करून घेण्यात येऊ लागले. चिनी कामगार शेतकऱ्यांच्या या निकृष्टावस्थेचा जागतिक आर्थिक परिस्थितीवरही परिणाम झाला व १९३० साली जगातील सर्व राष्ट्रांवर कोसळलेल्या आर्थिक अरिष्टाला ४० कोटी चीनी जनतेचें कळसाला पोचलेलें दारिद्र्य कारणीभूत झालें. १९३० च्या आर-भोंच्या दिवसात चिनी जनतेतील शेकडा ९५ लोकांवर या वेळीं अर्धपोटी राहण्याचा प्रसंग आला होता आणि यापैकीं शे. ३५ लोक तर अन्नाला मोताद झाले होते.

कम्युनिस्टांचें नवीन धोरण—याप्रमाणें चीनी कामगार-शेतकरी जनता सर्व काही गमावून बसली होती तरी एक गोष्ट तिने आपल्या हृदयार्शा चिकटून धरून ठेवली व ती गोष्ट म्हणजे स्वातंत्र्याची इच्छा. सर्व प्रकारच्या पिळणुकीपासून मुक्त होण्याची तीव्र इच्छा. समाजातील सर्व वर्गांना पूर्ण स्वातंत्र्य, हें चीनी क्रातीचे न्येथ होते. अशा ध्येयांवर पेटवलेली स्वातंत्र्यज्योत कधीही विझत नसते. दैवी व मानवी आपत्तींनीं सर्वतोपरी गाजलेल्या परिस्थितीतही चीनी जनतेनें आपल्या सर्व शक्ति पुन्हा संघटित करण्याचा जोराचा प्रयत्न केला. या आपत्तींनीं ती मुळींच निराश झालेली नव्हती. चिनी कम्युनिस्टाना तर निराशा ही काय चीज आहे, हें माहीत नव्हतें. कम्युनिस्ट अन् निराशा या दोहींचें एकत्र अस्तित्व कधींच असू शकत नाहीं. परमावधीची चिकाटी हा कम्युनिस्टांच्या आंग्ग्या

एक विशेष गुण असतो. कम्प्युनिझमच्या प्रतिष्ठापनेच्या दृष्टीने बर्किचिन्तू जरी पाऊल पुढे पडत असेल तर त्याकरता सर्वस्वाचा त्याग करण्याची त्याची तयारी असते आणि याकरिताच आपसातील एकीकरता तो घडपडत असतो. जे आपल्याला मारखे पाण्यात पाडतात, आपलें अस्तित्वसुद्धा ज्यांना सहन होत नाही त्यांच्याशीसुद्धा ऐक्य करण्यास तो तयार असतो. आपल्याविरुद्ध कोणी कितीही कारवाया केलेल्या असल्या, आपले कितीही नुकसान केलेले असलें, आपल्या भाईच्या माना मुरगळल्या व त्याच्या कत्तली उडविल्या असल्या तरी त्या तो सर्व विसरतो व पुढील कार्यावर नजर देऊन एकीकरता त्यांच्याशीही तडजोड करण्यास तो तयार असतो. या करताच त्यानी १९२६-१९२७ पर्यंत चिआङ् काथी शेकबरोबर शक्य तितकें पडतें घेतले. पण चिआङ्ने व त्याच्या साथीदारांनी शाघायच्या सार्वत्रिक सपाचा धुव्या उडवून व कॅन्टन कम्प्यून प्रस्थापित करणाऱ्या कामगारांच्या कत्तली करून आपले जनताद्रोही धोरण ज्वहीर केले. चिनी भाडवलग्राहीशी व परकीय साम्राज्यशाहीशी सगनमत करून चीनी लोकशाहीचा व क्रातीचा विश्वासघात केला त्यावेळींच चीनमध्ये स्वतंत्र कम्प्युनिस्ट सत्ता प्रस्थापित करण्याच्या मार्गाला वे लागले. १९२७ सालीं शाघाय व त्याच्या पाठोपाठ झालेल्या कॅन्टनच्या कामगार कत्तलीनंतर आपल्या सर्व सघटित शक्ति विस्कळित झाल्या आहेत, हें चीनी कम्प्युनिस्टाना दिसत होते तरी त्यामुळे मुळींच न डगमगता आपल्या हार्ती राहिल्या साहिलेल्या शक्तींची पुनर्घटना करून चीनमध्ये स्वतंत्र सोव्हिएट व स्वतंत्र सत्ता प्रस्थापित करण्याचें त्यानी ठरविलें व कुओमिन्ताङ्च्या सत्तेविरुद्ध बडाचे निशाण उभारले. सहाव्या कॉंग्रेसमध्ये कम्प्युनिस्ट इटर नॅशनलच्या सभासदानीही चीनी कम्प्युनिस्टांच्या या धोरणास पुढीलप्रमाणें पाठिंबा दिला.

“ बावेळीं चीनी कम्प्युनिस्ट पक्षानें सोव्हिएट प्रस्थापनेचा व कामगारांच्या लोकसत्तामूलक हुकुमशाहीचा चीनी जनतेत प्रचार करावा व जनतेने सशस्त्र होऊन क्रातिकारक बंडे करणे कसे अपरिहार्य आहे, हें त्यांना समजावून सागावे. सत्ता धारण करणाऱ्या गटाला उलथून टाकणें व क्रातिकारक बंडाच्या निदर्शनाकरता जनतेच्या शक्तींची जमवाजमव करणे, कसे

जरूरीचें आहे हेंही चिनी कामगार शेतकरी जनतेला समजावून द्यावे. राज्यसत्ता काबीज करणें, बंडाचीं साधनें या दृष्टीनें सोव्हिएट्वाची संघटना करणें, जमीनदाराच्या व बड्या मालमत्तावाल्याच्या मालमत्ता जप्त करणें व परकीय साम्राज्यवाद्यांना हाकून लावणे, या धोरणाचा सुसंगतपणें व मार्गेंपुढें न पाहता अवलंब करवा. क्रातीच्या वाढत्या सामर्थ्यामुळें चीनी कम्युनिस्ट पक्षाला असें आढळून येईल कीं, कुओमिन्ताङ्ची सत्ता उलथून टाकण्याकरता व भाडवलशाही लोकसत्तात्मक क्रातीचें कार्य पूर्ण करण्याकरता सशस्त्र बंड उभारणें व त्याची तयारी करणें हाच एक व्यवहार्य व ताबडतोबीचा मार्ग आहे.”

चीनी कम्युनिस्ट पार्टीनें कुओमिन्ताङ् सरकारविरुद्ध बंडाचें निशाण उभारण्याचें व चीनमध्ये स्वतंत्र सोव्हिएट सत्ता प्रस्थापित करण्याचें नवीन धोरण स्वीकारल्यावर पार्टीतील सर्व मतभेद नाहींसे झाले. शहरातून कामगार-संघटनेचें काम करणाऱ्या व खेड्यातून शेतकरी संघटना करणाऱ्या पार्टीतील कार्यकर्त्यांनी आपसातील किरकोळ मतभेद बाजूला ठेवले व पार्टीने ठरविलेल्या वरील महान् कार्याकरता ते एकजूट झाले. पार्टीजवळ यावेळी प्रत्यक्ष अशी फौज नव्हती. शाषाथ व कॅन्टन येथे त्यांनी दोन मोठ्या लढाया पार्टीच्या नेतृत्वाखाली दिल्या होत्या. त्याचप्रमाणें चीनमधील खेड्यापाड्यातून शेतकऱ्यांनी संघटितरीतीनें जमीनदारांविरुद्ध लढत चालविली होती. या लढाऊ कामकरी-शेतकरीवर्गांतूनच माउ च तुङ् व ज्यू दे प्रभृति कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांनी लाल फौजा निर्माण केल्या. शाषाथ व कॅन्टनमधून वचावून आलेले सशस्त्र कामगार व कामगार स्वयंसेनिक व खेड्यापाड्यातील बंडखोर सशस्त्र शेतकरी यांची उरलीं सुरलीं पथकें पार्टीच्या पुढाऱ्यांनी एकत्र आणलीं व लालफौजेचा पाया घातला.

लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही कीं, सत्ता काबीज करण्याची चीन-मधील यापुढची सर्व चळवळ माउ च तुङ् या अद्वितीय पुढाऱ्याच्या नेतृत्वाखालीं सुरू झाली व आजही त्याच्याच नेतृत्वाखालीं चीनी कम्युनिस्ट कुओमिन्ताङ्च्या प्रतिगामी सरकारविरुद्ध लढत आहेत.

माउ च तुंडू

प्राथमिक शिक्षण—माउ च तुंडू हा गरीब चीनी शेतकऱ्याचा मुलगा. त्याचा जन्म १८९३ मध्ये एका लहानशा खेड्यात झाला. वयाच्या आठव्या वर्षी माउ शाळेत जाऊ लागला व पुढील पाच वर्षे खेड्यातल्या या शाळेतच त्याने शिक्षण घेतलं. शाळेतल्या अभ्यासात त्याची प्रगति होऊ लागली. तो चांगले लिहू वाचू लागला त्यावेळी त्याला दुसराच एक नाद लागला. वर्गाला लावलेल्या पुस्तकापेक्षा चीनी पुराणातल्या गोष्टांची व काव्यांची पुस्तके त्याला जास्त आवडू लागली. या पुस्तकातील चीनी बडखोराच्या गोष्टी त्याला फार आवडत. या पुराणातल्या लढवऱ्याच्या गोष्टी तो आपल्या शाळासोबत्याना सांगे तेव्हा हीं मुलेही असलीं पुस्तके वाचू लागली. मास्तराला ही गोष्ट आवडली नाही. त्याने हीं पुस्तके वाचण्याची बंदी केली तस-तशीं मुले तीं आदरून वाचू लागलीं. हातात वर दिसायला वर्गाचें पुस्तक पण त्याच्या आत गोष्टीचे पुस्तक लपवून मुले ते वाचीत. या गोष्टीच्या बाबतीत माउला एक विशेष महत्त्वाची गोष्ट आढळून आली. सेनापति, सरकारी अधिकारी व विद्वान् यांच्याच सवधाच्या या या गोष्टी असत. गोष्टीतला नायक कर्वीही शेतकरी असायचा नाही, हे पाहून त्याला आश्चर्य वाटे हे लोक जमिनीचे मालक होते, सत्ताधीश होते, जमिनीवर मेहनत मशागत करावी व राबून जमीन पिकवावी, हे शेतकऱ्याचे काम. तेव्हा या राबणाऱ्या लोकाची काय किंमत ? म्हणून या सर्व गोष्टीतून या जमिनीच्या मालकाचाच बडेजाव गायला जावा व त्याच्या वैभवाचें व शौर्याचें स्तोम या गोष्टीतून माजविले जावे, हेंच स्वाभाविक अहि असे त्याला वाटू लागले “ सावधगिरीचे शब्द “ Words of warning ” या नावाचें एक पुस्तक त्याला याच दिवसात वाचावयास मिळाले. हे पुस्तक त्याला फार आवडलें. रेल्वे, टेलीफोन, टेलीग्राफ या पाश्चात्य सुधारणा अमलात आणण्याकडे चीनी लोकांचे लक्ष नाही. यामुळेच चीन जगातील इतर राष्ट्रांच्या मागे पडला आहे व दुर्बल बनला आहे, अशी सुधारणावादी चीनी

लोकाची मते या पुस्तकात प्रतिपादली होती. असली पुस्तके वाचणे म्हणजे केवळ वेळेचा अपव्यय आहे, असे माऊच्या बापाला वाटे. वर्गात लावलेली पुस्तके माऊने वाचली व भराभर एका मागून एक परीक्षा पास होऊन वकील व्हावे व कोर्टातील आपल्या कामाला मदत करावी, ही बापाची इच्छा होती. पण ती सफल झाली नाही. वरील पुस्तकांमुळे पाश्चात्य शिक्षण घेण्याची इच्छा माऊच्या मनात उत्पन्न झाली. शेतीच्या कामाचा त्याला कटाळा आला. आपल्याला कोठे तरी शहरास पाठविण्याबद्दल त्याने बापाला विचारले. त्याला ही गोष्ट मुळांच पसत पडली नाही. बापलेकांचे या बाबतीत भाडण झाले. माऊ घरातून पळून गेला. आपल्या एका कायद्याचा अभ्यास करणाऱ्या बेकार मित्राच्या गांधी तो जाऊन राहिला. या गावातल्या शाळेत त्याने नाव घातले. या शाळेत एक जहाल मतवादी शिक्षक होता. बुद्ध धर्माविरुद्ध तो प्रचार करित होता, त्याचप्रमाणे सगळ्या देवळातील मूर्ति काढून टाकून त्यातून शाळा स्थापन केल्या पाहिजेत, असे तो सागत असे. जात्याच बड खोर असलेल्या माऊला हा मास्तर फार आवडत अस.

लष्करात प्रवेश—चागशा शहरातील मिडलस्कूलमध्ये जाऊन आपले शिक्षण पुढे चालू ठेवावे अशी माऊची फारा दिवसाची इच्छा होती. प्राथमिक शाळेंतील एका शिक्षकाने त्याला या कामी मदत केली. चागशा-मधील या शाळेत त्याला प्रवेश मिळाला पण पुढे अशा काही गोष्टी घडून आल्या की, सहा महिन्यापेक्षा जास्त दिवस तो या ठिकाणी राहू शकला नाही. “लोकशक्ति” (मिन् ली पाव) हे पहिले वर्तमानपत्र त्याला या ठिकाणी वाचावयास मिळाले. मॅन्चू घराण्याविरुद्ध कॅन्टनमधील क्रांतीचा उठाव, बहात्तर वीराचा प्रशसनीय मृत्यू, सन्थत्सेनसवधाच्या गोष्टी त्याने या ठिकाणी प्रथम ऐकल्या. क्रांतीच्या पहिल्या उठावाची ही वेळ होती. या सर्व गोष्टी ऐकून त्याचे मन इतके प्रक्षुब्ध झाले की, त्याने या विषयावर एक लेख लिहिला व शाळेच्या भिंतीवर तो चिकटवून टाकला. यावेळी श्चेन्युआन्-हँकौ रेल्वे बाधण्याकरता परदेशी भाडविल देशात गुतविता काम नये याबद्दल व चीनमध्ये पार्लमेंट स्थापन करण्यात यावे, या मागणीच्या बाबतीत देशात चळवळ चालू होती. मॅन्चू घराण्याबद्दलचें राजनिष्ठेचे चिन्ह

म्हणून घीनी जनतेवर लादलेल्या केसांच्या शेपट्याविरुद्ध मोहीम काढून चागशा थैथील विद्यार्थ्यांनी आपल्याला वाटणारा मॅन्व्यूद्वेष प्रकट केला. माउने व त्याच्या एका स्नेह्याने प्रथम आपले शेपटे कापून टाकले. शेपटे कापून टाकण्याचे प्रथम कबूत करून वेळ आली तेव्हा प्रत्यक्ष कृति करण्यास काही विद्यार्थी मागे पुढे पाहू लागले. माउने व त्याच्या दोस्ताने या विद्यार्थ्यांना एकाकी गाठून त्यांच्यावर हल्ला चढवला व त्याचे शेपटे कापून टाकले. त्याच्या कात्रीला दहापेक्षा अधिक लोकांचे शेपटे बळी पडले. बुहान-मधील क्रातीच्या उठावानंतर हुनानमध्ये लष्करी कायदा पुकारण्यात आला. ली युआङ हॅडच्या नेतृत्वाखाली हा उठाव झाला होता. एका क्रातिकारकाने शाळेत येऊन या सववात आवेशयुक्त भाषण केले. प्रिन्सिमालने या व्याख्यानानास परवानगी दिली होती. वक्त्याच्या भाषणानंतर सात आठ विद्यार्थ्यांनी प्रजासत्ताकराज्याच्या प्रस्थापनेबद्दल व या झगड्यात भाग घेण्यासबधाने भाषणे केले. या भाषणानंतर चार पाच दिवसांनी ली युआन् हॅडच्या क्रातिकारक फौजेत सामील होण्याचे माउने व त्याच्या काही मित्रांनी टरविले व याकरिता त्यांनी काही थोडे पैसेही जमविले.

त्याच्या शाळेतील बरेच विद्यार्थी लष्करात सामील होत होते. क्रातीचे कार्य पूर्ण करण्याकरता क्रातीकरता उभारलेल्या प्रत्यक्ष लष्करातच तो शिरला या लष्करात दर महा सात डॉलर पगार त्याला मिळत होता. लाऊ फोजेचा सेनापति म्हणून पुढे त्याला जो पगार मिळत होता त्यापेक्षा हा पगार जास्त होता. महिन्याचा खर्च काटकरांनी भागून बाकीच्या पैश्यातून तो वर्तमान पत्रे विकत घेत असे. या पत्रातून समाजवादाचा उदापोद चालू होता. समाजवादावरील काही पत्रेही त्याला या ठिकाणी वाचावयाला मिळाली. क्रातीचा निर्णय अद्याप लागलेला नव्हता. पक्षाच्या नेतृत्वाबद्दल कुओमिन्ताइ-मध्ये झगडा चालू होता. मॅन्व्यूविरुद्ध व युआन् शी काथीविरुद्धही लष्करी पथके उभारण्यात येत होती. हुनानचे लष्कर त्यापैकीच एक होते व प्रत्यक्ष लढाई सुरू करण्याच्याही तें वेतात होते, पण झगड्यात सन्धत्सेन व युआन् शी काथी यांचे संगनमत झाले. उत्तर दक्षिणेचा मिलाफ झाला. नान्किङ् सरकारचे विसर्जन करण्यात आले. तेव्हा क्रातिकार्य समाप्त झाले अशा समजुतीने

त्याने लष्करी नोकरीचा राजीनामा दिला व पुन्हा तो अभ्यासाकडे वळला. कोणाची मदत न घेता स्वतःच अभ्यास करण्याचे त्याने या वेळी ठरविले. हुनान प्रातिक वाचनालयात तो निश्चिने जाऊ लागला. सहा महिने स्वतः ठरविलेल्या वेळापत्रकाप्रमाणे त्याने वाचन चालू ठेवले. या अवकाशात त्याचे इंग्रजीचे ज्ञानही चांगले वाढले होते. पण पैशांच्या अभावामुळे त्याला हा अभ्यासही सोडावा लागला. कोणत्या तरी शाळेत गेल्याशिवाय पैशांची मदत करण्यास घरची मंडळी तयार नव्हती याच वेळी हुनान नॉर्मल स्कूलच्या जाहिरातीने त्याचे मन मोहून गेले. या शाळेत राहण्याची व जेवण्याची व्यवस्था थोड्या पैशात होते असे पाहून त्याच्या दोन मित्रांनी तेथेच जाण्याचा त्याला आग्रह केला. प्रवेश परीक्षेकरता लागणारा निबंध तयार करण्याचे कामी माउची मदत त्यांना पाहिजे होती. या दोन्ही मित्रांचे निबंध त्याने लिहून काढले व स्वतःकरताही एक निबंध लिहिला. तीन्ही निबंध परीक्षकाना पसत पडले. वास्तविक या परीक्षेत तो तीनदा पास झाला ! या शाळेत तो पाच वर्षे राहिला व शेवटची परीक्षा पास होऊन त्याने तेथील डिग्री मिळविली.

या शाळेत गिकत असताना लोकपत्र (मिन् पात्र) नावाच्या पत्राचे जुने अंक त्याच्या वाचण्यात आले. “तुड् मिड् दुई” नावाच्या क्रांतिकारक गुप्त मंडळाची माहिती याने या अकातून वाचली. या मंडळाच्या चळवळी व क्रांतिकारक कार्यक्रमाही त्याला या पत्राच्या जुन्या अकातून वाचावयास मिळाला व त्यालाही आपण असे एकादे मंडळ काढावे, असे वाटू लागले. व हळू हळू तरुण मंडळींशी सहवास ठेवून व त्यांच्याशी चर्चा करून त्याने एक मित्रमंडळ आपल्याभोवती जमा केले व काही दिवसांनी “लोक-शिक्षण मंडळ” नावाचे एक मंडळ त्याने स्थापन केले. भारदस्त व गभीर मनोवृत्तीची ही मंडळी होती. क्षुल्लक व क्षुद्र गोष्टीसंबधाने त्याच्यात कधीच चर्चा चालायच्या नाहींत. ते काही बोलत, करीत, त्यांच्या मागे काही तरी विशिष्ट हेतू असायचा. प्रेम किंवा मजा करायला त्यांना वेळ नव्हता. देशाची आजची परिस्थिति आणवाणीची आहे. ज्ञानसंपादनाची यावेळी अत्यंत जरूरी आहे, स्त्रिया व किंवा व्यक्तिविषयक गोष्टींचा विचार करीत

गहण्याची किंवा त्यासंबंधाने गप्पा मारीत वसण्याची ही वेळ नाही, असे त्यांना वाटे. तो चौदा वर्षांचा असताना त्यांच्या आईबापांनी वीस वर्षांच्या एका मुलीशी त्यांचे लग्न लावून दिले होते. तिच्याबरोबर त्याने कधीच सहवास केला नाही आणि पुढेही ही नवराबायको कधी एकत्र राहिली नाहीत आणि आता तर ती आपली बायको आहे, असे न समजण्यापर्यंत त्याची मजल गेली होती. स्त्रियांच्या सौंदर्यासंबंधाने चकाच्या पिटणे हा तरुण मुलांचा सहज स्वभाव, पण या मडळीच्या बोलण्यात या विषयाला मज्जाव होता. देशकार्यात पडल्यावर केव्हा कोणता प्रसंग येईल याचा नियम नाही. याकरता आपले शरीर मजबूत व काटक असायला पाहिजे. याकरिता ही तरुण मडळी हिवाळ्याच्या सुटीत शेतातून व गहराच्या तटवदीवर फिरायला जात असत. पाऊस पडत असताना अगातले शर्ट काढून ते पावसातून फिरत व पावसाळी स्नान, असे त्याला नाव देत. उन्हाळ्यात कडक ऊन्हा पडले असताना असेच फिरायला निघत व या व्यायामाला सूर्यस्नान असे नाव देत. वादळी हवेत असेच उघडे होऊन ते खेळत व त्याला वादळी स्नान असे म्हणत. बर्फ व धुकें पडत असताना उघड्यावर ही मडळी निजत व नोवेबर महिन्यात नदीच्या थडगार पाण्यात पोहत राहत. माउवर व त्यांच्या साथीदारावर त्यांच्या पुढच्या आयुष्यात जे खडतर प्रसंग आले त्यावेळी या कसरतीचा व शरीर काटक बनविण्याच्या त्यांच्या या व्यायामाचा त्यांना फार उपयोग झाला यात शकाच नाही. माउने १९१७ मध्ये स्थापन केलेल्या या मडळीचे ८० सभासद होते व यापैकी बरेच लोक पुढे कम्युनिस्ट पार्टीत शिरले, पार्टीची जबाबदारीची कामे त्यांनी केली व चीनी क्रांतीच्या इतिहासात आपली नावे त्यांनी भजरांमर करून ठेवली. दुपे भागातील तरुण मडळींनी याच वेळी “समाज हितवर्धक मडळ ” (शिन्-मिन् शिअ हुई) नावाची संस्था काढली व या संस्थेचेही सभासद पुढे कम्युनिस्ट पार्टीत सामील झाले. चीनच्या राजधानीच्या शहरात, पेपिङ्मध्ये याच धर्तांवर एक तरुणांचे मडळ प्रस्थापित झाले व तेहि पुढे कम्युनिस्ट बनले. शाघाय, हॅङ्चौ, हॅकौ, तिन्चिन् वगैरे शहरातूनही अशाच प्रकारची जहाल तरुण मडळे निघाली होती. लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही की, चीन-

मध्ये सर्वत्र पसरलेल्या या तरुण मडळाच्या कार्याला “नव जवान” (चिन् छिड् निन्) नावाच्या मासिकाकडून स्फूर्ति मिळत होती. हे प्रसिद्ध मासिक चेन् तू सूच्या सपादकत्वाखाली चालू होते. चेन् तू सू हा रूथातनाम निबब लेखक व विद्वान होता. पेकिंग राष्ट्रीय विद्यापीठाच्या वाङ्मय शाखेचा बरीच वर्षे तो प्रमुख होता. “वाङ्मय पुनरुज्जीवन बाल सस्था” असे या शाखेला नाव देण्यात आले होते. चेन् हाच या सस्थेचा प्रमुख चालक होता. प्राचीन मृत व हजारो शब्द पाठ करावयास लावणारी चिना भाषा त्याज्य ठरवून तिच्या जागी प्रचलित एक हजार शब्दांनी युक्त अशी सुट सुटीत राष्ट्रभाषा चेन्ने बनविली व ती लवकरच लोकरुप्रिय झाली. मोठ्या प्रमाणावर ज्ञानप्रसाराला सोयीची अशी ही भाषा होती. चेन्चे “नव-जवान” मासिक याच भाषेत निघत होते. चीनमधील कम्युनिस्ट पार्टी चेन्नेच प्रस्थापित केली. पुष्कळ दिवस या पार्टीचा तो प्रमुख चालक होता. १९३३ साली कुओमिन्ताङ्ग पक्षाच्या मध्यवर्ती कार्यकारी मडळाचा तो सभासद झाला. कुओमिन्ताङ्ग सरकारने त्याला अटक केली व चौकशीचा फार्स करून दीर्घ मुदतीच्या कैदेची शिक्षा त्याला देण्यात आली.

राजकीय चळवळीत प्रवेश—नॉर्मल स्कूलच्या अभ्यासक्रमाच्या शेवटच्या वर्षी माउची आई वारली. नॉर्मल स्कूलचा ग्रॅज्युएट झाल्यानंतर पेकिंगला जाण्याचे त्याने ठरविले. हुनान प्रांतातले पुष्कळ विद्यार्थी फ्रान्सला जाण्याच्या विचाराने पेकिंगला चालले होते. “काम करा व शिका” या बोजनेप्रमाणे फ्रान्समधील एकाद्या युनिव्हर्सिटीत पाश्चात्य शिक्षण घेण्याचा त्याचा विचार हाता. फ्रान्सला जाणाऱ्या या विद्यार्थ्यांबरोबर तो १९१९ च्या प्रारंभी शाघायला गेला. तिकीटापुरते पैसेदेखील त्याच्या खिशात नव्हते. मित्र मडळीकडून उसनवार पैसे घेऊन तो कसा तरी शाघायला येऊन पोचला. प्रवासात असताना त्याची मनीबॅग व चपलाही कोणी चोरून नेल्या. शाघायला आल्यानंतर फ्रान्सला जाणाऱ्या विद्यार्थ्यांकडून फंड गोळा करण्यात आले, त्यापैकी काही पैसे माउलाही मिळाले. याप्रमाणे खर्चाची थोडीशी सोय झाल्यावर तो चागशाला परत आला व त्याने यापुढे राजकीय चळवळीत प्रत्यक्ष भाग घेण्यास सुरुवात केली. विद्यार्थ्यांच्या चळवळीतच

अर्थात् त्याने प्रथम लक्ष घातले. हुनानमधील विद्यार्थ्यांनी चालविलेल्या “शिआड् चिआड्” या पत्राचे संपादकीय काम त्याने हाती घेतले. दक्षिण चीनमधील विद्यार्थी चळवळीचा जोरदार पुरस्कार या पत्रातून करण्यात येत असे. अर्वाचीन सांस्कृतिक व राजकीय मतप्रणालींचा अभ्यास करण्याकरता ‘सांस्कृतिक ग्रथमंडळ’ नावाची एक संस्था चांगशा येथे स्थापण्यात आली. आरंभापासून या संस्थेच्या कामात माउने कळकळीने भाग घेतला होता. ही नवीन निघालेली, सत्या व पूर्वीचे चांगशा येथील समाज हित-सवर्धक मंडळ या दोन्ही संस्थांनी हुनानच्या त्यावेळच्या जुलमी अधिकाऱ्यांविरुद्ध चळवळ चालविली. या अधिकाऱ्यांच्या जुलमाविरुद्ध विद्यार्थ्यांनी सार्वत्रिक सपही केला. पेकिङ्पर्यंत हे गाऱ्हाणे नेण्यात आले पण त्याचा काही उपयोग झाला नाही. या अधिकाऱ्यांने उलट विद्यार्थ्यांतर्फे निघणारे ‘शिआड् चिआड्’ या पत्राच्या प्रकाशनास बंदी केली.

समाजहितसवर्धक मंडळाचा प्रतिनिधी या नात्याने माउ पेकिङला गेला. त्याठिकाणी लष्करी सत्ताविरोधी चळवळीत त्याने भाग घेतला. या चळवळीचा रोख हुनानच्या जुलमी अधिकाऱ्यांविरुद्धही होता. शेवटी या अधिकाऱ्याची बदली होऊन त्या ठिकाणी नवीन अधिकारी नेमण्यात आला. १९१९ मध्ये तो दुसऱ्यादा शाघावला आला. याठिकाणी प्रसिद्ध कम्युनिस्ट पुढारी चेन् तू सू व इतरही काही पुढाऱ्यांच्या भेटी घेऊन हुनानमधील विद्यार्थी चळवळीला त्याने पाठिंब्या मिळविला. चेन् तू सूबरोबर हुनान प्रांताच्या पुनर्घटनेसंबंधाने त्याने चर्चा केली. ही पुनर्घटनेची चळवळ चालविण्याकरता सध्या स्थापन करण्याच्या योजनेसंबंधानेही त्याने त्यांच्याशी विचारविनिमय केला. या सर्व तयारीनिशी तो चांगशाला परत आला व या नवीन संघाच्या प्रस्थापनेच्या कामाला तो लागला. या ठिकाणी त्याने शिक्षकाची नोकरी धरली. उरलेल्या वेळात समाजहितसवर्धक मंडळाचे काम तो करीत होता. हुनानच्या स्वातंत्र्याची प्रातिक स्वायत्ततेची चळवळ या मंडळाने या वेळी हाती घेतली होती. हुनानी स्वातंत्र्यवाद्यांची चळवळ इतकी फोफावली की, या लोकांनी हुनानी पार्लमेंटची बैठक चालू असता तिथ्यावर हल्ला चढविला व पार्लमेंटच्या इमारतीवर असलेली चीनी सरकारचे

निशाणे खाली ओढून ती फाडून टाकली. सरकारने नेमलेले जमीनदार व भाडवळवाले या पार्लमेंटचे सभासद होते. पार्लमेंट-वरील हल्ला ही हुनानमधील चळवळीच्या दृष्टीने एक मोठीच गोष्ट होती. या मडळातर्फे १९२० साली रशियन आक्टोबर क्रांतीच्या वर्षदिनानिमित्त प्रचंड मिरवणूक काढण्यात आली. पण पोलिसांनी ती मोडून टाकली. १९२० च्या हिवाळ्यामध्ये राजकीय भूमिकेवर कामगार संघटनेच्या कामाला त्याने हात घातला. पेकिंगला गेले असताना त्याने “कम्युनिस्ट जाहीरनामा” “वर्गकलह” व “समाजवादाचा इतिहास” ही तीन पुस्तके त्याने वाचली. या पुस्तकांनी माउ च तुङ्चा मार्क्सवादात प्रवेश करून दिला, इतकेच नव्हे तर या पुस्तकातील विचारांच्या मननाने त्याला पूर्ण मार्क्सवादी बनविले. याच वेळी त्याने याड काथी हुइशी लग्न केले. पेकिंग राष्ट्रीय विद्यापीठाची ती एक विद्यार्थिनी होती. चिनी लोकशाहीच्या क्रांतीच्या चळवळीत चिनी तरुणांचे नेतृत्व तिच्याकडे होते. कम्युनिस्ट पार्टीतही अत्यंत कर्तृत्वान् स्त्री म्हणून तिची प्रसिद्धी होती. हुनानमधील जहाल तरुणातील हा अनुकरणीय विवाह होता.

कम्युनिस्ट पार्टीचा सभासद—माउ च तुङ् मार्क्सवादी झाला होता पण कम्युनिस्ट झाला नव्हता. पण तो योग्य लवकरच आला. १९२१ च्या मेमध्ये शाघाय येथे कम्युनिस्ट पार्टीच्या प्रस्थापनेची सभा झाली. या प्रारंभाच्या सभेला माउ व त्याचे इतर १२ हुनानी दोस्त हजर होते. याच वर्षाच्या आक्टोबरमध्ये हुनानमध्ये कम्युनिस्ट पार्टीची पहिली प्रांतिक शाखा उघडण्यात आली व या शाखेचा तो सभासद झाला. इतर प्रांतातून व शहरातूनही पार्टीच्या शाखा स्थापन करण्यात आल्या. मध्यवर्ती पार्टी कमिटीचे ऑफिस अर्थात् शाघाय येथे ठेवण्यात आले.

याच वेळी फ्रान्समध्ये पॅरिस येथे चिनी कम्युनिस्ट पार्टीची संघटना करण्यात आली. “काम करा व शिका.” या योजनेप्रमाणे फ्रान्समधील निरनिराळ्या विद्यापीठातून शिकणाऱ्या कामगार विद्यार्थ्यांनी पॅरिसमधील चिनी कम्युनिस्ट पार्टीच्या स्थापनेत भाग घेतला होता. चाउ एन् लाइ, लो लिसान, चाइ हो शिंड व त्याची पत्नी शाइ चेंन् यू यांनी पार्टीच्या

सघटनेंत प्रमुखत्वानें माग घेतला होता. जर्मनीमध्येहि यानंतर थोड्या दिवसांनी चीनी कम्युनिस्ट पार्टी स्थापन करण्यात आली. लाल फौजेचा आजचा सेनापति जू दे व चिड हुवा विद्यापीठाचा प्रोफेसर चॅड शेड् फू याच्या नेतृत्वाखाली ही पार्टी सघटित करण्यात आली. मास्को व टोकियो-मध्येहि याच वर्षात त्या त्या ठिकाणाच्या चिनी कम्युनिस्टांनी आपल्या पक्षाच्या शाखा उघडल्या

१९२२ च्या मे महिन्यात हुनानमध्ये कम्युनिस्ट पार्टीची शाखा उघडण्यात आली. माउ च तुडला या शाखेचा सेक्रेटरी निवडण्यात आलें.

१९२३ मध्ये कॅन्टन येथे भरलेल्या कम्युनिस्ट पार्टीच्या तिसऱ्या कॉंग्रेसमध्ये उत्तरेकडील लष्करशाहीविरुद्ध सयुक्त फळी उभारण्याकरता कुओमिन्ताइवरोबर सहकार्य करण्याचा महत्वाचा ठराव करण्यात आला. १९२४ च्या उन्हाळ्यात कुओमिन्ताइ पक्षाची पहिली कॉंग्रेस कॅन्टन येथे भरविण्यात आली. या कॉंग्रेसला माउ हजर होता. या सभेनंतर कम्युनिस्ट पार्टीच्या कार्यकारी मंडळाचा सभासद व कुओमिन्ताइ पक्षाच्या कार्यकारी मंडळाचा सभासद या दोन्ही नात्याने सयुक्त आघाडीच्या प्रचाराचें काम त्याने केले.

शाघाय येथे आजारी पडल्यामुळे विश्रांतीकरता तो हुनानला परत आला. पण विश्रांति घेण्याचें बाजूलाच ठेवून हुनानमधील वर्गजागत लढाऊ वृत्तीच्या शेतकऱ्यांच्या सघटनेच्या कामाला त्याने हात घातला व योड्याच दिवसात आपल्या साथीदारांच्या मदतीने हुनान प्रांतात प्रमुख ठिकाणी किसान सघाची त्याने प्रस्थापना केली. कम्युनिस्ट पार्टीने शेतकरी समाजात चालविलेले हें काम जमीनदार वर्गाला अर्थातच पसंत पडलें नाहीं. माउ च तुडला अटक करण्यात यावी, अशी त्यांनी प्रांताच्या गव्हर्नरपार्शी मागणी केली. गव्हर्नरानें त्याला पकडण्याकरता एक लष्करी पथक पाठविलेले पाहून तो कॅन्टनला पळून गेला. कॅन्टनमध्ये असताना कुओमिन्ताइच्या राजकीय खात्यातर्फे प्रसिद्ध होणाऱ्या राजकीय साप्ताहिकाच्या संपादकाची जागा त्याला देण्यात आली. किसान चळवळींतील कार्यकर्त्यांना शिक्षण देण्याचे कामही त्याला यावेळीं देण्यात आले होते. या शिक्षणाचा

अभ्यासक्रम माउनेच तयार केला होता. कॅन्टनमध्ये सुरू केलेल्या या अभ्यास मंडळात शिक्षण घेण्याकरिता चीनमधील एकवीस प्रांतातील शेतकरी सघांचे प्रतिनिधी आले होते. अतर्मगोलियातीलही काहीं विद्यार्थी या शिक्षणाचा लाभ घेण्याकरता कॅन्टनला आले होते. कुओमिन्ताड् पक्षाच्या किसान कामगार या दोन्ही आघाडींचे प्रमुख यावेळीं कम्युनिस्ट होते, हे लक्षात ठेवण्यासारखे आहे.

अखिल चीनी किसान सघ—कम्युनिस्ट पार्टीच्या किसान आघाडीची सर्व जबाबदारी माउवर टाकण्यात आली होती व तिला अनुसरून किसान सघटनेसबबाने अनेक लेखही त्याने यावेळीं लिहिले होते. हुनानी शेतकऱ्यांच्या सघटनेचा त्याला प्रत्यक्ष अनुभव होता. तेव्हा या अनुभवाच्या आधारावर व या बाबतीत त्याने जो अभ्यास केला होता त्याला अनुसरून “चिनी समाजातील निरनिराळ्या वर्गांचे पृथक्करण” हे पत्रक त्याने लिहिले. याच वर्षाच्या मे महिन्यात शाघ्राथ येथे चिआडच्या नेतृत्वाखाली कुओमिन्ताड्ची दुसरी कॉंग्रेस भरली. शाघ्राथमध्ये असताना किसान आघाडीचे काम माउरूडे देण्यात आले होते यानंतर हुनानमधील किसान चळवळीचे निरीक्षण करण्याकरता त्याला तिकड पाठविण्यात आले. हुपे, क्वाड्सी व फुकीन या व विशेषतः हुनान प्रांतात १९२७ च्या वसंत ऋतूच्या सुमारास ही चळवळ इतकी जोराने फोफावली की, कुओमिन्ताड्ला तिचे भय वाढू लागले. सरकारी बडे अधिकारी व सेनानायक ही चळवळ दडपून टाकण्यात आली पाहिजे, हे किसान सघ ‘उडाणटपू लोकांचे सघ’ आहेत, त्यांच्या चळवळी व मागण्या वाजवीपेक्षा फाजील स्वरूपाच्या आहेत, असे म्हणू लागले.

कुओमिन्ताड्विरुद्ध बंडाचा उठाव—१९२७ मधील शाघ्राथ व कॅन्टनमधील अघोर कत्तलीने चीनी कम्युनिस्ट पार्टीची वातांहात झाली खरी पण त्यामुळे चिआड काथी शेकचे व कुओमिन्ताड्चे भाडवलशाही धार्जिणे धोरण चागले उघडकीला आले व चीनी कम्युनिस्टाना आपले क्रांतिकार्य पुढे चालविण्याकरता व डॉ. सन्यत्सेनचा तीन लोकतत्वात्मक कार्यक्रम पूर्णपणे अमलात आणण्याकरता नवी विटी, नवे राज्य उभारावे लागले. या

नंतर पार्टीने उघडपणे शक्य झाले त्या त्या ठिकाणी आपली सोव्हिएट् स्थापन केली व सत्ता काबीज करण्याकरता आपल्या हाताखाली असलेल्या कुओमिन्ताडच्या लष्कराचेच लाल फौजेत रूपांतर करून कुओमिन्ताड-विरुद्ध बंडे उभारण्याची तयारी केली. नान्चाङ्मधील ऐतिहासिक बंड हे या धोरणापैकीच पहिले पाऊल होते. होल्ड व वे तिड्ड यानीं आपल्या हाताखालच्या वीसाव्या पलटणीच्या जोरावर १ आगस्ट १९२७ रोजी या बंडाचा उठाव केला होता. लाल फौजेचा भावी सर सेनापति जू दे बानेही आपल्या पलटणीमह हो लडर्गी या बंडाच्या कार्मी सहकार्य केले होते. नान्चाङ्च्या कवजानंतर चीनमधील कम्युनिस्ट सत्तेला ज्याप्रमाणे सुरुवात झाली त्याचप्रमाणे या बंडानंतर प्रसिद्ध चीनी लाल फौजेच्या उभारणीलाही सुरुवात झाली.

‘ पावसाळी पिकाचे बंड ‘ या नावाने सर्वत्र प्रसिद्धीस आलेल्या बंडाची तयारी करण्याकरता माउ च तुङ्ला चागशाकडे पाठविण्यात आले. पुढीच पाच तत्वावर या बंडाच्या सघटनेची आखणी करण्यात आली होती. (१) कुओमिन्ताड्शी असलेला सबव पूर्णपणे तोडून टाकणे. (२) किसान-कामगारक्रातिकारक सैन्याची उभारणी करणे. (३) लहान, मध्यम, व बड्या सर्व जमीनदारांच्या मालमत्ता जप्त करणे. (४) कुओमिन्ताड् सरकारशी सबध नसलेली स्वतंत्र कम्युनिस्ट सत्ता हुनान प्रांतात प्रस्थापित करणे. (५) खेड्यापाड्यांनून सर्वत्र सोव्हिएट् (पंचराज्ये) स्थापणे.

चीनमधील पहिले सोव्हिएट्—वरील कार्यक्रमाप्रमाणे हुनान-मधील किसान सघाच्यातर्फे व्यापक प्रमाणावर बंडाचा उठाव करण्याकरता किसान-कामगार फौजेच्या पहिल्या तुकड्या संघटित करण्यात आल्या. किसान-कामगार क्रातिकारक लष्कराची ही पहिली फौज होती. हान याङ्-मधील खाणी कामगार प्रमुखत्वाने या पहिल्या तुकडीत होते. हुनानमधील आणखी दोन जिल्ह्यातील किसान स्वयसैनिकाना संघटित करून क्रातिकारक लष्कराची दुसरी फौज उभारण्यात आली. वॅङ् चिङ् वीविरुद्ध बंड करून उठलेल्या बुद्धान सरकारच्या त्या वेळच्या संरक्षक सैन्याला हाताशी धरून तिसऱ्या क्रातिकारक फौजेची उभारणी करण्यात आली. नवीन

भरती करून पहिल्या फौजेतील झालेली नुकसानी भरून काढण्यात आली व माउ च तुङ या फौजेचा पुन्हा सेनानायक झाला. १९२७ च्या हिवाळ्यात पहिल्या फौजेने चिङ् कान्शानमधील आपले ठाणे मजबूत राखले आणि पुढे लवकरच नोवेंबरात हुनानच्या सरहद्दीवरील चालिन भागात कम्युनिस्ट पार्टीचे पहिले सोव्हिएट प्रस्थापित करण्यात आले. लोकशाही तत्वावर या सोव्हिएटचा कार्यक्रम आखण्यात आला होता व त्याची क्रमाक्रमाने प्रगति होईल, असे नेमस्त धोरण ठेवण्यात आले होते. जमीनदार वर्गाला नामोहरम करण्याकरता त्याच्या वाड्यावर हल्ले करावे, ते जाळून टाकावे व हाती सापडतील त्या जमींदाराना ठार करावे, अशा जहाल धोरणाचा पुरस्कार करणारी काही मडळी पुढे आली पण माउने या धोरणाला पाठिंबा दिला नाही. १९२८ च्या मेमध्ये जू दे आपल्या फौजेसह चिङ् कान्शान येथे माउ च तुङ ला येऊन मिळाला. माउच्या प्रगतीपर नेमस्त धोरणाला त्यानेही पाठिंबा दिला. जमीनीची वाटणी करणे व सोव्हिएट प्रस्थापित करणे या दोन्ही कार्यक्रमावर माउ व जू दे यांचे सगनमत झाले व वरील गोष्टी अमलात आणण्याकरता हुनान, काङ् सी व काङ्-तुङ्-प्राताच्या सरहद्दीवरील जिल्ह्यातून सोव्हिएट प्रस्थापित करण्याची योजना त्यांनी तयार केली.

लाल फौजेची उभारणी—याच सुमारास चीनच्या इतर भागातूनही लाल फौजा उभारण्यात आल्या व हुपे प्रांताच्या पूर्व व पश्चिम भागात बडाचे उठाव करण्यात आले. नवीन सोव्हिएट जिल्हे निर्माण करण्याच्या कामी या बंडाचा फार उपयोग झाला. किआङ्सीमधील कम्युनिस्टांनी ली येन लुङ्च्या नेतृत्वाखाली बडे उठवून सोव्हिएट प्रस्थापनेला योग्य अशी भूमिका तयार केली. या लोकातूनच पुढे तिसऱ्या फौजेची उभारणी झाली.

चिङ्कान्शान व त्याच्या नजीकचा डोंगर लाल फौजेचा बाले किल्ला होता. सफेत लष्कराने (कुओमिन्ताह सरकारच्या लष्कराने) ही टेकडी सर करण्याचा दोनदा प्रयत्न केला पण या दोन्ही प्रसर्गी लाल फौजानी या लष्कराचा पराभव केला. या विजयी फौजा चिङ् कान्शानला परत आल्या

त्यावेळीं त्याची पुनर्घटना करून त्यातून प्रसिद्ध चौथ्या लाल फौजेची उभारणी करण्यात आली. जू देला या फौजेचा सेनापति नेमण्यात आले. चिड्कान्शान्ना यावेळीं आणखीही काहीं लाल सैनिकांच्या तुकड्या आल्या. कुओमिन्ताड् लष्करातीलच बेदिल झालेल्या या तुकड्या होत्या. या तुकड्याची पुनर्घटना करून पाचवी फौज निर्माण करण्यात आली. चिड्कान् शान्नाच्या डोगरावर याप्रमाणे सर्व लाल सेना जमा झाल्यामुळे सेनेतील शिपायांचे खाण्यापिण्याचे फार हाळ होऊ लागले. हिवाळ्याकरता लागणारे ऊबदार कपडेही त्यांच्यापाशी नव्हते. तथापि सैनिकांचा उत्साह कमी झाला नव्हता. “ भाडवलशाहीचा नाश करा अनु भुस्सा खा ” अशी एक घोषणा यावेळीं सैनिकातून प्रचलित झाली होती ! किआड् सी प्रातात चौथ्या फौजेने यानंतर मोहीम सुरू केली व त्या भागातील बहुतेक सर्व तालुक्यांच्या गावातून सोव्हिएट् स्थापन करण्यात आली. या भागातून चालू, असलेल्या जनतेच्या लढाऊ चळवळींचा कम्युनिस्टाना फायदा घेता आला व लाल फौजेचे महत्त्व वाढत चालले.

लालफौजेतील शिस्त—याप्रमाणे लाल फौजेची संख्या वाढत चालली व तिचे वजनही वाढत चालले त्याबरोबर या फौजेतील सैनिकांच्या शिस्तोसंबंधानेही या फौजेतील लढान मोठ्या अधिकाऱ्यांना विचार करावा लागला. कामगार शेतकरी वर्गातील उत्साही तरुणांना सशस्त्र करून या फौजातून घेण्यात आले. आरभी सहजच या सैनिकामध्ये मवालीपणा, बेफिकीरवृत्ति व गबालेपणा दिसून आला. रोजच्या काहीं तरी पराक्रमाच्य़ा हालचाली कराव्या, नवीन नवीन भागातून फेर फटका करावा, असे या सैनिकाना वाटणे साहजिकच होते. तारुण्यसहज उत्साहाने व साहसी कृत्ये करण्याच्या हौसेमुळे लाल फौजेत सामील झालेल्या यातरुण सैनिकात शिस्त निर्माण करणे प्रथम थोडे जड गेले. पण माउ च तुड्, जू दे, हो लग वगैरे कर्तृत्ववान् व शुद्ध चारित्र्याच्या पुढाऱ्यांच्या वजनामुळे व सहवासामुळे या सैनिकात शिस्तीची आवड उत्पन्न होऊ लागली. १९२९ च्या डिसेबरात चौथ्या फौजेतर्फे भरलेल्या पार्टीच्या परिषदेत या विषयासंबंधाने मुख्यत्वाने चर्चा करण्यात आली. लोकशाहीसंबंधांच्या विलक्षण कल्पनांनी व पार्टीच्या

घोरणासंबंधाच्या गैरसमजामुळेही सैनिकांच्या शिर्स्तांत दिलेपणा आला होता. परिषदेंत या गोष्टी संबंधानेही चर्चा होऊन लोकशाहीच्या योग्य कल्पना देण्यात आल्या व सैनिकांच्या मनातील पार्टीच्या घोरणासंबंधाचे गैरसमजही दूर करण्यात आले. या सैनिकांतील ट्रॅस्कीपथीय गटांनै अतिरेकी कृत्ये करून लाल फौजेत घोटाळा माजविण्याचा प्रयत्न केला होता पण प्रत्यक्ष अनुभवानें हें अतिरेकी घोरण कसे चुकीचे आहे, हे दाखवून देण्यात आले व या घोरणाचा पुरस्कार करणाऱ्या काहीं प्रमुख लोकाना त्यांच्या जबाबदारीच्या कामावरून दूर करण्यात आलें.

गनीमी डाव पेंच—या परिषदेनंतर क्वाडसीमध्ये सोव्हिएट सत्ता निर्माण करण्याचा जोराचा प्रयत्न करण्यात आला व पुढील तीन चार महिन्यांत क्वाडसीचा दक्षिण भाग लाल फौजेच्या ताब्यात आला व सोव्हिएट प्रांतातील मध्यवर्ती ठाणे याच भागात प्रस्थापित करण्यात आले. याच सुमारास कुओमिन्ताइच्या लष्कराच्या काहीं पथकांनी बडाचे निशाण उभारलें. या पथकाचे नायक आपाल्या सैन्यासह लाल फौजेला येऊन मिळाले तेव्हा या पथकाची पुनर्घटना करून तिसऱ्या फौजेत त्यांना सामील करण्यात आलें. १९२७ मध्ये झालेल्या शाषाय व कॅन्टनमधील किसान-कामगारांच्या कत्तलीनंतर सत्ता काबीज करण्याचे व स्वतःची फौज उभी करण्याचें घोरण स्वीकारण्यात आलें, त्याप्रमाणे १९२७ नंतरच्या दोन तीन वर्षांत हुनान, हुपे, क्वाडसी या प्रांतातील १९ जिल्ह्यांतून सोव्हिएट निर्माण करण्यात आली. लाल फौजेचीही झपाट्याने वाढ होत गेली. १९२८ मध्ये लाल फौजेतील सैनिकांची एकूण संख्या १०,००० होती. १९२९ मध्ये ती २२,००० झाली व १९३० मध्ये ती ६२,००० वर गेली. कुओमिन्ताइ सरकारच्या लाखानी मोजता येणाऱ्या सैन्याच्या दृष्टीने वरील संख्या काहींच नव्हे हें खरें असलें तरी लाल फौजेने आपल्या या अल्पसंख्याबलाचें वैगुण्य नाना युक्तिप्रयुक्तींनी युक्त असलेल्या गनीमी काव्याचें घोरण स्वीकारून भरून काढले. शत्रू अंगावर चालून आला की पिछेहाट करावी, शत्रू आपली चढाई थांबवून छावणी करून राहिल त्यावेळी त्याच्या छावणीवर गुप्तपणे एकाएकी हल्ला चढवून व लुटालूट करून त्याला त्रास द्यावा, शत्रू लढाई टाळण्याच्या

बेतात आदे, असे दिसताच त्याच्यावर हल्ला चढवावा व शत्रु-सैन्याने पिछेहाट करून पाठ किरवली की, त्याचा पाठलाग करून त्याला सतावून सोडावे. लाल फौजेच्या गनीमी काव्याचे हे चार डाव होते. शत्रु-वर हल्ला चढविताना आपल्या सर्व फौजा एकत्र आणून जोराचा हल्ला चढवावा व हल्ल्याचा हेतू सिद्ध झाला की, आपल्या फौजाची पागापाग करावी. लाल फौजेच्या गनीमी काव्यातील हे रहस्य होते. कोठे तरी स्थिर राहून किंवा ठाणे देऊन राहून शत्रूंची लढावयाचे नाही. शत्रुवर एकाएकी हल्ला चढवून त्याची दाणादाण उडवून द्यावयाची व त्याचा नाश कराव-याचा या गनीमी धोरणामुळे लाल फौज सध्याने थोडी असली तरी ती अजिंक्य बनली होती.

जनतेची फौज—लाल फौज जनतेची फौज होती. किरान-काम-गार जनतेतून स्वयस्फूर्तीने निर्माण झालेली अशी ती फौज होती. भाडोत्रीपणाचा लवलेगही या फौजत नव्हता. यामुळे या फौजाची पथके ज्या खेड्यापाड्यातून किंवा त्याच्या आसपास मुक्काम करित त्यावेळी खेड्या पाड्यातील शेतकरी त्याचे आनदाने स्वागत करित व त्याच्या सुखसोयी करण्याकरता अद्दमहमिकेने झटत. लाल फौजाची पथके खेड्यापाड्यावरून जाताना, तेथे मुक्काम करताना किंवा तेथून लावण्या इलविताना तेथील जन-तेला अत्किचितही तोशीस लागेल, असे कृत्य कोणीही करता कामा नवे, असे कडक हुकूम लाल फौजेच्या सेनानायकांनी दिलेले असत. गरीब शेतकऱ्याच्या मालमत्तेची कोणत्याही प्रकारची अफरातफर करता कामा नये व जमीन-दाराच्या मालमत्ता ताब्यात घेतल्या तर त्याची व्यवस्था लावण्याकरता सैन्याच्या मुख्याधिकाऱ्याच्या किंवा तेथे सोव्हिएट अस्तित्वात असेल तर त्या सोव्हिएट सरकारच्या स्वाधीन कराव्या, असा कडक नियम घालून देण्यात आला होता. खेडेगावातून व शेतातील शेतकऱ्याच्या झोपड्यातून लाल सैनिक मुक्कामाकरता राहिले तर त्या झोपड्यातून बाहेर पडताना त्याची फाटके जेथल्या तेथे बसवावी, निजण्याकरता दिलेल्या चट्या ज्याच्या त्याच्या स्वाधीन कराव्या, शेतकऱ्यांची सभ्यपणाने व नम्रपणाने वागावे, जमले तर त्यांना मदत करावी, त्याच्याकडून घेतलेल्या सर्व वस्तू परत

कराव्या, आपल्या हातून शेतकऱ्यांची काही नुकसान झाली असल्यास ती भरून द्यावी, शेतकऱ्यांशी प्रामाणिकपणे चोख व्यवहार करावा, विकत घेतलेल्या वस्तूचे पैसे देऊन टाकावे व गावाचे आरोग्य बिघडेल, असे कोण- तेंहि कृत्य करूं नये, असे लहानसहान नियमसुद्धा लाल सैनिकाकरता घाळून देण्यात आले होते व त्याचा कोठेही भंग न होईल अशी खबरदारी घेण्यात येत होती. या कडक शिस्तीमुळे लाल सैनिकाबद्दल ते जातील त्या त्या ठिकाणच्या लोकाना त्यांच्याबद्दल आपलेपणा वाटूं लागला असल्यास त्यात काहींच नवल नव्हतें. लाल फौज जनतेची होती. सर्व प्रकारच्या पिळगुकीपासून जनतेला मुक्त करून जनतेचे खरे खुरे राज्य प्रस्थापित करण्याकरता तळ- हातावर शिर घेऊन ती लढत होती, हें पाहून लाल फौजेबद्दलचा जनतेच्या मनातील आदर व प्रेम शतपटीने वाढले होते व त्याचे प्रत्यंतर म्हणून तरुण किसान व कामगार लाल सैन्यात अहमहमिकेने भरती होत होते. लाल फौज व तिचे पुढारी ज्या ज्या ठिकाणी गेले त्या त्या ठिकाणी त्यांना सोव्हिएट सत्ता स्थापण्यात भराभर यश मिळत गेलें, त्यातील त्यांचे मुख्य कारण लाल सैनिकाबद्दल जनतेला वाटणारा आदर व प्रेम हेंच होते. आणि या प्रेमाच्या जोरावरच चीनी कम्युनिस्ट पार्टीचे पुढारी चीनमध्ये सत्ता काबीज करण्याचा कार्यक्रम झपाट्यानें अमलात आणित होते.

कम्यूनिस्टांवरील मोहिमा

कियाड्सी प्राताच्या दक्षिण भागात सोव्हिएट सत्ता प्रस्थापित झाल्यानंतर लाल फौजेने १९२९ च्या एप्रिलात या प्राताच्या उत्तरेकडे आपला मोर्चा वळविला. या भागातील बरीचशी शहरें तिने आपल्या ताब्यात घेतली व कुओमिन्ताड्च्या फौजेला ठिकठिकाणी खडे चारले. चीनी किसान-कामगार क्रातिकारक कमिटी याच वेळी नेमण्यात आली व माउ च तुड्ळा या कमिटीचा अध्यक्ष निवडण्यात आले. कियाड्सीप्रमाणे हुनान-मध्येही लाल फौजेचे वजन सर्वत्र वाढले होते. हुनानी शेतकरी समाजात माउचे नाव सर्वतोमुखी झाले होते. माउला पकडून देणारास, मग तो जिवंत असो वा मृत असो, मोठी बक्षिसे लावण्यात आली होती. माउप्रमाणे जू दे व इतर कम्यूनिस्ट पुढाऱ्यांच्या बाबतीतही अशीच बक्षिसे जाहीर करण्यात आली होती. या पुढाऱ्यांच्या जमीनी जप्त करण्यात आल्या होत्या व त्यांचे नातेवाइक हार्ती सापडले तर त्यांनाही ठार करण्यात येत होते किंवा त्यांचा छळ करण्यात येत होता. कुओमिन्ताड् सरकारने माउ च तुड्ची जमीन जप्त केली. माउच्या बायकोला, त्याच्या मुलाला, बहिणीला, बायकोच्या दोघा भावाना पकडण्यात आले बायकोला व बहिणीला फाशी देण्यात आले व बाकीच्यांना काही दिवस डाबून ठेवून नंतर सोडून देण्यात आले.

पहिली मोहिमा—कियाड्सीभागात आपला जम बसविल्यानंतर चागशा शहर इस्तगत करण्याकरता पहिली व तिसरी फौज तिकडे पाठविण्यात आली. पण कुओमिन्ताड्च्या लष्करी बदोबस्तापुढे लाल फौजाचे काही चालले नाही. या शहराला घातलेल्या वेढ्याच्या वेळी कुओमिन्ताड्च्या लष्कराबरोबर लाल फौजेची मोठी चकमक उडाली. शत्रू सैन्याच्या दोन पलटणीही लाल सैनिकांनी बरबाद केल्या पण अखेर कुओमिन्ताड्च्या लष्कराचा जय झाला व लाल फौजेला या शहराचा नाद सोडावा लागला. फेड यू शिआड व चिआड कार्थी शेक यांच्या आपसातील युद्धाचा फायदा आपल्याला घेता येईल या कल्पनेने लाल फौजांनी चागशावर हल्ला चढ-

विला होता पण ही कल्पना चुकीची ठरली. लाल फौजा चागशाहून मागे हटल्या तरी हुनान, क्वाड सी वगैरे प्रातातील त्याचे सामर्थ्य मुळीच कमी झालेलं नव्हतं. हें पाहून नान्किङ सरकारने कम्युनिस्टाचा काटा कायमचा काढून टाकण्याकरता लाल फौजावर एका मागून पाच मोहिमा केल्या. कम्युनिस्ट विध्वंसनाच्या या पाच मोहिमापैकी पहिली मोहिमा १९३० च्या अखेरीला सुरू झाली. नान्किङ सरकारच्या एक लाख फौजेने लाल मुलखाला वेढा दिला व पाच निरनिराळ्या मार्गांनी ती या मुलखात शिरू लागली. या सेनेचे अधिपत्य लू ताइ पिङकडे होते. या सेनेविरुद्ध अवधी ४०,००० फौज लाल सेनापतींना एकत्र करता आली. लाल फौज सखेने याप्रमाणे कमी होती तरी गनीमी डावपेचाच्या जोरावर नान्किङ सरकारच्या विस्कळितपणे पसरलेल्या पलटणीवर तिने अकल्पित हल्ले चढविले, त्यांना जेरीस आणले व १९३१च्या जानेवारीत ही मोहिमा पूर्णपणे पराभूत करण्यात आली.

दुसरी मोहिमा—थानतर फक्त चार महिन्याचा विसावा घेऊन नान्किङ सरकारने कम्युनिस्टावरील दुसऱ्या मोहिमेला हात घातला. या खेपेस पहिल्या मोहिमेच्या दुप्पट २००,००० सैन्य लाल प्रातावर चालून आले. नान्किङ सरकारचा युद्धखात्याचा प्रधान हो थिङ्चिङ् वरील प्रचंड सैन्यानिशी कम्युनिस्टावर स्वारी करून आला होता. या खेपेस निरनिराळ्या सात मार्गांनी लाल मुलखात शिरण्याचा डाव टाकण्यात आला होता. पहिल्या मोहिमेनंतर थोड्याच दिवसांनी ही दुसरी मोहिमा सुरू झाली. लाल फौजेची परिस्थिति अत्यंत आणीबाणीची होती. मुलख लहान, युद्धसाधनाची कमतरता, शत्रू सैन्याचा चोहोंकडून वेढा, अशा, स्थितीतही लाल फौजेने यत्किंचितही न डगमगता या प्रचंड सेनेला तोंड दिले. ही प्रचंडसेना सात मार्गांनी लाल मुलखात शिरू लागली, ही गोष्ट कम्युनिस्टाना पथ्यावरच पडली. या सैन्याला त्यांनी समोरा समोर मुळीच तोंड दिले नाही. या साठी मार्गातून शिरणाऱ्या सैन्यावर गनीमी काव्याचा अवलंब करून निरनिराळ्या वेळी कम्युनिस्टानी आकस्मिक हल्ले चढविले. शत्रूमैन्वाला चागले आत थेऊ द्यावयाचे व त्याच्यावर एकदम चोहों बाजूने तुटून पडायचे, त्याची पिछाडी भोडून काढून व मूळ सैन्यापासून त्याला अलग करून मारून काढावयाचं,

या डावपेंचाचा अवलंब करून सरकारी सैन्याचा न्यानी ठिकठिकाणी पराभव केला. लाल फौजेच्या या धडाक्यापुढे चौथ्या मार्गातून घुमणाऱ्या सरकारी सेनेनें माघार घेतली व पाचव्या मार्गातील सैन्य तर लाल फौजेनें अजीवात निकालातच काढलें. ही मोहीम सुरू झाल्यापासून चौदा दिवसात लाल फौजेनें एकदर सहा लढाया मारल्या व नान्किडू सरकारच्या सैन्याला पीछे-हाट करावयास भाग पाडलें.

तिसरी मोहीम—दुसऱ्या मोहिमेच्या या पराभवामुळे चिआड-काथी शेक अधिकच खवळला. लाल डाकूचा अखेरचा समाचार घ्यावयाचा, यापुढे त्याचा मागमूसही उरू द्यावयाचा नाही, अशा निश्चयाने चिआड काथी शेक यावेळीं बाहेर पडला होता. या मोहिमेसाठीं ३,००,००० सैन्याची त्याने जमवाजमव केली स्वतःच त्याने या प्रचंड सैन्याचे आधिपत्य स्वीकारलें. सरकारी लष्करातील अगदीं निवडक सेनापती त्याने आपल्या बरोबर घेतले व लाल फौजेवर एकदम तुटून पडून तिचीं पाळेमुळे खणून टाकण्याचे त्याने ठरविले. रोज ६० मैलाची मजल मारीत सोव्हिएट मुलखात तो एकाएकी दाखल झाला. चिआडचे हे धोरण लाल फौजवाल्यांना पथ्यावर पडले. चिआडच्या फौजेला त्यानीं आतवर येऊ दिलें व नंतर तिला चोहोबाजूनें वेढून तिचा निःपात करण्यास सुरवात केली. चिआडचे भाडोत्री अवाढव्य सैन्य कम्प्युनिस्टांच्या गनीमी काव्याच्या चढाईपुढे टिकाव धरू शकलें नाही. लाल फौजेच्या तुकड्या केव्हा कोणीकडून येऊन हल्ला चढवतील, याचा नियम नसल्यामुळे चिआडच्या लष्करातील सैनिकाची तिरपीट उडाली. चिआडच्या सैन्याची पिछाडी मोडून काढून बाहेरून या सैन्याला मिळणारी सर्व मदत हाणून पाडण्याकरता लाल फौजेच्या अधिकाऱ्यानीं निरनिराळ्या तुकड्याची योजना केली होती व ३०,००० सैनिकाची प्रमुख फौज चिआडच्या लाल मुलखात शिरलेल्या लष्कराचा समाचार घेत होती. चिआडच्या सेनेशीं झालेल्या अगदीं पहिल्या चकमकीत लाल फौजेने सरकारी सैन्याच्या बऱ्याच तुकड्या पाडाव केल्या, बराच दारूगोळा, तोफा व युद्धसामुग्री हस्तगत केली. यानंतर सारखे पाच दिवस चिआडच्या सेनेच्या निरनिराळ्या

भागावर आकस्मिक हल्ले चढवून तिला त्यांनी अगदी जेरीस आणून सोडलें. लाल फौजेच्या गनीमी काव्यामुळे चिआडची प्रचंड सेना लाल मुलखान प्रगति करू शकली नाहीं. उलट बाहेरचा सगळा सवध तुटून जागच्या जागी कुचवून राहिल्यामुळे या सेनेच्या हालालस पारावार राहिला नाहीं. सप्टेंबरमध्ये चिआड कायी शेंकने आपला पराभव कबूल करून लाल मुलखातून आपले सैन्य बाहेर काढण्यास सुरुवात केली व आक्टोबरमध्ये या मुलखाला रामराम ठोकला. आपल्या मुलखातून बाहेर पडल्यावर या सेनेचा पाठलाग करण्याच्या भानगडीत लाल फौज पडली नाहीं.

जपानी स्वारी—कुओमिन्ताड व कुन्चाडताड (चिनी कम्युनिस्ट पार्टी) यांच्यात चालू असलेल्या यादवीचा जपानने अर्थात्च फायदा घेतला. १९३१ च्या सेप्टेंबरमध्ये जपानने मॅन्चुरियावर हल्ला चढविला. १९२९ मध्ये जपानने शान्तुडूमधून आपले सैन्य काढून घेतले. जपानमधील जहाल पक्षाच्या लोकाना सरकारचे हें धोरण पसत नव्हते. चीनवर स्वारी करण्याची संधी ते पाहात होते. दक्षिण मॅन्चुरियामध्ये आपले लष्कर ठेवण्याची मोकळीक जपानला यापूर्वीच मिळाली होती. चिनी जपानी तहानेच जपानला अशी मोकळीक देण्यात आली होती. चीनमध्ये या खेपेस प्रवेश करण्याकरता जपानला काही तरी निमित्त पाहिजे होतें. ते त्याला लवकरच मिळालें. मॅन्चुरियातील रेल्वेवर एके ठिकाणी स्फोट झाला. जपानला एवढें निमित्त पुरे झालें. त्याने मुकडेनवर हल्ला चढवून ते आपल्या ताब्यात घेतलें.

मॅन्चुरियावर स्वारी करून जपानने तेथील राज्यसत्ता काबीज केली व त्याबरोबरच तेथील कारखाने, रेल्वे, खाणी, बँका ताब्यात घेऊन आर्थिक आक्रमणही केले. या वेळीं देगातील सर्व सामर्थ्य एकवटून नान्किङ सरकारने जपानी आक्रमणाचा प्रतिकार करण्याचे ठरविलें नाहीं तर उलट ही बाब राष्ट्रसंघापुढे विचाराकरता माडण्याची परकीय साम्राज्यवाद्यांनी दिलेली सल्ला त्याला योग्य वाटली. तिकडील चिनी लष्करी सेनापति चॅङ्ग सू लिआड यास जपानला प्रतिकार न करण्याचा हुकूम पाठविला. चीनमधील तिन्ही ईशान्य प्रांतात चॅङ्गचे सैन्य या वेळीं नव्हतें. पेपिङ राजधानीच्या आसपास सुरू झालेल्या बडाळीचा बीमोड करण्याच्या कामी तें गुतलें होतें. मॅन्चुरि-

यातील स्थानिक फौजाजवळ बेताबाताचीच युद्धसामग्री होती. नाविकदुसरकारच्या हुकमाशिवायच या फौजानी जपानी आक्रमणाला तोंड दिले. या फौजामध्येही एकजुटीचा अभाव होता व परस्पर दळणवळणही नव्हते, यामुळे या प्रतिकाराचा काही उपयोग झाला नाही. अशा परिस्थितीत जपानने अवघ्या तीन महिन्यात सबंध मॅन्चुरिया घशात घातला असल्यास त्यात काहीच नवल नव्हते.

यानंतर जपानने मॅन्चुरियात बाहुली सरकार स्थापण्याचे ठरविले. या बाबतीत चीनचा व परकीय साम्राज्यवादी सरकाराचा आपल्याला विरोध होता कामा नये म्हणून जपानने १९३२ च्या डिसेंबरमध्ये शाघायवर चाल केली. शाघायमधून जपानला बाहेर घालवून देण्याच्या बाबतीत अमेरिका व इंग्लड येथील मुत्सद्द्यात जोराच्या वाटाघाटी सुरु झाल्या व त्या सुरु असताना जपानने मॅन्चूकोचे (मॅन्चूरियाचे) बाहुली सरकार निर्माण केले. शाघायच्या स्वारीचा उद्देश याप्रमाणे सफल झाल्यावर जपानने त्यापुढे पाउल टाकले नाही. मॅन्चूरियात थोडेसे स्थिरस्थावर झाल्यावर जेव्हाल प्राताकडे जपानी लष्कराने आपला मोर्चा वळविला. मॅन्चूरियाप्रमाणे अवघ्या दोन महिन्यात हा प्रात हस्तगत करून तो मॅन्चूकोला जोडून टाकला.

जपानने मॅन्चूरियावर स्वारी करून आपले खरे मुलु जागिरीचे स्वरूप प्रकट केले. राष्ट्रसघार्शी असलेला आपला सबंध तोडून टाकला, नवराष्ट्र कराराच्या अटा घाब्यावर बसविल्या व जगावर महायुद्धाचा प्रसंग येणार अशी परिस्थिति निर्माण केली, तरी साम्राज्यवादी बड्या राष्ट्रांना त्यात काहीच गैर वाटले नाही, उलट समाधानच वाटले. ब्रिटनने व फ्रान्सने तर जपानच्या या क्रत्याबद्दल आपली स्पष्ट समतीच दर्शविली. राष्ट्रसघातील चिनी प्रतिनिधीने जपानच्या या अन्यायाविरुद्ध राष्ट्रसघाकडे दाद मागितली. अमेरिकेच्या प्रतिनिधीने राष्ट्रसघाला मदत करण्याचे आश्वासन दिले पण ब्रिटनचा प्रतिनिधी सर जॉन सायमन जिनीव्हाला पांचल्याबरोबर तडजोडीची बोलणी करण्यास त्याने सुरुवात केली आणि कालदरण करण्याकरता चौकशी कमिशन नेमण्याची सूचना राष्ट्रसघापुढे माडली. ही सूचना मान्य करण्यात आली. लिट-

नच्या प्रमुखत्वाखाली चीनला कमिशन पाठविण्यात आलें. एकीकडे कमिशनची चौकशी चालू होती तर दुसरीकडे जपान चीनमध्ये आत आत घुसत चाललें होते. जिनीव्हा येथें पत्रकारांच्या प्रतिनिधीपुढें या सबधात आपलें मत व्यक्त करताना सर जॉन सायमनने स्पष्टपणें जाहीर केलें कीं, “ जपानला विस्तार पावण्याची इच्छा आहे. ग्रेटब्रिटननें पूर्वी जें केलें तीच गोष्ट जपान आज करीत आहे. इतिहासातील ज्या गतिमान् शक्तींनीं आम्हाला हिंदुस्थान-कडे ओढून नेलें व ज्या शक्ति जपानच्याही मनात मॅन्चूरियात जाण्याची प्रेरणा करीत आहेत त्या शक्तींना राष्ट्रसघ पूर्ण वाव देत नाहीं, हीच या बाबतीतील अडचण आहे. ”

ब्रिटिशांच्या पाठिंब्याला पूरक होतील अशा वल्गना जपाननेंही चालू ठेवल्या होत्या. अतिपूर्व राष्ट्रांतून पसरत चाललेल्या कम्युनिझमला व हिंदुस्थानावरील सोव्हिएट आक्रमणाला आळा घालण्याची जरूरी आहे, असे जपान सर्व जगाला सागत सुटलें होतें व जगातील प्रतिगामी पत्रें जपानच्या या वल्गनाना जोरानें साथ देत होतीं. लिटन कमिशनने मॅन्च्यूकोच्या बाहुली सरकारला मान्यता दिली नाहीं. अमेरिकेनें अर्थात् या रिपोर्टाबद्दल आपली समती दर्शविली. ब्रिटननें तसे काहींच केले नाहीं. उलट ब्रिटिश कारखानदार सघाने मॅन्च्यूकोला शुभाशीर्वाद देणारें शिष्टमडळ पाठविलें.

राष्ट्रीय सरकारचें दुटप्पी धोरण—जपानी आक्रमणाला तोड घ्यावयाचें तर नान्किङ सरकारपुढें तीन मार्ग मोकळे होते (१) आपल्या अतर्गत धोरणात पूर्णपणें बदल करून परिणामकारक रीतीने जपानला प्रतिकार करावा. (२) परकीय राष्ट्रे आपल्याशीं मित्रत्वानें वागतील या आशेने त्यांच्यावर अवलंबून राहावें. (३) किंवा जपानला शरण जावें. पण नान्किङ सरकारनें अर्धवट धोरण स्वीकारलें, त्यामुळें त्याची केविलवाणी स्थिति झाली. जपानपुढे राष्ट्रसघाचेंही काहीं चालत नाहीं तेव्हा जपानला शरण गेल्याशिवाय गत्वतर नाहीं, असे काहीं म्हणू लागले व त्याचेंच मत जवळ जवळ प्रभावी ठरलें. वॅड चिडू वी मुख्य प्रधान व परराष्ट्र खात्याचा प्रधान झाला व त्याने जपानशीं सलोख्याचा तह केला. लाल बावटेवाल्यांच्या चळवळींमुळें जपानला थोपवून धरण्याकरता सैन्य पाठविता आलें नाहीं, असें

त्याने निमित्त केले. याप्रमाणे वॅडच्या कारकीर्दीत नान्किङ सरकारने एकीकडे जपानची समजूत काढण्याचे व दुसरीकडे कम्यूनिस्टांशी वेर बाधून आपसातील युद्ध चालू ठेवण्याचे, असे दुटारी धोरण स्वीकारले. महसूल खान्याचा प्रधान टी. व्ही. सुगं याने वॅडच्या या धोरणाचा निषेध करण्याकरता आपल्या जागेचा राजीनामा दिला. जपानने जेव्हाल प्रातावर स्वारी केली त्या वेळीच त्याच्यावर प्रतिहल्ला चढवावा, असे सुगचे मत होते. पण वॅडच्या हातात प्रधानकीर्ची सूत्रे असल्यामुळे त्याच्या या मताचा काही उपयोग झाला नाही. सर सेनापति चिआड काथी शेक वॅडच्याच मताचा असल्यामुळे सुगच्या या मताला कोण विचारणार ? टी. व्ही. सुग चिआडचा मेहुणा होता. चिआडची मेहुणी व डॉ. सन्यत्सेनची पत्नी चिड्लिड व त्याचा मुलगा सन फो यानाही चिआडचे व वॅडचे हे धोरण पसत नव्हते. पण कम्यूनिस्टाचा नाश करण्याचे ककण हाती बाधलेल्या चिआडने आपल्या या वजनदार आतेष्टाचाही सह्या घाब्यावर बसविला.

जपानविरोधी आघाडी—जपानशी समजूतीने वागण्याचे नान्किङ सरकारचे धोरण चिनी कम्यूनिस्टाना पहिल्यापासूनच मान्य नव्हते. चिआड काथी शेकने चिनी भाडवलशाहीशी सगनमत करून कम्यूनिस्टावर हत्यार उचलले होते आणि आता तर जपानसारख्या लष्करशाहीचा पुरस्कार करणाऱ्या साम्राज्यवादी सरकारशी मिळते घेण्याचे धोरण त्याने स्वीकारले, ही गोष्ट चिनी कम्यूनिस्टाना कर्घाच संमत होण्याजोगी नव्हती. १९२७ पासून चिनी कम्यूनिस्टानी नान्किङ सरकारशी फारकत करून चीनमध्ये स्वतंत्र सोव्हिएट प्रस्थापित करण्याचे व त्याबरोबरच लष्करी सामर्थ्य वाढविण्याचे धोरण स्वीकारले होते. आपल्यावर तीन वेळा चालून आलेल्या नान्किङ सरकारच्या सैन्याला तस्वीरीतीने हात दाखविला होता. १९२७ मध्ये कॅन्टन व शाघाय येथे क. गाराची कत्तल करण्यात आली पण या दहशतीचा काही उपयोग झाला नाही. यानंतर एक दोन वर्षांत तेथील कामगार पुन्हा सघटित झाले व १९३० सालचा व त्याहून अधिक उत्साहाने १९३१ सालचा मे दिन त्यानी साजरा केला. मॅन्चूरियावर जपानने आक्रमण केले. या आक्रमणामुळे त्या भागातील कामगार सघटनेला उत्तेजनच मिळाले.

जपानी आक्रमणानंतर मॅन्चूरियातील कामगार संघटनेला नवीनच वळण मिळाले. या चळवळीतूनच जपानविरोधी स्वयंसैनिक दले निर्माण झाली व या दलांचेच पुढे मॅन्चूरियन गनीमी फौजात रूपांतर झाले. या फौजातील प्रमुख अधिकाऱ्यात कम्युनिस्टांचाच विशेष भरणा होता. जपानी आक्रमणानंतर चीनमध्ये सर्वत्र जपानीमालावरील बहिष्काराच्या चळवळीची प्रचंड लाट उसळली. चिनी विद्यार्थ्यांनी या चळवळीत प्रामुख्याने भाग घेतला होता. चीनमधील शहरोशहर्गी जपानविरोधी निदर्शनेही त्यांनी केली. शाखायमधील जपानी मालकीच्या गिरण्यातील कामगारांनीही सार्वत्रिक सप पुकारून जपानच्या या आक्रमक धोरणाचा निषेध केला. कम्युनिस्टांच्या सोव्हिएट भूमीतील नागरिकांनी हजारो डॉलराची मदत पाठवून या सार्वत्रिक सपाला पाठिंबा दिला. चीनी राष्ट्रीय क्रांतिकारक चळवळीच्या आघाडीची ही पहिली पाउल होती. जपानने शाखायवर केलेल्या हज्याला तोड देणाऱ्या १९ व्या रूट फौजेला शहरातील सपवाल्या कामगार स्त्री पुरुषांनी हरएक प्रकारे मदत केली.

सोव्हिएट चीनची पहिली काँग्रेस—१९३१ साली दक्षिण व मध्य चीनमधील बऱ्याच भागात सोव्हिएट प्रस्थापित करण्यात आली होती. सोव्हिएटांचे मुख्य ठाणे या वेळी किआडली प्रांतात होते. जुइ चेन् हे या वेळचे त्याचे राजधानीचे शहर होते. जू दे व माउ च तुइ यांच्या हाताखालील मुख्य फौजा याच भागात होत्या. कम्युनिस्टांचे दुसरे सत्ता केंद्र हुनान प्रांतात होते आणि फुकूनि, काङ्-तुइ व हुपे या जवळच्या प्रांतातही अनेक ठिकाणी सोव्हिएट सत्तेची ठाणी प्रस्थापित करण्यात आली होती.

१९३० साली चिनी कम्युनिस्टांनी शाखाय येथे पहिली काँग्रेस भरविण्याचा प्रयत्न केला. पण तो अपयशी ठरला. परकीय राष्ट्रांच्या पोलिसांनी या काँग्रेसची तयारी करणाऱ्या लोकाना नेमके पकडून त्यांना नान्किङ सरकारच्या स्वाधीन केले. सरकारच्या अधिकाऱ्यांनी आयत्या हातात सापडलेल्या या कम्युनिस्टांना फासावर चढविले हे सांगावयास नकोच. यानंतर जपानने मॅन्चूरियावर स्वारी करून नान्किङ सरकारचे लक्ष आपल्याकडे वेधून घेतले. नान्किङ सरकारच्या वड व चिआइप्रभृति मुत्सद्यांनी

जपानचा प्रतिकार करण्याचे सोडून त्याच्याशी सलोख्याचें घोरण ठेवण्याचें ठरविलें. चीनी कम्प्युनिस्टाना ही गोष्ट अर्थातच मान्य नव्हती. पण जपानविरोधी शक्ति सर्घाटत करून त्यांना यशस्वी रीतीनें तोंड द्यावयाचें तर चीनमधील कम्प्युनिस्टाचें स्थान कायम व मजबूत करणें अत्यंत जरूरिचें होतें आणि याच देतूनं नान्किङ सरकारनें चालविलेल्या जुलमापासून व छळापासून थोडीशी उसत मिळताच १९३१ च्या डिसेंबरमध्ये चीनमधील सोव्हिएट लोकसत्ताक राज्याची पहिली कॉंग्रेस भरविण्यात आली. सोव्हिएट सत्तेची संघटना, कामगारवर्गांसवधाचे कायदे, जमीनीबाबतचे कायदे, आर्थिक घोरण, अल्पसख्याक जमातीसवधाचें घोरण, लाल फौजेची उभारणी व तिची शिस्तवार संघटना वगैरे महत्वाच्या गोष्टींचा या कॉंग्रेसमध्ये निर्णय घेण्यात आला. कॉंग्रेसच्या या अविशेषानंतर लगेच चीनी कम्प्युनिस्ट पार्टीची सेट्रल एक्झिक्यूटिव्ह कमिटी निवडण्यात आली व सोव्हिएट सरकारचे प्रमुख अधिकारी व सेट्रल कमिटीची सयुक्त बैठक भरून वरील सर्व कायद्यांचा व संघटनांचा पुन्हा विचार करण्यात आला व जरूर त्या पुरवणी कायद्यांचे मसूदेहि तयार करण्यात आले. याप्रमाणे सर्व महत्वाच्या मूलभूत रचनात्मक गोष्टींचा विचार करून चीनमध्ये चीनी कम्प्युनिस्टांनी स्वतंत्र लोकसत्ताक सोव्हिएट चीन अस्तित्वात आणले.

मूलभूत हक्क—सोव्हिएट चीनची ही लोकशाही कामगार किसानांची लोकशाही आहे. सोव्हिएटची सर्व सत्ता किसान व लाल फौजेचे सैनिक यांच्या हातात केंद्रीभूत झालेली आहे. चीनी समाजातील सर्व राबणाऱ्या जनतेला आपले स्वतःचे प्रतिनिधी निवडण्याचा हक्क असून या सत्तेची पूर्ण अमलबजावणी करण्याचा अधिकार या प्रतिनिधींच्या हातीं देण्यात आलेला आहे. श्रम न करणाऱ्या जमीनदाराना व भाडवलवाल्यांना स्वाभाविकच मत देण्याचा हक्क देण्यात आलेला नाही. मगोली, तिबेटा, कोरियन, माउ व याव यासारख्या अल्पसख्याक जमातींना स्वयंनिर्णयाचा हक्क देण्यात आला आहे. भाषणस्वातंत्र्य, मुद्रणस्वातंत्र्य, समास्वातंत्र्य, धर्मस्वातंत्र्य, स्त्रीदास्यविमोचन, किसान-कामगाराचें संघटनास्वातंत्र्य वगैरे जनतेचे सर्व मूलभूत हक्क मान्य करण्यात आले आहेत. सोळा वर्षां,

वरच्या सर्व स्त्री-पुरुष नागरिकाना मतदानाचा हक्क देण्यात आला आहे. कॉंग्रेसच्या या अभिवेशनामध्ये मध्यवर्ती कार्यकारी मंडळाचीही निवडणूक करण्यात आली व राज्यमत्तेची सर्व सूत्रे त्याच्या हाती देण्यात आली. या मंडळाने दैनंदिन कारभार पाहण्याकरता निरनिराळ्या खात्यावर अधिकारी नेमले. साम्राज्यवादाच्या जोखडापासून चीनची मुक्तता करून त्याला पूर्ण स्वतंत्र कणे, सर्व विषमतामूलक तह, सवलति व चीनमध्ये लष्कर ठेवण्याचे परराष्ट्राचे हक्क नाशबित करणे, या ध्येयाने चीनी सोव्हिएट प्रेरित झाले होते. कोणत्याही परकीय भाडवलवाल्याला सोव्हिएट चीनमध्ये भाडवल गुतवावयाचे असेल तर सोव्हिएट यूनियनचे कायदे त्याने पाळले पाहिजेत, ही अट मान्य झाल्यावर नवीन करार करूनच त्याला कारखाना काढण्यास परवानगी देण्यात यावी. चीनच्या मागासलेल्या भागात असलेल्या सरजामदारांच्या, जमीनदारांच्या, लष्करशहांच्या व इतर खासगी बड्या मालदारांच्या जमीनी व मालमत्ता जप्त करण्यात याव्या, अशी तरतूद जमीनविषयक कायद्यात करण्यात आली व जमीन नसलेल्या शेतकऱ्यांना व गरीब शेतकऱ्यांना या जप्त केलेल्या जमीनी देण्यात आल्या. शेतकऱ्याजवळच्या जमीनी सारख्या प्रमाणात असाव्या, अशी तरतूद नसल्यामुळे थोड्या अधिक भ्रामत असलेल्या शेतकऱ्यांपाशी त्यांच्या जमीनी राहू देण्यात आल्या व बाकीच्या जमीनीची योग्य वाटणी होईल, अशी व्यवस्था कायद्यात करण्यात आली.

कामगारासंबंधाच्या कायद्याने आठ तासांचा दिवस मान्य केला. धोक्याचे काम असेल तर यापेक्षाही कमी वेळ कामगाराकडून काम घेण्यात यावे व वयात न आलेल्या मुलाना आठापेक्षा कमी तास काम देण्यात यावे, असे ठरविण्यात आले. मुलाना कारखान्यात कामावर ठेवावयाचे असल्यास त्याचे वय निदान चौदा तरी असलेच पाहिजे असा नियम करण्यात आला. याशिवाय विम्याच्या योजना, सुट्टीचे दिवस, आजारीपणातील रजा, बाळतपणाच्या दिवसातील भत्ता, सप करण्याचा हक्क, कामगारसघ, सामुदायिक करार, कारखान्यातील कमिथ्या या संबधाचेही कायदे करण्यात आले.

सर्व प्रमुख धद्याचें राष्ट्रीयकरण करण्यात यावे आणि कामगारासंबंधांमै करण्यात आलेले कायदे मान्य करणारानाच इतर कारखाने काढण्याची परवानगी देण्यात यावी. खासगी उद्योगधद्याना उत्तेजन देण्यात यावे. गिन्हाइकाच्या सहकारी सस्था, त्याचप्रमाणें औद्योगिक व शेतीविषयक सहकारी पत-पेढ्या काढण्याच्या कामी खास लक्ष देण्यात यावें. भागीदारा-शिवाय कामगाराना व गिन्हाइकाना या सहकारी सस्थांचे सभासद होण्याचा हक्क देण्यात यावा. सरकारी बँका स्थापन करण्यात याव्या. गहाणाचा व्यवहार करणाऱ्या पेढ्यांचे राष्ट्रीकरण करण्यात यावें. व्याज बट्ट्याचा धदा बद करण्यात यावा. जुन्या जमान्यातील नाना प्रकारच्या कराच्या जागी एक-मान वाढता कर (Single progressive tax) ठेवण्यात यावा. याप्रमाणें सोव्हिएट चीनचें आर्थिक धोरण वरील तत्वावर निश्चित करण्यात आलें.

“ लाल फौज, राजकीय फौज आहे. रावणाच्या जनतेच्या अतरराष्ट्रीय कर्तव्याची जाणीव असलेली व या जाणीवेला पोषक, असे शिक्षण घेतलेली अशी ही सेना आहे. ” असे एका ठरावानें जाहीर करण्यात आलें. क्रातिकारक लष्करी कौन्सिल नेमण्यात आलें व या सेनेच्या प्रमुख अधिकाऱ्याचीही नेमणूक करण्यात आली. फौजेच्या राजकीय शिक्षणाकरता स्वतंत्र खाती उभारण्यात आली व त्या मार्फत शाळा काढण्यात आल्या वर्तमानपत्रें काढण्यात आली. लाल फौजेतील सैनिकाना जमीनी देण्यात याव्या, त्यांच्या गैरहजरीत शेत कसण्याच्या कामी त्यांच्या कुटुंबाना मदत करण्यात यावी, फौजेंत असेपर्यंत सैनिकाला करमाफ असावे, प्रवास खर्च व टपाल खर्च त्यांच्याकडून घेऊ नये, कमी दरानें त्याला लागणाऱ्या जिनसा देण्यात याव्या, त्यांच्या मुलाना मोफत शिक्षण देण्यात यावें, म्हातारपणीं त्याला पेन्शन देण्यात यावें, फौजेंत नोकरी करीत असताना त्यांच्या समतीशिवाय त्यांच्या बायकोला घटस्फोट करण्याची परवानगी देण्यात येऊ नये, वगैरे गोष्टीही या फौजविषयक ठरावात नमूद करण्यात आल्या.

जपानी आक्रमणाबाबतचें धोरण—या कॉंग्रेसमध्येच माउ च तुङ्ला मध्यवर्ती कमिटीचा अध्यक्ष व जु दे यास लाल फौजेचा सर सेनापति निवडण्यात आले. १९३१ मध्ये कम्युनिस्ट पार्टीचे मुख्य ठाणें सोव्हिएट

भूमिंत हलविण्यात आले व माउ च तुडलाच पार्टीच्या मध्यवर्ती कमिटीचा सेक्रेटरी निवडण्यात आले. “ जपानी साम्राज्यशाहीच्या आक्रमणाला तोंड देण्याकरता व चीनच्या राष्ट्रीय स्वातंत्र्याचे रक्षण करण्याकरता जनतेला सशस्त्र करून राष्ट्रीय क्रांतिकारक युद्धाची घोषणा करण्यात यावी. ” हें चिनी कम्युनिस्ट पार्टीचें जपानी आक्रमणाबाबतचें धोरण जाहीर करण्यंत आले काँग्रेसच्या अधिवेशनानंतर पाच महिन्यांनी १९३२ च्या एप्रिलमध्ये पार्टीची ताकद चांगली सघटित झाली आहे, असें पाहून चीनी सोव्हिएट सरकारनें जपानविरुद्ध युद्ध पुकारलें आणि जपानशी युद्ध करण्यास सज्ज असलेल्या कुओमिन्ताङ फौजेची पुढील तीन अटींवर ऐक्य करण्याची तयारी दर्शविली. (१) सोव्हिएट मुलखाविरुद्ध चालू असलेलें युद्ध थांबविण्यात यावें. (२) जनतेला लोकशाहीचे हक्क देण्यात यावे. (३) जपानविरोधी स्वय-सैनिकाची संघटना करावी, जनतेला सशस्त्र करण्याची परवानगी द्यावी. याप्रमाणे जपाननें चीनवर आक्रमण केल्यानंतर पहिल्यापासून सोव्हिएट सरकारनें व कम्युनिस्ट पार्टीनें सयुक्त आघाडी निर्माण करण्याच्या राष्ट्रीय प्रयत्नाला हात घातला, हें लक्षात ठेवण्यासारखे आहे. अशा रितीनें सोव्हिएट चीनमध्ये लोकसत्तात्मक प्रगतिपर धोरण स्वीकारल्यामुळे व त्याबरोबर जपानी आक्रमणाला कट्टर प्रतिकार करण्याचें निशाण हातात घेतल्यामुळे चीन-मधील कम्युनिस्ट पार्टीचे व सोव्हिएट सरकारचें सामर्थ्य वाढत चाललें व चीनमध्ये ते अधिकाधिक लोकप्रियही होत चाललें असल्यास त्यात काहीच नवल नव्हते.

जपानशी संगनमत—पण नान्किङ सरकारची परिस्थिति याच्या अगदी उलट झाली. जपाननें तीन चार महिन्यात मॅन्चुरिया प्रांत गिळंकृत केला व जेहोल प्रांतातही आपले हात पाय पसरले व त्याच्या नेहमींच्या धोरणाप्रमाणें या दोन्ही प्रांतातील उद्योगधंदेही क्षपाट्यानें आपल्या ताब्यात घेण्यास सुरुवात केली व सर्वच चीन राष्ट्र कबजात घेण्याच्या तयारी चालविली, असें दिसत असताना नान्किङ सरकारनें जपानबरोबर समझौत्याचें धोरण स्वीकारलें. ही गोष्ट चीनमधील कोणत्याही पक्षाला व जनतेला पसत पडली नाहीं. नान्किङ सरकारच्या या धोरणाचा सर्वत्र विकार करण्यात

आला. बाप्रमाणें सर्व चीनमध्ये आपली छीः थू. होऊ लागली याचा राग नान्किङ सरकारने चीनी कम्युनिस्ट पार्टीवर काढण्याचें ठरविलें. चीनमध्ये सोव्हिएट सत्ता निर्माण होणे व चीनी कम्युनिस्ट पार्टीचें सामर्थ्य वाढत जाणें, चिआङ कायी ग्रेक व वॅड प्रभृति नान्किङ सरकारच्या मुत्सद्याना व लष्करशाहाना केव्हाही पसत नव्हतें. म्हणूनच जपानी लष्करशाहीशा सम-झौता व कम्युनिस्टासारख्या शुद्ध लोकसत्तावाद्याविरुद्ध आपसातील युद्धाचें घोरण नान्किङ सरकारने स्वीकारलें होतें. चीनमध्ये आपसातील युद्धाला सुरवात व्हावी, ही गोष्ट जपानच्या पथ्यावरच पडली व नान्किङ सरकारला गोजारून त्यानें या युद्धाला भरती येईल, अशाप्रकारचें घोरण स्वीकारलें. १९३३ सालीं जर्मनीत नाझींची सत्ता प्रस्थापित होण्यापूर्वी जर्मन लष्करी सल्ला-गार नान्किङ् दरवारनें आपल्या दिमतीला ठेवले होते. या लोकानींही नान्किङ् सरकारला या कामीं भर दिली व त्याला मदतही केली. ब्रिटिश सरकारही अप्रत्यक्ष रीतीने का होईना, तत्परतेने नान्किङ् सरकारच्या मदतीला धावलें. ब्रिटिश सरकारनें आपल्या युद्धजहाजाच्या जोरावर याड्ट्सी नदीचा जल-मार्ग नान्किङ् सरकारच्या लष्कराच्या हालचालींना मोकळा करून दिला. नदीच्या तीरावरील आपल्या तोफा कम्युनिस्टानीं डागल्या पण ब्रिटिश तोफापुढे त्याचें काहीं चालले नाहीं. गहू व कापूस पिकविण्याकरता १९३० च्या सुमारासच अमेरिकेनें नान्किङ् सरकारला कर्ज दिलें होतें, अर्थात् या कर्जातील बराचसा भाग कम्युनिस्टविरोधी मोहिमेंत नान्किङ् सरकारनें खर्च केला.

चौथी मोहिमा— जपानी आक्रमणाविरुद्ध कम्युनिस्टांच्या सूचने-प्रमाणें सयुक्त आघाडी न बनवता जपानशीं व इतर साम्राज्यवादी राष्ट्राशीं सगनमत करून कम्युनिस्टाविरुद्ध पुन्हा मोहिमा सुरू करण्याची नान्किङ् सरकारने तयारी केली त्यावेळीं आत्मसंरक्षणाकरता चीनी कम्युनिस्टाना आपलें सामर्थ्य सघटित करणें भागच पडलें. कम्युनिस्ट पार्टीच्या पहिल्या काँग्रेसनंतर थोड्याच दिवसात नान्किङ् सरकारविरुद्ध निडूपू भागातील शेतकऱ्यांनीं वंडाचा उठाव केला. या बंडाचा बीमोड करण्याकरता कुओमिन्ताङ्ची २८ वीं रूट फौज पाठविण्यात आली. या फौजेच्या हातून

बडखोराचें पारिपत्य तर झालेंच नाहीं तर उलट या प्रचंड फौजेपैकीं २०,००० सैनिक लाल फौजेला थेऊन मिळाले व या सैनिकाचा उपयोग करून जू दे नें ५ व्या लाल फौजेची उभारणी केली. १९३२ मध्ये नान्किङ सरकारच्या फौजेचा चॅंग हौ येथें लाल फौजेनें पराभव केला व तें शहर आपल्या ताब्यात घेतलें व चिआडू काथी शेकच्या लष्कराच्या आघाडीवर हल्ला करून त्या आघाडीवरचींही काहीं ठाणीं लाल फौजेनें आपल्या कब्जात घेतलीं. अशारीतीने लाल फौजेला सारखे यश मिळत चाललेलें पाहून चिआडू काथी शेकने १९३३ च्या एप्रिलमध्ये चिनी सोव्हिएट मुलखावर चौथी मोहीम काढण्याचें ठरविलें. आपल्याबरोबर २,५०,००० फौज घेऊन चिआडू काथी शेक कम्युनिस्ट मुलखावर चालून आला. पण लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही की, लाल फौजेचा सहार होण्यापेवजीं नान्किङ सरकारच्या इभ्रतीच्या नाशालाच ही मोहीम कारणीभूत झाली. या मोहिमेतील अगदीं पहिल्या चकमकींतच लाल फौजानीं चिआडूचे दोन सेनाविभाग निःशस्त्र केले व दुसऱ्या दोन सेनाविभागाच्या सेनानायकावर गर्दी करून त्यांना कैद केलें. चिआडूच्या फौजेतील ५९ व्या पलटणीचा अर्धा अधिक धुव्वा उडविला व ५२ वी पलटण तर पूर्ण निकालातच काढली. चिआडूच्या अत्यंत भरवशाच्या २१ व्या पलटणीवर लालसेनिकानीं यानंतर हल्ला चढविला व तिलाही पूर्णपणे निःशस्त्र केलें. या चकमकींत तिच्या सेनानायकालाही भयकर जखमा झाल्या. याप्रमाणे एकामागून एक पराभव झाल्यामुळे चिआडू काथी शेकने सोव्हिएट मुलखात पुढें चाल करून न जाता आपल्या फौजेच्या ढाला परत फिरविल्या. या मोहिमेनंतर चिआडूने आपल्या एका सेनानायकाला चेन चेडला लिहिलेल्या पत्रात “ आपल्या संबंध आयुष्यात आपला इतका अपमान कधीही झाला नाहीं. ” असे कळविले व “ लाल फौजेशीं लढणें हें सबंध आयुष्याचें काम आहे ” असे चेन् चेडनेंही आपल्या मित्राजवळ बोलून दाखविलें व ही मोहीम तशीच रेटून पुढें नेण्यास त्यानें समति दिली नाहीं. चिआडू काथी शेकनें त्याला अर्थातच ताबडतोब कामावरून दूर केलें.

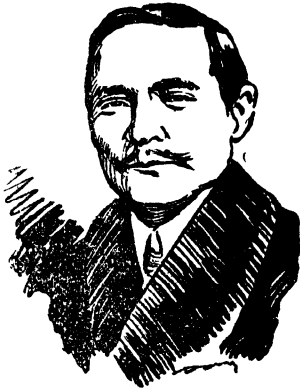
पांचवी मोहीम—या पराभवामुळें मुळींच नाउभेद न होता

चिआड काथी शेकने सोव्हिएट मुलखावरील पाचव्या व अखेरच्या मोहिमेची तयारी केली. या खेपेस चिआडने आपल्या सर्व फौजा एकत्र आणल्या व एक लाख सेनेनिशी तो लाल फौजेवर चालून आला. या प्रसर्गी त्याने नवीन डावपेंच लढविले होते. शत्रूच्या मुलखाला चोहोकडून वेडून बाहेरच्या जगार्शी त्याचा अजीबात सबध तोडून टाकावयाचा, शत्रूवर जोराने चाल तर करावयाचीच पण त्याच बरोबर ठिकठिकाणी मोर्चेबंदी करून आपली फौज मागे हट्ट घ्यावयाची नाही, या डावपेंचाचा थोडा फार उपयोग आपल्या जर्मन सल्लागाराच्या शिफारशीप्रमाणे चौथ्या मोहिमेंत त्याने करून पाहिला होता पण या खेपेस बरोबर प्रचंड फौज घेऊन हे डावपेंच पूर्णपणे अमलात आणण्याचे त्याने ठरविले व त्यात त्याला यशही मिळाले. ही मोहीम लाल फौजेने एक वर्षभर थोपवून धरली उभयपक्षां बरेच नुकसान झाले पण लाल फौजेला अखेर माघार घ्यावी लागली. पूर्वीप्रमाणे आपले गमीनी हल्ले चढवायचे सोडून लाल फौजेने केवळ आत्मसंरक्षणाचे घोरण स्वीकारले व काही प्रसर्गी चिआडच्या सैन्याला समोरसमोर तोड दिले. या चुकामुळे सर्व अर्वाचीन युद्धसाधनांनी युक्त असलेल्या चिआड काथी शेकच्या प्रचंड सैन्यापुढे लाल फौजेचे काही चालले नाही.

१९३३ च्या आक्टोबरमध्ये ही मोहीम सुरू झाली व ती चालू असतानाच १९३४ च्या जानेवारीत जू चीन येथे चिनी सोव्हिएटांच्या कॉंग्रेसचे दुसरे अधिवेशन भरविण्यात आले. या अधिवेशनात माउ च तुडने पहिल्या अधिवेशनांतरच्या कम्युनिस्ट हालचालींचा विस्तृत अहवाल सादर केला. १९३२ च्या फेब्रुवारीत म्हणजे ही मोहीम सुरू होण्यापूर्वी दोन महिने चिनी कम्युनिस्टांनी युद्ध पुकारले होते. त्यामुळे जपानही सोव्हिएट मुलखावर केव्हा चाल करून येईल, याचा नेम नव्हता. चिआड काथी शेकच्या एका मागून एक होत असलेल्या मोहिमा व आज ना उद्या निश्चितपणे आपल्यावर होणारी जपानची स्वारी या दोन्ही सकटाना यशस्वी रीतीने तोड घ्यावयाचे असल्यास किबाडसी प्रातातील आपले ठाणे हालवून वायव्य भागातील शेन्सी प्रातात ते कायम करणे जरूर आहे, असे या अधिवेशनापूर्वीच चिनी कम्युनिस्ट पुढाऱ्यांनी ठरविले होते.

चिआड काथी शेकनें सुरु केलेल्या या पाचव्या मोहिमेत कम्युनिस्ट संहाराचा उद्देश पूर्णपणे साध्य झाला, असें नान्किङ सरकारला वाटलं, पण त्याची ही कल्पना सर्वथैव चुकीची ठरली. सोव्हिएट मुलखाला चोहोकडून भरभकम वेढा घालून त्यानें पिंजऱ्यात कोंडल्याप्रमाणें कम्युनिस्टाची अवस्था करून सोडली होती व या पिंजऱ्यातून आता ते बाहेर पडू शकत नाहींत, असें नान्किङ सरकारला वाटू लागलें होतें. नान्किङच्या फौजेनें घातलेला हा वेढा आर्थिक दृष्ट्या कम्युनिस्टाना अत्यंत जाचक झाला, यात शका नाहीं. सोव्हिएट मुलखातील जनतेला या काळात मीठदेखील मिळेंनासें झालें होतें. विमानातून चालू असलेल्या रोजच्या बॉम्बेफेकीमुळें व मशीनगनच्या अघिरत माऱ्यामुळें सोव्हिएट मुलखातील हजारो शेतकऱ्यांचा, नागरिकांचा व सैनिकांचा सहार झाला. या शेवटच्या मोहिमेच्या वेळीं झालेल्या लढान मोठ्या चकमकीत चाउ एन लायच्या मताप्रमाणें लाल फौजेतील ६०,००० सैनिक निकामी झाले. याशिवाय विनलष्करी जनतेचा किती सहार झाला याची गणतीच नाहीं. या मोहिमेत नान्किङच्या लष्करानें जो सोव्हिएट मुलख हस्तगत केला त्यातील लोकवस्ती उठून गेल्यामुळें व काहीं ठिकाणीं लोकांच्या सर्रास कत्तली केल्यामुळें सोव्हिएट मुलखातील काहीं भाग निर्मनुष्य झाले. या मोहिमेत नान्किङ सरकारच्या लष्कराचेही भयकर नुकसान झालें. क्वाडसी प्रांतातील सोव्हिएट विभाग हस्तगत करीत असताना प्रत्यक्ष लढाईत व उपांसमारीनें १०,००,००० लोक मृत्युमुखी पडले, असें कुओमिन्ताडनें जाहीर केलें. याप्रमाणें उभयपक्षां इतका अपूर्व सहार झाला व पाचवी मोहिम अखेर अनिर्णायक ठरली. लाल फौजेचा समूळ नाश करण्याचा चिआडकाथी शेकचा हेतू सफल झाला नाहीं.

अभिनव चीनचे प्रणेते

डॉ. सन्यत्सेन

मॅडाम सन्यत्सेन

माउ च तुंड

जनरल जू दे

पल्लेदार दौड

अपूर्व योजना—वर सागितल्याप्रमाणे लाल फौजेच्या जबाबदार खेनानाथकाची सभा थाच वेळीं कियाड्सी प्रातातील सोव्हिएट राजधानींत भरविण्यात आली व या प्रातातून पिल्लेहाट घेऊन सोव्हिएट चीनचे मुख्य ठाणे चीनच्या वायव्य प्रदेशात, सर्व बाजूनी सुरक्षित अशा शेन्सी प्रातात हलविण्याचे ठरविण्यात आले. दक्षिणेमधील कियाड्सी प्रातातील जू चीन या पहिल्या राजधानीपासून वायव्येकडील शेन्सी प्रातातील येनान ही नवी राजधानी ६००० मैलावर होती. म्हणजे हिंदुस्थानच्या दक्षिणोत्तर लांबीच्या तिपट अंतरावर होती. हे अंतर एक वर्षात काढायचें, असें चीनी सोव्हिएट पुढाऱ्यानीं ठरविले होते. केवळ लाल फौजेचें मुख्य ठाणेच या नवीन राजधानींत स्थापावयाचे असा कम्युनिस्टाचा विचार नव्हता तर या प्रातातील लहान मोठे कारखानेही तिकडे हलविण्याचा बेत त्यानीं केला होता. हा सर्व प्रवास पार्थी करावयाचा होता. जगातील अत्यंत दुर्गम मार्गांतून वाट काढीत वरील ठिकाणीं जावयाचें होते. बैल गाड्यासुद्धा न जातील अशाही वाटातून आपला सर्व लवाजमा त्यांना न्यावयाचा होता, अत्यंत उंच पर्वतराजींवरून त्यांना चढायचें उतरायचे होतें व आशियातील अत्यंत दुर्लक्ष्य महानद ओलाडून त्यांना पलीकडे जावयाचें होते. चीनी कम्युनिस्टानीं केलेली ही पल्लेदार दौड म्हणजे आरभापासून अखेरपर्यंत एक मोठी लढाई होती. अखिल जगाच्या इतिहासात तोड सापडायची नाही, अशी ही अर्वा चीन कालातील इतिहासप्रसिद्ध पल्लेदार दौड होती. बरोबर हजारो सैनिक घेऊन लांबवर मजला मारीत दिग्विजय करीत जाणें वेगळें आणि एका प्रातातील जनतेचा संबध ससार जशाचा तसा हलवून भोवती पडलेल्या शत्रू-सैन्याच्या वेढ्यातून मार्ग काढीत व अत्यंत कठिण अशा नैसर्गिक अडचणींना तोड देत हजारो मैलावर जाऊन नवा ससार थाटणें व शत्रूला आपल्यावर लह्या चढवता न घेईल अशा भागात आपल्या फौजेचें ठाणें स्थापणें हें

अगदीच निराळें. पण चीनी कम्युनिस्टानी आपली ही अपूर्व योजना यशस्वी रीतीने पार पाडून जगाच्या इतिहासात आपले नाव अजरामर करून ठेवलें आहे.

दौड सुरू झाली—किआङ्सी प्रातातून इतक्या झपाट्याने व गुप्तपणे ही पिछेहाटीची दौड सुरू करण्यात आली की, लाल फौजेचे ९०,००० सैनिक मजलावर मजला मारीत पुढें निघून गेले तरी कित्येक दिवसपर्यंत हा काय प्रकार चालला आहे, याची दादही कुओमिन्ताङ्च्या मुख्य ठाण्यातील लोकाना लागली नाही. किआङ्सीच्या दक्षिण भागात हे सैनिक प्रथम एकत्र जमा झाले व उत्तर आघाडीवरील प्रत्यक्ष फौजेतील सैनिक काढून घेऊन व त्या ठिकाणी कम्युनिस्टांच्या दोस्त तुकड्यातील सैनिक ठेवून या पिछेहाटीला त्यांनी सुरुवात केली. या सर्व हालचाली नेहमी रात्रीच चालत. दक्षिण किआङ्सीमधील यू तू ठाण्याजवळ सर्व लाल फौजेची जमवाजमव झाली त्या वेळी या पल्लेदार दौडीवर निघण्याचा हुकुम देण्यात आला. ही दौड १६ आक्टोबर १९३४ रोजी सुरू झाली.

या सैनिकांच्या दोन तुकड्या करण्यात आल्या. एक पश्चिमेकडून व एक दक्षिणेकडून. याप्रमाणें तीन रात्री चालून गेल्यानंतर चौथ्या रात्री अगदी अनपेक्षितपणें एकत्र येऊन हुनान व झाङ् तुङ्मधील नान्किङ् लष्कराच्या मोर्चेबंदीवर त्यांनी हल्ले चढाविले. या मोर्चाच्या जागा आपल्या ताब्यात घेतल्या व आश्चर्यचकित झालेल्या शत्रुसैनिकाना त्यांनी पळवून लावले. या मोर्चेबंदीची सर्व ठाणी व खदकाच्या जागा ताब्यात घेतल्यामुळे दक्षिण व पश्चिम या दोन्ही दिशाकडील मार्ग त्यांना मोकळे मिळाले व ही स्फूर्तिदायक दौड तिकडूनही झपाट्याने सुरू झाली.

लाल फौजेच्या या मुख्य पलटणीखेरीज वृद्ध, तरुण, स्त्रीपुरुष, मुले, कम्युनिस्ट, कम्युनिस्टेतर असे हजारो शेतकरी या दौडीत सामील झाले. तोफखान्यातील तोफा व त्याचे भाग निरनिराळे करण्यात आले. त्याचप्रमाणें कारखान्यातील ब्रतसामुग्री अलग अलग करण्यात आली व हे सर्व सामान खेंचरावर व गाढवावर लादून ही विलक्षण स्वारी मार्गास लागली. किआङ्सीमधून लाल फौजेच्या मुख्य पलटणी याप्रमाणें निघून गेल्यावर

नान्किड् सरकारचे सेनानायक जागे झाले व त्या प्रातातील शहरें काबीज करण्याच्या उद्योगास ते लागले. हजारो किसान स्वयसैनिकानी व दोस्त सैनिकानी नान्किड्च्या या चढाईला शेंवटपर्यंत तोड दिलें स्वयसैनिकांच्या या प्रतिकारामुळें नान्किड्चे लष्कर या भागातच अडकून राहिलें व चीनच्या वायव्य भागाकडे निघून जाणाऱ्या लाल फौजेतील मुख्य पलटणींना आपला पुढील मार्ग काटण्यास चागलीच सवड मिळाली. नान्किड्च्या लष्कराने क्रियाडसी, फु कीन व कुइ चौमधील लाल फौजेनें मोकळीं सोडलेलीं काहीं ठाणीं इस्तगत केलीं. पण पिछाडीचे रक्षण करण्याकरिता राहिलेल्या स्वयसैनिकांच्या तुकड्यानीं १९३७ पर्यंत तीं मोठ्या हिमतीनें लढविलीं व नान्किड्चे बरेचसे लष्कर दक्षिणत गुतवून ठेवलें.

पहिल्या नऊ लढाया—चीनमधील नैऋत्य भागातील सोव्हिएट मुलखाभोंवतीं नान्किड् सरकारच्या लष्कराचा जबरदस्त वेढा पडला होता. साऱ्या यात्रिक तोफांचीं जाळीं विणूनच जगू काय या वेढ्यातील व्यूहरचना करण्यात आली होती. ही मोर्चेबंदी मोडून काढून वेढ्यातून बाहेर पडल्याशिवाय लाल फौजेला पश्चिमेकडील मार्ग मोकळा होणें शक्य नव्हते. पण लाल फौजेतील सैनिकानीं यात्रिक तोफांच्या माऱ्याना न जुमानता मोठया शिताफीनें क्रियाड्सी प्राताच्या सरहद्दीवर असलेली ही वेढ्याची तटबंदी ता. २१ आक्टोबर रोजी मोडून काढली व यापुढेंही एक महिन्याच्या अंतरानें हुनान प्रातातील दोन ठिकाणच्या वेढयांना न जुमानता त्यातून ते आपल्या सर्व लवाजम्यासह बाहेर पडून झेच्युआन प्रातात शिरले व या ठिकाणच्या चौथ्या फौजेला थेऊन मिळाले. क्रियाड्सीपासून झेच्युआन प्रातापर्यंतच्या दौर्डीत एकूण नऊ लढाया त्यांना द्याव्या लागल्या. क्रियाड्सी प्रातातून निघाल्यापासून हा सगळा लवाजमा बरोबर वायव्य दिशेकडेच चालला होता यामुळें या दौर्डीतील लाल फौजा कोणत्या भागात असतील याचा नक्की अंदाज नान्किड् फौजेला बाधता थेऊ लागला. ही दौड यशस्वीरीतीनें आपल्या इच्छित स्थळीं पोचण्याच्या दृष्टीने लाल फौजेचें हें धोरण चुकीचें होतें असें ठरलें. ही चूक सुधारण्याकरता नवीनच डावपेंच लढविण्यात आले. ही दौड एकाच दिशेने चालू न ठेवता तिच्या दिशा

वारंवार बदलण्यात आल्या. या युक्तीमुळे नान्किङ्च्या विमानी दलाची सुद्धा फसगत होऊं लागली. हे डावपेच सुरू केल्याबरोबर अगदी जरूरीचें तेवढेच सामान या दौर्द्धीतील लोकांनीं आल्याजवळ ठेवलें व बाकीचें काहीं मागे टाकून दिलें व काहीं ठिकठिकाणीं पुरून टाकून ते पुढें जाऊ लागले. दिवसापेक्षा रात्रीच्या मजला मारणें अधिक सोयीस्कर, असे या वेळेपासून ठरविण्यात आलें.

लाल फौजेंत नवी भरती—या दौडीवर निघालेले लोक झेच्यूआन प्रातात याडत्सी नद ओलाडणार असा अदाज बाधून चिआङ् काथी शेकने आपले हजारो सैनिक हुपे व अनहुई प्रातात माघारे घेतले, नावाच्या साहाय्यानें हे सगळे याडत्सीपलीकडे नेले व लाल फौजेचा उत्तरेकडला मार्ग रोखून धरण्यात आला दोन लाख सैनिक आपला मार्ग सर्वप्रकारें रोखून उभे आहेत, असें समजल्याबरोबर लाल फौजेने ती दिशाच सोडून दिली व झेच्यूआन प्राताच्या राजधानीला वर्तुळाकार उलट वळसा घालून कुई चौ प्रात ओलाडला व उत्तरेकडे जाण्याऐवजीं ते दक्षिणेकडे वळले. आश्या वेळीं बदललेल्या या धोरणामुळे कुई चौ प्रात ओलाडण्यासच लाल फौजेला चार महिने जास्त लागले. एवढ्या अवकाशात या भागातील नान्किङ् सरकारच्या पाच सेनाविभागाना त्यांनीं गारद केले. कुई चौच्या गव्हर्नरचे मुखब ठाणें ताब्यात घेतलें. दौड चालू असताना जे जे प्रदेश वाटेंत लागले त्या त्या ठिकाणीं कम्प्युनिस्ट प्रचाराचें कार्य चालूच होतें. कुई चौ भागात कम्प्युनिस्ट पुढाऱ्याचा प्रचार चागलाच यशस्वी झाला. या प्रातातील २०,००० तरुणाना त्यांनीं लाल फौजेंत दाखल करून घेतले. प्रातातील खेड्यातून व शहरातून मोठमोठ्या सभा घेऊन ठिकठिकाणीं तरुण कम्प्युनिस्टाचे गट त्यांनीं सघटित केले. या भागात कम्प्युनिस्टाचें फारसें नुकसान झालें नाहीं पण याडत्सी ओलाडण्याचा सवाल दत्त म्हणून उभा पुढें होताच.

अयशस्वी पाठलाग—लाल दौडवाले दक्षिणेकडे वळलेले पाहताच चिआङ्ने तिकडचेही नद ओलाडण्याचे मार्ग रोखून धरले व याच भागात आपण लाल बावटेवाल्यांना कायमचे बरबाद करून टाकणार, अशी आशा त्याला वाटू लागली. लाल फौजेला याडत्सी ओलाडू घावयाची नाहीं व

नेऊत्येकडील तिबेटच्या पाणथळ भागात हाकून लावून तिला कावमची मूठमाती घायची, असा चिआडचा बेत होता. “याडत्सीच्या दक्षिण भागात कम्युनिस्टांचे नाम व निशाण पुसून टाकण्यावरच राष्ट्राचे व आपल्या पक्षाचे भवितव्य अवलंबून आहे.” अशा तारा त्याने आपल्या निरनिराळ्या सेनापतीना व प्रातिक सुभेदाराना केल्या. चिआडने आपल्या फौजेची दिशा बदलल्याबरोबर लाल फौजेनेही ताबडतोब आपला मोर्चा आणखी दक्षिणेकडे वळविला व ती युनान प्रांतात शिरली. याच ठिकाणी ब्रम्हदेश व इंडो चायना यांच्या सरहद्दी चीनला लागलेल्या आहेत. चार दिवसाची तडफदार मजल मारून लाल फौजा आपल्या सर्व लवाजम्यासह युनान फू (युनानची राजधानी) पासून दहा मैलावर दाखल झाली, असे पाहताच तेथील सुभेदार लुडपिन याने आपल्या जवळची सर्व सेना अविशाने एकत्र गोळा करून बचावाची तयारी केली. कुइ चौमधून निघालेले चिआडचे लष्करही लाल फौजेच्या मागे लागले. स्वतः चिआड व त्याची पत्नी युनान फू येथे होती. लाल फौज युनान फूजवळ आल्याबरोबर तेथून ती दुसरीकडे निघून गेली व त्यांनी फ्रेंच रेल्वे गाठली. नान्किङच्या विमानाचा एक मोठा ताडा रोजच्या रोज लाल दौडवाल्यावर बॉम्बचा वर्षाव करित होता पण त्याला दाद न देता ते सारखे पुढे पुढे चालले होते. युनान फूवर चालून येण्याची लाल फौजेची केवळ एक हूल होती. चिआडला चकविण्याचा तो एक डाव होता. लाल फौजेच्या मुख्य पलटणी सपाट्याने पश्चिमेकडे चालून जात होत्या. लेड कायजवळ याडत्सी ओलाडण्याच्या उद्देशाने लाल सेनापतींनी हा डाव रचला होता पण तो यशस्वी ठरला नाही. चिआडला लाल फौजेच्या या हालचालींचा सुगावा लागला व त्याने या भागात नद ओलाडण्याचे जे थोडे मार्ग होते ते सर्व आपल्या ताब्यात घेतले. नदाच्या उत्तर तीरावरील सर्व बोटी जाळून टाकण्याचा हुकूम सोडला व आपल्याबरोबर लुड युनचीही फौज घेऊन तो लाल फौजेवर चालून आला. पण लाल फौजेतील एका पथकाने एकाएकी एका रात्री आपला मोर्चा बदलला, नान्किङ फौजेच्या ठाण्याला त्याने एक मोठा वळसा घातला. रात्री व दिवसा सारखी दौड करून ८५ मैलांचे अंतर त्यांनी तोडले. त्याच

दिवशी सध्याकाळी नदीच्या उताराची दुसरीच जागा त्यांनी गाठली. पाडाव केलेल्या नान्किङ् सैनिकाचे पोषाक त्यांनी चढविले व या उताराजवळील शहरात शिरून तेथील सरक्षक सैनिकांच्या तुकडीला स्वस्थपणाने निःशस्त्र केले. नान्किङ् सरकारच्या सैनिकाचे पोषाक असल्यामुळे शहराच्या सरक्षक तुकडीला हे लोक आपलेच आहेत, असे वाटले आणि यामुळेच या लाल फौजेच्या पथकाला त्यांनी आपल्यात मिसळू दिले. नदीच्या उत्तरीतीराकडील बोटींचा अद्याप नाश करण्यात आलेला नव्हता. लाल फौज सगळी आपल्या आवाक्यात असताना बोटी काय म्हणून जाळायच्या, या कल्पनेने त्या अद्याप शाबूत ठेवण्यात आल्या होत्या. पण या बोटी दक्षिण तीराकडे आणायच्या कशा ? रात्र पडल्यावर लाल सैनिकांनी गावच्या पाटलाला बोलावून आणले. काही सरकारी शिपायी या बाजूला आहेत तेव्हा उत्तरेकडल्या बोटींच्या खलाशाना या बाजूला एक बोट पाठविण्याबद्दल आरोळी देण्याचा हुकुम त्यांनी केला. सरकारी शिपायाकरता बोट मागितल्यावर कोणाला कसलीच शका येण्याचे नव्हते. बोट आल्याबरोबर “ नान्किङ् ” पोषाखात असलेले लाल सैनिक तिच्यावर चढले. बोटीतून ते उत्तर तीरावर गेले. याप्रमाणे झेच्युआनची सरहद्द तर त्यांनी गाठलीच. तेथील पाहारेकऱ्यांच्या ठाण्यात त्यांनी शातपणे प्रवेश केला. पाहारेकरी शिपायी गप्पा मारीत व खेळत बसले होते. त्यांच्या बंदुका भितीशी टेकून ठेवण्यात आल्या होत्या. लाल सैनिकांनी या सर्व शिपायाना “ हॅन्ड्स अप ” (दोन्ही हात वर करण्याचा) हुकुम दिला. सर्व पाहारेकरी आश्चर्याने मुग्धच झाले. आपण लाल फौजेचे कैदी झालो आहो याची त्यांना कल्पनाही आली नाही. कारण लाल फौज अद्याप तीन दिवसांच्या अंतरावर होती, हे त्यांना माहीत होते.

पुढे गेलेल्या या लाल पथकाने इतकी तयारी केली तोपर्यंत संबंध लाल फौजही एक मोठा वळसा घेऊन या ठिकाणी येऊन पोचली. नदीपार होणे ही आता फार सोपी गोष्ट झाली. सहा बड्या बोटी नऊ दिवसपर्यंत लाल फौजेचा सर्व लवाजमा नदीपलीकडे वाहून नेत होत्या. याप्रमाणे पल्लेदार दौडीवर निघालेले कम्युनिस्ट झेच्युआन प्रातात मुळीसुद्धा प्राणहानी न

होता थेऊन पोचले. पलीकडचा काठ सुगक्षितपणे गाठल्याबरोबर लाल सीनै-
कार्नी मर्व बोटींना आगी लावून त्या भस्मसात करून टाकल्या. लाल
फौजेच्या या हालचाली इतक्या झपाट्याने झाल्या होत्या की, चिआड् काथी
शेकला या हालचालीची बातमी लागून तिला गाठण्याकरता नान्किड्चें
लष्कर घेऊन तो झपाट्याने निघाला तरी त्याला दोन दिवस उशीर लागला.
थाडत्सी दुथडी भरून चालली होती. बोटी जळून गेल्या होत्या, दक्षिण
तीरावर सरकारी सैन्य थेऊन ठाकले. सगळी लाल फौज आपल्या लवा-
जम्यासह पलीकडेच आनदाने वावरत आहे, हे त्यांना दिसत होतें. लाल
फौजेवर जो डाव करण्याचा चिआड्चा बेत होता तो त्याच्यावरच उलटला
“ लाल फौज समूळ बरबाद करणें हा काहीं दिवसाचा प्रश्न आहे ” असें
आपल्या नान्किड्कडील साथीदाराना कळविणाऱ्या चिआड्ची उमेद
मावळून गेली व लाल फौजेचा विजय पाहून बोटें मोडीत बसण्याशिवाय
त्याला गत्यंतर राहिले नाही. पुन्हा दुसरी उताराची जागा त्याला शोधून काढावी
लागली ही जागा गाठीपर्यंत सरकारी सैन्याला २०० मैलाचा फेरा घ्यावा
लागला. तोपर्यंत लाल दौडवाले त्याला हुलकावणी देऊन दुसरी-
कडेच निघून गेले हांते, हे पाहून चिआड्ने विमानानें क्षेच्युआन प्रातात
प्रवेश केला व त्या ठिकाणी सरकारी सैन्याची जमवाजमव करून तात्
नदीच्या आणखी एका मान्याच्या ठिकाणी लाल फौजेला अडविण्याचे
त्याने ठरविले

कोबडीच्या पिलाचें रक्त—तातू नदी ओलाडून जायचे तर तीवर
फक्त एकाच ठिकाणी एक पूल होता आणि ही जागा इतकी अडचणीची व
नाजूक होती की, या ठिकाणी जर नदीपलीकडे जाण्यात कम्प्युनिस्टाना यश
आलें नसते तर पळेदार दौडीतील एकही प्राणी गिळक राहिला नसता. या
वेळीं थत्किचितही न विश्रांति घेता सुवर्णवालुका नदीच्या (थाडत्सीला
या भागात हे नाव देण्यात आलें आहे) उत्तर भागात लाल फौजेने आपला
ताबडतोब मुकाम हलविला व क्षेच्युआन प्रातातील सफेत व काळ्या लोलो
लोकाच्या स्वतंत्र टोळीवाल्यांच्या मुलखात ते शिरले. लोलोच्या मुलखात
गेत्याबरोबर त्याच्याशी तडजोडीची बोलणी करण्याकरता लाल बावटे-

वाल्यानीं आपले लोक त्यांच्याकडे पाठविले. या भागात येत असता वाटेत चिनी लष्करशहानीं कैद केलेल्या लोलो टोळ्यांच्या नायकाना मुक्त करून त्यांना लाल दौडवाल्यानीं आपल्या जातभाईकडे पाठविले. तसेच चिनी लष्करशहानीं घेतलेला त्याचा मुख्य परत जिंकून तो त्याचा त्यांना परत दिला. यामुळे हे टोळ्याचे नायक खुष झाले व आपल्या जातभाईजवळ लाल बावटेवाल्याची स्तुति गाऊ लागले.

लाल फौजेच्या आघाडीचा सेनापति लिउ पे चिड फार धूर्त व हुशार होता. चिनी सुभेदाराना व कुओमिन्ताड सरकारला लोलो विरोध करीत आले आहेत त्याचप्रमाणे आपण लाल बावटेवालेही त्यांच्याशी लढत आहोत अशी त्याने त्याची समजूत घातली. लोलोंना आपले स्वातंत्र्य कायम टिकविण्याची इच्छा आहे, लाल बावटेवाल्यांना ही गोष्ट मूळातच मान्य आहे. राष्ट्रीय अल्पसंख्याक जमातींना पूर्ण प्रातिक स्वायत्तता देण्यात यावी, हे तर लाल बावटेवाल्यांचे पूर्वापासूनचे धोरण आहे. चिनी लोकांनी लोलो टोळीवाल्यांवर जुलूम केला म्हणून ते त्याचा द्वेष करतात. हा त्याचा द्वेष लोलोंच्या मुलखात ज्याप्रमाणे रुफेत लोलो व काळे लोलो आहेत त्याचप्रमाणे चीनमध्ये “ सफेत चीनी ” व “ लाल चीनीही ” आहेत आणि या “ सफेत चिनी लोकांनीच लोलोंची वेळोवेळी कत्तल उडविली आहे व त्यांच्यावर जुलूम चालविला आहे. मग लाल चीनी लोकांनी व काळ्या लोलोंनी एक होऊन आपला दोगाचा सामान्य शत्रू असलेल्या ‘ सफेत चीनी लोकांशी का लढू नये ? लोलो टोळ्यांचे नायक या लाल बावटेवाल्या वकीलाचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकून घेत होते. सफेत चीनी लोकांशी लढायचे आहे तर आपल्याला लाल बावटेवाल्यांनी शस्त्रांन्ने व दारूगोळा पुरवावा म्हणजे त्यांना आम्ही मदत करू, असा त्यांनी मोठ्या धूर्ततेनें सवाल टाकला. लाल बावटेवाल्यांनी या गोष्टीला ताबडतोब कबूली दिली. एवढेच नव्हे तर त्यांना पाहिजे होता तो शस्त्रांन्ने व दारूगोळा त्यांच्या स्वाधीन केला त्या वेळीं लो लो टोळ्यांचे नायक आश्चर्याने मुग्धच झाले.

परिणाम असा झाला की, लोलो टोळीवाल्यांनी लाल दौडवाल्यांना आपल्या मुलखातून जलद बाहेर पडण्याचा मार्ग दाखवून दिला इतकेच

नाहीं तर अगदी सुरक्षितपणे आपल्या मुलखातून बाहेर पडण्यास त्यांना मदत केली. शेकडों लोलो लाल फौजात सामील झाले व तातू नदाच्या तीरावर असलेल्या आपल्या सामान्य शत्रूशी लाल बावटेवाल्यांच्या खाद्याशी खादा लावून लढण्यास ते तयार झाले. काहीं लोलो तर लाल बावटे-वाल्याबरोबर चीनच्या वायव्य भागात जाण्यासही तयार झाले. लाल बावटे-वाल्यांच्या वकीलानें नव्या मारलेल्या कोंबडीच्या पिलाचे रक्त लोलोच्या सेनानायकासमोर प्रार्थना केले. या नायकानेंही तसेच केलें. व लोलो टोळीवाल्यांच्या रिवाजाप्रमाणे हा विधी झाल्याबरोबर दोघानीं आपल्या मित्रत्वाची शपथ घेतली. या दोन्ही पक्षापैकी जो कोणी आपल्या दोस्तीच्या अटीचा भंग करील तो कोंबडीच्या पिलाप्रमाणे दुर्बल व म्हाड गणला जाईल, असा या दोस्तीच्या विधीचा अर्थ होता.

तातू नदीवरील दिव्य—आन जेन् चॅडपासून पश्चिमेस १२५ मैला-वर तातू नदी खोलच खोल अरुद दऱ्यातून मोठ्या वेगाने वाहत जात. दोन्ही बाजूला उच्च उच्च कडे व खाली नजर फिरून जाईल, अशा खोल दरीतून ती मोठ्या वेगाने वाहत असून याच ठिकाणीं एका खिडीच्या भागात लोखंडी साखळदडाचा झुलता पूल आहे. तिथेचच्या पूर्वेस तातू नदी ओला-डून जाण्याचा तो एकच मार्ग होता. या पुलाकडे लाल फौज आपल्या सर्व लवाजम्यासह चालू लागली. काहीं वेळा किथेक हजार फूट खोल असलेल्या दरीतून तर काहीं वेळा तितक्याच उच्च असलेल्या कड्यावरून खाली वर उतरत ही सर्व दौड चालू होती. हा पूल कम्युनिस्टांच्या हातीं लागला तरच त्याची धडगत होती व झेब्युआन प्रांताच्या मध्यभागात ते प्रवेश करू शकत होते. रात्री सहस्रावधी मशाली हातात घेऊन या दौडीतील सैनिक, शेतकरी व कामगार वळणावळणाने चालत जात होते व खालून वळणा-वळणानें चाललेल्या व त्यांच्या मार्गात कोलदाडा होऊन बसलेल्या नदीच्या पाण्यात या मशालींचा उजेड चमचम चमकत होता. आघाडीवरचे लोक तर रात्रदिवस डबल मार्चने चालले होते. फक्त जेवणापुरती १० मिनिटे ते थांबत, तेवढीच विश्रांति. या वेळातही त्यांचे बरोबर असलेले दमलेले प्रचारक त्यांना राजकीय शिक्षण देत होते. आत्मसामर्थ्यावर व आत्मविश्वासावर या

कार्याचें यश अवलंबून आहे. अर्धवटपणा येथे चालावयाचा नाही, पाऊल सावकाश पडून चालायचे नाही, कष्टाची पर्वा करता कामा नये, विजय मिळाला तरच आपला पक्ष जिवंत राहू शकेल, पराजय झाल्यास तो मातीला मिळून जाईल प्रचारकांच्या उपदेशातील हे सारसर्वस्व होतें.

तातूचा पूल गाठण्याकरता तातडीने ही दौड चालली होती तर झेन्युआन प्रांताच्या या भागातील रस्त्यावर नान्किङच्या सरकारी लष्करी तुकड्या वाटेत ठिकठिकाणीं ठाणीं देऊन बसल्या होत्या व त्यांच्याशी लाल दौडवाल्यांच्या चकमकीही झडू लागल्या होत्या. पलीकडच्या तीरावर सरकारी नवीन, नवीन लष्करी तुकड्या जमा होत होत्या व त्याही तातूच्या लोखंडी पुलाकडे क्षपाट्याने चालल्या होत्या. लष्करी दुर्बिणींतून लाल फौजेचे सनापति सफेत लष्कराच्या या हालचाली पाहात होते. दोन्ही तीरावरून या दोन्ही सैन्याची पुलाकडे जाण्याकरता जणू शर्यतच लागली होती. सरकारी लष्करातील सैनिक वारवार विश्रांतीकरता थांबत व तेहि बुराच वेळ थांबत, ते सर्व दमून गेले होते, त्यांच्यातील उत्साह नष्ट झाला होता. पुलाकडे इतकी धडपड करून जाऊन त्या ठिकाणीं आपला जीव धोक्यात घालण्यास हे भाडोत्री सैनिक कसे तयार असणार? यामुळे लाल सैनिकांनी या शर्यतीत आघाडी मारली व ते पुलाच्या भागात अगोदर जाऊन पोचले. शेकडो वर्षापूर्वी हा पूल बांधण्यात आला होता. पश्चिम चीनमधील सर्व खोल पाण्याच्या नद्यांवर असेच पूल बांधण्यात आले आहेत. १०० यार्डपैक्षा योडे लांबच असे १६ साखळदंड नदीच्या या दोन्ही तीरावरील खडकात चुने गचीत टोके अडकवून लोखंड ठेवण्यात आले आहेत. या साखळदंडावर भरभक्कम लाकडी फळ्या बसविलेल्या आहेत. साखळदंडावर जोडलेल्या लाकडी तक्तपोशीने बनविलेला असा हा पूल आहे. पण लाल दौडवाले नदीच्या तीरावर आले त्यावेळीं या तक्तपोशीपैकी निम्हा-शिम्हा फळ्या काढून टाकलेल्या त्यांना आढळल्या. पुलाच्या निम्हा भागावर नुसते साखळदंडच लोबकळत राहिले होते. नदीच्या उत्तर तीरावर धात्रिक तोफाचे जणू जाळेच उभे करून ठेवले होते आणि त्याच्यामागे सफेत लष्कराच्या तुकड्या मोर्चे बंदी करून उभ्या होत्या. सफेत लष्कराने या

पुलाच्या समूळ नाशच करून टाकला असता पण तसे ते करू शकले नाहीत. कारण चीनमधील दक्षिणी लोकांच्या भावना या साखळदडी पुलाशी निगडित झाल्या होत्या. तातू नदी ओलाडण्याकरती असे काहीं थोडे मोजके पूलच बाधण्यात आले होते व त्यांच्याकरता अवाढव्य पैसाही खर्चा पडला होता. पण पुलाच्या नाश करण्यात आला नाही तरी तक्तपोशी काढून घेतल्यावर खाली राहिलेल्या साखळदडावरून लाल सैनिक हा पूल ओलाड-तील अशी कोणाचीच कल्पना नव्हती.

वेळ गमावण्याची तर या प्रसंगी सोयच नव्हती. भरपूर सैन्य आणून शत्रूंनी हा पूल ताब्यात घेईपर्यंत धडाका मारून लाल फौजेला हा पूल कवजात ध्यावयाचा होता. या कामाकरता स्वयसैनिकांची मागणी करण्यात आली. एका मागून एक स्वयसैनिक पुढे थेंऊ लागले. थापैकी तीस सैनिक निवड-ण्यात आले. त्यांच्या पाठीवर हात बॉब व मॉसर पिस्तुले कातडी पट्यांनी बाधण्यात आली आणि हे सैनिक ताबडतोब साखळ्याना लोंबकळून पुलाच्या शिल्लक राहिलेल्या तक्तपोशीकडे हात मारीत जाऊ लागले. खालून नदीचा लोंढा फोंफावत चालला होता व लाल सैनिक साखळ-दडाला लोंबकळून पुढे पुढ सरकत होते. पुलाच्या तक्तपोशीकडे शत्रूंचे शिपायी थेंऊ नथेत म्हणून लाल फौजेच्या यांत्रिक तोफाचा मारा नदीच्या उत्तर-तीराकडे सुरू झाला. सफेत लष्कराकडूनही या मान्याला उत्तर मिळू लागले. शत्रूकडील निशाणवाजांनी यावेळी साखळदडाला धरून लोंबकळत येणाऱ्या लाल सैनिकांवर नेम धरून गोळ्या मारण्यास सुरुवात केली. या निशाण-वाजांला एक, दोन, तीन स्वयसैनिक बळी पडले व साखळदडाचा हात सुटून ते खाली नदीच्या प्रवाहात पडले. बाकीचे सैनिक जसजसे जवळ थेंऊ लागले तसतसा पुलाच्या तक्त पोशीचा आधार त्यांना मिळू लागला व निशाणवाजांच्या गोळ्या त्यांच्या डोक्यावरून जाऊ लागल्या.

झेच्युअनमधील सरकारी शिपायांनी प्राणांशी खेळणारे असले घाडशी सैनिक कधचि पाहिले नव्हते. चोहोंकडून गोळ्याचा वर्षाव चालू असता त्याची पर्वा न करता साखळदडाला लोंबकळून झपाझप हात टाकीत पुढे येत असलेल्या लाल सैनिकाना पाहून त्यांच्या मनोभावनावरही या

भयकर धाडसी कृत्याचा परिणाम झाल्याशिवाय राहिला नाहीं. ते बहुका झाडीत होते पण लाल सैनिकाना मारण्याकरता ते तसे करीत नव्हते. उलट या धाडसी सैनिकाना त्यांच्या प्रयत्नात यश मिळावें, अशी प्रार्थना आपल्या मनात करीत होते. शेवटी एक लाल सैनिक पुलाच्या तक्तपोशीवर रागत थेऊन चढला. पाठीवरचा एक हात बॉब त्याने काढून घेतला व शत्रू-सैन्याच्या घोळक्यात तो अगदी नेमका फेंकून मारला. लाल सैनिकाचे हे धाडस पाहून सरकारी लष्कराचे अधिकारीही बेफाम झाले. पुलाची तक्तपोशी तोडून टाकण्याचा त्यांनी आपल्या शिपायाना हुकूम सोडला. या हुकुमाचा आता काही उपयोग नव्हता. याच्या अगोदरच आणखी काही लाल सैनिक तक्तपोशीवर चढून आले होते. तक्तपोशीवर पॅराफिन टाकून ती जाळून टाकण्याचाही प्रयत्न करण्यात आला पण तोही निष्फळ ठरला. वीस बावीस लाल सैनिक या वेळपर्यंत तक्तपोशीवर रागत थेऊन शत्रू-सैन्याच्या यात्रिक तोफाच्या जाळ्यावर एका मागून एक हात बॉब टाकून त्यांनी ते निकामी करून टाकले होते. आपले सैनिक तक्तपोशीवर पांचलेले पाहून दक्षिण तीरावरील लाल फौजेतील सैनिक जयजयकार करून त्यांना पुढे सरकण्यास उत्तेजन देत होते. लाल सैनिकाचे हातबॉब एकामागून एक सारखे कोसळू लागल्यामुळे सरकारी शिपायाची दाणादाण उडाली. यात्रिक तोफाचे निकामी होत चाललेले जाऊं तसेच टाकून त्यांनी काढता पाय घेतला. ते मागे पळत सुटले. लाल सैनिकांनी संबध पूल आपल्या ताब्यात घेतला इतकेच नव्हे तर या मान्यातून सुरक्षित राहिलेल्या तोफाही ताब्यात घेऊन शत्रू सैन्याविरुद्ध ते त्याचा उपयोग करू लागले. या मान्यामुळे सफेत लष्करातील सैनिकाना पळता सुई थोडी झाली. विशेष लक्षात ठेवण्याजोगी गोष्ट ही की, श्रेष्ठानामधील सरकारच्या लष्करात सामील झालेले शेंकडो सैनिक आपल्या हातातील रायफली फेंकून देऊन व निःशस्त्र होऊन लाल सैनिकाना थेऊन मिळाले. आन जेन चॅम्पनील लाल सैनिकांच्या तुकड्या पुढे सरसावून पुलावरील बाकीच्या फळ्या त्यांनी पुन्हा जोडून घेतल्या आणि एक दोन तासात सगळी लाल फौज आपल्या लढ्याजम्यासह या पुलावरून लाल गीते गात तातू नदीपलीकडे

पोंचली, नदीपार होत असलेल्या या फौजेवर उच्च उच्च अतरावर उडणाऱ्या सरकारी विमानानी बॉब टाकून पुलावर मारा करण्याचा प्रयत्न केला पण हे बॉब त्यावर नेमके पडणे शक्यच नव्हते नदीच्या पाण्यात त्यातील काही बॉब पडले व पाण्याचे झोट त्यांनी वर उडविले. आन् जेन चॅड-जवळील तातू नदीच्या पुलावर चढून जाण्याचे प्रचंड धाडस ज्या लाल सैनिकानी केलें त्यांना चीनमधील लाल फौजेची सर्व श्रेष्ठ सन्मानाची लाल ताऱ्याची पदके देण्यात आली. हे सर्व लाल सैनिक पंचविशीपेक्षाही कमी बऱ्याचे तरुण जवान मर्द होते. याप्रमाणे तातू नदी ओलाडून सर्व लाल फौज पश्चिम झेच्युआनच्या स्वतंत्र मुलखात शिरली. कारण सोव्हिएट मुलखाला वेढा घालणाऱ्या सरकारी लष्करी अधिकाऱ्याचे हात अद्याप येथपर्यंत येऊन पोचले नव्हते.

तातू नदी अत्यंत बहाद्रीने ओलाडून कम्युनिस्ट झेच्युआनमधील सुरक्षित प्रदेशात पोंचले पण वायव्य भागातील त्याचा उद्दिष्ट मुख्य अद्याप २००० मैलावर होता. सात पर्वत राजी त्यांना अद्याप पायाखाली घालावयाच्या होत्या. तातू नदीच्या उत्तरेस असलेल्या १६,००० फूट उच्च असलेल्या हिमाच्छादित पर्वतावर कम्युनिस्ट आपल्या सर्व लव्याजम्यासह चढले त्यावेळी जून महिना सुरू झाला होता. या हिमपर्वतावरून हजारो लाल दौडवाले तितकेच हजार फूट खाली उतरले. पर्वतशिखरावर भयंकर थंडी तर पर्वताच्या पाषाण्याशी तितकाच भयंकर उन्हाळा या हवेच्या फरकामुळे दौडवाल्यांच्या बरोबर असलेल्या सरजामातील शेकडो लोक मृत्यू पावले व माल वाहून नेणारी शेकडो खेंचरे थकून जी एकदा खाली बसली ती पुन्हा उठली नाहीत. पाउ तुड कॅड पर्वत ओलाडताना ठिकठिकाणी वाटा व रस्ते बांधून त्यांना हा प्रवास पुरा करावा लागला. यानंतर सुड ताहची पर्वतराजी ओलाडून जाताना दौडवाल्यांची अशीच अगणित मनुष्यहानी झाली.

लाल दौडवाल्यांची धांवती कीर्ति—अखेर १९३५ जुलैच्या तिसऱ्या आठवड्यात झेच्युआनच्या वायव्येकडील सुपीक प्रदेशात ते शिरले व या बाजूच्या सुड पान भागातील सोव्हिएट भूमिंत असलेल्या चौथ्या आघाडी फौजेला ते येऊन मिळाले. या ठिकाणी लाल दौडवाल्यांनी काही

दिवस विश्रांति घेतली आपल्या नुकसानीची मोजदाद केली व पुढील प्रवासाच्या दृष्टीने आपल्या बरोबरच्या सर्व सरजामाची व्यवस्था लावून दिली. नऊ महिन्यांपूर्वी किआङ्सी प्रातातून हा सर्व सरजाम बाहेर पडला त्या वेळी ९०,००० सशस्त्र सैनिक त्यांच्याबरोबर होते पण लाल फौजेच्या हतोडा कोषत्याच्या लाल बावट्याखाली आता त्यापैकी ४५,००० सैनिक शिल्क राहिले होते. हे सगळेच सैनिक मरण पावले, रस्ता चुकून दुसरीकडे कोठे भटकून गेले किंवा शत्रूंनी कैद करून नेले अशातला भाग नव्हता तर यापैकी बरेच सैनिक पिछाडीच्या सरक्षणाचे डावपेच या दृष्टीने लहान लहान गट तयार करून मागे ठेवण्यात आले होते. शेतकऱ्यात मिसळून दोस्त सैनिक या नात्याने त्यांना आपल्यात सामील करून घ्यावे, नान्किङ सरकारच्या फौजेला अटकावून ठेवण्याकरता निरनिराळ्या दगळी उठवाव्या व खुद्द शत्रूच्या सैन्यातही फूट पाडण्याचा प्रयत्न कराना, हे काम त्यांच्याकडे देण्यात आले होते. शत्रूसैनिकाकडून हस्तगत करून घेतलेल्या रायफली या नव्या भरतीच्या सैनिकात वाटण्यात आल्या होत्या व किआङ्सी ते झेच्युआनपर्यंत नवीन नवीन बडवाल्यांची ठाणी निर्माण करून ठेवण्यात आली होती. नऊ महिन्यांच्या या दीर्घ प्रवासात कम्युनिस्टांनी काही दोस्त मिळविले व काही आपले दुष्मनही निर्माण करून ठेवले. वाटेत लागलेल्या लहान मोठ्या गावातील जमीनदार, सावकार व सरकारी बडे अविकारी यांची कोठारे व माडारे त्यांनी जप्त केली. सामान्य गरीब जनतेला त्यांनी मुळीच त्रास दिला नाही. या जप्तीच्या मालाची लाल फौजेतील सैनिकात व बरोबर असलेल्या लवजम्यातील लोकात योग्य रीतीने वाटणी करण्यात येत होती व ठिकठिकाणच्या गरीब शेतकऱ्यांनाही या मालातील काही हिस्सा देण्यात येत होता. जमीनदारांच्या व सावकारांच्या मालाच्या जप्तीबरोबर त्यांच्याजवळच्या जमीनीसंबंधाचे दस्तऐवजही जप्त करून त्यांचा नाश करण्यात आला. जमीनीवरील पट्टी रद्द करण्यात आली व ठिकठिकाणच्या शेतकऱ्यांना आत्मसरक्षणाकरता शस्त्रेही देण्यात आली. चीनी सोव्हिएटांच्या या उदार व माणुसकीला योग्य अशा धोरणामुळे वाटेतील खेड्यापाड्यातून त्यांची लोकप्रियता वाढत होती इतकेंच नव्हे तर लाल दौडवाल्यांच्या गतीपेक्षा अधिक द्रुतगतीने त्यांच्या सबंधाची

कीर्ति त्याच्यापुढे धावत जात होती. यामुळे या पुढल्या प्रदेशातील जुलमानें गाजलेले शेतकरी आपल्या गावातून मुक्काम करून जाण्याबद्दल व आपल्याला जमीनदाराच्या व सावकाराच्या जुलमापासून स्वतंत्र करण्याबद्दल त्याच्याकडे शिष्टमंडळें पाठवून विनवणी करित असत. लाल फौजेनें आपल्या या वर्तमाने लष्करी शिपायासबधानें वाटणाऱ्या जनतेच्या भावनात क्रांति घडवून आणली होती व लाल फौज “गरीब जनतेची फौज” आहे, अशी भावना त्याच्या मनात उत्पन्न केली होती. यानंतर लाल दौडवाल्यांनीं माव्हारा काव व मोकुड् भागात जवळ जवळ तीन आठवडे विश्रांति घेतली. कम्युनिस्ट पार्टी, सोव्हिएट सरकार व क्रांतिकारक लष्करी कौन्सिल या तीर्हींचे प्रतिनिधी या ठिकाणीं एकत्र जमले व त्यांनीं पुढील योजना ठरवून टाकल्या.

पूर्व योजनाच कायम—झेच्यूआन प्रांतात १९३३ मध्ये उमारलेली चौथी आघाडी, फौज अर्वाचीन सर्व प्रकारच्या युद्ध सामुग्रीनें सपन्न होती. या फौजेत ५००० सैनिक होते किआडसी प्रांतातून सरकारी सैन्याला टक्कर देत व अनेक नैसर्गिक आपत्ति सहन करित आलेल्या लाल फौजेच्या तुकड्या या चौथ्या फौजेत सामील करण्यात आल्या. याप्रमाणें जेच्यूआनच्या पश्चिम भागात जमलेल्या एकदर फौजेतील सैनिकाची संख्या पुन्हा १००,००० वर भरली. या ठिकाणीं या दोन्ही फौजांची पुनर्घटना करण्यात आली. पूर्वी ठरल्याप्रमाणें वायव्येकडील प्रांतात जाऊन त्या ठिकाणीं आपल्या सामर्थ्याची जमवाजमव करावी असें माउ च तुङ्, जू दे, प्रभृति पुढाऱ्यांचे म्हणणे होते. जेच्यूआन प्रांतातच राहावे, यापुढें जाऊ नये व याडसीच्या दक्षिण भागातील आपलीं ठाणीं पुन्हा मजबूत करावी, असेंही आपले मत लाल फौजेतील व पार्टीतील काहीं सेनानायकांनीं व पुढाऱ्यांनीं व्यक्त केले. पण या अनिश्चित परिस्थितीचा निर्णय परभारेच लागला. याड्सी ओलाडताना व त्यापेक्षाही तातूनदी ओलाडताना लाल फौजेची धुळघाण उडविण्याचा बेत फसल्यामुळे ह्टास पेटलेल्या चिआड कायी शेकनें जेच्यूआन प्रांताच्या पूर्वेकडून आपल्या प्रचंड सैन्याच्या बळावर लाल फौजेला जेरीस आणण्याचे ठरविलें व तिला दुभंग करण्याकरता आपल्या सेनेच्या पलटणी आत घुसविल्या, शिवाय जेच्यूआन प्रांतातील नद्यानाही

बा वेळीं भयकर पूर आले यामुळे लाल फौजेचीं सर्व पथके एकत्र जमून सरकारी सेनेला तोड देत राहणें अशक्य झालें. अशा परिस्थितींत पूर्वींचाच वायव्येकडे दौड मारण्याचा बेत निश्चित करण्यात आला. पिछाडीचा योग्य बदोबस्त करून लाल फौज वायव्येकडे निघाली त्यावेळीं या फौजेतील सैनिकाची संख्या ३०,००० होती. माउ च तुङ व चाउ एन लाय बाब्याकडे या सेनेचें अधिपत्य होतें. याशिवाय क्वाङ्सी प्रांतातील सोव्हिएट मध्यवर्ती सरकारचे अधिकारी व चीनी कम्युनिस्ट पक्षाच्या मध्यवर्ती कमिटीचेही सभासद या फौजेबरोबरच्या लष्कराजम्याबरोबर होते. लाल फौजेला आता ज्या लाबवरच्या प्रदेशातून जावयाचें होतें तो सर्व प्रदेश जगलमय व डोंगराळ होता. माझू व पूर्व तिबेटातील कडव्या टोळ्यांच्या ताब्यातील हा मुख्य होता. चीनी लोकांचा कट्टर द्वेष करणाऱ्या अशा या टोळ्या होत्या. सफेत चीनी व लाल चीनी असा भेदाभेद त्यांनी केला नाहीं. चीनी लोकांसबधानें या टोळ्यातील लोकांच्या मनात परंपरागत कट्टर द्वेष होता. दौडवाले आपल्या खेड्यात येतात, असे पाहताच ते आपल्या घरातील सर्व धान्यधून्य व गुरें ढारें व मेढ्या आपल्याबरोबर घेऊन पळून जात व सर्व खेडी ओसाड करून टाकीत. या लोकाकडून एकादी मेंढी मिळवायची म्हणजे ती त्या लोकावर झडप घालूनच मिळवावी लागे. “एका माणसाचा बळी द्यावा तेव्हा एक मेंढी मिळवावी.” अशी एक म्हणच या भागातून जात असताना लाल दौडवाल्यात रूढ झाली होती. या टोळ्यांचा माग काढून त्यांच्यावर हल्ले करावे व त्यातील माणसे पाडाव करून आणावीं तेव्हाच तीं या भागातील वाटा दाखाविण्याच्या कार्मी उपबोगीं पडत. या वाटाड्यापैकीं काहीं लोक लाल बाबटेवाल्याचे मित्र बनले व कम्युनिस्ट पार्टींत ते पुढें सामीलही झाले. काहीं तरुण वाटाडे पुढें शेन्सी प्रांतातील कम्युनिस्ट स्कूलमध्ये शिक्षणही घेऊ लागले.

कष्टाचा प्रवास—निर्मनुष्य अशा गवंती जगलातून लाल दौडवाल्यांना दहा दिवस रात्र प्रवास करावा लागला. या दलदलींच्या रानात बावेळीं सारखा दिवसरात्र पाऊन पडत होता. या दलदलींत फसून जाऊन लाल दौडींतील माणसापेक्षा जनावरेंच जास्त मरण पावलीं. सरपणाचा

पत्ताच नव्हता. कच्चे गहू व हिरव्या कच्च्या भाज्या खाऊन हे दिवस लाल दौडवाल्यांना काढावे लागले. आसरा घ्यावा म्हटलें तर दलदलीच्या रानात शपथेलासुद्धा एक झाड नव्हतें. गवताच्या दाट जाळ्यातून व झुडपातून एकमेकाना विलगून निजून लाल दौडवाल्यांनी या भागातील प्रवासात कशा तरी रात्री काढल्या. सरकारी लष्कराच्या काहीं तुकड्या लाल फौजेचा पाठलाग करीत या भागातही आल्या पण सततधार पाऊस चालू असता दलदलीच्या रानातून अनवाणी जाण्याची व पोटापाण्याचे हाल सोसण्याची त्यांच्या मनाची तयारी नव्हती. भाडोत्री लष्करानें असे हाल काय म्हणून सोसायचे ? काहीं थोडे खेरीज करून बाकी सर्व सरकारी सैनिकांनी मागच्या मागेच पोबारा केला.

दक्षिण कान्मू भागातील बऱ्याच मुसलमान लष्करी पथकांनी कम्बू-निस्टाचा मार्ग रोखण्याच्या कामात नार्किंड फौजेचीं सहकार्य केलें. पण लाल फौजेनें या हल्ल्यालाही यशस्वी रीतीनें तोंड दिलें. नार्किंड फौजेनें घातलेल्या बेव्यातून ते बाहेर पडले व मुसलमान घोडदळातील शेकडो घोडे त्यांनी पाडाव केले. अखेर आणीबाणीच्या लढाया मारीत, दुर्लभ्य नद्या ओलाडीत, पराकोटीच्या नैसर्गिक आपत्तींना तोंड देत, मानवी आवाक्याबाहेरचे पराकाष्ठेचे हाल सोशीत दमलेले, भागलेले, पाय सुजून गेलेले, रोडावलेले, लाल दौडवाले स्त्रीपुरुष शेंन्सी प्राताच्या उत्तर भागात आपल्या इच्छित स्थळीं ता. २० आक्टोबर १९३५ रोजी थेंऊन पोचले. क्रियाडुसी प्रात सोडल्यापासून या जागीं येण्यास लाल दौडवाल्यांना एक वर्षावर दिवस लागले. १९३३ सालीं शेंन्सी प्रातात पहिल्या आघाडी फौजेला जोडलेल्या २५ व्या, २६ व्या फौजांनी या प्रातात सोव्हिएट सत्तेचे लहानसें ठाणें प्रस्थापित केलें होतें. तातू नदी ओलाडल्यानंतर झेन्चुआन प्रातातून इकडे येताना लाल दौडवाल्याबरोबर ३०००० फौज होती त्यापैकी १०,००० फौज गाटेतील अनेक लढायात बळी पडली व बरोबर असलेल्या लव्याजम्यापैकीही शेकडो लोक उपासमार्गानें व रोगांनी मृत्युमुखी पडले.

पळेदार दौडीचे रहस्य—चीनी, कम्बूनिस्ट पार्टीनें व तिच्या लाल फौजेनें केलेल्या या पळेदार दौडीचा पुढील आकडेवार गोषवारा

कोणाचेंही अंतःकरण हालवून सोडील यात शका नाही. क्वाड्सी प्रातातून निघून शेन्सी प्रातात येऊन पोंचेपर्वत रोज सरासरीने लाल फौजेला सरकारी लष्कराबरोबर एक तरी चकमक लढावी लागली. या दौडींतील एकूण पधरा दिवसाचा काल घनचक्रर युद्धात गेला. एकदर प्रवासाच्या ३६८ दिवसापैकी २३५ दिवस लाल दौड्याल्यानी दिवसा प्रवास केला. १८ मजला रात्री मारण्यात आल्या. विश्रातीच्या वेळेची मोजदाद केली तर ती १०० दिवसाइतकी भरली. या मुक्कामापैकी बऱ्याच वेळा सरकारी लष्कराच्या हल्ल्यांना तोंड द्यावें लागलें. ६००० मैलाच्या या दौडींत निव्वळ विश्रातीचा काल अवघा ४४ दिवसाइतका भरला. सरासरी प्रत्येक ११४ मैलाच्या प्रवासाला एक मुक्काम पडला. दौडीचें प्रमाण रोज सरासरी ७१ ली म्हणजे २४ मैल पडलें.

लाल दौड्याल्यानी एकूण १८ पर्वतराजी ओलाडल्या. यापैकी ५ पर्वताचा शिखरभाग हिमाच्छादित होता. २४ नद्या ते उतरून गेले. १२ निरनिराळ्या प्रातातून ही दौड निघून गेली व दौडींतील लाल फौजेने त्यातील ६२ शहरें काबीज केलीं. लाल दौड्याल्यांना अडविण्याकरता आलेल्या १० निरनिराळ्या प्रातिक सुभेदारांच्या लष्कराच्या फळ्या फोडून ते सहीसलामत बाहेर पडले. याशिवाय चिआङ्ग कायी शेकच्या मुख्य लष्कराचा त्यानी ठिकठिकाणी पराभव केला, त्याच्या हातावर तुरी देऊन ते निसटून गेले व काही प्रसर्गां त्याच्या अगावरूनही लढत लढत ते पाग निघून गेले. रानटी टोळ्याच्या ६ प्रातात त्यानी प्रवेश केला व तेथून यशस्वी रीतीने ते बाहेर पडले. बीसोगणित वर्षात ज्या भागातून चीनी लष्कर कर्वी गेलें नाहीं अशा प्रदेशातूनही लाल दौड्याले शिताफीने निघून गेले.

चीनी कम्प्युनिस्टानी केलेली ही दौड लष्करी डावपेचाच्या दृष्टीने शिस्तीने घेतलेली माघार होती. शत्रुसैन्याच्या मीतीने पोबारा करण्याचा हा प्रकार नव्हता. क्वाड्सी प्रातातून ते शिस्तीने व स्वस्थपणाने बाहेर पडले व वाटेंत आलेल्या अनेक मानवी व दैवी अडथळ्यांना शौर्याने तोंड देत देत इच्छित स्थळीं तितक्याच स्वस्थपणाने व शिस्तीने येऊन पोचले. शेन्सी प्रातात ते आले त्यावेळीं नैतिक व राजकीय दृष्ट्या मुळीच

नामोहरम झालेले नव्हते जपानी आक्रमणाविरुद्ध अघाडी निर्माण करना येईल, अशा प्रदेशात आपण जात आहो, अमें चीनी कम्यूनिसट पुढाऱ्यानी व सेनानीनी या दौडीच्या आरभोच जाहीर केलें होते व त्यानी स्वीकारलेले हे धोरण लाल दौडवाल्याचाच केवळ नव्हे तर ते ज्या प्रातातून गेले तेथील चीनी जनतेचा उत्साह कायम राहण्यास व वाढविण्यास कारणीभूत झालें. यापुढें घडून आलेल्या इतिहासानेही चीनी कम्यूनिसटानी ठरविलेली ही योजना योग्य होती, असा निर्वाळा दिला व चीन, जपान व सोव्हिएट रशिया यांचे निकटवर्ती भवितव्य ठरविण्याच्या कामी कम्यूनिसटाच्या ताब्यात असलेल्या चीनमधील या वावयथ प्रदेशाने महत्त्वाची भूमिका पार पाडून दाखविली. जपानविरोधी प्रचागच्या दृष्टीनेही चीनी कम्यूनिसटानी स्वीकारलेले हे डावपेचाचे धोरण श्रेष्ठ दर्जाचे ठरले. २०,००,००,००० लोकसंख्या असलेल्या प्रातातून लाल दौडवाले निघून गेले. यावेळच्या चकमकामधून त्याना जो वेळ मिळत असे त्या वेळी त्या त्या ठिकाणच्या रहिवाशाच्या ते प्रचंड जाहीर समाधेत, नाश्वप्रयोग करून दाखवीत. सावकाराकडून खडणी वसूल करीत गुलामाना बधमुक्त करीत, स्वातंत्र्य, समता व लोकशाही यांचे रहस्य जनतेला समजावून देत, सरकारी अधिकारी, बंड जमीनदार व कर वसूल करणारे यांच्यासारख्या देशघातकी लोकांच्या मालमत्ता जप्त करीत व त्यांच्याकडून घेतलेला माल गरीब जनतेत तें वाटून टाकीत लाल फौजेसवधानें अनेक गैर-समज जनतेत फैलावण्यात आले होते. पण करोडो शेतकऱ्यानी लाल फौज व तिचे सैनिक प्रत्यक्ष पाहिले तेव्हा त्यांच्याबद्दल त्याना मुळीच भीति वाटेनाशी झाली. इतकेच नव्हे तर हजारो शेतकरी या फौजेला जाऊन मिळाले किसान क्रांतीच्या उठावाचे व कम्यूनिसटाच्या जपानविरोधी धोरणाचे रहस्य जनतेला लाल सैनिकांनी समजावून दिले. त्याना सशस्त्र केलें व लाल गनीमी सैनिक तयार करणारे किसान तरुणांचे गट माग ठेवून दिले. लाल दौडवाले पुढे निघून गेले म्हणजे त्यांच्यामागे लागलेल्या नान्केङ् लष्करातील सैनिकाना गुप्तवून ठेवण्याच्या कामी या गनीमी सैनिकांचा फार उपयोग झाला, यात शकाच नाही. ही पलेदार दौड सुरू झाल्यानंतर तिच्यातून हजारो लोक अनेक कारणानी गळून पडले पण त्याबरोबरच हजारो शेतकरी व सरकारी लष्करातून पळून आलेले हजारों सैनिक तिच्यात सामील झाले.

जपानविरोधी अघाडी

कम्यूनिस्टांचे एकजुटीचे धोरण—चीनी कम्यूनिस्टांची दौड १९३५ साली शेन्सी प्रांतात पोचण्यापूर्वी जपानने चीनवरील आक्रमणाच्या धोरणाला हात घातला होता. यावेळीं प्रत्यक्ष सैन्य घेऊन जपान चीनवर चालून आले नाही तर चीनच्या उत्तरेकडील पाची प्रांत आपल्या वर्चस्वाखाली आणण्याकरता निराळीच कारस्थाने त्याने रचलीं. सर्व चीन आपल्या कबजाखाली आणण्याची ही एक नादीच होती. या भागातील चीनी सरकारी अधिकाऱ्यांना फितुर करावे, जकाती चुकवून चीनच्या या भागात अफूची आयात करावी, हा सर्व व्यापार आपल्या ताब्यात घ्यावा व उत्तरेकडच्या या प्रांतातील उद्योगधंदेही हळू हळू आपल्या ताब्यात घ्यावे, हा जपानचा डाव चीनी कम्यूनिस्टांनी ओळखला व या कामात जपानला यश मिळू नये म्हणून प्रत्येक पावलागणिक त्याला विरोध करण्याकरता जपानविरोधी प्रचाराला कम्यूनिस्टांनी जोराने हात घातला शेन्सी प्रांतात प्लेदार दौडीपूर्वी काही दिवस दाखल झालेल्या पार्टीच्या मध्यवर्ती कमिटीने ही १९३५ आगष्ट १ रोजी पुढील जाहीरनामा प्रसिद्ध कला.

“ चिनी नागरिकानो, चीनमधील आपले जीवित सुरक्षित राखाव-
चाचें असेल तर जपानी आक्रमणाला आपण प्रतिकार केला पाहिजे. या
प्रतिकाराच्या बाबतीत आपण दुर्लक्ष केल्यास आपण जीवत राहू शकत नाहीं.

“ चिनी सोव्हिएट सरकार या बाबतीत पुढाकार घेण्यास तयार आहे.
राष्ट्रीय संरक्षणाचें मुख्य काम हातीं घेणारें अखिल चिनी सरकार उभारण्याची
त्याची तयारी आहे. अशा प्रकारचे सरकार सघटित करण्याकरता चीन-
मधील सर्व राजकीय पक्षांबरोबर व गटांबरोबर, चीनमधील प्रमुख राज-
कीय व सार्वजनिक कार्यकर्त्यांबरोबर, जनतेच्या सर्व सघटनांबरोबर, जपानी
आक्रमणाला विरोध करण्याच्या लढ्यात भाग घेऊ इच्छिणाऱ्या सर्व स्थानिक
लष्करी व राजकीय अधिकाऱ्यांबरोबर ताबडतोब वाटाघाटी सुरु करण्यासही

चानी सोव्हिएट सरकारची तयारी आहे.

“१ जपानच्या आक्रमणाला सशस्त्र प्रतिकार करावा व जपानने व्यापलेला प्रदेश पुन्हा आपल्या ताब्यात घ्यावा.

“ २ कालव्याच्या पाण्यावरील नियंत्रणाच्या नियमात सुधारणा करून दुष्काळी भागातील लोकाना मदत द्यावी, मजुरीच्या दरात वाढ करावी, कर वसविण्याच्या बाबतीत सुधारणा वडवून आणाव्या, सार्वत्रिक मोफत शिक्षण सुरु कराव, अशारीतीने जनतेची राहणी सुधारावी.

“ ३ जपान्याची व त्यांना अनुकूल असलेल्या राष्ट्रातकी लोकांची मालमत्ता जप्त करण्यात यावी.

“ ४ जनतेला लोकशाही स्वातंत्र्याचे हक्क द्यावे व सर्व राजकीय कैद्यांची मुक्तता करण्यात यावी.

“ ५ जपानी साम्राज्यवाद्यांच्या विरोधी असलेल्या सर्व राष्ट्रांबरोबर सलोख्याचे सबंध प्रस्थापित करण्यात यावे वगैरे. ”

मूलभूत तत्वाचा या जाहीरनाम्यात समावेश करण्यात आला होता. जपान विरोधी राष्ट्रीय आघाडी निर्माण करण्याची आपली कळकळीची इच्छा अधिक जोरदारपणे व्यक्त करण्याकरता व समाजातील सर्व वर्गांना आपलेसे करण्याकरता चीनी सोव्हिएटानी आपल्या आर्थिक धोरणातही बदल केला. लहान जमीन दाराच्या जमीनी जप्त करण्याचे प्रमाण कमी केले व खासगी कारखानदारीला व व्यापाराला अधिक उत्तेजन दिले. राष्ट्रीय ऐक्याकरता चीनी कम्युनिस्ट पार्टीने याप्रमाणे नवे धोरण स्वीकारा ले व या धोरणाप्रमाणे राष्ट्रीय ऐक्याचा प्रचार करण्याचे ठरविले.

मॅडम सन्यत्सेनचे जाहीर पत्रक—मॅडम सन्यत्सेन—चिङ् लिङ्—च्या नेतृत्वाखाली चीनमधील सर्व दर्जाच्या ३००० स्त्रीपुरुषानी ४ आगष्ट १९३५रोर्जी एक जाहीरपत्रक प्रसिद्ध केले. जपानच्या बाबतीत नान्किङ् सरकारने शरणागतीचे धोरण स्वीकारू नये, अशी या पत्रकात सूचना केली होती व त्याबरोबरच चीनी जनतेने जपानविरोधी युद्ध कसे लढवावे, यासंबंधाचा एक कार्यक्रमही त्यात नमूद केला होता. चीनमधील अखिल जनतेला सशस्त्र करावे, आपल्या सर्व शक्ति एकत्रटाव्या. जपानी मालकीचे सर्व कारखाने जप्त करावे,

चिनी जनतेचें एक राष्ट्रीय मडळ निवडण्यात यावें व जपानच्या सर्व शत्रूशीं दोस्ती घडवून आणावी. मॅडम सन्यत्सेनच्या कार्यक्रमातील ही मुख्य कलमे होती. मॅडम सन्यत्सेन व चिनी कम्यूनिस्ट पार्टी या दोघाचा कार्यक्रम वरीलप्रमाणें एकमेकाशीं जुळता होता. जपानविरोधी लढा चालविण्याकरता राष्ट्रीय ऐक्य प्रस्थापित करावे व राष्ट्रातील सर्व शक्ति एकवटाव्या. ही जपान-विरोधी सयुक्त अघाडी लोकशाही स्वातंत्र्याच्या पायावर उभारावी. चिनी कामगार, शेतकरी व देशातील सर्व दर्जाचे लोक व खुद्द सरकार या-प्रमाणे खालपासून वरपर्यंत हे युद्ध चालविण्याकरता एकजुटीचा सघटित प्रयत्न करण्यात यावा, हे या दोन्ही कार्यक्रमातील रहस्य होते आपसातील युद्धाची समाप्ति ही या एकीच्या बाबतीत आवश्यक अशी आरभीची अट होती. “चीनी लोकानीं चीनी लोकाविरुद्ध लढता कामा नये ” हे या जपानविरोधी मोहिमेतील घोषवाक्य होतें.

विद्यार्थ्यांची चळवळ—जपानी साम्राज्यवादी चीनवर आक्रमण करण्याची जोराने तयारी करीत होते व त्यान त्याना थोडेबहुत थशही मिळत होतें तरी चीनमधील परिस्थिति अगदींच निराशाजनक झालेली नव्हती. १९३१ सालीं उफाळलेल्या विद्यार्थी चळवळीला पुन्हा नवा जोम आला होता. विशेषतः उत्तर चीनमध्ये ही चळवळ जोरानें सुरू झाली होती. १९३५ मध्ये उत्तर चीनमधील हुपे व चहार हे दोन प्रांत नान्किङ् सरकारपासून अलग करण्यात आले व त्याठिकाणी स्वतंत्र राजकीय कौन्सिल स्थापण्यात आलें, त्यावेळीं या कराराविरुद्ध पेपिङ्च्या विद्यार्थ्यांनीं निदर्शने केलीं. “आपसातील युद्ध थाववा, ” “लोकहो सशस्त्र व्हा ! ” “जपान-विरुद्ध युद्ध पुकारा ” या घोषणांनीं पेपिङ् राजधानी त्यांनीं दणाणून सोडली. पेपिङ्प्रमाणें तीनचीन येथील विद्यार्थ्यांनींही अर्गोच निदर्शने करून उत्तर चीनमधील जपानी कारवायाचा निषेध केला. विद्यार्थ्यांची ही चळवळ सर्व चीनभर पसरली व नान्किङ्कडे मोर्चा घेऊन जाण्याची त्यांनीं तयारी केली. प्रत्येक ठिकाणीं पोलिसाना व लष्करी शिपायाना ते बहुभावानें आळवीत होते व जपानविरोधी चळवळींत सामील होण्यास सागत होते. जनरल चिआङ् कायी शेकनेही विद्यार्थ्यांच्या शिष्टमंडळाला मुलाखत देण्याचें

शेवटीं कबूल केले व जपानविरोधी प्रचारासवधानें त्यांच्याशीं विचारविनि-
मय केला. याच वेळीं चीनमध्ये सर्वत्र राष्ट्रोद्धार सघाच्या गाखा प्रस्थापित
झाल्या. १९३६ सालीं जपानविरोधी चळवळीच्या वर्षादिनानिमित्त सर्वत्र
पूर्वीपेक्षाही किती तरी मोठ्या प्रमाणावर निदर्शने झालीं. लोयाडूमधील
विद्यार्थ्यांच्या मिरवणूकीवर गोळीबार करण्यात आला. या गोळीबाराला
बरेच विद्यार्थी बळी पडले. तथापि विद्यार्थ्यांनीं मुळींच कच खाल्ती नाहीं.
पोलिसाना उद्देशून “चीनी भाई एक है” या घोषणा करण्याचें त्यांनीं बंद केले
नाहीं किंवा जपानविरोधी लढ्यात आपल्याबरोबर खाद्यास खादा लावून
लढण्याबद्दल त्यांना विनित्त करण्याचें सोडलें नाहीं. खुद्द नान्किङ्ग राजधानी-
तले विद्यार्थीही या चळवळींत मोठ्या घडाडीने सामील झाले. चीनमधील
लष्करी विद्यापीठातूनही या चळवळीचे पडसाद उठल्याशिवाय राहिले
नाहींत. खेड्यापाड्यातील व शहरातील, शेतातील व कारखान्यातील
वातावरण “चीनी माणसानें चीनी माणसाशी लढता कामा नये.” या
घोषणांनीं दुमट्टून गेले.

जपानविरोधी प्रचार—प्रसगाला अनुरूप अशीं लहान लहान
नाटके करून जनमनाला रिझवीत असता आपल्या ध्येयाचा व कार्याचा
प्रचार करणे, हें चिनी चळवळीचें एक मुख्य अंग आहे. खेड्यापाड्यातील
शेतकरी जनतेला अशीं नाटके फार आवडतात व या नाटकातून जीं पदे
गायिलीं जातात तीं खेड्यापाड्यातून सर्वतोमुखीं होतात. अर्थात् या पदातून
गोवलेले विचारही त्यांच्या मनावर इष्ट तो परिणाम घडवून आणतात. योग्य
त्या अभिनयासह करण्यात आलेले सवाद तर फारच परिणामकारी होतात.
चीनी कम्युनिस्टांनीं आपल्या पल्लेदार दौडीच्या कालात या प्रचारतंत्राचा
चांगलाच उपयोग केला होता. त्याप्रमाणेंच याही प्रसर्गां चिनी कम्यु-
निस्टांनीं व विद्यार्थ्यांनीं निरनिराळ्या प्रांतांत शेंकडो प्रचंड सभा घेतल्या,
खेड्यापाड्यातून अशा प्रकारच्या नाटिका करून व पदे गाऊन चिनी
किसान-कामगार जनतेला जपानच्या विरुद्ध उठविलें. जपान विरोधी प्रचा-
राच्या या कालात पुढील मॅन्चूरियातील मार्चिंग सँग चीनमध्ये लोकप्रिय
झालें होतें.

“ उठा उठा तुम्ही उठा
 गुलाम नका होउ उठा ।
 रक्तमास चिखल भरुनि
 उभारु भित जगि उठा ॥ ”

उत्तर चीनमध्ये एका चिनी बादशहाने रानटी टोळ्याच्या हल्ल्यापासून चीनचे रक्षण करण्याकरता शेंकडों मैल लांबीचा तट उभारला होता हे तर प्रसिद्धच आहे. वरील गीत युनानमधील एका कूलीने रचले. हा कूली पुढे लष्करात शिरला. शाघाय येथे असताना तो फ्ल्यूट वाजवावयास शिकला हा कूली एक शेतकरी नाटककारही बनला. जपानविरोधी प्रचार केल्यामुळे त्याला अटकही करण्यात आली. सरकारने सेन्सार शिपन्ने कितीही बाध घातले तरी त्याने हे मार्चिंग सॉंग देशाच्या या टोकापासून त्या टोकापर्यंत पसरले. भात शेतीची कामे करणारा चीनी शेतकरी हे गीत गुणगुणू लागला. ओर्झी वाहणारा कुली पाठीवर ओर्झे घेऊन चालत असताना, कारखान्यातला व खार्णीतला कामगार आपल्या रक्ताचे पाणी करताना, हे गीत गुणगुणू लागला. सर्व चीनच याप्रमाणे हे प्रतिकाराचे गीत गाऊ लागले. चीनी साहित्यातही जपानविरोधी प्रचाराने यावेळी प्रवेश केला होता. नाटकातून, काव्यातून, कादंबऱ्यातून जपानविरोधी प्रचाराचे कार्य सर्वत्र सुरू झाले होते.

जर्मन-जपान करार—१९३६ च्या प्रारंभी कम्प्युनिस्टाना हाणून पाडण्याकरता जपानने व चीनने दोघानी मिळून जोराचा प्रयत्न करावा, असे जपानच्या परराष्ट्रखात्याच्या मंत्र्याने नान्किङ सरकारला सुचविले होते. पण चीनवर सर्व बाजूनी आक्रमण करू पाहणाऱ्या जपानला या बाबतीत मदत करण्यापेक्षा वायव्य प्रांतात स्थिर झालेल्या कम्प्युनिस्टांशी सगनमत करून जपानच्या अक्रमणाला विरोध करणेच अधिक बरे, असे चीनमधील नेमस्त पक्षाच्या पुढाऱ्यांनाही वाटू लागले. याच वर्षाच्या अखेरीस कम्प्युनिस्ट इटर नॅशनलला विरोध करण्याकरता जपानने जर्मनीशी करार केला. या जर्मन-जपान करारावर १९३६ नोवेंबर २५ रोजी दोन्ही राष्ट्रांच्या सहा झाल्या. हा करार म्हणजे एक ढोंग होतं. कम्प्युनिस्ट इटर नॅशनलला विरोध करण्यापेक्षा चीन-

वर कन्नडा जमविण्याचा हेतू साध्य करण्याकडेच जपानचें अधिक लक्ष होते. त्याचप्रमाणे ब्रिटन व अमेरिकन याचें चीनमधील प्रस्थ नाहीसं करण्याचाही जर्मनी व जपान या दोन्ही राष्ट्रांचा हेतू होता. कोमिन्टर्नला (कम्युनिस्ट इटर नॅशनल) विरोध करण्याच्या पात्ररूपाखाली जपानला व जर्मनीला आपले साम्राज्यवादी डाव साधायचे होते.

राष्ट्रोद्धार संघाचा पुढाकार—चीनी कम्युनिस्ट पार्टीने व मॅडाम सन्यसेनच्या नेतृत्वाखालील राष्ट्रोद्धार संघाने सयुक्त अघाडी निर्माण करण्याचे प्रयत्न चालविले होते पण नान्किङ् सरकारने अद्यापि या बाबतीत आपली अनुकूलता दर्शविली नव्हती, हे पाहून जपानने निर्धास्तपणे १९३६ जूनमध्ये व त्यानंतर दोन महिन्यांनी सप्टेंबरमध्ये सुइ युआन प्रांतावर चढाई केली. जपानच्या या आक्रमणामुळे देशातील राष्ट्रीय चळवळीला अधिकच जोर चढला. जपानच्या या चढाईला तोंड देण्याकरता शान्सी प्रांतातील लाल फौजेने आपल्या हालचाली सुरू केल्या. पण सयुक्त अघाडीचें घोरण नान्किङ् सरकारने मान्य केलेले नसल्यामुळे लाल फौजेचा प्रतिकाराचा मोर्चा जागच्या जागीच थोपविण्यात आला. नान्किङ् सरकारशी सयुक्त अघाडीच्या बाबतीत एकमत झालेले नसताना जपानी आक्रमणाला तोंड देण्याच्या ऐवजी नान्किङ्चे लष्कर व लाल फौजेची पथके यांच्यातच चकमकी उडण्याचा प्रसंग आला असता. तेव्हा जपानवर लढाईच्या बाबतीत आपण पुढाकार घेण्याचे लाल फौजेने नाकारले व आपली पथके माघारी घेतली. चीनमधील सरकारी फौजा व लाल फौजा एकत्र थाव्या, चीनमधील सर्व पक्षाची एकजूट व्हावी व सर्वांनी मिळून जपानला प्रतिकार करावा, अशी चीनी कम्युनिस्टाची कळकळीची इच्छा होती. या एकजूटीच्या प्रयत्नात अडथळा येऊ नये व आपल्यासंबंधाने गैरसमजूत होऊ म्हणूनच यावेळी चीनी कम्युनिस्टानी वरील घोरण स्वीकारले होते.

पण सुइ युआनमधील सरकारी फौजेने जपानी आक्रमणाला यशस्वीरीतीने प्रतिकार केला. सरकारी फौजेचा सेनापति फू चोई थोर दिलाचा माणूस होता. आपल्या फौजेला जनतेने पाठिंबा दिला तर चागलेच, असे मानणारापैकी तो एक होता. चीनमधील इतर सर्व भागातून पुष्कळ विद्यार्थी

व इतर उत्साही लोक या लढ्यात भाग घेण्याकरता सुइ युआनचा आले व फू चोईने त्याचें स्वागत केलें. गाघाय, चिंड तौ, व तीन् चीनमधील जपानी गिरण्यातील एक लाख मजूर जपानच्या आक्रमणाला विरोध दर्शविण्या करता सपावर गेले. “ आमच्या देशावर स्वारी करणाऱ्या लोकांनी आमची पिळणूक का करावी ? ” अशा घोषणा या सार्वत्रिक राजकीय सपात सामील झालेले कामगार करीत होते. गाघायमधील राष्ट्रोद्धार सघाने सपवाल्याना मदत करण्याकरता एक कमिटी नेमली. वर्तमानपत्राचे सपादक, कॉलेजचे प्रोफेसर, पेढीवाले व इतर बरेच वजनदार लोक या कमिटीत होते. राष्ट्रीय चळवळीतील निरनिराळे पक्ष याप्रमाणे एकत्र येऊ लागले होते. आश्चर्य हें की, चीनी सरकारला ही गोष्ट आवडली नाही. सरकारने जपानी गिरणी-वाल्याची बाजू घेतली व कमिटीतील कित्येक पुढाऱ्यांना तुरुंग दाखविण्यात आला. फेड चोयी, राष्ट्रीय मिलटरी कौंसिलमधील एक सभासद, व इतर सरकारी अधिकारीही सरकारच्या या कृत्यामुळें नाराज झाले. सरकारच्या या कृत्याबद्दल त्यांनी उघडपणें नापसती दर्शविली.

लढ्याचीं सुत्रे कोणाच्या हातीं ?—जपानविरोधी धोरणाच्या बाबतींत नान्किङ्मध्ये थावेळीं जोराचे वादविवाद चालू होते. राष्ट्रीय चळवळ फौफावत चालली आहे, चीनमधील उरलेसुरले प्रात नान्किङ् सरकारच्या सत्तेखालीं येत आहेत, असें पाहून जपान आपल्यात फूट पाडल्याशिवाय राहणार नाहीं तेव्हा वेळींच सावध होऊन जपानचा प्रतिकार करण्याची तयारी केली पाहिजे, असें नान्किङमधील एका गटाचें म्हणणें होतें. जपानशीं सहकार्य करण्याचें आपले धोरण तसेंच पुढे चालू ठेवावे, असे म्हणणारा वॅङ्-चिङ्चीच्या अनुयायाचा दुसरा गट होता. राष्ट्रीय एकजुटीचें धोरण खरोखरच अमलात आणायचे असेल जर जनतेत फौफावलेल्या चळवळींच्या जोरावर ते यशस्वी होईल की, जनतेच्या चळवळीला उत्तेजन न देता राष्ट्रातील वरच्या वर्गांच्या भावना लक्षात घेऊन ही एकजूट घडवून आणता येईल, याच महत्वाच्या प्रश्नावर नान्किङ्मधील राजकीय पक्षात चर्चा सुरू झाली होती. जपानविरोधी लढा लढविताना जनतेचें सामर्थ्य वाढावें, जनतेच्या निरनिराळ्या वर्गांत एकजूट व्हावी, या एकजूट झालेल्या जनतेच्या पुढा-

च्याच्या हातात या लढ्याची सूत्रे द्यावी, ही गोष्ट नान्किड सरकारला मान्य नव्हती व त्याचे सार्थीदार असलेल्या भाडवलवाल्यांना व जमीनदाराना तर ती मान्य नव्हतीच नव्हती. नान्किड सरकारच्या लष्करातील एक सेनानी फेड्यु शिआड्, सन्यत्सेनचा मुलगा सन फो, वसूली खात्याचा प्रधान टी. व्ही. सुग याना जपानविरोधी लढा चालविलाच पाहिजे व राष्ट्रातील आम जनतेच्या भरभक्कम एकजुटीच्या व्यापक भूमिकेवर तो लढविण्यात आला पाहिजे, असे वाटत होते. हे आपले मत ते उघडपणे बोलूनही दाखवीत होते. पण राष्ट्रीय चळवळीत जनतेचे सामर्थ्य वाढावे व एकजूट झालेल्या जनतेच्या हाती या चळवळीची सूत्रे जावी, ही गोष्ट चिआड् काथी शेकला पहिल्यापामूनच पसत नव्हती, म्हणूनच जनतेची सघटना करणाऱ्या व तिचे सामर्थ्य वाढविणाऱ्या चीनी कम्युनिस्टावर गेली कित्येक वर्षे त्याने इत्यार उपसले होते. जपानविरोधी लढा लढवून त्याच्याकरता एकही होऊ. पण ही एकजूट वरून खाली आली पाहिजे. खालून वर जाता कामा नये. या लढ्याची सूत्रे वरच्या वर्गाच्या हाती असली पाहिजेत, देशातील कामगार-शेतकऱ्यांच्या हाती ती जाता कामा नयेत, असे चिआड् काथी शेकचे मत होते व नान्किड सरकारची सूत्रे त्यांच्याच हाती असल्यामुळे या बाबतीतले सरकारी धोरण तशाच प्रकारचे होते आणि ते कडक रीतीने अमलात आणण्याची तो अत्यंत दक्षता बाळगीत होता.

चिआड कायी शेकची अटक व सुटका

चिआडचे बेत—सिआन फू (चीनची पश्चिम राजधानी) येथे या वेळी आणीबाणीची परिस्थिति निर्माण झाली होती. तरुण सेनानी चॅड सू लिआड याच्या हुकमतीखालचे सैन्य या भागात ठाणें देऊन राहिलें होते. लाल बाबटेवाल्याना चिरडून टारुण्याकरता चिआड कायी शेकने हे सैन्य चीनच्या या ईशान्य भागात पाठाविलें होते. या वेळीं या सैन्यात १३००० सैनिक होते. मॅन्च्यूरियातील या सैनिकाना आपला असा देश राहिलेला नव्हता. जपाननें मॅन्च्यूरिया ताब्यात घेतला त्यावेळीं आपल्या बायकामुलाचें किती अनन्वित हाल झाले याच्या आठवणीनें त्यांची अतःकरणे तळमळत होती. आपसातील युद्धाला ते कटाळले होते व जपानविरोधाच्या बाबतीत नान्किङ् सरकारचे डळमळित घोरण पाहून ते सतापून गेले होते. या सैन्यातील सामान्य सैनिकांच्या मनातील या भावनाची जाणीव वरच्या अधिकऱ्यांनाही झाली होती. या सैन्याचा सेनानी चॅड सू लिआड व चिआड कायी शेक यांच्यातील पूर्वीचे चागले सवध तुटत चालले होते. जपानविरोधी एकजूटीच्या अघाडीत सामील होऊन लालफौजेबरोबर सगनमत करण्याचे विचार त्यांच्या मनात घोळू लागले होते. परकीयांच्या आक्रमणाला तोंड दिल्यानेंच—आपसातील युद्ध चाळू ठेवून नव्हे—चीनमध्ये खरी एकजूट निर्माण होईल, असे त्यांचें मत झालें होते आणि सरकार जर जनतेच्या या इच्छेकडे दुर्लक्ष करील तर ते टिकणार नाही, असेही प्रतिपादन तो करू लागला होता. मॅन्च्यूरियाच्या लष्करात वेदिली उत्पन्न झाली आहे, या सैन्याचे अधिकारीही बडखोर वृत्तीचे बनले आहेत, ही गोष्ट चिआड कायी शेकच्या लक्षात पूर्णपणें आली होती.

पण सिआनला पोचल्यावर चिआडच्या एक गोष्ट पक्की लक्षात आली होती व ती ही की, कम्युनिस्टाविरुद्ध चालविलेल्या युद्धात चॅड सू लिआडच्या हाताखालील तुड पै लष्कर उपयोगी पडणार नाही, या नव्या

चढाईत तुड पै लष्करातील अधिकाऱ्यांचे मुळींच मन नाहीं, हे त्याला कळून चुकले होते. चॅडसू लियाडनें राष्ट्रीय आषाडीचा कार्यक्रम चिआड काथी शेकपुढे सादर केला होता. पण चीनमधील एकूण एक लाल सैनिक नाहींसा झाल्याशिवाय व एकूण एक कम्युनिस्ट तुरूगात घातल्याशिवाय या गोष्टी बोलावयाला आपण तयार नाहीं. जरूर पडल्यास याकरता वायव्य भागात वीस पथके आणून उभी कण्ण्याचे चिआडनें ठरविलें होतें. उलट जपानविरुद्ध चढाई करण्याचा कम्युनिस्टाचा खरा खरा विचार असेल तर त्यांना मदत करणे जरूर आहे, असे तुड पै लष्कराचा मुख्य सेनापति चॅड सू लियाड याचे मत होतें व तें त्याने चिआड काथी शेकला मोठ्या कळकळीने कळविले होतें. पण त्याचा काहीं उपयोग झाला नाहीं. तुड पै फौजेनें लाल फौजेला सामना देतच राहिले पाहिजे, असा त्याचा आग्रह होता. चॅड सू लियाडने चिकाटी सोडली नाहीं. चिआड काथी शेकला समक्ष भेटून आपलें म्हणणे त्याला पटवून देण्याकरता स्वतःच्या विमानानून तो लोथाडला आला. चिआड काथी शेकची त्यानें मुलाखत घेतली. तिआनला पुढच्या खेपेस आपण येऊ त्यावेळीं आपल्या योजना व आपले डावपेच तुड पैच्या सेनानायकाना सविस्तरपणे समजावून देऊ, असें या मुलाखतीत चिआडनें सांगितलें. पण चिआडचे या भागात पुन्हा आगमन होण्यापूर्वी दोन महत्वाच्या गोष्टी घडून आल्या व त्यामुळे ईशान्य व वायव्येकडील सरकारी फौजेतील बेदिली अधिकच वाढली. त्यापैकी पहिली गोष्ट ही की, कम्युनिस्टविरोधाचें ढोंग करून चीनवरील आक्रमण सुलभ जाण्याकरता जर्मनी व जपान्यानी आपसात सगनमत केलें व दुसरी गोष्ट म्हणजे इटलीने या जर्मन-जपान कराराला साथ दिली आणि त्याबरोबरच जपानच्या मॅन्चूरियामधील स्वारीलाही मान्यता दिली. ही गोष्ट ईशान्येकडील (तुड पै) फौजेचा तरुण सेनापती चॅड सू लियाडला मुळींच खपली नाहीं. चीनच्या या भागातील इटलीचे वाढत चाललेलें वजन नष्ट करण्याची त्यानें प्रतिज्ञा केली. योग असा की, याच वर्षाच्या नोवेंबर मध्ये चीनी कम्युनिस्टाचा निकाल लावण्याकरता चिआडनें आपली पहिली सरकारी फौज पाठविली. पण ही पहिली फौज लाल मुलाखत शिरू

लागली तेव्हा लाल प्रचारकांनी तिच्यातच शिरून जपानविरोधाचें व सयुक्त अघाडीचें महत्त्व तिच्या सैनिकाना पटवून दिलें व “ चीनी भाईने चीनी भाईशी लढता कामा नये. ” या घोषणेंतील रहस्यही त्यांना समजावून दिलें. नान्किङ्च्वा पहिल्या फौजेवर मात करण्यास या प्रचाराचा अत्यंत उपयोग झाला व जनरल हूने पीछिदटाचा हुकूम दिला त्यावेळीं सरकारी फौजेतील एक सबधच्या सबध पलटण कम्प्युनिस्टाना घेऊन मिळाली. जनरल हूला शपाय्यानें मागें परतावें लागलें. आपल्या सर्वश्रेष्ठ फौजेचा असा धुव्वा उडालेडा पाहून चिआड काथी शेक सतापून गेला. गेलीं दहा वर्षे एका मागून एक मोहिमा काढूनही काहीं उपयोग होत नाहीं, असें दिसल्या वर जपानशीं दोन हात करण्याची तयारी करण्याचें सोडून कम्प्युनिस्टाचा नाश करण्याचा उद्योग आणखी अधिक तृनिश्चयाने चालू ठेवण्याचें चिआड काथी शेकनें ठरविलें व ७ डिसेंबर १९३६ रोजी आपल्या प्रचंड विमानातून सिथानच्या विमानतळावर तो दाखल झाला.

चिआडकडे शिष्ट मंडळ—चिआड काथी शेक सिथानला आलेला पाहून चीनच्या ईशान्य व वायव्य भागातील फौजातील सेनानायकांनीं एकजुटीने आपसातील युद्ध थांबविण्याबद्दल चिआड काथी शेकला विनति करण्याचें ठरविलें. शेन्सी प्रांतातील सेनानायकाप्रमाणे इतर सरकारी अधिकारीही या भडळीत सामील झाले होते. पण हे शिष्टमंडळ चिआड काथी शेककडे येण्यापूर्वीच या भागातील हजारो विद्यार्थ्यांनीं जपानविरोधी निदर्शनें केलीं व सर सेनापति चिआड काथी शेकला आपला अर्ज सादर करण्याचे ठरवून त्याच्या मुकामाकडे ते मोर्चा घेऊन निघाले. शेन्सी प्रांताच्या गव्हर्नरानें या विद्यार्थ्यांना परत जाण्याचा हुकूम दिला. विद्यार्थी हा हुकूम मानावयास तयार नाहींत, असें पाहिल्यावर पोलिसांनीं व खुद्द चिआड काथी शेकच्या सरक्षण इलातील सैनिकांनीं विद्यार्थ्यांच्या जमावावर दडे चालविले व एके ठिकाणीं गोळीबारही केला. गोळीबारात दोन विद्यार्थी जखमी झाले. तुड पै फौजेतील एका सेनानायकाचेच हे मुलगे होते. चॅङ सू लियाङ्गनें मध्यस्थां करून ही गडबड थांबविली. परत शहरात जाण्याबद्दल या विद्यार्थ्यांचें मन वळविलें व त्याचा अर्ज चिआड शेकला स्वतः नेऊन देण्याचे कबूल केलें. विद्या-

थ्यांचा अशा रीतीने केवार घेतल्याबद्दल चिआड कायी शेकने उलट चॅड सू लिआडलाच दोष दिला.

अखेर वायव्य व ईशान्य या दोन्ही भागातील सेनापतीची एकत्र भेट घेण्याचे चिआड कायी शेकने नाकारले. त्याच्या निरनिराळ्या भेटी घेतल्या व त्याची एकजूट फोडण्याचा प्रयत्न केला त्यात त्याला यश आले नाही. हे सगळे सेनानी चिआड कायी शेकला सर सेनापति म्हणून मानायला तयार होते पण सर्वांनी चीनी कम्युनिस्टावर सुरू केलेल्या या नव्या मोहिमेबद्दल आपली नापसती दाखविली व सुई युआनच्या अघाडीवर जपानचा प्रतिकार करण्याकरता आपल्याला पाठविण्याबद्दल विनंति केली. “कम्युनिस्टाचा निकाल लावा.” हा एकच एक हुकूम चिआडने या सर्वांना दिला.

चीनच्या वायव्य व ईशान्य भागातील फौजांच्या सेनानींनी चिआडू कायी शेकच्या वरील घोरणाबद्दल नापसती दाखविली तरी त्याने सर्व सरकारी फौजांच्या सेनानींची बैठक बोलाविली व कम्युनिस्टांवरील सहाय्या मोहिमेच्या योजना तीत आखण्यात आल्या. कान्सू व तुडू कुआन येथील नाकिन्डू सरकारच्या फौजा, त्याचप्रमाणे ईशान्य व वायव्य प्रांतातील फौजा एकवट करण्याचे हुकूम त्याने सोडले. ईशान्य फौजेचा सेनापति चड हे हुकूम मोडील तर नान्किन्डूच्या फौजांनी त्याची फौज निःशस्त्र करावी व त्याला बडतर्फ करण्यात यावे, असे उघडपणे सांगण्यात आले. त्याचप्रमाणे नीळ्या डगलेवाल्या चिआडच्या संरक्षक दलातील सैनिकांनी व पोलिसांनी कम्युनिस्टांना सहानुभूति दाखविणाऱ्या लष्करी लोकांची यादी तयार केली असून सैन्याची जमवाजमव करण्याचे हुकूम सुटल्याबरोबर या यादीतील लोकाना अटक करण्यात येणार, अशा बातम्या चॅड व थॅड या दोन्ही ईशान्य व वायव्य फौजांच्या सेनापतींना मिळाल्या.

आठ मागण्या—याप्रमाणे चिआड कायी शेकने उलट आपल्या विरुद्धच हत्यार उपसलेले पाहून चॅड सू लियाडने ईशान्य व वायव्य फौजातील सर्व पथकांच्या सेनानायकांची डिसेंबर ११ रोजी १० वाजता संयुक्त सभा भरविली व या दोन्ही फौजातील दोन निवडक पलटणींनी सिआन् फू च्या आसपास एकत्र जमून सर सेनापति चिआडू कायी शेकला

व त्यांच्या स्टाफमधल्या सर्व लोकाना अटक करण्यात यावी, असे गुप्त हुकूम सोडण्यात आले.

या बडखोर सेनापतींच्या या याजेनेतील एक शब्दही बाहेर फुटला नाही. चिआडच्या लोकाना त्याची वार्ताही नव्हती आणि पुढे हा वेत इतका झटपट अमलात आला की, दुसरे दिवशी सकाळी ६ च्या आत ठरल्याप्रमाणे हे काम अगदी बिनबोभाट उरकण्यात आले. या दोन्ही फौजातील निवडक पलटणींनी सियान आपल्या ताब्यात घेतले. नीळ्या डगलेवाल्यांना ते झोपेत असतानाच पकडण्यात आले व त्यांची हत्यारे ताब्यात घेण्यात आली. चिआड काथी शेकच्या जनरल स्टाफच्या मुक्कामाच्या जागेला वेढा देऊन त्यांना पकडण्यात आले. शेन्सी प्राताचा गव्हर्नर व तेथील मुख्य पोलिस अधिकारी या दोघाना अटक करण्यात आली. सियानच्या विमानतळावरील नान्किङ सरकारची बॉम्बेफी विमाने ताब्यात घेण्यात आली. त्यांच्या वैमानिकाना पकडण्यात आले. वायव्य फौजेच्या तरुण सेनापतींच्या शरीर संरक्षक दलाचा नायक सन मिङ चिङ याने भर मध्य रात्री चिआड काथी शेकच्या लिन् तुङ येथील मुक्कामावर गुप्तपणे एका-एकी हल्ला चढविला. तुङ पै फौजेतील निवडक २०० सैनिक त्याने आपल्या बरोबर घेतले होते. या हल्ल्यामुळे आश्चर्यचकित झालेल्या चिआडच्या शरीर संरक्षक दलातील सैनिकानी हा हल्ला परतविण्याचा प्रयत्न केला व याठिकाणी एक लहानशी चकमकही उडाली. पण एवढ्या अवकाशात चिआडने बाहेरची गडबड पाहून थःपलाय केले. सन मिङने ताबडतोब चिआडच्या मुक्कामाच्या टेकडीला वेढा देऊन तिचा कोनाकोपरा शोधून काढला व या टेकडीच्या एका लहानशा गुंहेत लपून बसलेल्या चिआड काथी शेकला गिरफ्तार केले.

याप्रमाणे आपल्या मताला आग्रहाने चिकटून राहणारा चिआड काथी शेक थॅड व चॅड या दोन्ही सेनापतींचा पाहुणा झाला. चिआडला पकडल्यानंतर तुङ पै (ईशान्य) व सीपै (वायव्य) या दोन्ही सैन्यांच्या पलटणींच्या सेनानायकांनी मध्यवर्ती सरकार, निरनिराळ्या प्रांतातील पुढारी व चीनी जनता याना उद्देशून पुढील तार प्रसिद्ध केली. “ सर सेनापतींना जागे

करण्याकरता सिथान फूमध्ये काहीं दिवस राहण्याबद्दल त्यांना विनंति करण्यात आली आहे त्यांच्या सरक्षणाची आम्ही हमी घेतली आहे. या तारेबरोबरच सर घेनापति चिआड कायी शेकला सादर केलेल्या राष्ट्रीय मुक्ततेसंबंधाच्या पुढील प्रसिद्ध आठ मागण्याही सर्व राष्ट्रभर ब्रॉडकास्ट करण्यात आल्या. पण नान्किङ सरकारच्या सेन्सारने सर्व ठिकाणी त्या दडपून टाकल्या.

१ नान्किङ सरकारची पुनर्घटना करण्यात यावी व राष्ट्रीय मुक्ततेच्या सयुक्त जबाबदारीत भाग घेण्याची सर्व पक्षांना मोकळीक द्यावी.

२ सर्व ठिकाणचे आपसातील युद्ध ताबडतोब बंद करण्यात यावे व जपानविरुद्ध सशस्त्र युद्ध चालविण्याचे धोरण स्वीकारण्यात यावे.

३ शांतायमधील राष्ट्रीय चळवळीतील सात पुढाऱ्यांना बंधमुक्त करण्यात यावे.

४ सर्व राजकीय कैद्यांना माफी देण्यात यावी.

२ जनतेला एकत्र जमण्याचे स्वातंत्र्य देण्यात यावे.

६ राजकीय स्वातंत्र्याचे व राष्ट्रीय सघटना करण्याचे जनतेचे हक्क सुरक्षित राखावे

७ डॉ सन्घत्सेनच्या मृत्युसत्रातील कलमे अमलात आणावी.

८ राष्ट्रीय-मुक्तता-परिषद ताबडतोब भरविण्यात यावी.

चीनी लाल फौज, चीनी सोव्हिएट सरकार व चीनी कम्युनिस्ट पार्टीने या कार्यक्रमाला पाठिंबा दिला. चॅड सू लिआडने लगेच आपले खास विमान चीनी सोव्हिएट सरकारच्या राजधानीला पाठवून कम्युनिस्ट लष्करी कौंसिलचा उपाध्यक्ष चाउ एन लाय, पूर्व अघाडीच्या फौजेचा प्रमुख बे चिन थिड व वायव्य सोव्हिएट सरकारचा अध्यक्ष पो कू थाना सिथानला बोलावून घेतले. तुङ् पै, सी पै व लाल फौजेचे प्रतिनिधी यांची सयुक्त बैठक भरविण्यात आली व या तीनही गटानीं उघडपणे दोस्तीचा करार केला. १४ डिसेंबर रोजी १३०,००० तुङ् पैची फौज, ४०,००० सी पैची फौज व ९०,००० लाल फौज या तीनही मिळून २६०,००० सयुक्त जपान विरोध फौज सघटित करण्यात आल्याचे जाहीर करण्यात आले.

चिआडच्या अटकेची बातमी ऐकताच नान्किङ दरबार आश्चर्याने

मुग्ध झाले. मध्यवर्ती कार्यकारी मडळाची बैठक नरविण्यात आली व ईशान्य फौजेचा सेनापति चॅड सू लिथाइला कामावरून दूर करण्यात आले आहे, असा ठराव करण्यात आला. कुओमिन्ताडमधील डाव्या व उजव्या गटामधील खुटासारखा चिआड काथी शेकचा उपयोग होत असे. तो स्वतः उजव्या गटाशी सामील असला तरी अगदी उघडपणे परकीय साम्राज्यवाद्याशी संगनमत करण्यास तो तयार नव्हता. जपानच्या बाबतीत वॅड चिडू वीप्रमाणे सर्वस्वी नमते घेण्याच्या धोरणाविरुद्ध तो होता. पण त्याच्याच सेनापतींनी त्याला पकडून ठेवल्यामुळे नान्किङ्ग दरबारातील जपानला व साम्राज्यवाद्यांना अनुकूल असलेल्या गटाना मोकळे रान मिळाल्यासारखे वाटले. चिआडला पकडून ठेवण्यात आले आहे, असे ऐकून काही जहाल वृत्तीच्या लोकाना आनदाचें भरते आले. जपानविरोधी लढा बापुढे अप्रतिहत चालविता येईल, आपसातील लढा पूर्णपणे थांबेल व सन्वत्सेनच्या तीन तत्वाची पूर्णपणे अमलबजावणी करता येईल, असेही कित्येकाना वाटले. पण चिआडच्या अटकेच्या बातमीनंतर नान्किङ्गमध्ये निराळेंच कारस्थान शिजू लागले. चिआडच्या गैरहजीरीत नान्किङ्गची सत्ता कोणाच्या हाती असावी, असा विचार सुरू झाला. युद्धखात्याचा प्रधान ह्ये थिड चीन जपानला लागू होता. चिआडला पकडून ठेवणाऱ्या लोकांचे पारिपत्य करण्यास ते उतावीळ झाला होता. व्हापोआ लष्करी विद्यापीठातील जपानधार्जिण्या गटाने, नीळ्या डगलेवाल्हानी, माजी प्रधान वॅड चिड वीच्या गटाने व नान्किङ्गमधील जर्मन व इटालियन लष्करी सल्लागारानी सेनापति हो थिड चिनला या कामी पाठिंबा दिला. नान्किङ्गवर संपूर्ण लष्करी ताबा जमविण्याची ही चागली संधी आहे, असे त्यांना वाटले. नान्किङ्ग लष्कराच्या वीस पलटणी सेनापति होने ताबडताब एकत्र आणल्या व होनान-शेन्सी प्रांताच्या सरहद्दीकडे त्या रवाना केल्या. विमानाचे ताफेच्या ताफे त्याने सियानकडे पाठविले व बडखोराच्या पायदली पलटणीवर त्यांनी बॉब टाकले. त्याचप्रमाणे शेन्सी प्रांतातील काही भागावरही या विमानानी प्रयोगदाखल बॉब टाकले. चिआड काथी शेकला जेव्हा या बॉब फेंकीच्या बातम्या समजल्या त्यावेळी “ फारच छान् ” असे त्याने आपल्या डायरीत

लिहून ठेवले. पण मॅडाम चिआड कायी शेकला तिच्या पतीपेक्षाही परिस्थितीची अधिक चांगली कल्पना आलेली होती. मढ्याच्या ताळूवेवरील लोणी खाण्याच्या या तयारीकडे पाहून ती सतापून गेली होती. सिथानवर अशा प्रकारे बॉबफॅक सुरू झाली व वायव्य भागात सेनापति होने आपसातील युद्धाचा वणवा पेटविला तर चिआड कायी शेक सिथानमधून जिवत बाहेर पडत नाही, असे नान्किडच्या लोकानाही वाटू लागले. “असल्या छात्र्यानी आपला पति सुरक्षित राहिल का,” असे सेनापति होला तिने विचारले असता त्याला त्याचे काहीच उत्तर देता आले नाही. आपला पति जिवतपर्णी बाहेर कसा येईल, याची निला काळजी लागली होती. अशा परिस्थितीत हे प्रतिगामी युद्ध थावविण्याकरता नान्किड व शाघायमधील राष्ट्रीय वृत्तीच्या लोकानी पुढाकार घेतला. चीनच्या सेंट्रल बँकेचा अध्यक्ष व चिआडचा मेहुणा टी. व्ही. सुड, इगामी प्रधान एच. एच. कुड, मॅडाम चिआड कायी शेक व मॅडाम सन्यत्सेनमुद्दा या प्रतिगामी लोकांचे राष्ट्रघातकी युद्ध हाणून पाडण्याकरता चिआडच्या अनुयायाची एकजूट करण्याच्या प्रयत्नाला लागली. डॉ. सन्यत्सेनच्या तीन लोकतत्वाना न जुमानणारे, विशेषतः या लोकतत्वापैकी तिसऱ्या समाजवादी तत्वाला धाव्यावर बसविणारे, चिआड कायी शेकचे धोरण मॅडाम सन्यत्सेनला मुळीच पसत नव्हते. उलट या तीन्ही लोकतत्वाना अमलात आणण्याचा मनापासून प्रयत्न करणाऱ्या चीनी कम्युनिस्टाना बरबाद करू पाहणारे चिआडच धोरण पाहून तर त्याच्याबद्दल मॅडाम सन्यत्सेनला अत्यंत तिटकारा वाटू लागला होता, असे असताही चिआड कायी शेकच्या सरक्षणाकरता ती धावली.

सेनापति होच्या विमानानी सिथानवर बॉबफॅक केली त्यावेळी चिआडला प्रथम थोडे बरे वाटले हे खरे. पण या कम्युनिस्टविरोधी युद्धामागे नान्किडमधील राष्ट्रीय सरकार उलथून पाहून आपल्यालाही उडवून लावण्याचा जपानी व जर्मन फॅसिस्टाचा डाव आहे, ही गोष्ट चिआडच्या लक्षात आली व आपले खरे शत्रू सिथानमध्ये नसून ते नान्किडमध्येच आहेत व आपल्या प्रेतावरून चालून जाऊन सेनापति हो किंवा दुसरे कोणी

तरी नान्किङमध्ये हुकूमशहा होऊ पहात आहे, याची त्याला खात्री वाटू लागली.

कम्युनिस्टांची ध्येयनिष्ठा—चिआङ कायी शेकचे प्राण खरोखरच धोक्यात होते का ? वर वर पाहता असे दिसत होते. पण वस्तुस्थिति काय होती ? तरुण सेनापति चॅङ सू लियाङ्ने त्याला अटक केली होती खरी. तथापि तो त्याच्या प्राणावर मुळीच उठला नव्हता व या बाबतीत चीनी कम्युनिस्टांचे भय बाळगण्याचे तर मुळीच कारण नव्हते. चिआङ कायी शेक मारला जावा, हे त्यांना प्रमत नव्हते, उलट तो पूर्णपणे सुरक्षित राहावा, अशा खटपटीत ते होते. वायव्य प्रांतातील नान्किङ सरकारच्या फौजेचा सेनापति थॅंग हू चॅङ चिआङ्च्या प्राणावर उठला होता. चिआङ कायी शेक थॅङ्च्या हाती लागला असता तर तो ठार मारला जाण्याचा संभव होता. नैऋत्य व वायव्य फौजेतील जहाल वृत्तीचे तरुण अधिकारी, या फौजेतील असतुष्ट बडखोर सैनिक व या भागातील सशस्त्र व सघटिन जनता चिआङ कायी शेकचा निकाल लावण्यात यावा, अशी मागणी करू लागली होती. या “ राष्ट्रद्रोह्याची ” व त्याच्या हाताखालच्या अधिकाऱ्यांची उघड चौकशी करण्यात यावी, असा ठराव वरील तरुण अधिकाऱ्यांनी आपल्या सभेत केला होता. राष्ट्रीय यज्ञाच्या वेदिकेवर या वकऱ्यांचा बळी देण्यात यावा, अशीच या फौजेतील सर्व सामान्य सैनिकांची इच्छा होती. पण आश्चर्याची गोष्ट ही फी, चिआङ कायी शेकचे प्राण वाचवावे म्हणून या सर्व विघडलेल्या जनतेचे मन वळविण्याचे काम चीनी कम्युनिस्टांच्या वाट्यास आले होते.

चिआङचे प्राण वाचवावे, असे कम्युनिस्टांना का वाटत होते, याची कारणे उघड होती. देशातील आपसातील युद्ध थावले पाहिजे, ही त्याची नेहमीचीच मागणी होती. आर्थिक, राजकीय व लष्करी दृष्ट्या देशात शांतता प्रस्थापित झाली पाहिजे, असे त्यांना मनापासून वाटत होते. चीनमध्ये सारखी युद्धे चालू राहण्यात राष्ट्रचे हित नाही, ही युद्धे चालू राहिल्यास परकीय त्याचा पूर्ण फायदा घेतील व एक स्वतंत्र राष्ट्र या नात्याने चीनचे अस्तित्वच नष्ट होईल, हे इतक्या दिवसांच्या अनुभवाने कम्युनिस्टांच्या

व्यवहारी दृष्टीला पूर्णपणे कळून चुकले होते. चिआडला डाबून ठेवले किंवा त्याला ठार केले तर ही आपसातील युद्धे न थावता उलट सारखी वाढतच जातील, हे पूर्णपणे लक्षात घेऊनच चिआडच्या सुटकेच्या मार्गे ते लागले होते. आपसातील युद्ध चालू राहिल्याने प्रतिकाराची राष्ट्रीय शक्तीच केवळ नाहींशी होईल, असे नाहीं तर खुद्द क्रांतीच्या अर्गी असलेली बीजरूप शक्तीच नष्ट होईल याची पूर्ण जाणीव चिनी कम्युनिस्टाना झाली होती.

“ चीनच्या राष्ट्रीय स्वातंत्र्याच्या चळवळीचा विजय जागतिक कम्युनिझमच्या विजयाचा अंशभाक् होईल कारण चीनमधील साम्राज्यवादाचा पराभव म्हणजे त्याच्या अत्यंत बळकट पायाभूत क्षेत्राचा नाश होय. स्वातंत्र्यसंपादनाच्या कार्यात चीन वीजथी होईल तर जागतिक क्रांतीच्या कार्याला अत्यंत जोराची कलाटणी मिळेल. शत्रूने आमच्या राष्ट्राला गुलाम बनविले तर सर्वच काही आम्ही गमावून वसू. जे लोक राष्ट्रीय स्वातंत्र्य गमावून वसले आहेत त्यांच्यापुढील क्रांतीचे कार्य म्हणजे तांबडतोब समाजवादाची प्रस्थापना करणे, हे नसून स्वातंत्र्याकरता झगडा चालू ठेवणे हे आहे. ज्या देशात समाजवादाची प्रस्थापना करावयाची तो देशच आमच्या हातून परक्यानी दिसकावून घेतल्यावर कम्युनिझमची चर्चा करणेदेखील आम्हाला शक्य नाहीं. ” असे उद्गार माऊ च तुडने अमेरिकन बातमीदार एडगर स्नोला दिलेल्या मुलाखतीत काढले होते. चिआड कायी शेकला पकडण्यापूर्वीच चिनी कम्युनिस्टानी वरील तत्वावर आपल्या तडजोडीच्या सूचना कुओमिन्ताडकडे पाठविल्या होत्या. चिआड कायी शेकला अटक केल्यामुळे निर्माण झालेल्या आणीबाणीच्या परिस्थितीतही चीनी कम्युनिस्ट पार्टीची शिस्त म्हणून या तत्वाला ते चिकटून राहिले. चिआडचा काटा काढण्याची उघड उघड सधी त्यांना मिळाली असताही ते त्या मोहाला बळी पडले नाहींत. उलट चिआड कायी शेकच्या अटकेचा हा प्रसंग म्हणजे राष्ट्रीय एकजूटीकरता आपल्या ठिकाणी असलेल्या कळकळीची कसोटी लागण्याचाच प्रसंग आहे, अशाच समजुतीने ते वागले.

चिआडची मुलाखत—चिआडवर आलेल्या या प्रसगाची बातमी ऐकल्याबरोबर चीनमधील सोव्हिएट सरकारचे प्रतिनिधी व कम्युनिस्ट पार्टीचे पुढारी यांची संयुक्त बैठक घेण्यात आली व आठ कलमी कार्यक्रमाला पाठिंबा देण्याचा व जपान विरोधी संयुक्त मडळात भाग घेण्याचा निर्णय या बैठकीत घेण्यात आला व तशा तारा सर्वत्र पाठविण्यात आल्या.

या प्रसंगाी कम्युनिस्टानीं स्वीकारलेले धोरण स्पष्ट झाल्यामुळे सेनापति चॅंग सू लियाडनेही कम्युनिस्टांच्या प्रतिनिधीला सियानला बोलावले. या सर्व प्रकरणात कम्युनिस्टांचाच सल्ला तो पुढे घेऊ लागला हे लक्षात घेण्यासारखे आहे. कम्युनिस्ट प्रतिनिधी चाउ एन लाय सियानला आल्याबरोबर चॅड सू लियाड व चाउ एन लाय यांनी चिआड् काथी शेकची भेट घेतली. सर सेनापति चिआडच्या मनावर या भेटीचा काय परिणाम झाला असेल याची कल्पनाच केलेली बरी ! मनाने व शरीराने चिआड दुर्बल बनला होता. चाउ एन लाय त्याच्या खोलीत शिरल्याबरोबर त्याचा चेहरा पाढरा फटफटीत झाला. ज्याला पकडून देण्याकरता चिआड काथी शेकने ८०,००० डॉलराचे बक्षीस जाहीर केले होते तो चाउ एन लाय त्याच्या खोलीत आता शिरला होता. पण चॅड सू लियाड व चाउ एन लाय या दोघानीं त्याला सर सेनापतीच्या नावाने संबोधले, इतकेच नव्हे सर त्याच्या या दर्जाबद्दल आदरही दाखविला, हे पाहून चिआडला हायसें वाटले. आरभीं काहीं वेळ चिआड त्याच्याशी काहीं बोलला नाही. पण राष्ट्रवर आलेल्या आणीबाणीच्या प्रसंगाी कम्युनिस्टानीं स्वीकारलेले धोरण त्यानें पूर्णपणे ऐकून घेतले. डिसेंबर १७ पासून २५ पर्यंत चिआड काथी शेक व चॅड सू लियाड, वॅड हू चॅड व कम्युनिस्ट प्रतिनिधी यांच्यात बऱ्याच चर्चा झाल्या. या चर्चेला आणखी तोंड फोडण्यासाठी व बाहेरच्या जगाला चिआड काथी शेकसंबंधाची वस्तुस्थिति कळविण्यासाठी चॅड सू लियाडनें चिआड काथी शेकचा आम्ब्रेलियन मित्र मि. डोनाल्ड याला सियान येथे बोलावून घेतले. सियान येथे चिआड काथी शेक सुरक्षित व सुखात आहे, असे खात्रीपूर्वक सांगण्याकरता चॅड सू लियाडनें या परक्या माणसाची योजना केली होती. कारण उघड होते. कोणत्याही चीनी माणसाने यावेळीं काहींही सांगितले असतें तरी त्याच्यावर

कोणीही विश्वास ठेवला नसता. मि. डोनाल्डने लोथाड येथून ता. १५ डिसेंबर रोजी चिआड कार्या शेक जिवत आहे व त्याला चांगल्या रीतीने वागविण्यात येत आहे, असे नान्किड दरवारला टेलीफोनने कळविले. त्याच-प्रमाणे चिआड कार्या शेक आपल्या स्टाफमधील जनरल चिआड तिड वीन याजजवळ स्वतःच्या सहीचे पत्र देऊन नान्किडला पाठवीत आहे, असेही कळविले. सर सेनापतीचे पत्र घेऊन जनरल चिआड तिड वीन १८ डिसेंबर रोजी नान्किडला पोचला. जनरल होने सुरू केलेली पारिपत्याची मोहीम बंद करण्याबद्दल चिआडने आपल्या पत्रात स्पष्ट हुकूम दिला होता. नान्किडचे काही प्रतिनिधीही चिआड तिड वीनने सियानला घेऊन यावे, असे नाजूक कामही त्यांच्याकडे दिले होते. यावेळेपर्यंत सियान येथील दोन्ही पक्षात वाटाघाटी होऊन काही सामान्य तत्वावर एकमत झाले होते.

जनतेचा निकाल—पण वायव्य प्रांतिक फौजेतील जहाल तरुण अधिकाऱ्यांनी चालविलेल्या प्रचारामुळे सियानमध्ये एक नवीन परिस्थिति निर्माण झाली होती. आठ कलमी कार्यक्रम अमलात आणण्याची सुरुवात नान्किड दरवारने केल्याशिवाय चिआड कार्या शेकला मुक्त करण्यात येऊ नये. शिवाय यापैकी बहुतेक सर्व अधिकाऱ्यांचे म्हणणे असे होते की, जनतेच्या प्रचंड समेपुढे उभे करून चिआड कार्या शेकची चौकशी करण्यात यावी.

अशा परिस्थितीत या जहाल तरुण अधिकाऱ्यांना राष्ट्रपुढे निर्माण झालेल्या आणीबाणीच्या परिस्थितीची जाणीव करून देण्याचे व चिआड च्या सुटकेबद्दल त्यांचे मन वळविण्याचे काम कम्युनिस्ट प्रतिनिधींनी केले. पेकू ये, चीन थिड, चाऊ एन् लाय व इतर कम्युनिस्ट प्रतिनिधींनी या मडळीबरोबर चर्चा करण्यात रात्रीच्या रात्री घालविल्या व आपले घोरण त्यांना समजावून देण्याचा प्रयत्न केला. कम्युनिस्टांचे हे घोरण पाहून तुड पै फौजेतील जहाल मडळींचे मन अत्यंत गोधळून गेले. चिआडला कठस्नान घालावे, अशी कम्युनिस्ट प्रथम मागणी करतील, ही त्यांची कल्पना. राजकीय नेतृत्वाच्या बाबतीत कम्युनिस्टांवर विश्वास ठेवलेल्या या लोकांचा सताप अनावर झाला व आपला असा विश्वासघात झालेल

पाहून त्याच्या डोळ्यातून अश्रूंच्या धारा वाहिल्या. अखेर थापैकीं कारीं मडळींची खात्री पटविता आली नाही तरी बऱ्याचशा लोकानीं चिआडच्या जनता-चौकरीची व त्याच्या कत्तलीची आपली मागणी परत घेतली व चॅड सू लियाडला तडजोडीचीं बोलणीं पुढे चालू ठेवण्यास वाट मोकळी करून दिली. सरकारी पक्षात व तुड पै व कम्युनिस्ट पक्षात यानंतर तडजोडीच्या वाटाघाटी झाल्या. आठ कलमी कार्यक्रम जसाचा तसा या सगळ्या वाटाघाटींत मान्य झाला नाही तरी त्यातील तत्व मान्य करण्यात आलें. चिआड काथी शेऊ व चॅड सू लियाड या दोघाचे याप्रमाणे मुख्य प्रश्नावर सहमत झालें. यापुढें आपसातील युद्ध चालू राहणार नाही, अशी चिआडने वैयक्तिक खास हमी दिली. चिआड काथी शेऊने या बाबतींत आपल्या सहीचा लेखी करार करून दिला नाही तरी चॅड सू लियाडने ज्या उद्देशाने चिआडला पकडून ठेवले तो त्याचा उद्देश पूर्णपणे साध्य झाला, असे म्हणावयास मुळींच हरकत नाही २२ डिसेंबर रोजी मॅडाम चिआड काथी शेऊ सियानला आली, त्यामुळे या वाटाघाटी गुण्या-गोविंदाने मिटण्याच्या कामी मदतच झाली आणि अखेर अत्यंत आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे स्वतः चॅड सू लियाडने आपल्या विमानात चिआड पति-पत्नीला बसविले व तो नान्किङला दाखल झाला. नान्किङमध्ये आपली चौकरी होऊन आपल्याला शिक्षा मिळणार, ही गोष्ट चॅड सू लियाडला पक्की माहित होती तरी तो मुळींच डगमगला नाही.

३१ डिसेंबर १९३६ रोजी चॅड सू लियाडचो खास न्याय मडळापुढे चौकशी करण्यात आली. दहा वर्षांची कैदेची शिक्षा त्याला देण्यात आली. त्याचप्रमाणे पाच वर्षेपर्यंत त्याचे सर्व नागरिकत्वाचे हक्क काढून घेण्यात आले. पण लगेच दुसऱ्या दिवशी त्याच्या सर्व अपराधाची क्षमा करण्यात आली. नान्किङमध्ये असेपर्यंत चिआडचा मेहुणा टी. व्ही. सुड याचा तो पाहुणा होता. सियानमधील कम्युनिस्टविरोधी मोहिमेचे मुख्य ठाणे ६ जानेवारी १९३७ रोजी रद्द करण्यात आलें.

चीनी कम्युनिस्ट पक्षाच्या मध्यवर्ती कार्यकारी मडळाची सभा १० फेब्रुवारी रोजी भरविण्यात आली व या मडळातर्फे नान्किङ सरकारला

पुढील ऐतिहासिक वियुत्सदेश पाठविण्यात आला. आपसातील युद्ध बंद करावें, भाषण, मुद्रण व समास्वातंत्र्याची हमी देण्यात यावी, राजकीय कैद्यांना सोडून द्यावे, जपानी आक्रमणाचा प्रतिकार करण्याकरता राष्ट्रीय योजना तयार करण्यात यावी, डॉ. सन्धत्सेनच्या तीन लोकतत्वाच्या अमलबजावणीसवधानें विचार करण्यात यावा.

चिआडचे हंगामी सर्वसंग्राहक धोरण—कुओमिन्ताइच्या तिसऱ्या बैठकीत या सूचनाचा विचार करण्यात आला तेव्हा चीनी कम्युनिस्टांनी अगदी नवीन धोरणाने यापुढे आपल्या चळवळी चालवाव्या म्हणून पुढील चार अटी त्यांना सुचविण्यात आल्या. (१) लाल फौज मोडून टाकून राष्ट्रीय लष्करात तिचा समावेश करण्यात यावा. (२) सोव्हिएट लोकसत्ताक राज्य बरखास्त करण्यात यावे. (३) कम्युनिस्ट प्रचार बंद करण्यात यावा. (४) वर्गकलहाची चळवळ अजीबात बंद करण्यात यावी. कुओमिन्ताइच्या बैठकीत अशा प्रकारचे कम्युनिस्टविरोधी धोरण पुरस्ठुत करण्यात आले तरी चिआड कायी शेकने आपल्या समारोपाच्या भाषणात भाषणस्वातंत्र्याचे व मुद्रणस्वातंत्र्याचे वचन दिले. पश्चाताप व्यक्त करतील त्या राजकीय कैद्यांना मुक्त करण्यात येईल, असे सांगितले व यापुढे चीनी कम्युनिस्टांच्या बाबतीत “लाल डाकू” किंवा “कम्युनिस्ट डाकू” या शब्दाचा उपयोग करण्यात येऊ नये, असा सूचना फारच साववगिरीने सर्व वर्तमानपत्रांना गुप्तपणे देण्यात आल्या. कुओमिन्ताइमधील सर्व पक्षाचे समाधान करण्याकरता व नान्किङ सरकारची इत्तत राखण्याकरता चिआड कायी शेकने वरील धोरण स्वीकारले होते, असे सहजच आढळून आले कारण यानंतर आपसातील युद्ध अजीबात थांबविण्यात आले जपानविरोधी लढा सुरू करण्याची नान्किङची तयारी असल्याचे जाहीर करण्यात आले.

जपानविरोधी युद्ध

जपानविरोधी सयुक्त अघाडी—१९३७ जुलैच्या आरम्भी आपल्या लष्करातून नार्हीसा झालेला एक जपानी सैनिक शोबून काढण्याचे निमित्त काढून जपानने लुकू चिआव येथील चीनी फौजेवर हल्ला चढविला. बाक्सर तहानुसार पेपिडमध्ये ठेवण्यात आलेल्या आपल्या सैन्याचा त्याने या कार्मी उपयोग केला. याप्रमाणे जपानच्या आक्रमणाला पुन्हा सुरुवात झाल्या-बरोबर चिआइ काथी गेकने सर्व राष्ट्रांला उद्देशून पुढील जाहीर उद्गार काढले. “सहनशीलतेच्या शेवटच्या मर्यादेपर्यंत आपण पोचलो आहो. आपणाला आता फक्त एकच गोष्ट केली पाहिजे शेवटचा निकाल लागेपर्यंत सर्व राष्ट्रांचे बल आता खर्ची घातले पाहिजे. अखेर आपलाच विजय होणार असे मी विश्वासपूर्वक सांगू शकतो. ”

चीनी कम्युनिस्ट पार्टीच्या मध्यवर्ती कमिटीच्या मार्फतही १९३७ च्या सेप्टेबरमध्ये एक जाहीर पत्रक प्रसिद्ध करण्यात आले. डॉ. सन्यत्सेनची तीन लोकतत्त्वे मूर्त स्वरूपात आणण्याकरता कम्युनिस्ट पार्टी लढत राहील, लाल फौजेची आठव्या रूट फौजेमध्ये पुनर्घटना करण्यात येईल व राष्ट्रीय लष्करी कौंसिलच्या सूचनानुसार या फौजेच्या हालचाली होतील असेही या पत्रकात जाहीर करण्यात आले होते. सियान प्रकरणाच्या वेळी कुओमिन्ताइला कम्युनिस्टांनी सुचविलेल्या अटीनुसारच हे जाहीर पत्रक काढण्यात आले होते. यामुळे या पत्रकाला व पार्टीच्या स्वतंत्र अस्तित्वाला मान्यता देण्याचे कार्मी चिआइ काथी शेकने मुळीच काकू केले नाही. पण यापूर्वीच २८ जुलै रोजी जपानने पेकिडवर हल्ला चढविला व दुसऱ्या दिवशी तीन चीनवरही जपानने चढाई केली. त्यावेळी तीन चीनचे रक्षण करण्याकरता राष्ट्रीय सरकारच्या २९ व्या फौजेने जपानला निकराचे तोंड दिले तरी जपानी लष्कराच्या सख्याबलापुढे त्याचे काही चालले नाही. या महिन्याच्या अखेरिला दोन्ही शहरे जपानच्या हाती लागली व जपानी फौजा ईशान्येकडे

पेकिङ्-सुइयुवान रेलवेच्या रोखाने अतर्मगोलियाकडे व शान्सी प्रांताकडे आणि दक्षिणेस नान्किङ्कडे चाल करून जाऊ लागल्या. पण जपानविरोधी लढयाला आता इतकें व्यापक स्वरूप घेत चाललें होतें कीं, जपानव्याप्त पूर्व हुपे प्रांतातील चिनी सैनिकांनीं बडाचें निशाण उभारलें व आपल्यावरील जपानी अविकाऱ्यांची त्यांनीं चादी उडविली. पेपिङ्मध्ये विद्यार्थी व शेतकरी-सुद्धा चीनी सैनिकांच्या खाद्यास खादा लावून लढले.

जपानवरील पहिला विजय—शाघाय येथे आक्टोबर मध्याच्या सुमारास चीनी सैनिकांनी जपानबरोबर भयंकर रक्तपाताच्या चकमकी लढविल्या. पण शाघायमाघील चोपे भागातूनही जेव्हा त्यांना हाकून लावण्यात आलें, तेव्हा नोवेबरच्या आरभी जपानने हॅड चौ उपसागरात एकाएकी आपल्या फौजा उतरविल्या त्यामुळे आपण आता चोहोकडून वेढले जाणार, असें पाहून शाघाय सोडून चीनी सैनिक बाहेर पडले व भरपूर टॅक, जड तोता व इतर अशाच प्रकारची युद्धसामुग्री मागे असलेल्या जपानशी चीनी सैनिक तीन महिने सारखे लढत राहून मानवी इतिहासात आपलें नाव त्यांनीं अजरामर करून ठेवले. शाघाय येथें झालेल्या या सग्रामात चीनचे एक लाख व जपानचे चाळीस हजार सैनिक कामास आले.

जपानचा एक प्रसिद्ध सेनानी इटागाकी जपानी पाचव्या पलटणीसह शान्सी प्रांतातील टेकड्या ओलाडून पीतनदाच्या प्रदेशावर चाल करून आला. पण आपल्या उद्दिष्ट स्थळीं पोचण्यापूर्वीच कम्युनिस्टांच्या आठव्या रूट फौजेच्या तुकड्यांनी त्याला चोहोकडून वेढलेलें पाहून तो आश्चर्यचकित झाला आठव्या रूट फौजेने खुद्द जपानी फौजेवर हल्ला न चढविता त्याला रसद पोचविणाऱ्या असरक्षित तुकड्यावर हल्ला चढविला व ही रसद मारून काढली. रसद तुटल्यामुळें व बाहेरून मदत न मिळाल्यामुळें जपानी फौजेला सपशेल मार खावा लागला. चीननें जपानवर मिळविलेला हा पहिला विजय होता. अत्यंत महत्त्वाच्या प्रसंगीं त्यानें हा विजय संपादन केला होता. असावी तशी शस्त्रसामुग्री नाही व भरपूर अन्नवस्तुही नाही, अशा परिस्थितीत चीनी सैनिक केवळ युद्धकौशल्यानें व शौर्यानें जपानी साम्राज्याच्या निवडक व उत्कृष्ट फौजेचा पराभव करू शकतात, हें पाहून केवळ

चीनी राष्ट्रालाच नव्हे तर सर्व जगाला आश्चर्य वाटले.

जपानचे आक्रमण १९३७-३८—पेपिङ व तिन् चीन कवजात असल्यामुळे चीनमध्ये आणखी पाय पसरायला जपानला सोयीचे स्थान मिळाले. शाषायची लढाई चालू असतानाच उत्तर चीनमधील रेल्वे व तिकडील मोक्याची शहरे ताब्यात घेण्याकरता जपानी पलटणी चालून गेल्या होत्या. शाषायचा पाडाव झाल्यावर व थोड्याच आठवड्यांनी नान्किङही कवजात आल्यानंतर जपानने या दोन्ही शहरातील आपले हत्यारे मजबूत केले व आपल्या आणखी काही फौजा उत्तर दक्षिणेकडील आपल्या कवजात आलेल्या मुलखाची साखळी जुळविण्याकरता याडत्सी नदीच्या खोऱ्याकडे त्याने पाठविल्या चीनच्या उत्तर भागात गेलेल्या फौजा पेपिङ-सुइ युवान रेल्वेच्या भोवतालचा मुलुख काबीज करित अतर्मगोलियापर्यंत पोचल्या.

जपानी फौजेच्या दुसऱ्या एका भारदस्त पथकाने पेपिङ-हॅकौ रेल्वेच्या वाजून खाली सरकून शान्सी प्रांताची राजधानी ताइ-युवान काबीज केली. या भागातून नंतर एक मोठी भरारी मारून १९३८ च्या प्रारंभी जपानी फौजेने पीत नद गाठला व शान्सी व शेन्सी प्रांताच्या सरहद्दीवर ती दाखल झाली. या भागातील डोंगराळ मुलुखाचा फायदा घेऊन आठव्या रूट फौजेने जपानी फौजेला त्राही भगवान करून सोडले. जपानी फौजेच्या मनुष्यबलाचा व इतर युद्धसामुग्रीचा नाश करण्याकरता आठव्या रूट फौजेने शान्सी प्रांतातीलही झटापटी सारख्या चालू ठेवल्या. जपानच्या सर्व प्रकारच्या युद्धसामुग्रीचा नाश करण्याचे कामी त्याचा जसा उपयोग झाला त्याचप्रमाणे जपानी सैनिकाना नामोहरम करण्याच्या कामीही त्याचा यापेक्षाही अधिक उपयोग झाला.

हँ झौचा पाडाव—तिसऱ्या जपानी पथकाने नान्किङच्या दक्षिण भागात शिरून १९३७ च्या डिसेबरमध्ये शान्तुड भागात प्रवेश केला पण चीनी फौजांनी मोठ्या शिताफीने जपानी पलटणींना तोंड देऊन सूचौ शहराजवळील रेल्वे जंक्शनवर त्याचा पुढचा चढाईचा मार्ग अडवून धरला. नान्किङचा पाडाव झाल्यानंतर चीनी फौजेने मिळविलेल्या या विजयाने चीनमध्ये जपानी विरोधाच्या चळवळींत नवा जोम उत्पन्न केला व जपानी

बादशाही फौज कवीच पराभूत होत नाही, ही जपानी फौजेची घमेंड उतर-विली. पण ही परिस्थिति फार वेळ टिकून राहिली नाही. जपानने सू चौ शहर पुन्हा आपल्या कवजात घेतले व नान्किङकडील जपानी तुकड्याशी हात मिळवणी करून या सर्व फौजा लुघाई रेल्वेकडे चालून गेल्या.

यावेळी या भागातील सर्व रेल्वेचे रस्ते जपानच्या ताब्यात आले होते. उत्तर चीनमधील प्रमुख शहरेही त्याच्या कवजात आली होती, परंतु पीतनद ओलाढून हँकौ शहर ताब्यात घेणे त्याला अशक्य झाले होते. तेव्हा पीत नदाच्या उगमस्थानाच्या दिशेने वर चालून जाऊन हँकौ गाठण्याचे त्याने ठरविले पीत नदाचा हा वरचा भाग अत्यंत अडचणीचा होता. चीनी फौजांनी या ठिकाणा पावलोपावली जपानला अडविण्याचा प्रयत्न केला. जपानच्या प्रचंड सैन्यापुढे त्याचा टिकाव लागला नाही. चीनी फौजाना हळू हळू माघार घ्यावी लागली. उत्तर चीनमध्ये झालेल्या लढायातून मिळालेल्या अनुभवावरून पीत नदाच्या दोन्ही तीरावरील खंड्यातील जनतेला सशस्त्र करावे व त्यांना सघटित करून गनीमी काव्याने जपानला तोंड द्यावे, असे चीनी कम्युनिस्टांनी सुचविले. पण या सूचनकाडे लक्ष देण्यात आले नाही. राष्ट्रीय सरकारच्या प्रत्यक्ष कवायती लष्करावर जपानला तोंड दण्याचा सर्व भार पडला जपानच्या अडीच लाख सैन्याला अडविण्याकरता नान्किङ सरकारचे दहा लाख सैन्य गुंतून राहिले. जपानी फौजा अर्वाचीन सुवागलेल्या शस्त्रास्त्रांनी युक्त होत्या. पीत नदाच्या पात्रातून वावरणाऱ्या गनबोट्यांच्या व क्रूझराच्या व आकाशातून भरारी मारणाऱ्या विमानांच्या, सरक्षणाखाली या फौजा पुढे चाल करून जात होत्या. अखेर चार महिन्यांच्या धुमधुमकीच्या लढा्यानंतर हँकौ शहर जपानच्या हाती लागले. इकडे याच दिवसात दक्षिण चीनमधील कॅन्टन बदरावर आकस्मिक हल्ला करून जपानने ते बदर आणल्या ताब्यात घेतले. जपानी फौजा हॉङ्कॉङ जवळ येऊन आपला तळ टाकतील, अशी कल्पनाही चीनी फौजेला नव्हती. म्युनिच करारावर आक्टोबरमध्ये सह्या करून चेंबरलेनचे सरकार निर्लज्जपणे झेकौस्लावाकियाचा विश्वासघात करते तर हॉङ्कॉङच्या बाजूला येऊन जपानी फौजाचा प्रतिकाराचे करावयाचे धाडस ब्रिटन काय म्हणून

करील १ जपानची ही कल्पना बरोबर ठरली. ही सधी साधून जपानी फौजा विसऱ्या उपसागरातून वर चढल्या व थोड्याच दिवसात त्यानीं कॅन्टन शहर आपल्या ताब्यात घेतलें व 'हॉड कॉड'च्या भोवतालचे सर्व सैन्य पाडाव केले. हॉड कॉडमध्ये व पुढे सिंगापूरमध्ये ब्रिटिशांना जे पराभव खावे लागले, त्याचा आरंभ यावळेपासून झाला.

दहा रणक्षेत्रे.— १९३९ नंतर चीनमध्ये पुढील दहा रणक्षेत्रावर जपानशी युद्ध चालू होते (१) चीनच्या अगदी उत्तरेस अतर्मगो लिथातील सुझ युवान प्रात (२) होपे (३) शान्तुडू व कान्सू प्राताचा उत्तर भाग (४) दक्षिण शान्शी, उत्तर होनान व दक्षिण होपेचा काही भाग (५) पीत नद व थाडत्सी या दोन्ही नद्यामधील प्रदेश (६) मध्य चीनचा दक्षिण भाग (७) हॅडचौ ते कॅटन पर्यंतचा समुद्र किनारा (८) कॅटन भोवतालच्या प्रदेशातील दक्षिण भाग (९) चीनचा अगदी शेवटचा दक्षिण भाग (१०) १९४२ च्या प्रारंभी ब्रम्हदेश जपानच्या कवजात आल्या नंतर नवीन उघडलेली बर्मा-युनानची अघाडी. या सर्व रणक्षेत्रापैकी शेवटची अघाडी सोडून बाकीच्या सर्व रणक्षेत्रावर १९३९ पासून १९४५ पर्यंत मध्ये खड न पडता सारखी रणधुमाळी चालू होती.

होपे, शान्तुडू, उत्तर कियाड्सी, शान्शी, चहार, होनान, वगैरे प्रातातील सहा रणक्षेत्रावर लोकयुद्धाच्या तत्वावर उभारलेल्या कम्युनिस्ट फौजेने कधीं सभोरासमोर तोड देऊन तर कधीं गनीमी काव्याने लडून जपानला बेजार करून सोडले. गनीमी सैनिकांनी पेपिंडमध्ये अनेक वेळा गुतपणें प्रवेश करून तेथील जापानी सैनिकांची कत्तल उडविली व युद्धसामुग्री लुटून नेली. रेल्वे रस्ते उखडून टाकणे, पूल उडवून देणे व रस्ते उखडून टाकून शत्रुसैन्याच्या हालचाली अशक्य करून सोडणे, रेल्वेगाड्यावर आकस्मात हल्ले चढवून त्यातील माल पळविणे, रात्रीच्या मुकामावर नजर ठेवून शत्रुसैन्यावर गुत हल्ले चढवून त्याची दाणादाण उडविणे, शत्रूला आपल्या प्रदेशात थेरू देऊन त्याला चोहोकडून वेढणे व त्याच्या फौजेची कापाकाप करणे या सर्व गनीमी युद्धाच्या प्रकाराचा सेनापति जू देच्या आठव्या फौजेतील गनीमी तुकड्यातील सैनिकांनी अवलंब केला. गनीमी सैनिकांच्या

आकस्मिक हल्ल्याचा व हालचालींचा एक मोठा परिणाम असा झाला की, उत्तर चीनमधील उद्योग धंदे ताब्यात घेऊन तेथील जनतेला पिळून घेण्याच्या जपानच्या सर्व योजना टाकून पडल्या. शान्सीमधील आठव्या रूट फौजेने जपानी लष्कराला तेथील शहरामोंवती व रेल्वेवर कुचंबत ठेवले. इकडील भागात वावरत असलेल्या गनीमी फौजानी जपानी लष्कराला ठिकठिकाणी खडे चारले. चीनी प्रतिकारार्ची या भागातील ठाणीं उध्वस्त करण्याचे व तसेच पीतनद ओलाडून जाण्याचे जपानचे प्रयत्न हाणून पाडले.

कम्यूनिस्टांचा कोंडमारा—शान्सी प्रातात कम्यूनिस्टांच्या आठव्या रूट फौजेने केलेले हे पराक्रम पाहून चिआड काथी शेकने या फौजेला सर्व प्रकारची मदत करणे आवश्यक होते. पण तसे न करता उलट आठव्या फौजेच्या ठाण्याना व या भागातील कम्यूनिस्ट प्रदेशाला वेढा घालून तिला कोणत्याही प्रकारची युद्धसामुग्री मिळून देण्याची चिआड काथी शेकने तजवीज केली सियानमध्ये चिआड काथी शेक अटकेंत असताना व त्याच्या प्राणावर बेतली असताना कम्यूनिस्टानी राष्ट्रीय एकजुटीची अघाडी निर्माण करण्यात अडचण उत्पन्न होऊ नये म्हणून चीनमधील सर्व पक्षात ऐक्य घडवून आणण्याचा भगीरथ प्रयत्न केला व चिआड काथी शेकचे प्राण वाचविले. पण या गोष्टीला दोन अडीच वर्षे लोटतात न लोटतात तोच चिआड काथी शेकने पगडी फिरविली व कम्युनिस्टांनी बेबनावाचें धोरण स्वीकारून त्यांच्या जपानविरोधी प्रयत्नातही अडथळा आणण्यास सुरुवात केली.

पण चीनी कम्यूनिस्टानी या कोंडमान्यालाही दाद दिली नाही. या कोंडमान्यामुळे आठव्या रूट फौजेला युद्धसामुग्रीचा पुरवठा होत नव्हता, इतकेंच नव्हे तर औषधपाण्याचीही मदत त्यांना मिळत नव्हती. पण या कोंडमान्यातूनही वाट काढून चीनी सोव्हिएट मुलखातील जनता आपल्या जवळची असेल नसेल ती अन्नसामुग्री लाल सैनिकाना पुरविते होती. आपल्या हातून होईल तेवढी औषधपाण्याची व्यवस्था त्यांनी केली होती. पाडाव केलेल्या जपानी सैनिकांच्या शस्त्रास्त्राचा ते उपभोग करीत

होते. चीनी गनीमी तुकड्यांच्या आकस्मिक हलक्यामुळे जपानी तुकड्या आपल्या जवळचें सामान वाटेंत टाकून पळून जात. या सामुग्रीचाही त्याना उपयोग होत असे. याशिवाय लहान प्रमाणावर त्यानी काढलेल्या दारूगोळ्यांच्या कारखान्यातून जरूर ती युद्धसामुग्री ते तयार करीत. कोडमान्यात सापडलेल्या एका भागातील असल्या कारखान्यातून दरमहा ३०,००० हात बॉब तयार होत असत. आठव्या रूट फौजेचे सैनिक बाप्रमाणें जपानी सैन्याला यशस्वी रीतीने तोंड देत होते

१९४२ मध्ये सवध वर्षभर व त्यापूर्वीही काही दिवस जपानने एका-मागून एक केलेल्या स्वाऱ्या चीनी कम्युनिस्टांच्या फौजानी परतवून लाबल्या. या प्रसंगी झालेल्या तुफान लढायापैकी एका लढाईत आठव्या रूट फौजेचा दुय्यम सेनापति चाऊ चुआन कामास आला. मार्च, एप्रिल, मे, जून, जुलै, आगष्ट या महिन्यात जपानने आपल्याजवळील सर्व बळ खर्ची घाटून चीनी कम्युनिस्टाना नामोहरम करण्याचा मोठ्या हिरीरीने प्रयत्न केला पण तितक्याच जोरानें आठव्या रूट फौजेने जपानचे हे सर्व भयकर हल्ले परतवून लावले. जपानी फौजा चीनी कम्युनिस्टाना हाणून पाडण्याकरिता या-प्रमाणे गुतून राहिल्यामुळें याचवेळीं पॅसिफिक महासागरामध्ये चाटू असलेल्या जपानच्या लढाईला तोंड देणाऱ्या दोस्त राष्ट्रांच्या सैन्यानाही अप्रत्यक्ष का होईना मदत मिळाली, हें लक्षात ठेवण्यासारखें आहे.

मध्य व उत्तर चीनमधील जपानने उघडलेल्या अघाड्याचा चीनी कम्युनिस्टानी जसा समाचार घेतला त्याचप्रमाणे दक्षिण चीनमध्येही राष्ट्रीय सरकारच्या फौजानी व त्यांच्या गनीमी तुकड्यानी जपानची कोठेंच डाळ शिजू दिली नाही. हॅड चौ ते कॅन्टनपर्यंत समुद्र किनाऱ्यावर जपानशी चिनी सैन्याशी ज्या चकमकी झडल्या त्यावेळीं चिनी कम्युनिस्ट सेनानायकांच्या प्रेरणेनें आरमारी लढाईत जपानला बेजार करून टाकण्याकरता आरमारी गनीमी तुकड्याही सघटित करण्यात आल्या होत्या. गनीमी युद्धातील हा एक नवीन मोर्चा होता.

१९३७ आरभापासून १९४३ अखेरपर्यंत जवळ जवळ आठ वर्षे जपानी आक्रमणाला चीननें यशस्वीरीतीनें तोंड दिलें. जपानसारख्या बलाढ्य

राष्ट्राचा पराभव करावयाचा असल्यास चीनमधील सर्व पक्षांनी एकजूट होऊन सयुक्त अघाडी निर्माण केली पाहिजे, हे लोकयुद्ध चालविण्याकरता जनतेची स्वयंप्रेरणेने पुढे आलेली फौज निर्माण केली पाहिजे आणि सर्वात महत्वाची गोष्ट म्हणजे जपानशी समोरासमोर न लढता गनीमी धोरणाने हे युद्ध चालविले पाहिजे, ही सेनापति जू देसारख्या कम्युनिस्ट सेनानायकांनी ठरविलेली योजनाच शेवटी फलप्रद ठरली. सेनापति जू देने गमीनी धोरणाचा पुरस्कार करून सर्व युद्धशास्त्रातच क्रांति घडवून आणली. कारण आशियातील एका सेनापतीने प्रचलित केलेले हे धोरण जर्मनीचा प्रतिकार करताना पूर्व युरोपातील राष्ट्रांनीही स्वीकारले. या धोरणाचा स्वीकार केला नसता व त्याबरोबरच जनतेची फौज तयार केली नसती तर मध्य व उत्तर चीनमध्ये जपानचे लाखो सैन्य त्याच्याजवळच्या प्रचंड युद्धसामुग्रीसह कुचंबत ठेवता आले नसते व शेवटी त्याचा पराभवही करता आला नसता. सर्व जगाला थक्क करून सोडणाऱ्या चीनी क्रांतिकारकांच्या या अजब काम-गिरीचे श्रेय बहुतांशाने सेनापति जू देलाच दिले पाहिजे.

सेनापति जू दे एका श्रीमंत जमीनदाराचा मुलगा, तरुणपणी तो लष्करात शिरला. आपल्या वयाच्या चाळीसाव्या वर्षी तो कम्युनिस्ट बनला. सर्वस्वाचा त्याग करून क्रांतिकार्याला त्याने वाहून घेतले. कम्युनिस्ट पार्टीत सामील होण्या पूर्वीच तो सरकारी लष्करात शिरला होता. कम्युनिस्ट झाल्यामुळे तेथे मतभेद झाल्याबरोबर आपल्याबरोबरच्या ८०० सैनिकांसह तो बाहेर पडला. या तुकडीच्या आधारावर त्याने लाल फौज निर्माण केली व आठ वर्षात या ८०० सैनिकापासून ८००,००० सैनिकापर्यंत लाल फौजेची संख्या त्याने वाढविली. युद्धशास्त्रात त्याने क्रांति घडवून आणली. आपले शिक्षक सरकारी लष्करातही पाठवून त्यातील सैनिकानाही गनीमी हालचालींचे व धोरणाचे शिक्षण दिले आणि हे धोरण स्वीकारल्यामुळेच आठव्या लाल फौजेने व नान्किङ्ग सरकारच्या फौजेनेही १९४२ साली जपानच्या चीनमध्ये शिरलेल्या ५००,००० फौजेला यशस्वीरीतीने तोंड दिले.

बाहेरच्या मदतीचा दुरुपयोग—जपानची एवढी प्रचंड सेना चीनमध्ये गुंतवून ठेवल्यामुळे पॅसिफिक महासागरात सुरू असलेल्या दोस्त-

राष्ट्र व जपान यांच्यामधील युद्धाच्या कार्मी दोस्त राष्ट्रांला मदत झाली खरी पण १९४३ साली चीनी फौजाना यापेक्षा जास्त कार्मी करता आले नाही. याची दोन कारणे होती. पहिले हे की, नान्किङच्या निम्बावर फौजा कम्युनिस्ट मुलखाला वेढा घालून बसण्यात गुतल्या होत्या. दुसरे असे की, जी काय थोडी मदत दोस्त राष्ट्रांकडून विशेषतः अमेरिकेकडून मिळाली तिचा उपयोग योग्यप्रकारे झाला नाही. अमेरिकेकडून कुओमिन्ताङला मिळालेली मदत जपानविरोधी युद्धात खर्च न होता ती दुसरीच कोठे तरी गडप होत होती. उदाहरणार्थ वैद्यकीय स्टोअरपैकी बराचसा माल काळ्या बाजारात विकला जात होता. फौजेतील हजारो सैनिक केवळ वेळेवर वैद्यकीय मदत व औषधपाणी न मिळाल्यामुळे मृत्युमुखी पडत होते कुन मिड, चुड किड व चेड पूच्या शहरातील दुकाने ब्रिटिश अमेरिकन सरकारकडून आलेल्या औषधानी भरून राहिली होती. सरकारी अविकान्यापैकी एका प्रमुख अधिकाऱ्याने तर परदेशाकडून मदत म्हणून आलेल्या इतर अनेक प्रकारच्या मालाची काळ्या बाजारात विक्री करून गडगच पैसा मिळविला. अवघ्या एक वर्षात तो कोट्याधीश झाला. शितावरून भाताची परीक्षा.

सोव्हिएट युनियनची मदत—स्वतःकरता अत्यंत जरूर असताही सोव्हिएट रशिया चीनकरता युद्धसामग्री बाजूला काढून ती उत्तरेकडील मार्गाने चीनमध्ये पाठवून देत होता. सोव्हिएट रशियावर जर्मनीने स्वारी करण्यापूर्वीसुद्धा चीनला तो मदत करीत होता. ७५,००,००,००० रुबल कर्जही सोव्हिएट रशियाने दिले होते. वैमानिक दलाच्या बाबतीत चीनची स्थिति समाधानकारक नव्हती. यूनानमध्ये एक विमानाचा कारखाना होता पण त्याच्यावरील मालकी बहुतेक अमेरिकन भाडवलवाल्यांच्या हाती होती. या कारखान्यात काही जुजबी माल तयार होत असे. एन्जिने, चाके, पखे वगैरे बहुतेक मुख्य सामग्री अमेरिकेतून येत असे व ती जोडण्याचे कामच फक्त या सर्व कारखान्यातून करण्यात येई. मुक्तद्वारच्या घोरणाची चपराक ब्रिटनने अमेरिकेला लगावली त्यावेळी हा कारखानाही बंद करण्यात आला. दरमहा वीस विमाने या कारखान्यात तयार होत होती. सिकियाङच्या हद्दीवरही असाच दुसरा एक कारखाना

होता. याची बहुतेक सर्व व्यवस्था रशियन तज्जाकडे होती. येनानमधील एक विमान शाळा अमेरिकन शिक्षकाकडून चालविली जात होती. वायव्य भागात तर आणखी अशा किती तरी शाळा होत्या व त्यावरील सर्व शिक्षक रशियन होते. पण हँकौच्या लढाईनंतर चीनी वैमानिकाची संख्या चांगलीच घटली. अगदी थोडे बोटार मोजण्याइतके वैमानिक राहिले. पण वैमानिक युद्धाच्या दृष्टीने त्याचा काही उपयोग नव्हता.

वैमानिक दलाच्या बाबतीतील या नमदतीशिवाय सर्व चीनी फौजात मिळून ५०० रशियाचे लष्करी सल्लागार होते. या लोकांच्या देखरेखीखाली लष्करी अधिकारी शिकवून तयार करण्याच्या शाळा काढण्यात आल्या होत्या व त्यातून ९०,००० वर लष्करी उमेदवार शिक्षण घेत होते. या सल्लागारांचा फायदा लाल फौजांच्या सेनापतींनी करून घेतला. लढाईचे यात्रिक शिक्षण लाल फौजेतील उमेदवारांनी घेतलेच. पण याशिवाय लढाईचे तंत्र व धोरण वेळोवेळी कसे ठेवावे हेही त्यांनी या सल्लागारांपासून शिकून घेतले.

१९४३ च्या हिवाळ्यात चीनमधील बहुतेक सर्व मोठी शहरे व चीनी किनाऱ्यावरील मोक्क्याची ठाणी जपानच्या ताब्यात होती. चेकियाड, फुकीन, काड तुड, क्वाडसी, अन हुई, क्वाडसू, होनान, शातुड, होपे, शान्सी या सर्व प्रांतातून जपानने घुसविलेला हात कायम राहिला. लाल फौजांनी व सरकारी फौजांनी जे काय केले ते हेच की, त्यांनी या अवकाशात बचावाचे धोरण स्वीकारून जपानच्या हाताची चोटे मिट्टू दिली नाहीत व त्याची या दहा प्रांतांच्या विस्तृत प्रदेशावर पसरलेली सैन्ये एकत्र येऊ दिली नाहीत. चीनमध्ये आपले कोणी भयकर शत्रू असतील तर लाल सैनिकच आहेत ही गोष्ट जपाननेही कबूल केली होती. उत्तर चीनमधील सर्व अघाड्या कभ्यू-निस्टांनी यशस्वीरीतीने सभाळल्या होत्या व या भागात पुढे सरसावण्यास जपानला वाव ठेवला नव्हता. एक दिलाने व एक धोरणाने लाल फौजा व सरकारी फौजा एकजूट होऊन लढल्या असल्या तर जपानची कब्रिती होण्यास वेळ लागला नसता. पण लाल फौजांच्या सेनापतींना जवळ करण्यास चिआङ् कायी शेक केव्हाही तयार नव्हता. उलट भरपूर युद्धसामुग्री नसल्यामुळे जपानला आपण यशस्वीरीतीने तोंड देऊ शकत नाही व प्रचंड तटबंदीपासून

ते दक्षिण समुद्रापथेत पसरलेल्या अघाडीवर आपल्याला माघर ध्यावी लागत आहे, असा प्रचार करून सर्व जगाला त्याने झुलथीत ठेवले होते. चीनी कम्युनिस्टानी व्यापलेल्या व मुक्त केलेल्या प्रदेशात चढाई करून जाण्याची जपानची छाती नव्हती. पण कुओमिन्ताड—चीनच्या बाबतीत तशी स्थिति नव्हती. चीनी सरकारी फौजेची ताकद जपानने पूर्णपणे ओळखली होती. वर सांगितल्याप्रमाणे चीनच्या दक्षिणेकडच्या प्रांतातील बराचसा भाग त्याने आपल्या कवजात आणला होता. सर्व चीनी वदरे व वाङ्-तुकीच्या सर्व मोक्याच्या जागा त्याने आपल्या कवजात ठेवल्या होत्या व फारसे लष्करी बल खर्ची न घालताच त्याला हे सर्व मावले होते.

महत्वाची मुलाखत—कुओमिन्ताडच्या प्रतिगामी धोरणामुळे व चुड किडमधील हुकुमशाही कारभारामुळे चीनी—जपानी युद्धात अशा-प्रकारची परिस्थिति निर्माण झाली होती. चुडकिडच्या या प्रतिगामी व हुकुमशाही कारभाराची नीट कल्पना घेण्यास मॅडम सन्थत्सेनने मि. स्टुअर्ट गिल्डर-न्यूज क्रॉनिकलचा वार्ताहर—याच्याबरोबर झालेल्या मुलाखतीत काढलेले पुढील उद्गार उद्बोधक आहेत:—

“जपानबरोबर चालू असलेल्या ऐन युद्धाच्या प्रसंगी इतर चीनी सैनिकाना, केवळ ते कम्युनिस्ट आहेत म्हणून युद्धसामुग्री पोंचू न देण्या करिता आपले श्रेष्ठ दर्जाचे पाच लाख सैन्य अडकवून ठेवते त्या सरकारचा काय म्हणाने, तेच समजत नाही. कम्युनिस्ट असले तरी ते चीनी नाहींत का ? आपल्या सामान्य शत्रूशी शोथाने त्यांनी लढाई चालू ठेवलेली नाही का ? अर्थात् त्यांनी ती चालू ठेवली आहे. प्रत्येकाला ही गोष्ट माहीत आहे माझ्या नवऱ्याने ही गोष्ट जपणली असती व सरकारी राज्यकारभारात महत्वाचा हिस्सा देऊन त्यांच्याशी महकार्य केले असते. येथील सगळ्या प्रगतिशील वृत्तीच्या लोकांचे हेच मत आहे आणि तेच समजसपणाचे व योग्य मत आहे. हे सत्य जगाला कळणें महत्वाचेही आहे कारण त्यामुळे आपसातील युद्धाला उत्तेजन तरी मिळणार नाही. जगाच्या मताविरुद्ध ते सुरू करण्याची प्रतिगामी लोकाना छाती तरी होणार नाही. तुम्हाला जें जें आढळून येईल ते तें खरें खरें बाहेर सागून इतकें तरी तुम्हीं करू

शकाल. प्रतिगामी व स्वार्थी लोकाविरुद्ध प्रगमनशील लोकांचा झगडा जगान सर्वत्र चालू आहे. चीनमध्ये हा झगडा तीव्रपणे चालू आहे चीन म्हणजे स्पेनची एक मोठ्या प्रमाणावरची आवृत्ति होईल. पण ती तशी होऊ देता कामा नये. ”

कम्यूनिस्टांवरोबर गुण्यागोविदाने तडजोड घडवून आणण्याकरता कुओमिन्ताडचे मन वळविण्याच्या बाबतीत डॉ. सन्यत्सनचा मुलगा डॉ. सन फो यालाही बरेच श्रेय दिले पाहिजे. त्याची सगळी आई मॅडम सन्यत्सेन इच्याप्रमाणे कम्यूनिस्ट पार्टीशी डॉ. सन फोचादेखील काही संबंध नाही. पण घटनाबद्दल सरकारमध्ये कम्यूनिस्टाना भाग घेऊ द्यावा, असे डॉ. सन फोचे म्हणणे आहे. चिआड काशी शेकवरोबर झालेल्या खासगी भेटतीतून त्याने आपले हे मत जोराने प्रतिपादिले आहे. कुओमिन्ताडमधील प्रतिगामी गटाविरुद्ध त्याने अनेक लेख लिहिले आहेत व भाषणेही केली आहेत. चिनी लोकशाहीचा जनक डॉ. सन्यत्सेनचा मुलगा व कुओमिन्ताड सरकारच्या कायदेमंडळाचा अध्यक्ष या नात्याने चिनी जनतेवर त्याचे वजनही आहे. समिश्र सरकार स्थापून त्यात कम्यूनिस्ट घेण्यात आले तर भिऊन जाण्याचे काहीच कारण नाही. उलट माउ च तुङ, सेनापति जूदे व त्याचे साथीदार यांचा सल्ला घेता आल्यास जपानविरोधी लढ्यातील आपले सामर्थ्य अधिकच वाढेल. आमच्यातील फुटीचे फारच वाईट परिणाम झाले आहेत, केवळ राजकीय मतभेदामुळे कम्यूनिस्टाना आपण पाठिंबा देऊ नये, हे अत्यंत गैर आहे. किती झाले तरी ते चीनी आहेत व आपल्या सामान्य शत्रूवरोबर तेही लढत आहेत ... येनानचे बडवाले (चिनी कम्यूनिस्ट) सोव्हिएट रशियाला चीन विकून टाकणार आहेत, या कुओमिन्ताडच्या प्रचारात काहीच अर्थ नाही. सोव्हिएट रशियाची मला मुळीच भीति वाटत नाही. चीनवर चढाई करण्याचा रशियाचा हेतू आहे, या म्हणण्याला काहीच आधार नाही. मास्को येथे असताना स्टालिनशी माझे या बाबतीत बोलणे झाले. त्यावेळी चीनमध्ये आपल्याला मुलखगिरी करावयाची नाही व त्यावर चढाई करून जाण्याचा तर आपला मुळीच हेतू नाही, असे स्वतः स्टालिनने मला निश्चित आश्वासन दिले.

मंगोलियाच्या स्वातंत्र्याच्या चळवळीला आपण उलट मदत करू, असेही त्याने अभिवचन दिले. स्टालिनने अगदी व्यवहार्य तेच सांगितले. चीन-मधील एकाद्या प्राताबद्दल त्यांनी काय म्हणून जबाबदारी घ्यावी. रशियनांच्या कर्तबगारीबद्दल माझ्या वडिलाना आदर वाटत होता. त्याची राज्य पद्धति चीनला लागू करण्यात यावी, असे त्यांना वाटत नव्हते पण त्यामुळे रशियनासबधाने त्यांना भिती वाटत नव्हती किंवा त्यांच्यासबधाने अविश्वासही वाटत नव्हता. उलटपक्षी त्यांचा आपल्याला पाठिंबा मिळावा म्हणून ते खटपट करीत होते. चीनी कम्युनिस्टाना जपानी युद्ध सुरू झाल्यापासून रशियाकडून कधीच मदत मिळाली नाही.

मॅडम सन्यत्सेन व डॉ. सनफो यांच्या मतावरून दोन गोष्टी स्पष्ट होतात. (१) सर सेनापति चिआड कार्या शेरक लोकशाही तत्वावर सर्व पक्षांचे समिश्र सरकार बनविण्यास तयार नव्हता. (२) जपानविरोधी युद्धात हार खावी लागली तरी हरकत नाही पण कम्युनिस्टांचा कोडमारा करून त्यांचा नाश करण्यास तो तयार झाला होता.

अंतर्गत सुधारणा

चीनमधील यादवीला १९२८ सालीं सुस्वात झाली तेव्हापासून दुसरे महायुद्ध सुरू झाले तोपर्यंतच्या दहा वर्षांत उभय पक्षांत घनचक्र युद्धे झालीं. आत्मसंरक्षणकारणा व जपानीवरोधी अघाडी खबीर करण्याकरता चीनी कम्युनिस्टांनी सहा हजार मैलाची पल्लेदार दौड मारली. दक्षिण चीनमधून वायव्य चीनमध्ये जाऊन त्याठिकाणी त्यांनी आपलीं ठाणीं मजबूत केलीं, महायुद्धाच्या काळात जपानला यशस्वीरितीनें तोड दिलें. पण अशा प्रकारच्या या आणीबाणीच्या कालातही चीनच्या अंतर्गत आर्थिक, औद्योगिक, सामाजिक सुधारणाकडे चीनी जनतेने दुर्लक्ष केले नाहीं, तर या विकट परिस्थितीतूनही आपला मार्ग काढला. चीनी जनतेच्या स्वभावातलि हा विशेष आहे.

औद्योगीकरणाचा प्रयत्न—दुष्पट समासदत्त व तिप्पट उत्पादन हे सहकारी तत्वावर चाललेल्या चीनी उद्योगधंद्यांचे या वेळचे घोषवाक्य होतें. देशाचे अर्वाचीन व मोठ्या प्रमाणावर औद्योगीकरण करावयाचे असल्यास अवाढव्य मांडपल लागते. भरपूर कच्चा माल लागतो. कुशल कामगारांची जरूरी असते. सुधारलेली यंत्र सामुग्री पाहिजे. हुशार यंत्र शास्त्रज्ञ पाहिजेत. शास्त्रीय सशोधनाकरिता सर्व उपकरणांनी युक्त असलेली लॅबोरेटरी पाहिजे आणि या सर्व साधनाचा उपयोग करता येईल, अशी चोख दळणवळणाची साधनेही पाहिजेत. पण या बाबतींत चीन तर नेहमीच मागासलेला होता. जे काहीं रस्ते चीनमध्ये होते त्यापैकी बहुतेक सर्वांवर जपाननें आपला कवजा जमविला होता. १९४० चीच गोष्ट घेतली तर फक्त ८०० मैल रेल्वे चीनच्या ताब्यात होती. देशात लहान मोठ्या कारखान्यांना सुस्वात करण्यात आली त्याप्रमाणे नवीन नवीन स्ते बाधायलाही चीनमध्ये सुस्वात झाली. चुड-किड ते सिकियाडपर्यंतचा ३००० मैलाचा व चुड-किड लॅशिओपर्यंतचा १६० मैलाचा बमरिंड हे रस्ते बांधण्याकरता, अर्थात् त्यावरील लहान मोटे पूल, बोगदे तयार करण्याकरता लागणारी एजिनीयरिंगची अर्वाचीन

यत्र सामुग्रीही त्याच्याजवळ नव्हती. असली कामे चीनी कामगारानी हातानी केली. " हा रस्ता पर्वताच्या बगला नखानी ओरबाडूनच जणू काय त्यानी तयार केला आहे " असे एका अमेरिकन वार्ताहराने म्हटले आहे. कुदळी, फावडी हीच काय ती लोकांच्या जवळची हत्यारे, रस्ते बांधण्याकीरता लोखंडी रूळही नव्हते टेकड्यावरच्या प्रचंड शिळातून त्यानी दगडी रूळ कोरून काढले व रस्ता दावून व साफ करून घेतला. वर सांगितल्याप्रमाणे १६०० मैलाचा बर्मारोड व ३००० मैलाचा चुडकिड सिंक्याडचा वायव्य चीनमधील रस्ता हे दोन्ही रस्ते तयार होण्यास थोडे जास्त महिने लागले खरे, पण चीनी कामगार पुरुषानी व स्त्रियांनीही कितीही हाल सोसावे लागले तरी त्याची पर्वा न करता सथपणाने ते तयार केले. बाहेरच्या जगाशी दळण वळणाचे सबंध ठेवण्यासाठी ऐन युद्धाच्या दिवसातही आणखी कित्येक रस्तें बांधण्यास सुरुवात करण्यात आली. दक्षिण चीनमधून उत्तर हिंदुस्थानात येणारे यापैकी दोन रस्ते होते. खुद्द दक्षिण चीनमध्द्वेही शेकडों मैलाचे रस्ते तयार करण्यात आले. १९४२ च्या पहिल्या चार महिन्यापर्यंत नवीन सुरू करण्यात आलेल्या रस्त्यापैकी तीन पंचमाश रस्ते तयार झाले तेव्हा सेव्हिएट यूनियनच्या सरहद्दीला जाणून भिडणारे आणखी नवे रस्ते बांधण्याचे काम त्यानी हातात घेतलें. बाहेरच्या देशाशी दळण वळणाचें सबंध जोडणे हा या औद्योगीकरणाच्या योजनेपैकीच एक लहा नसा भाग होता. अतःप्रदेशातील रस्ते बांधणेंही तितकेच महत्वाचें होते. १९३७ ते १९४१ पर्यंतच्या चार वर्षांत ४०० मैलाची रेल्वे बावून पुरी करण्यात आली, रेल्वेची आखणी व पुनर्रचन करताना जपानी आक्रमणाला भडथळा उत्पन्न करण्याकरता लुघाई भागातील रेल्वे उडवून टाकण्यात आली आणि अग्नेय व कान्सू भागात एक नवीन रेल्वे बांधण्यात आली. त्याचप्रमाणे चांगशापासून कुई चौ प्रांतातील दळणवळणास सोयीस्कार असा आणखी एक रेल्वे रस्ता बांधून तो पुरा करण्यात आला. रेल्वे तयार करण्याकरता लागणारी सामुग्री न मिळाल्यामुळे या कामाला अडथळा आला, त्याचप्रमाणे जपानने ब्रम्हदेश काबीज केल्यामुळेही युनान-बर्मा रेल्वेचें कामही पुरें करता आलें नाहीं.

रेल्वेचे रस्ते तयार करण्याच्या कामापेक्षा साधे रस्ते तयार करण्याचें काम अर्थात्च सोपे गेलें. झेच्युआन, यूनान, होनान, व्हाडसी, सिफियाड, अतर्मगोलिया, शेन्सी, तिबेट, सिथान या सर्व भागाना जोडणारे हजारो मैल लांबीचे रस्ते या कालातच झाले. चीनमधील जलमार्ग तर प्रसिद्धच आहेत. पीतनद व याडत्सी या दोन नद्यामधील जलमार्ग वाढविण्यात आले नद्याची पात्रे काहीं ठिकाणी खोल करण्यात आली व काहीं रुद करण्यात आली. काहीं ठिकाणी पात्रांनी व्यापलेला प्रदेश नदीच्या वेगाला आळा घालण्याकरता व महापूराचा जोर कमी करण्याकरता सकुचित व सोथीस्कर करण्यात आला. अर्वाचीन यंत्रसामुग्रीचा उपयोग करून मोटार बोटोही तयार करण्यात आल्या.

१९४१ च्या मध्यापर्यंत एकदर १५०० मैल रेल्वे, २५,००० मैल मोटारी जाऊ शकतील असे राजरस्ते आणि ५००० मैलाचे जलमार्ग तयार करण्यात आले होते. त्यानंतरच्या कालात तर या उद्योगाला अधिकच उत्तेजन देण्यात आलें. पेट्रोलच्या अभावामुळे व आवश्यक अवजारांच्या अभावामुळेही विमानी एजिन्स तयार करणे चीनला तितकेसे शक्य झाले नाही. चीनचा या बाबतीतील मागासलेपणा कायम राहिला व जपानविरोधी लढा चालविण्याच्या कार्मी यामुळे अडथळाही आला.

युद्धकालातील गुप्ततेमुळे उद्योगधंद्याच्या बाबतीतील आकडे जरी प्रसिद्ध झाले नाहीत तरी सरकारी कागदपत्रावरून एक गोष्ट स्पष्ट दिसून आली की, १९३७ मध्ये चीनमध्ये कोळसा, लोखंड, तांबे, पेट्रोल, कारखान्यात लागणारी दारू व सूत वगैरे मालाचे जे उत्पादन होते त्याच्या दीडपटीने १९४१ मध्ये उत्पादन झाले आणि हें उत्पादन यापुढे सारखें वाढतच गेलें. १९४१-४२ मध्ये एक मोठा फरक करण्यात आला. लोखंड वितळण्याची पुर्वीची पद्धति सोडून अर्ध्या टनापासून दहा टन लोखंड वितळविता येईल, अशा भट्ट्याचा उपयोग करण्यात आला. १९३७ मध्ये झेच्युआन प्रांतातच प्रथम लोखंडी कारखान्याचें केंद्रीकरण करण्यात आलें होतें. पण १९४१ नंतर चीनमध्ये सर्वत्रच या धंद्याला वाव देण्यात आला. या चार वर्षांत विद्युच्छक्तीच्या उत्पादनालाही उत्तेजन देण्यात आलें व स्वतंत्र चीनमध्ये अशी बारा शक्तिकेद्रे निर्माण करण्यात आली. कोळ-

गाच्या खाणीच्या धद्यालाही या कालात उत्तेजन देण्यात आले. १९३७ मध्ये ७४५ तर १९४१ मध्ये त्याची सख्या १६२९ पर्यंत वाढली. त्याच-प्रमाणे लोखंडाच्या खाणीचीही सख्या ४५ वरून ११२ पर्यंत गेली. या-पैकी काही खाणी लहान होत्या व अठराव्या शतकातील जुन्या पद्धतीने त्यातील काम करण्यात येत होते. कोठेही अड्डन राहायचे नाही, जी साधन-सामुग्री हाती लागेल तिच्या साहाय्याने आपला उद्योगीकरणाचा लढा पुढे चालू ठेवण्याचा चंगच जणू चीनी जनतेने यावेळी बाघलेला होता.

शेन्सी-कान्सू निडशियाच्या कम्प्युनिस्टाच्या खास प्रातातून व चीनच्या उत्तर सरहद्दीच्या प्रातातूनही औद्योगीकरणाचा हा लढा जोराने चालू होता. चीनच्या इतर भागातून जी यंत्र सामुग्री मिळत होती तितकीही यंत्रसामुग्री या प्रातातून मिळत व्हाती. कम्प्युनिस्टानी क्रियाडसी प्रातातून ६००० मैलाच्या पल्लेदार दौडीवर निघताना तेथील मौल्यवान व अत्यावश्यक अशी यंत्र-सामुग्री आपल्याबरोबर घेतली होती. या यंत्रसामुग्रीच्या आधारवरच या प्रातातील औद्योगीकरणाला त्यांनी सुरुवात केली. थोड्याच दिवसात बाहेरच्या देशातूनही रानी उपकरण सामुग्री मिळविली. या प्रातातील खाणी खोद-ण्याची व लोखंड गाळण्याची कामे जुन्या व गावढळ पद्धतीने चालली होती तरी १९४२ च्या सुमारास या कारखान्याचे उत्पादन अपाट्याने वाढत चालले होते. हे मोठे कारखानेही या नागात सहकारी तत्वावर चालविण्यात येत होते व वेळोवेळी निरनिराळ्या जिल्हातील या धद्यात प्रवीण असलेल्या अधिकाऱ्यांच्या सभा घेऊन धद्याच्या वाढीसवधाने युद्धकालाच्या अडचणीच्या परिस्थितीतही कोणते उपाय अमलात आणावे, यासवधाने योजना तयार करण्यात येत होत्या.

जपानी फौजेच्या पिळाडीच्या प्रदेशात ठिकठिकाणी युद्धसामुग्री तयार करण्याचे लहान व केव्हाही व कोठेही दलविता येतील, असे कारखाने कम्प्यु-निस्टाच्या गनीमी सैनिकांनी चालविले होते. हातबॉब, रायफली व यांत्रिक तोफाची दुरुस्ती, कापड, बॅडेजेस, तयार करणे वगैरे कामे या कारखान्यातून होत असत. विशेष हे की, या छोट्या कारखान्यातून शेतीच्या अर्वाचीन यांत्रिक आउताची दुरुस्ती करण्यात येत होती. कारण शत्रूंनी लढत अस-

ताना लाल सैनिक व त्याचे गनीमी साथीदार आळीपाळीने शेतीची कामेही करीत असत. युद्धपूर्व कालात परदेशातून आयात होणाऱ्या तेलाने चीनला अवलंबून राहावे लागत होते. युद्धानंतर ही आयात अर्थात्च मोठ्या प्रमाणावर बंद झाली. बर्मारोडच्या मार्गाने केवळ मोटारींचा व विमान बंधणीला लागणाऱ्या सामुग्रीचा पुरवठा होत होता, असे नाही तर त्याला लागणारे तेलही त्याच मार्गाने येत होते. पण हा मार्ग बंद झाल्यावर सर्वच आटपलें. या परिस्थितीत कान्सू, झेच्यूआन व शेन्मी प्रांतातील तेलाने खाणींतून मोठ्या प्रमाणावर तेल काढण्याच्या योजना तयार करण्यात आल्या. जितका व्हावा तेवढा पुरवठा या खाणींतून होत नाही, असे पाहून कान्सू प्रांतात नव्या यंत्रसामुग्रीची योजना करण्यात आली. त्याचप्रमाणे मुहमुग वगैरे तेलधान्यातून यंत्रे चालविण्यास लागणारी तेले निर्माण करण्याचेही प्रयत्न करण्यात आले. भिकियाड प्रांतात १९४१ पासून भरपूर केरोसीन काढण्यात येऊ लागलें व या प्रांतातील कोळशाचा व लोखंडाचा पुरवठाही झपाट्याने वाढला. झेच्यूआन, सिक्झिआइ, यूनान, कुईचौ या प्रांतातून अपार खनिज संपत्तीचा शोध लावण्यात आला आहे पण रेल्वेच्या व अर्वाचीन यंत्रसामुग्रीच्या अभावामुळे या संपत्तीचे उत्खनन वाढावे तसे वाढलेले नाही.

चीनी औद्योगिक सहकारी संस्था — प्रचंड प्रमाणावर औद्योगीकरण करावयास लागणारी प्रचंड यंत्रसामुग्री नसल्यामुळे चीनने सहाजिकच छोटे कारखाने व हात धंदे सुरू केले. चीनी कम्युनिस्टानी जनतेची फौज निर्माण केली, गनीमी काव्याचा अवलंब करून युद्धशास्त्रात क्रांति घडवून आणली त्याचप्रमाणे सहकारी तत्वावर खेड्यापाड्यातून सर्व प्रकारचे धंदे सुरू करून देशाच्या औद्योगीकरणातही क्रांति घडवून आणली. चीनमधील औद्योगिक सहकारी संस्थेचे आदोलन हे अर्वाचीन उद्योग युगातील एक मोठे धाडसच आहे. अभिनदनीथ गोष्ट ही की, या बाबतीतही चीनी कम्युनिस्टानी व त्यांचेच अनुकरण करून स्वतंत्र चीनमधील इतर चीनी कारखानदारानी अपूर्व यश मिळविले. क्रियाइसी व वायव्य प्रांतात या कामाला चीनी कम्युनिस्टानी प्रथम उत्तेजन दिले, मोठ्या प्रमाणावर मालाचे उत्पादन केले व लाल फौजेच्या व सरकारी फौजेच्या सैनिकाना लागणारा दारूगोळा

इतर जरूरीच्या जिनसा पुरविल्या. सोव्हिएट चीन व स्वतंत्र चीनमध्ये सर्वत्र पसरलेल्या या सहकारी सस्था शुद्ध लोकशाही तत्वावर चालविण्यात आल्या होत्या.

१९३८ मध्ये प्रथम सहकारी सस्थांची ही कल्पना निघाली त्यावेळी स्वतंत्र चीनमध्ये अवघ्या ५९ सहकारी सस्था होत्या व त्याचे ११४९सभासद होते. १९४१ च्या डिसेंबर मध्ये याची सख्या अनुक्रमे १७०० व २३००० होती तर १९४२ च्या मार्चमध्ये अवघ्या चार महिन्यात २००० वर या सस्था वाढल्या व त्याच्या सभासदांची सख्या ३०,००० वर गेली. या सभासदांशिवाय सहकारी सस्थातून किती तरी उमेदवार कामे करीत होते व दरमहा २००,००० पौड किमतीच्या मालाचे उत्पादन करीत होते. या संस्थातून पुरुषाप्रमाणे हजारों स्त्रिया व मुल्लेहि कामे करीत होती. सूत कातणे, कापड विणणे, शिवणे, बॅडेज तयार करणे, कातडे कमावणे, वूट तयार करणे, वगैरे कामे या संस्थामार्फत होत असत इतकेच नव्हे तर शेतीचीं आउतेंही तयार करण्याचें काम या संस्थामार्फत होत होतें. आणखी एक महत्त्वाची गोष्ट ही की, काहीं ठिकाणी कोळशाच्या व लोखंडाच्या खाणीमधील कामही सहकारी तत्वावर करून घेण्यात येत होतें. सहकारी तत्वावर चालविलेल्या या विविध धद्यात लागणारी यंत्रसामुग्री हलकी व इकडून तिकडे वाहून नेण्यास सोयीची सुलभ असल्यामुळे शत्रू-सैन्याच्या पिछाडीच्या प्रदेशात व गनीमी सैन्याच्या युद्धक्षेत्रात हे उद्योगधंदे चालू राहात व त्यामुळे त्यांना “गनीमी उद्योगधंदे” असेही नाव मिळालें होतें.

चीनी कम्युनिस्टांनी लाल फौजेतील सैनिकात राजकीय प्रचार करून जपान विरोधी लढ्याचें महत्त्व त्यांच्या मनावर बिंबविलें होतें त्याचप्रमाणे सहकारी संस्थातील कामगार स्त्री-पुरुषांच्या मनातही या लढ्यातील राष्ट्रीय कर्तव्याची जाणीव उत्पन्न केली होती. साक्षरता प्रसार, वाचनालये, आरोग्य-रक्षण, माल विक्रीचीं दुकाने, मालाची वाहतूक, मालाची योग्य वाटणी हीं सर्व कामे राष्ट्रीय कर्तव्याच्या जाणिवेनें सामुदायिक हितरक्षणाच्या तत्वावर केलीं जात होती. यामुळे हार्ती असेल तेवढ्या भाडवलात व हार्ती लागतील

त्या साधनाचा उपयोग कसोशीने करून चीनच्या सर्व प्रकारच्या औद्योगिक उत्पादनात हे सर्व कामगार स्त्री-पुरुष भर टाकीत होते. व औद्योगिक-दृष्ट्या अभिनव चीनची निर्मिती करित होते.

नवजीवन आंदोलन—अभिनव चीनच्या निर्मितीला चीनमधील जी आदोलने कारणीभूत झाली त्यात नवजीवन आदोलनाचा उल्लेख केला पाहिजे. १९३४ मध्ये फिआडसी प्रांतात नवजीवन आदोलनाला सुरवात झाली. पुढील तीन वर्षांत ही चळवळ सर्व देशभर इतकी फोफावली की, जपानने १९३७ साली चीनवर आक्रमण केले त्यावेळी देशाच्या काना-कोपऱ्यातून या आदोलनच्या शाखा प्रस्थापित करण्यात आल्या होत्या. १९३७ च्या उन्हाळ्यात लुशान येथे देशातील सर्व केंद्राच्या ३०० सेक्रेटरींची परिषद झाली व या आदोलनाचा देशव्यापी कार्यक्रम मुक्रर करण्यात आला. या कार्यक्रमानुसार देशातील २००० जिल्ह्यांपैकी १४०० जिल्ह्यामधून या आदोलनाच्या शाखा प्रस्थापित करण्यात आल्या व नवजीवन सेवादलात ४००,००० स्वयंसेवकाची नोंद करण्यात आली.

जपानविरोधी युद्ध सुरू झाल्यानंतर देशातील इतर पुष्कळ संस्थांनी नवजीवनशी सहकार्य केले “ युद्धक्षेत्र सेवादल ” “ जखमी सैनिक सघ, ” “ जखमी सैनिक मित्र ” वगैरे अनेक नवीन संस्था नवजीवनतर्फे काढण्यात आल्या. “ जखमी सैनिक मित्र ” या संस्थेत कॉलेजच्या विद्यार्थ्यांनी व विद्यार्थिनींनीही भाग घेतला. वैमानिक दलातील सैनिकाची खाण्यापिण्याची व्यवस्था करण्याकरता नवजीवनतर्फे देशातील ठिकठिकाणच्या विमान तळाशेजारी ४६ हॉटेले उघडण्यात आली. जपानविरोधी प्रचार-करता नवजीवनतर्फे फिरत्या मोटारी ठेवण्यात आल्या. या प्रचार-गाड्यांनी सात महिन्यात ८००० मैलाचा प्रवास केला. खेड्यापाड्यातील जनतेला जपानविरोधी लढ्याचे महत्त्व समजून देण्याकरता शैक्षणिक चित्रपट दाखविले. या गाड्यांवरोबर असलेल्या ५००० वर लोकाना कॉलराप्रतिबंधक इन्ोक्यूलेशन केले, ५२ ठिकाणी फस्ट एडचे शिक्षण देणारे वर्ग उघडले व ३१००० लोकाना प्राथमिक उपाय कसे करावे, हे शिकविले. नवजीवनच्या पाचव्या वर्षदिनानिमित्त जपानविरोधी युद्धास मदत देण्याकरता फड

उभारण्यात आला. अवघ्या १५ दिवसात नवजीवनच्या ठिकठिकाणाच्या प्रचारकांनी १६,०२,६८,४३२ डॉलर जमा केले. या फड गोळा करणाऱ्या प्रचारकांपैकी केवळ स्त्री-प्रचारकांनी ६००,००,००० डॉलर जमा केले. चुड-किडवर जपानचे आसुरी बॉब हल्ले झालेल्या वेळी जखमी झालेल्या व निराश्रित झालेल्या ६२,६८५ लोकाना वैद्यकीय व इतर मदत करण्यात आली. विशेष हे की, नवजीवनमधील स्त्रीसल्लागार मंडळाने निराश्रित झालेल्या लोकाकरिता चुडकिडपासून ५० मैलांच्या अंतरावर अनेक खेडी वसविली. बॉबहल्ल्याच्या या दिवसात नागरिकाना थोडक्या पैशात अन्न पुगविणारी केंद्रे स्त्रीशाखातर्फे उघडण्यात आली. या दिवसात ज्याला जेथे जे मिळाले ते खाऊन राहावे, अशी परिस्थिति निर्माण झाली होती. या जेवणाला “ गनीमी जेवण ! ” असे नावही या दिवसात रूढ झाले होते. या परिस्थितीतून वाचविण्याकरता ठिकठिकाणी स्वस्त व माफक दरात जेवण मिळणारी भोजनालये उघडण्यात आली, पण त्याबरोबरच “ विहटाकेक ” नावाचे अन्नपदार्थ बनविण्यात आले. हे अन्नपदार्थ “ हवाईहल्ला रेशन ” या नावाने लोकप्रिय झाले होते. बॉबहल्ल्यापासून स्वतःचे रक्षण करण्याकरता नागरिकाना तासन्तास खदकातून दडून बसून राहावे लागत होते. अशा वेळी नवजीवनाच्या स्त्रीशाखेतर्फे तयार केलेल्या या अन्नपदार्थाचा फार उपयोग झाला. सोबाबीनपासून बनाविलेले दूध व कणिक यापासून हे अन्न पदार्थ तयार केले जात असत.

युद्धकालात खर्चाची बचत व्हावी, या उद्देशाने नवजीवनतर्फे सामुदायिक लग्न समारंभाची योजना तयार करण्यात आली. फक्त वीस रुपयात आपले लग्न उरकून घेण्याची तजवीज करण्यात आल्यामुळे चीनी वरवधूना ही योजना अर्थात्च आवडली. लग्नाचे कर्ज नातवडे झाली तरी तसेच कायम असायचे. असल्या कर्जातून चीनी शेतकऱ्याची या योजनेमुळे सुटका झाली. या योजनेप्रमाणे १० ते १००पर्यंत जोडप्यांची एके वेळी लग्ने करण्यात येत व समारंभाला साजेल, अशी सर्व साधनसामुग्री नवजीवनतर्फे पुरविण्यात येई. गावातील शिष्टमंडळी समारंभास आनदाने हजर राहात व वधूवराना आशीर्वाद देत.

जपानविरोधी लढा एकीकडे जोरात चालू होता. चीनमधील मोठ-मोठ्या शहरांवर विशेषतः चुङ्किङ्ग्वर जपानी बॉब वर्षाव होत होता तरी चीनी लोकाची खेळाडू वृत्ति मावळलेली नव्हती. चीनमध्ये पूर्वीच ठिकठिकाणी व्याथामशाळा प्रस्थापित झाल्या होत्याच पण त्याचे आपसातील खेळाचे सामनेही या कालात चालू होते. या बाबतीतही नवजीवन आंदोलनतर्फे ठिकठिकाणी संघटना करण्याचे कार्य चालू होते. नौका चालविणे व पोहणे हे चीनी लोकाचे विशेषत दक्षिण व मध्य चीनमधील तरुण स्त्रीपुरुषाचे आडवते खेळ असून ऐन युद्धाच्या गर्दीतही या खेळाच्या सामन्याची व्यवस्था नवजीवनतर्फे करण्यात येई. बॉब हल्ल्यामुळे डगमगून जाण्याचे किंवा नामोहरम होण्याचे मुळीच कारण नाही, अशी शूर वृत्ति समाजात नवजीवनने हे सामने चालू ठेवून कायम ठेवली होती.

चीनवर कबजा करताना चीनी कम्युनिस्टांचा नायनाट करण्याचा जपानचा जसा इरादा होता त्याचप्रमाणे नवजीवनतर्फे चालू असलेल्या आंदोलनाचाही निकाल लावण्याचा जपानचा हेतु होता. पण जपानला या दोन्ही गोष्टी शक्य झाल्या नाहीत.

चीनी महिलांची कामगिरी—अभिनव चीनच्या निर्मितीचा इतिहास चीनी महिलांच्या कामगिरीची इकीकत दिल्याशिवाय पूरा व्हाव-याचा नाही. १९११ च्या चीनी राज्यक्रांतीमुळे चीनी समाज खालपासून वरपर्यंत हदरून गेला. डॉ. सन्वत्सेनच्या राष्ट्रीय क्रांतीने चीनमध्ये राज्यक्रांति घडवून आणली त्याचप्रमाणे समाजक्रांतीही घडवून आणली. या क्रांतीच्या प्रचाराचा परिणाम चीनी महिलांच्या मनावरही झाल्याशिवाय राहिला नाही. राष्ट्रीय जागृति करण्याच्या कामी चीनी तरुणांनी विशेषतः परदेशातून शिक्षण घेऊन आलेल्या चीनी तरुणांनी जोराने भाग घेतला व खेड्यापड्यापर्यंत क्रांतीचे लोण पोंचविले. लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही की, या बाबतीत चीनी तरुणी मुळीच मागे पडल्या नाहीत. त्यांनीही या प्रचारात भाग घेतला व चीनी स्त्रीसमाजात क्रांतीचे नवजीवन निर्माण केले. सामाजिक व आर्थिक बाबतीतही पुरुषांच्या बरोबरीने काम करण्याचा आपला हक्क आहे, याची जाणीव त्यांनी चीनी महिलांना करून दिली. जपान-

विरोधी युद्ध सुरू झाल्यानंतर तर स्त्रीस्वातंत्र्याच्या चळवळीला जोराची चालना मिळाली. देशाभिमानाने प्रेरित होऊन युद्धाच्या या दिवसात चीनी महिलांनी अपूर्व धाडसाची कामे केली व युद्धविषयक अनेकविध चळवळीत भाग घेऊन आपल्या ठिकाणी वसत असलेल्या गुप्त शक्तींची प्रतीति आणून दिली. या कालात पुरुषांच्या बरोबरीने कामे करण्याची त्यांना भगपूर संधी मिळाली व स्वतःच्या हिंमतीवर सघटितरीतीने अनेक जबाबदारीची कामे बजावून स्वातंत्र्याचा व समानतेचा आपला हक्क त्यांनी प्रस्थापित केला. सरकारी कारभारात यापूर्वी चीनी स्त्रियांचा मुळीच प्रवेश होत नव्हता. जपानविरोधी युद्धाने त्यांना ही संधी आणून दिली व या कारभारालाही आपण लायक आहो, असे त्यांनी सिद्ध करून दाखविले. चीनच्या राजकीय लोकसभेत देशातील सर्व पक्षांचे पुढारी घेण्यात आले त्याप्रमाणे स्त्रीवर्गातर्फेही या सभेत स्त्रीप्रतिनिधी घेण्यात आले. वर्तमानपत्राच्या व्यवसायातही चीनी महिला मागे पडल्या नाहीत. युद्धापूर्वी 'स्त्रीजीवन' व "स्त्रियांचा आवाज" अशी दोनच मासिके चीनमध्ये निघत होती. पण युद्धाच्या कालात स्त्रियांची द्विसाप्ताहिके, साप्ताहिके व मासिके मिळून ५० वर नियतकालिके चीनमध्ये प्रसिद्ध होऊ लागली. युद्धाच्या आरंभी राष्ट्रीय धोरणावर चालणाऱ्या फारच थोड्या स्त्रीसंस्था चीनमध्ये होत्या. पण जपानविरोधी युद्धाला सुरुवात झाल्याबरोबर देशाच्या प्रत्येक भागात अनेक संस्था काढण्यात आल्या. देशात सर्वत्र निघालेल्या या संस्थातून एकसूत्रीपणा निर्माण करण्याकरता व त्यांच्यातील सहकार्य वाढविण्याकरता १९३८ मेमध्ये कुलिंग येथे चीनी महिला परिषद् बोलावण्यात आली. देशाच्या सर्व भागातील स्त्रीसंस्थातर्फे या परिषदेकरता प्रतिनिधी पाठविण्यात आले होते. नवजीवन आंदोलनाच्या महिला सहाय्यकार मंडळीशी सहकार्य करण्याकरता या परिषदे मार्फत ५० स्त्री प्रतिनिधी निवडण्यात आले.

कम्युनिस्टांनी प्रचारात आणलेल्या गनीमी काव्याच्या लढयातूनही चीनी स्त्रियांनी अपूर्व कामगिरी केलेली आहे. पूल उडविणे, रस्ते खणून टाकणे, रस्त्यातून बांबू पेरून ठेवणे, शत्रूची रसद मारणे, जपानी पथकाना फूसलावून आणून त्यांना चीनी गनीमी टोळ्यांच्या स्वाधीन करणे वगैरे

अनेक कामे चीनी स्त्रिया मोठ्या शिताफीने करीत होत्याच पण यापुढेही जाऊन शत्रूच्या पिछाडीकडील वरील सैन्याला सतावून सोडण्याकरता त्यांनी गनीमी सैनिकांची स्वतंत्र पथकेही बनविली होती. घोड्यावर बसणे, झाडाझुडपातून लपून राहून अचूक निशाणबाजी करणे, जळते बॉब व हातबॉब विनचूक फेरणे, जपानी पथकावर अचानक हल्ला चढवून तितक्याच शिताफीने शत्रूना गुगारा देणे, वगैरे कामात गनीमी पुरुष सैनिकांपेक्षाही चीनी गनीमी सैन्यातील स्त्रिया अधिक तरबेज बनल्या होत्या. शत्रूसैन्याच्या पिछाडीच्या भागातील जगलातून काढण्यात आलेल्या लहान लहान व हालत्या कारखान्यातून चीनी स्त्रियाच मुख्यत काम करीत होत्या. मशीन गन्स, रायफली, बंदुका, पस्तूले दुरुस्त करणे, त्यांच्या गोळ्या तयार करणे, दारू बनविणे, जळते बॉब व हातबॉब तयार करणे, हीं कामे झटपट व चोखपणे चीनी गनीमी टोळ्यातील स्त्री स्वयंसेविका करीत अमत. जपानी सैन्याच्या हालचालींना अडथळा आणण्याकरता चीनी स्त्रिया रस्ते उखडून टाकीत त्याप्रमाणे चिनी फौजांच्या हालचाली सुकर जाव्या म्हणून तांबडतोबीचे हगामी रस्ते बाधण्याची कामेही पार पाडण्याकरिता चीनी स्त्रियांनी आपल्या सघटना बनविल्या होत्या, इतकेच नव्हे तर हुपे, शातुड, क्रियाडसी वगैरे प्रातातून वाहतुकीचे राजरस्ते बनविण्याच्या कामांही चीनी स्त्रियांनी सघटनात्मकरीतीने कबरा कसल्या होत्या. २५० मैलाचा कान्सू क्षेत्र-आन राजरस्ता चीनी स्त्रीसघटनेचे स्मारक म्हणून गणला जातो. रस्ते बाधणीच्या कामात जपानविरोधी लढ्याच्या दिवसात हजारो चिनी स्त्रियांनी सघटितपणे भाग घेतला. सुशिक्षित, अशिक्षित, श्रीमत्, गरीब सर्व दर्जांच्या स्त्रियांनी अहमहमिकेने राष्ट्रीय कर्तव्य म्हणून हीं कामे केली. देशाभिमानाने प्रेरित झालेल्या चीनी तरुणींनी जपानविरोधी लढ्यात निरनिराळ्या रण-क्षेत्रावर अनेक घाडसाची व शौर्याची कामे केली आणि त्याबरोबरच अनेक-विध सामाजिक, आर्थिक व शिक्षणविषयक सुधारणेची कामे करून चीनी समाजाचे जुने मागासलेले स्वरूप बदलून टाकले व त्याठिकाणी नवा चीन निर्माण केला.

आज काय चाललें आहे ?

मॅडाम सन्यत्सेनचें जाहीर विनातिपत्र—१९४५ च्या मे महिन्यात सोव्हिएटच्या लाल फौजानी विजयोत्साहानें बर्लिनमध्ये प्रवेश केला व जर्मनीच्या रीक स्टागवर लाल झेडा फडकावला. यानंतर चार महिन्यांनी २ सप्टेंबर १९४५ रोजी जपानी सरकार दोस्त राष्ट्रांना विन शर्त शरण आलें. याप्रमाणें गेलीं आठ वर्षे चीननें चालविलेल्या जपान विरोधी युद्धाची समाप्ति झाली पण लक्षात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही की, चीनमधील आपसातील युद्धाची या पराभवाबरोबरच समाप्ति झाली नाहीं तर उलट या युद्धाला भरतीच आली.

मॅडाम सन्यत्सेननें २२ जुलै १९४६ रोजी अमेरिकेला उद्देशून एक जाहीर विनतिपत्रक काढलें. चीनमधील यादवीच्या प्रसाराला कोण कारणी भूत होत आहे, याचें थोडक्यात पण मुद्देसूद विवचन या लहनशा पत्रकात केलें असून ते जसेंच्या तसें खाली दिलें आहे.

“कोण जिंकतो ? कुओमिन्ताइ का कम्युनिस्ट ? हा सध्याच्या अरि-ष्टाच्या मुळाशी असलेला प्रश्न नाहीं. चीनी जनतेचा हा प्रश्न आहे. त्याच्या एकीचा, त्याच्या उपजीविकेचा हा प्रश्न आहे .. .पार्टीचे हक्क नव्हे तर माणुसकीचे हक्क सकटात आहेत.

“अमेरिकन लोक आमचे दोस्त आहेत, बऱ्याच दिवसापासून ते आमचे दोस्त आहेत. पण हा मार्ग नाशाचा आहे, असे त्यांना सागायला पाहिजे. युनायटेड स्टेट्स्च्या सशस्त्र फौजा चीनी भूमीवर वावरत आहेत. चीनच्या शाततेला व सुव्यवस्थेला बळकटी आणण्यास त्याचें अस्तित्त्व कारणीभूत होत नाहीं, हें त्यांना सागायला पाहिजे. राष्ट्राला मान्य व खऱ्या प्रातिनिधिक सरकारलाच फक्त कर्ज देण्यात यावे, असें त्यांना बजावून सागायला पाहिजे. दारूगोळा व युद्धसामुग्री पुरविली जाणार नाहीं, ही गोष्ट अमेरिका

स्पष्ट करील तर चीनी यादवीचा प्रसार होणार नाही, हें त्यांना बजावून सागायला पाहिजे. ”

या बाबतीत आणखी एक महत्त्वाची गोष्ट लक्षात ठेवली पाहिजे. जपानी युद्धाचा शेवट झाल्यानंतर आपसातील युद्धाला ज्याप्रमाणे भरती आली त्याचप्रमाणे आपसातील मतभेद मिटवून तडजोड घडवून आणण्याचे प्रयत्नही तितक्याच जोराने सुरू झाले. गेल्या दीड दोन वर्षांत अनेक वेळा दोन्ही पक्षांचे जबाबदार लोक एकत्र आले व त्यांनी आपसातील मतभेदांच्या बाबींसंबंधाने चर्चा केली पण प्रत्येक वेळी अनेक दिवस त्याच त्याच गोष्टीसंबंधाने वाटानाटी होऊन दोन्ही पक्ष काही मूलभूत प्रश्नांसंबंधाने आपला आग्रह सोडण्यास तयार नसल्यामुळे या वाटाघाटींतून काहीच निष्पन्न झालें नाहीं. इकडे कुओमिन्ताइ सरकारच्या राजधानीच्या शहरात, चुइ-भिङ्गमध्ये चीनी कम्युनिस्ट पक्षाचे पुढारी व कुओमिन्ताइ पुढारी समेटाच्या वाटाघाटींत मग्न असावे व तिकडे उत्तर चीनमध्ये दोन्ही पक्षांच्या सैन्यात तुंबळ युद्धे चालू असावी, असा प्रकार गेल्या तीन वर्षांच्या कालात किती तरी वेळा घडून आला. या तडजोडींच्या बाबतीत अमेरिकन सेनापति मि. हर्ली व मि. जॉन मार्शल यांच्यासारख्यांनी अनेक वेळा पुढाकार घेतला. पण गमत अशी की, हे दोन्हीही सेनापति अखेर दोन्ही पक्षापुढे टेकीस आले व तडजोडीचा नाद सोडून ते परत स्वदेशात गेले. जनरल मार्शल चीनमध्ये तेरा महिने या वाटाघाटींत लुडबुड करीत होता. चीनमधील कुओमिन्ताइ पक्षाच्या हातात चीनची राज्यसूत्रे असून चीनमधील ही लोकशाही एका माणसाची व एका पक्षाची लोकशाही आहे, असे त्यांचे मत झाले होते आणि लोकशाहीच्या नावाखाली चालणारी चीनमधील ही एक पक्षाची सत्ता नष्ट होईपर्यंत अमेरिकन सरकारने कुओमिन्ताइ पक्षाला मदत करू नये, अशी सूचना त्याने आपल्या कामासंबंधाच्या अहवालाच्या अखेर केली होती. इतके झाल्यावर साहजिकच अमेरिकेने चीनला मदत करण्याचे थांबविले असेल असे कोणाला वाटण्याचा संभव आहे. पण तसे सुद्धीच झालेले नाहीं. अमेरिकन फौज अद्याप चीनमध्ये आहे व अनेक प्रकारच्या युद्धसामुग्रीची मदत अमेरिकेकडून पुरविण्यात येत आहे.

“ मनस्यन्यद्वचस्त्रन्यत्कार्यमन्यदुरात्मनाम् ”

या सुभाषिताप्रमाणे चीनच्या यादवी युद्धात फुकर घालण्याचे काम तिने अद्याप चालूच ठेवले आहे.

दोन्ही पक्षांच्या वादांतील मर्म—याप्रमाणे चीनमधील हे युद्ध बाहेरच्या देशाना विशेषतः आशियातील चीनजवळ असलेल्या हिंदुस्थानातील लोकाना एक मोठे गूढ होऊन बसले आहे. सर सेनापति चिआड काथी शेकच्या नेतृत्वाखाली असलेला कुओमिन्ताड पक्ष व माउ च तुडच्या नेतृत्वाखाली असलेला चीनी कम्युनिस्ट पक्ष या दोन प्रमुख पक्षातील हा वाद आहे. चीनमध्ये १९२१ साली चीनी कम्युनिस्ट पक्ष प्रस्थापित करण्यात आला. त्यानंतरच्या गेल्या २५ वर्षांच्या कालात या दोन्ही पक्षांचे परस्परमवघ कसे होते हे काय सागावे ? या दोन्ही पक्षात मध्यतरी काही वर्षांच्या अंतराने समेट झाले पण अखेर ते तात्पुरतेच ठरले. समेटापेक्षा या २५ वर्षांच्या दीर्घ कालात आपसातील युद्धातच या दोन्ही पक्षांच्या सामर्थ्याची खच्ची झाली. जपानविरोधी युद्धाच्या ऐन प्रसर्गा या दोन्ही पक्षात काही काल समेट झाला, पण तो फार वेळ टिकला नाही.

चीनमध्ये सर्व पक्षांचे लोकशाहीप्रधान स्वतंत्र समिश्र सरकार प्रस्थापित करण्यात आले पाहिजे, अशी कम्युनिस्टांची मागणी आहे. चिआड काथी शेकचा कुओमिन्ताड पक्ष या गोष्टीला समति देण्यास तयार नाही. बहुमताने जो पक्ष निवडून येईल त्याचे सरकार, असे कुओमिन्ताडचे म्हणणे आहे. शिवाय चीनी कम्युनिस्टांनी आपल्या सर्व फौजा चीनी सरकारच्या स्वाधीन कराव्या, हे चिआड काथी शेकचें आग्रही मत. पण ते मान्य करण्यास चीनी कम्युनिस्ट पक्षाचे माउ च तुड, जू दे व चाउ एन लायप्रभृति पुढारी मुळांच तयार नाहीत. समिश्र सरकार प्रस्थापित झाले तरच त्यांच्या हुकुमतीखाली आपल्या फौजा देऊ, एका पक्षाच्या सरकारच्या हुकूमतीखाली त्या देण्यास आपण तयार नाही, असे चीनी कम्युनिस्टांचे प्रथम पासूनचे म्हणणे आहे.

आजची हुकूमशाही राज्यघटना—चीनमधील आजच्या सरकारची घटना इतकी गुतागुतीची आहे की, जगात कोठेही तिला तोड सापडावयाची नाही कुओमिन्ताडची मध्यवर्ती कार्यकारी कमिटी व मध्यवर्ती निरीक्षक

कमिटी याच्या हाती चीनी सरकारच्या कारभाराची सर्व सूत्रे आज केंद्रित झालेली आहेत. या दोन्ही कमिठ्यांचे मिळून एकदर १६० सभासद आहेत. कुओमिन्ताड पक्षाचा मुख्याधिकारी व सर सेनापति चिआङ्ग कायी शेक याच्या अध्यक्षतेखाली दर सहा महिन्यांनी या कमिठ्यांच्या सभा भरत असतात. चीनी सरकारचे धोरण या सभातूनच ठरविण्यात येते. या सभातून मजूर झालेले ठराव व मान्य करण्यात आलेली धोरणे अमलात आणण्याचें काम कुओमिन्ताड पार्टीच्या सतरा सभासदांच्या स्टॅडिंग कमिटीकडे आहे. सर सेनापति चिआङ्ग कायी शेक हाच या स्टॅडिंग कमिटीचा अध्यक्ष आहे. थोडक्यात सागावयाचे म्हणजे चीनची सर्व राज्यसूत्रे कुओमिन्ताडमधील पुढाऱ्यांच्या एका लहान गटाच्या हाती आहेत. काथदेमडळ, न्यायमडळ, निश्चरणमडळ, परीक्षामडळ व कार्यकारीमडळ वगैरे मडळानून या गटातील लोकच सभासद असून त्यांच्या हाती अप्रतिहनपणें चीनच्या राज्यकारभाराची सूत्रे आहेत. चीनी कम्युनिस्टांच्या म्हणण्याप्रमाणें चीनवर एकाच पार्टीची हुकुमशाही आपली सत्ता गाजवीत आहे. १९४७ च्या अखेर या घटनेंत काही दुरूस्या सुचविण्यात आल्या तरी तीत एकाच पार्टीच्या हातात सर्व सत्ता कायम ठेवण्यात आली आहे. म्हणूनच या परिस्थितीत मूलतः फरक घडून आल्याशिवाय चीनमधील आपसातील युद्ध थावणें व दोन्ही पक्षात तडजोड घडून येणे अशक्य आहे.

अभिनव लोकशाहीचे समिश्र सरकार—“चीनची पुनर्घटना मकम पायावर करावयाची असेल तर त्यावर चीनमधील सर्व पक्षांचें समिश्र सरकार हा एकच एक उपाय आहे. कुओमिन्ताडमधील उजव्या गटाच्या पुढाऱ्यांनी कितीही विरोध केला तरी चीनला वरील उपायाचा अवलंब केल्याशिवाय गत्यतरच राहिलेले नाही. आपले चुकीचे धोरण आग्रहांने पुढे चालविण्याचा व तडजोडीच्या नावाखाली कालहरण करण्याचा कुओमिन्ताडच्या पुढाऱ्यांचा इरादा असला तरीसुद्धा त्यांच्याशी वाटाघाटी करण्याची आमची तयारी आहे. पण एकजूटीच्या व अभिनव लोकशाहीच्या तात्विक भूमिकेच्या आधारावरच या वाटाघाटी झाल्या पाहिजेत. अभिनव लोकशाहीच्या तत्वावर समिश्र सरकार प्रस्थापित करण्यात आल्यास जपान मुक्त

प्रदेशातील कम्यूनिस्ट फौजा अर्थातच या सरकारच्या स्वर्धीन करण्यात येतील, पण त्याच वेळी कुओमिन्ताइ पक्षाच्या फौजाही त्याच्या स्वाधीन करण्यात आल्या पाहिजेत. याप्रमाणे चीनमधील सगळ्याच फौजा संयुक्त वरिष्ठ सेनाधिपत्याखाली राहतील.

“चीनमध्ये चालू असलेली कुओमिन्ताइ पक्षाची हुकूमशाही नष्ट केल्याशिवाय नव्या चीनची पुर्नघटना करता यावयाची नाही. चीनमध्ये स्वतंत्र व निष्प्रतिबंधपणे निवडणुका करण्यात येऊन सर्व पक्षांचे समिथ राष्ट्रीय सरकार प्रस्थापित करण्यात जाले पाहिजे, असे चीनी कम्यूनिस्ट पार्टीचे स्पष्ट मत आहे.”

याप्रमाणे माउ च तुङप्रभृति चीनी कम्यूनिस्टांच्या पुढाऱ्यानी वेळोवेळी आपली भूमिका विशद रीतीने मांडलेली असली तरी सर्व पक्षांचे समिथ सरकार निर्माण करण्याची चिंता काही गेऊची इच्छा नसून चीनमधील बहुसंख्य असलेल्या कुओमिन्ताइ पक्षाचेच सरकार असले पाहिजे असा त्यांचा आग्रह आहे.

जपानचा पराभव झाल्यापासून गेल्या तीन वर्षांत तर या मतमेदाना आणखी तीन स्वरूप प्राप्त झाले असून या दोन्ही पक्षातील आपसातील युद्धाना पुन्हा जोराने सुरुवात झालेली आहे कुओमिन्ताइ व कुइ चाइ ताइ या दोन्ही राष्ट्रीय व कम्यूनिस्ट पक्षांच्या जयापजयांच्या उलट सुलट वातावर्या सारख्या वर्तमानपत्रातून प्रसिद्ध होत आहेत. चीनमध्ये चालू असलेल्या या भानगडीतून सोव्हिएट युनियनने पूर्वीचे आपले अग काढून घेतले असून या दोन्ही पक्षात तडजोड करण्याचा प्रयत्न करू पाहणाऱ्या अमेरिकेनेही चीनमध्ये या कामाकरता पाठनिलेल्या मि. मार्शलसारख्या आपल्या मुत्सद्यांना परत बोलावले आहे. पण “अमेरिकेने चीनमधील दोन्ही पक्षात तडजोड घडवून आणण्याचा नाद सोडलेला असला तरी अमेरिकेचे लष्कर तेथे ठाणे देऊन राहिले आहे व कुओमिन्ताइ सरकारला या लष्कराची व त्यांच्याजपळच्या युद्धसामुग्रीची मदत होत आहे. चीनमधील आपसातील युद्ध चालू राहण्यास अमेरिकेचे हे धोरणच कारणीभूत आहे.” अशी सोव्हिएट युनियनमधील वजनदार वर्तमानपत्रे तक्रार करीत आहेत

सर सेनापति चिआड काथी शेक राजकारणापासून निवृत्त होणार, अशी फारा दिवसाची बोलवा आता सपशेल खोटी ठरली असून कुओ भिन्ताडू सरकारचा कियेक वर्षे वसूली खात्याचा प्रधान असलेला टी. व्ही. सुंग यानें नुकत्याच दिलेल्या राजीनाम्यानंतर चिआड काथी शेकने आता मुख्य प्रधानकीची वस्त्रे धारण केली आहेत. बहुसंख्य पक्षाचें लोकशाही सरकार का सर्वपक्षांचे समिश्र अभिनव लोकशाही सरकार या प्रश्नाभोंवतीच चीन-मधील राजकारण आता घोंटाळत असून तेथील यादवी चालू राहण्यास हाच मतभेद मुख्यतः कारणीभूत झाला आहे.

इतिहासक्रमाला धरून असलेला लढा—चीनमधील हें मतभेदाचे भाडण केव्हा मिटेल, हें आजच्या परिस्थितीवरून तरी मुळीच सागता येत नाही. या यादवीमुळे चीनची व्हावी तशी प्रगति होत नाही, असा अनुभव असला तरी अभिनव चीनचें पाऊल असल्या परिस्थितीतही हळूहळू का होईना पुढे पुढेच पडत आहे, यात शंका नाही. अतरराष्ट्रीय दृष्ट्या जगातील पाच भेष्ट राष्ट्रांत चीनची आज गणना होते. एकतंत्री वादशहाची किंवा लष्करशहा सुभेदाराची सत्ता चीनवर पुन्हा प्रस्थापित होण्याची मुळीच भीति राहिलेली नाही. या एकतंत्री राज-सत्तेच्या सुताला डॉ. सन्वत्सेनने आपल्या हयातीतच कायमचें गाडून टाकलें. १९३७ पासून १९४५ पर्यंत जपानसारख्या बलाढ्य साम्राज्यशाही आक्रमकाला यशस्वी रीतीने तोड देऊन चीनने आपल्या एकजुटीच्या व चिकाटीच्या सामर्थ्यावर सर्व जगात अजिंक्यपद प्राप्त करून घेतलें आहे. चीन-मधील आजचा लढा इतिहासक्रमाला धरून आहे. जगावर यापुढे रावणाच्या बहुसंख्य वर्गांची सत्ता असावी की, या वर्गाला पिळणाऱ्या मूठभर भाडवलदारी व साम्राज्यशाही वृत्तीच्या वर्गांची सत्ता असावी या प्रश्नावर सर्व जगभरच थोडयाबहुत प्रमाणावर सर्वत्र लढे चालू आहेत. चीन-मधील लढा, या जगडव्याळ लढयाचाच एक भाग आहे. चीनमध्ये आजच्या परिस्थितीत कम्युनिझमची प्रस्थापना करण्याचा आपला उद्देश नाही व तसें करणें सोयीचें व शक्यही नाही, असे कुड चाड ताडने (चिनी कम्युनिस्ट पार्टीने) अनेक वेळा जाहीर केलें आहे, आजच्या घटकेस डॉ. सन्व-

त्सेनच्या तीन तत्वानुसार मुख्यतः जनतेच्या जीवनाची काळजी वाहील अशी अभिनव लोकशाही निर्माण करण्यात यावी, असे कुड चाड ताड ने सुचविले आहे आणि चीनमधील सर्व पक्षांचे समिश्च राष्ट्रीय सरकार निर्माण केल्यासच वरील हेतू साध्य होईल असा चीनी कम्युनिस्ट पार्टीचा दावा आहे.

डॉ. सन्यत्सेनचीं तीन तत्वे चिआड् काई शेकप्रभूति कुओमिन्ताड पक्षाच्या पुढाऱ्यांना काहीं अशांनीं मान्य असलीं तरी ज्यात कम्युनिस्ट पक्षाचे वजन राहिल, असे समिश्च राष्ट्रीय सरकार मात्र त्यांना नको आहे. कम्युनिस्ट पक्षाला टाळून एका पक्षाच्या जोरावर चिनी राज्यकारभाराचा गाडा हाकण्याचा कुओमिन्ताडमधील बड्या जमीनदाराचा व भाडवलदाराचा इरादा आहे.

चीनमधील बादवी सवधान्या बातम्या अलीकडे रोजच्या रोज उलट सुलट येत असल्या तरी डॉ. सन्यत्सेनच्या तीन तत्वाप्रमाणे अभिनव लोकशाहीचा पुरस्कार करणाऱ्या चीनी कम्युनिस्टाचा विजय होत आहे, असे स्पष्ट दिसत आहे. चिआड काथी शेकच्या लष्करांनीं चीनी कम्युनिस्टाचा जिक्लेला प्रदेश पुन्हा माउ च तुडच्या लाल फौजेने परत जिंकला आहे. मॅन्चूरिया व बहुतेक सर्व वायव्य व उत्तर चीन कम्युनिस्टाच्या ताब्यात गेला आहे व दक्षिण चीनच्या रोखाने कम्युनिस्टाच्या लाल फौजा चाल करून येत आहेत. १४ कोटी लोकसंख्या असलेला मुलूख चीनी कम्युनिस्टाच्या ताब्यात असून सर्व प्रकारच्या युद्धसामुग्रीनें जय्यत असलेली ११,००,००० फौज आज त्याच्याजवळ आहे.

चीनी सरकारी फौजेनें कितीही जगजग पछाडले व अमेरिकेची सर्व प्रकारची मदत जरी चीनी सरकारला मिळाली तरी चीनी जनतेच्या पाखावर उभारलेल्या या लाल फौजेचा ती पराभव करू शकत नाही, हे आता स्पष्ट झाले असून थोड्याच दिवसात डॉ. सन्यत्सेनचे चीनमध्ये जनताभिमुख शुद्ध लोकशाही स्थापण्याचे स्वप्न खरे ठरून आशियातील राष्ट्राना आदर्शभूत असा स्वयंपूर्ण अभिनव चीन निर्माण होईल, यात मुळीच शका राहिलेली नाही.

संदर्भ ग्रंथ

- 1 Red Star over China by Edgar Snow.
- 2 Inner History of Chinese Revolution,
by Tang Leangli
- 3 China Fights for the World
by T. Gunnar Anderson.
- 4 Story of Nations Series—China
- 5 Encyclopaedia Britannica—China
- 6 Making of Modern China by Owen Eleanor
Latimore.
- 7 China Shall rise again
by Madame Chiang Kai Shek.
- 8 China by Harold E. Gorsl.
- 9 Three Principles of Dr, San-Yet-Sen.
- 10 Problem of China by Bertrand Russel.
- 11 New life in New China by Mao Tse Tung.
- 12 New china by Nym Wales.
- 13 China's strategy for Victory by Mao Tse Tung.
- 14 Chinese Communist by Stuart Gelder.
- 15 Birth of New China by Arthur Clegg
- 16 The Way out of Chincse Civil War by Mao
Tse Tung.
- 17 China Resists by Edgar Snow.
- 18 The Unfinished Revolution By I. Epstein.
- 19 Tragedy of Chinese Revolution,
by Harold. J. Issacs.
- 20 China by Lyall

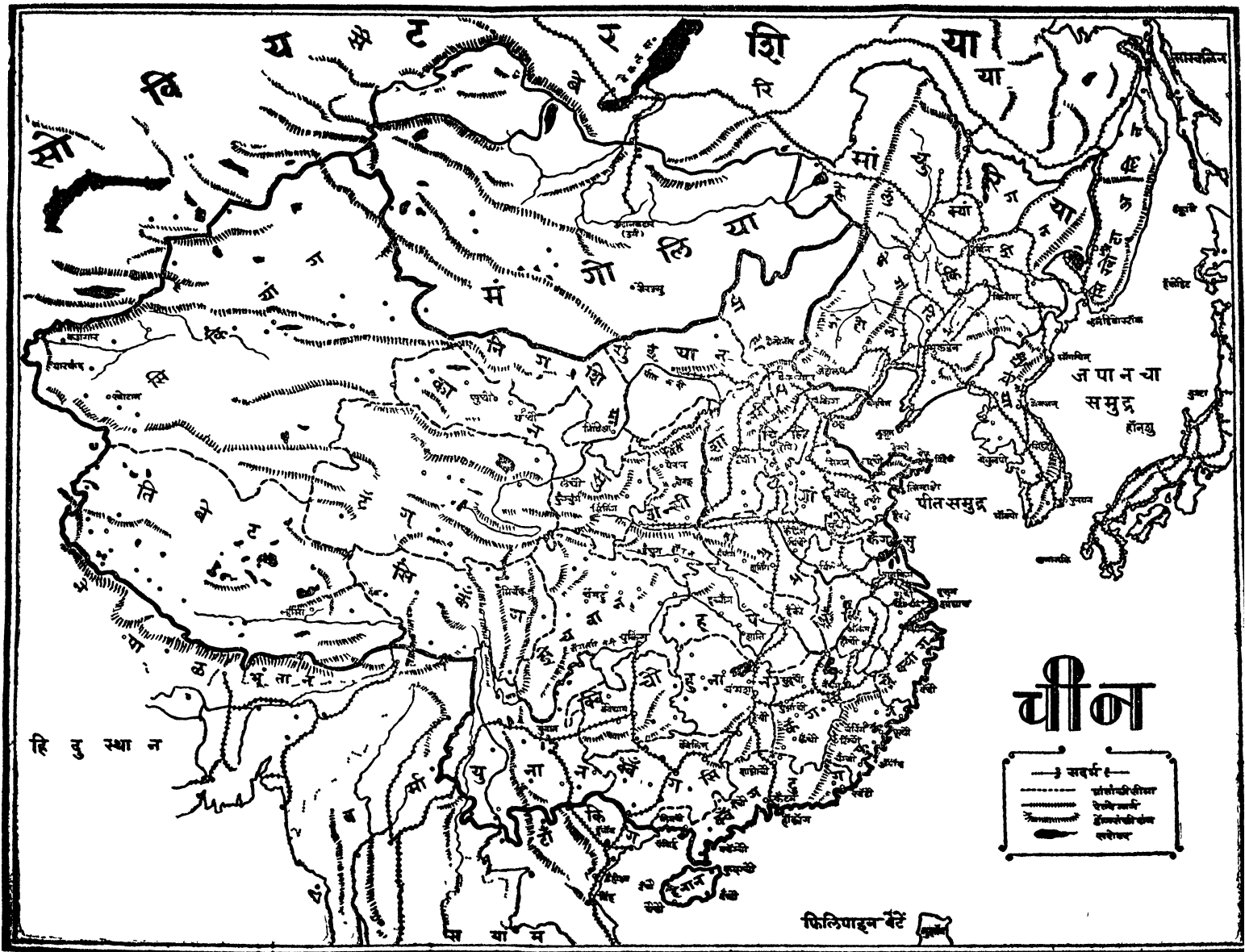
लेखकाचीं प्रकाशित पुस्तकें

मावळयाची करुण कहाणी
विष्णुशास्त्री चिपळूणकर (चरित्र)
कार्ल मार्क्स—चरित्र व शिकवण
लेनिन (चरित्र)
स्टॅलिन (चरित्र)
आई—मॅक्सिम गॉर्की (अनुवाद)
टॉलस्टायची नाटके (अनुवाद)
सदाशिवराव भाऊ (चरित्र)
रशियाचा शेतकरी
डॉ. सन्यत्सेन (चरित्र)
दामू

आगामी पुस्तकें

लेनिनचीं पत्रे
सरकार व क्रांति—लेनिन
मुळशी सत्याग्रह
नवा काश्मीर
हैद्राबादचा सवाल
अमर जनता— (अनुवाद)
बोस्टन—अपटन सिक्केअर— (सक्षिप्त अनुवाद)

آجرى درج شده تاريخ بر يه كتاب مستعار
لى كئى تھى مقررہ مدت سے زيادہ ركھوے كى
صورت ميں ايك آه يوميه دي رانه ليا جائىگا۔

12 NOV 1954

M951

Bh 46A

مذکورہ میں

آئی اے نیا نیا

17-2-221

9-3-207053

5 SEP 1950

25 SEP 1950

1 NOV

کتاب خانہ

کتاب خانہ

1- اس کتاب میں جو کچھ لکھا گیا ہے اس میں ایک اور کتاب کی کاپی بھی ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔

2- اس کتاب میں جو کچھ لکھا گیا ہے اس میں ایک اور کتاب کی کاپی بھی ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔

3- اس کتاب میں جو کچھ لکھا گیا ہے اس میں ایک اور کتاب کی کاپی بھی ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔

4- اس کتاب میں جو کچھ لکھا گیا ہے اس میں ایک اور کتاب کی کاپی بھی ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔

5- اس کتاب میں جو کچھ لکھا گیا ہے اس میں ایک اور کتاب کی کاپی بھی ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔

6- اس کتاب میں جو کچھ لکھا گیا ہے اس میں ایک اور کتاب کی کاپی بھی ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔ اس کتاب کی کاپی اس کتاب کے ساتھ ہے۔

